

PRIRUČNIK ZA
PROVOĐENJE ISTRAGE
U PREDMETIMA
RATNIH ZLOČINA,
ZLOČINA PROTIV
ČOVJEČNOSTI I
GENOCIDA U
BOSNI I HERCEGOVINI

Ambasada
Savezne Republike Njemačke
Sarajevo

RIJEČI ZAHVALE

IICI PRIRUČNIK ZA ISTRAŽITELJE - Poglavlja 1, 2 i 5-12 su preuzeti iz IICI Priručnika za istražitelje uz saglasnost Instituta za međunarodne kaznene istrage. Ona su prilagođena potrebama ovog priručnika.

PRIRUČNIK ICLS ODIHR OSCE - Poglavlje 3 ovog priručnika, “Zakoni koji se primjenjuju u fazi istrage” sadrži materijal direktno preuzet iz *Međunarodno kazneno pravo i praksa, Materijali za obuku* za: Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku i Srbiju. Ovaj materijal je pripremljen u sklopu Projekta *Pravda i ratni zločini* koji je finansirala Evropske Unija, a provodio Istraživački Institut Ujedinjenih Nacija za međuregionalna krivična djela i pravosuđe (UNICRI), Međunarodni kazneni sud Ujedinjenih Nacija za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE).

Projekat OSCE Misije u Bosni i Hercegovini “Procesuiranje ratnih zločina u Bosni i Hercegovini” finansiraju vlade Velike Britanije, Norveške, Švicarske, Sjedinjenih Američkih Država, Italije i Njemačke. Vlade Velike Britanije, Italije i Njemačke su podržale izradu i štampanje ovog materijala.

Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini želi izraziti zahvalnost Policijskim akademijama Federacije BiH i Republike Srpske za saradnju i doprinos koji su dali pri izradi ove publikacije.

Oktober 2013. godine

SADRŽAJ

Sadržaj	5
Za čitaoca	10
Glosar	11
I POGLAVLJE –	PORIJEKLO I RAZVOJ MEĐUNARODNOG
	HUMANITARNOG PRAVA
	13
Uvod	13
Ratni zločini	13
Izvori Međunarodnog humanitarnog prava.....	14
Međunarodni oružani sukobi i oni koji nemaju međunarodni karakter.....	16
Ključni koncepti i principi	17
Razlike u odnosu na propise o ljudskim pravima	19
Međunarodno krivično pravo	19
Međunarodni krivični sud (MKS).....	19
Zaključak	20
II POGLAVLJE –	DOKAZI.....
	22
Uvod	22
Pregled dokaza.....	22
Opći pravni principi u vezi sa dokazima	25
Važnost pravnog pristupa u istrazi.....	30
Istraga postupanja viših zvaničnika.....	30
Opći pravni principi	32
Istraga različitih nivoa izvršenja.....	38
III POGLAVLJE –	MJERODAVNO PRAVO –
	ISTRAGE RATNIH ZLOČINA.....
	44
Uvod	44
Bosna i Hercegovina - domaće pravo.....	45
Ustav Bosne i Hercegovine i međunarodno pravo.....	45
Bosna i Hercegovina -	
vremenska primjenjivost principa legaliteta.....	47
Zakon koji je bio na snazi u vrijeme počinjenja zločina i naknadne izmjene	48
Neprimjenjivost propisa o zastari.....	50
Genocid	54
Konvencija o genocidu.....	54
BiH definicija genocida	55
Zločini protiv čovječnosti.....	70
Zločini protiv čovječnosti u Bosni i Hercegovini	79
Ratni zločini	81
Osnovni principi Međunarodnog humanitarnog prava	81
Kršenja međunarodnog humanitarnog prava.....	82
Elementi koji su zajednički svim ratnih zločinima.....	87

Pojedinačni ratni zločini.....	88
Vidovi odgovornosti, počinjenje i učešće	88
Oblici individualne krivične odgovornosti.....	89
Odgovornost nadređenog	103
Bosna i Hercegovina.....	115
Obrana i drugi osnovi za isključivanje odgovornosti.....	116
IV POGLAVLJE – ISTRAŽNI POSTUPCI U	
BOSNI I HERCEGOVINI	129
Uvod	129
Prijem navoda o počinjenom djelu.....	132
Informacije primljene od građana u Bosni i Hercegovini	134
Prijave žrtava i svjedoka.....	135
Informacije i prijave koje podnose ovlaštene službene osobe.....	135
Predmeti preneseni sa MKSJ na Sud BiH.....	137
Predmeti preneseni sa Suda BiH	138
Drugi izvori – predmeti koje su procesuirali raniji istražni organi.....	139
Proces otvaranja istrage.....	140
Pregled sudskog postupka	147
Sačinjavanje zapisnika o saslušanju svjedoka.....	155
Prava optuženog (uključujući pravo na pravično suđenje i pretpostavku nevinosti)	159
V POGLAVLJE – PLANIRANJE ISTRAGE	182
Uvod	182
Plan istrage.....	182
Faze	183
Prednosti korištenja plana istrage.....	183
Sadržaj plana istrage	184
Navodi o počinjenom djelu.....	184
Osoba/osobe čije postupke treba istražiti	184
Procjena	185
Ostala razmatranja	189
Dodatak 1 – Plan istrage.....	191
NASLOVNA STRANA	191
1. Navodi o počinjenom djelu.....	192
2. Osoba/osobe/kompanija čije postupke treba istražiti	192
3. Procjena.....	192
4. Potencijalna krivična djela	192
5. Elementi koje treba dokazati.....	193
6. Resursi	193
7. Pregled i izvještavanje	193
8. Posebna razmatranja.....	193
9. Procjena sigurnosti	193
10. Faze	193
11. Plan prikupljanja dokaza/informacija	194

12. Posebni zadaci	194
13. Troškovi.....	194
14. Preporuke.....	195
Dodatak 2 – Matrica dokaza	196
VI POGLAVLJE – UPRAVLJANJE STRESOM NA TERENU	197
Šta je stres?	197
Strategije nošenja sa stresom.....	198
Očuvanje povezanosti tima	199
Traumatični događaji	200
Upotreba zabranjenih supstanci	201
Povratak kući	202
Promjene ličnosti	204
Patološke reakcije na traumatična iskustva	204
Razgovor o traumatskom događaju (Debriefing)	206
Sažetak	206
Aneks “A”	207
Aneks “B”	208
VII POGLAVLJE – TERENSKE OPERACIJE.....	209
Uvod	209
S: SITUACIJA.....	210
M: MISIJA	211
I: IZVRŠENJE	211
A: ADMINISTRACIJA I LOGISTIKA.....	212
K: KOMUNIKACIJE I KOMANDA	214
S: SIGURNOST.....	215
Ostala pitanja u vezi sa operacijom	215
Izvještaji o operaciji.....	215
Neke napomene o opremi.....	215
Strateške procjene sigurnosti.....	216
Sigurnosna kultura	216
Odgovornost za sigurnost.....	217
Sigurnosna procjena prijetnje i rizika.....	217
Mjere za suzbijanje rizika.....	218
Ublažavanje rizika	218
PRIMJER PLANA OPERACIJE	219
VIII POGLAVLJE – PRIKUPLJANJE MATERIJALNIH DOKAZA	222
Uvod	223
Lanac čuvanja dokaza.....	224
Osnovne komponente prikupljanja i čuvanja dokaza	225
Prikupljanje dokaza.....	226
Bilješke koje vodi istražitelj.....	226
Skica mjesta zločina	227
Video/fotografsko snimanje mjesta zločina/prikupljanja dokaza	228

Velika mjesta zločina i minimalni resursi.....	231
Procjena	232
Minimalni zahtjevi u pogledu tretmana lokacija.....	232
Informativni sastanci i poređenje informacija.....	233
Aneks "A" na VIII poglavlje.....	234
Postupci rukovanja dokazima	234
IX POGLAVLJE – FORENZIČKE ISTRAGE SMRTI I	
MASOVNE GROBNICE	238
Uvod	238
Forenzička patologija.....	238
Forenzička antropologija i arheologija.....	240
Kada se poduzima eshumacija?	242
Šta očekujete da ćete postići?	242
Identifikacija žrtava.....	248
Zakonski zahtjevi	249
Planiranje	249
Zaključci	253
X POGLAVLJE – INFORMACIJE, ANALIZA I OBAVJEŠTAJNI PODACI ...	264
Pregled	264
Analiza	264
Obavještajni podaci i informacije	269
Oblici diseminacije.....	273
Baze podataka.....	274
Zaključak	275
Aneks "A" na X poglavlje.....	275
XI POGLAVLJE – SVJEDOCI: PRISTUPI I	
ZAŠTITNE MJERE	277
Sigurnosna kultura	279
Sigurnost prostorija	279
Sigurnost informacija	279
Mašine za fotokopiranje i štampači.....	280
Provjera osoblja.....	280
Sigurne komunikacije	281
Sigurne kuće i utočišta.....	281
MJERE ZA PODRŠKU SVJEDOCIMA	282
Dobrobit svjedoka i podrška za svjedoke	282
Podrška i zaštita svjedoka u istrazi predmeta seksualnog i rodno zasnovanog nasilja (SRZN) - (SGBV)	283
Faze istrage – Operativne zaštitne mjere.....	285
Procjena prijetnje, rizika i potencijalne ugroženosti	285
Siguran i povjerljiv kontakt sa svjedocima	286
Reagiranje na prijetnje svjedocima	287
Opcije za zaštitu u istražnoj fazi.....	288
Samozaštita	288

Zaštitna pratnja.....	288
Lokalni mehanizmi	289
Visoki nivo osiguranja mete (Target Hardening)	289
Ograničena strategija za svjedoke.....	290
Suđenja	290
Pred-pretresna faza.....	290
Faza suđenja.....	291
Procesne mjere	292
Zahtjevi za procesne zaštitne mjere.....	292
Primjeri procesnih mjera.....	293
Faza nakon suđenja.....	294
Program zaštite svjedoka	294
Osmišljavanje programa zaštite svjedoka.....	295
Ulazak u program zaštite svjedoka.....	296
Neke karakteristike programa za zaštitu svjedoka	296
Odgovornosti strana.....	297
Vremenski okvir za zaštitu svjedoka	298
Prihvatljivost	300
Definicije	301
XII POGLAVLJE – SEKSUALNO I RODNO ZASNOVANO NASILJE	303
Uvod	303
Psihološke i fizičke posljedice seksualnog nasilja.....	305
Problemi i napredak - razvoj pristupa seksualnom nasilju	306
Uloga istražitelja u predmetima seksualnog nasilja i eksploatacije	307

ZA ČITAOCA

Ovaj priručnik treba da pruži uvod u najšire oblasti znanja, vještina i tehnika potrebnih za provođenje istraga ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida na terenu. Namijenjen je tužiocima, istražiteljima i drugom istražiteljskom osoblju - svima onima koje njihove dužnosti dovode u kontakt sa krivičnim istragama ove vrste.

Nije namjera da ovaj priručnik bude iscrpan prikaz svih tehnika i vještina koje se koriste u takvim istragama, niti da pruži ili ponudi osnovnu obuku u pogledu krivične istrage. On zapravo pretpostavlja da čitalac koji ga koristi već posjeduje određeni nivo iskustva i stručnosti kao istražitelj.

Istraga ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida je kompleksna i timska disciplina koja uključuje široki krug stručnjaka i dotiče se brojnih oblasti znanja, od kojih je svaka istovremeno i široka i duboka. To je disciplina koja je u stalnom razvoju; ovaj priručnik će bez sumnje biti proširivan i dopunjavan u više navrata u narednim godinama. Čitalac to treba imati na umu koristeći ovaj materijal.

GLOSAR

AAAS	Američko udruženje za unapređenje nauke
<i>Ad hoc tribunal</i>	Odnosi se na MKSJ, MKSR i Posebni sud za Sierra Leone.
B/H/S	Bosanski/hrvatski/srpski (jezik)
COMINT	Obavještajni podaci dobijeni kao rezultat nadzora neprijateljskih komunikacija
DNK	Dezoksiribonukleinska kiselina
FUP	Mjesto formiranja/postrojanja (Forming up Place)
HITS	Sistem za praćenje informacija o ubojstvima
MKS (ICC)	Međunarodni krivični sud
MKCK	Međunarodni komitet Crvenog krsta/križa
MKSR	Međunarodni krivični sud za Ruandu
MKSJ	Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju
MHP (IHL)	Međunarodno humanitarno pravo
OS	Obavještajni službenik
MO	Međunarodne organizacije
IT	Informatička tehnologija
UZP	Udruženi zločinački poduhvat
MSF	Ljekari bez granica (Medecins Sans Frontiers)
NATO	Organizacija Sjeverno-atlantskog sporazuma (North Atlantic Treaty Organisation)
NVO	Nevladine organizacije
OAS	Organizacija afričkih država, sada je zamijenila Afrička Unija
OSCE	Organizacija za sigurnost i suradnju u Evropi
UT (OTP)	Ured tužioca (Office of the Prosecutor)
PKO	Post-konfliktno okruženje

PfP	Partnerstvo za mir
PHOTINT	Foto-obavještajni podaci
PHR	Ljekari za ljudska prava (Physicians for Human Rights)
OOM	Operacija očuvanja mira
RZ (POW)	Ratni zarobljenik
OPM	Operacije podrške miru
PPTS (PTSP)	Poremećaj post-traumatskog stresa
ROPE	Pravila postupka i dokazivanja (Rules of Procedure and Evidence)
SSSL	Posebni sud za Siera Leone
SIGINT	Obavještajni podaci o vezama
SOP	Standardne operativne procedure
UN	Ujedinjene Nacije
UNHCR	Visoki komesar UN za izbjeglice
UNNY	Ujedinjene Nacije New York
UNPROFOR	Zaštitne snage Ujedinjenih nacija
Ratni zločini	U ovom priručniku, izraz «ratni zločini» se često koristi kao generički termin za sva ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava.

I POGLAVLJE – PORIJEKLO I RAZVOJ MEĐUNARODNOG HUMANITARNOG PRAVA

RATNI ZLOČINI

Pojam ratnog zločina je širok i obuhvata brojna različita djela počinjena tokom oružanog sukoba. On je po mišljenju mnogih sinonim za etničko čišćenje, masovna ubistva, seksualno nasilje, regrutiranje djece kao vojnika, namjerno ciljanje civilnih objekata kao što su naselja i gradovi i slična okrutna postupanja. Važno je na početku razumjeti terminologiju koja se povezuje sa ratnim zločinima. Među ekvivalentnim i međusobno zamjenjivim izrazima – „Zakoni ratovanja“, „Zakon o oružanom sukobu“ i „Međunarodno humanitarno pravo“, ovaj prvi je najstariji. Ratni zločini spadaju u opći djelokrug međunarodnog humanitarnog prava (MHP), i mogu se definirati kao ogranak međunarodnog prava kojim se ograničava primjena nasilja u oružanim sukobima.

Izraz „zakoni ratovanja“ je nastao prije više stoljeća, a danas se umjesto riječi „rat“, koristi izraz „oružani sukob“. Iako vojne vlasti radije koriste frazu „zakoni o oružanom sukobu“, Međunarodni komitet Crvenog krsta/križa i drugi komentatori radije biraju termin međunarodno humanitarno pravo (MHP) kojim se obuhvata široki opseg međunarodnih sporazuma i principa koji se odnose na okolnosti oružanog sukoba. Međunarodni komitet Crvenog krsta/križa je vodeća svjetska organizacija koja se bavi promocijom MHP. Njegov rad se specifično spominje u Ženevskim konvencijama i njegovih predstavnici se susreću u većini zona sukoba širom svijeta.

Glavni cilj MHP je da uspostavi granice u pogledu sredstava i metoda oružanog sukoba, kao i da zaštiti one koji nisu borci, bilo da se radi o ranjenicima, bolesnicima ili zarobljenim vojnicima ili civilima. Ratni zločini se mogu definirati kao niz kršenja pravila ili principa MHP – koje se osobe mogu smatrati individualno odgovornim. Individualna krivična odgovornost jeste fundamentalni princip MHP. Upravo zato je potrebno provoditi međunarodne krivične istrage, tj., utvrđivati činjenice i prikupljati relevantne dokaze kako bi se procesuirali počinitelji.

IZVORI MHP

MHP se sastoji od dva osnovna dijela, koji se često nazivaju Haško pravo i Ženevsko pravo. „Haško pravo“ regulira sredstva i metode ratovanja. Ono je prvenstveno kodificirano u Propisima o poštivanju zakona i običaja ratovanja na kopnu („Haški propisi“) koji su priloženi uz IV Hašku konvenciju iz 1907. godine. Oni reguliraju stvarno provođenje neprijateljstava i način na koji se može nanijeti šteta neprijateljskim snagama. To uključuje pravila koja se odnose na odabir meta i oružja koji su dopušteni tokom oružanog sukoba. Na primjer, ona uključuju zabranu korištenja „dum-dum metaka“ i bojnih otrova.

„Ženevsko pravo“ je prvenstveno kodificirano u četiri konvencije koje su usvojene 1949. godine, a one su zajedno poznate i kao Ženevske konvencije za zaštitu žrtava rata. One sadrže pravila koja su osmišljena da zaštite civile i druge „zaštićene osobe“ tokom oružanog sukoba. Jedan od primjera ženevskog prava jeste Četvrta ženevska konvencija iz 1949. godine koja regulira zaštitu civila. Sveukupni cilj ženevskog prava jeste da zaštiti određene kategorije osoba, uključujući civile, ranjenike, ratne zarobljenike, te da ograniči ljudsku patnju tokom oružanog sukoba.

Historijski posmatrano, korijeni ove oblasti prava se mogu pratiti sve do „zakona i običaja rata“ koji su se razvijali tokom srednjeg vijeka. Oni su sa svoje strane crpili iz standarda koji se protežu sve do grčke i rimske ere, i kao što neki smatraju, čak i do pravila koja su razrađena u drevnoj Indiji. Polazna tačka modernog prava jeste prva Ženevska konvencija usvojena 1864. godine. Ovaj ogranak javnog međunarodnog prava je dobio na značaju i dodatno je osnažen usvajanjem Haških konvencija i pravila iz 1907. godine, a neki njihovi elementi važe i danas.

Iskustvo Drugog svjetskog rata je dovelo do usvajanja četiri nove Ženevske konvencije 1949. godine:

- Ženeva 1: Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu.
- Ženeva 2: Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomaca u oružanim snagama na moru.
- Ženeva 3: Ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima.
- Ženeva 4: Ženevska konvencija o zaštiti civila u vrijeme rata.

Ove konvencije su imale neke članove koji su bili zajednički za sve četiri (vidi, na primjer, „zajednički član 3.“ u tekstu ispod), i neke druge, koji, iako različiti, primjenjuju slične humanitarne principe na različite činjenične okolnosti na koje se konvencije odnose.

Konvencije i Haški propisi predstavljaju temelje na kojima se zasniva MHP. Postoji i veliki broj drugih sporazuma o MHP, od kojih mnogi ograničavaju proizvodnju ili upotrebu određenih vrsta oružja i sredstava ratovanja. Postoje također i običajna pravila međunarodnog prava zasnovana na praksi neke države i zakonskoj obavezi. Posljednjih godina, Međunarodni komitet Crvenog krsta/križa je proveo analizu postojećih pravila običajnog MHP koja se primjenjuju u međunarodnim oružanim sukobima i onima koji nemaju međunarodni karakter. Ova studija ne pretenduje da ponudi iscrpnu procjenu svih pravila u ovoj pravnoj oblasti, ali ona predstavlja značajan doprinos izvorima pravila i principa MHP. Zapravo, *web* stranica Međunarodnog komiteta Crvenog krsta/križa nudi čitav niz tačnih i ažuriranih podataka o MHP.¹ Naročito su korisne baze podataka u vezi sa sporazumima i običajnim pravilima.

Razlika između oružanog sukoba i građanskih nemira

Da bi se dokazalo da je počinjen ratni zločin, mora se utvrditi da je došlo do oružanog sukoba i da je taj zločin povezan ili na neki način ima veze sa tim sukobom. Često je problematično utvrditi da li je zaista došlo do oružanog sukoba. To utvrđivanje treba izvršiti odgovarajući tribunal ili sud prilikom razmatranja određenog predmeta. Ono će se oslanjati na činjenice koje su prikupljene tokom istrage datog krivičnog djela. Apelaciono vijeće Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) je uspostavilo sljedeći test za utvrđivanje postojanja oružanog sukoba u jednoj od svojih prvih presuda: „oružani sukob postoji kada god dođe do upotrebe oružane sile između država ili produženog oružanog nasilja između organa vlasti i organiziranih oružanih grupa, ili između takvih grupa unutar jedne države”.²

U jednoj kasnijoj presudi, pretresno vijeće Tribunala u predmetu Haradinaj je dodatno pojasnilo šta to može značiti u praksi.³ Naglasilo je dva kriterija – „produženo oružano nasilje“ i „organiziranost“. Što se tiče oružanog sukoba, ono je zaključilo:

„Raspravna vijeća su se oslanjala na indikativne faktore koji su relevantni za procjenu kriterija „intenziteta“, od kojih nijedan, sam po sebi, nije od suštinskog značaja za utvrđivanje toga da li je taj kriterij zadovoljen. Ovi indikativni faktori uključuju broj, trajanje i intenzitet pojedinačnih konfrontacija; vrstu korištenog oružja i druge vojne opreme; broj i kalibar ispaljene municije; broj osoba i vrstu snaga koje su učestvovala u borbama; broj žrtava; razmjere materijalnog razaranja; i broj civila koji je izbjegao iz zona borbi. Uključivanje Vijeća sigurnosti UN-a također može predstavljati odraz intenziteta jednog sukoba.“ (paragraf 49)

Raspravno vijeće je nastavilo razmatrati pitanje organiziranosti i zaključilo je da oružani sukob može postojati samo između strana koje su dovoljno organizirane da bi se međusobno sukobile uz korištenje vojnih sredstava.

1 <http://www.icrc.org/eng/resources/ihl-databases/index.jsp>

2 *Tužilac protiv Duška Tadića*, Odluka po interlokutornoj žalbi odbrane u vezi sa nadležnošću, 2. oktobar 1995., predmet No. IT-94-1-AR72, paragraf 70.

3 *Tužilac protiv Ramuša Haradinaja, Idrizga Balaja i Lahi Brabimaja*, Presuda, 3. april 2008., predmet No. IT-04-84-T.

„Raspravno vijeće se oslonilo na više indikativnih faktora, od kojih nijedan, sam po sebi, nije od suštinskog značaja za utvrđivanje toga da li je zadovoljen kriterij «organiziranosti». Ti indikativni faktori uključuju postojanje komandne strukture i disciplinskih pravila i mehanizama unutar grupe; postojanje štabova; činjenicu da ta grupa kontrolira određenu teritoriju; sposobnost grupe da ima pristup oružju, drugoj vojnoj opremi, regrutima i vojnoj obuci; sposobnost planiranja, koordinacije i izvršenja vojnih operacija, uključujući prebacivanje trupa i logistike; sposobnost da se definira jedinstvena vojna strategija i primijeni vojna taktika; i sposobnost da govori jednim glasom, te da se pregovara i zaključuje sporazume kao što su prekidati vatre i mirovni sporazumi.“ (paragraf 60)

Ova odluka nudi važne uvide u ono što istražitelji trebaju posmatrati kada procjenjuju situaciju kako bi utvrdili da li se radi o oružanom sukobu ili građanskim nemirima, ma kako ozbiljni oni bili. Važno je imati na umu da će se sud, odnosno tribunal, oslanjati na činjenice koje su utvrđene i iznesene kao dokaz u pogledu postojanja oružanog sukoba.

MEĐUNARODNI ORUŽANI SUKOB I ONI KOJI NEMAJU MEĐUNARODNI KARAKTER

Ove četiri konvencije se gotovo isključivo tiču međunarodnih «oružanih sukoba» (ratova među državama). Jedine odredbe u vezi sa oružanim sukobima koji nemaju međunarodni karakter (ne-međunarodni) sadržane su u zajedničkom članu 3. Ženevskih konvencija, čije se odredbe često nazivaju mini-konvencija. Tokom pedesetih i šezdesetih godina prošlog vijeka, postalo je očigledno da većina sukoba koji se dešavaju u svijetu nemaju karakter međunarodnih oružanih sukoba, nego se sastoje od građanskih ratova ili gerilskih sukoba koji su posljedica procesa dekolonizacije. Pošto su jedina pravila koja su uređivala takve konflikte bile ograničene odredbe u zajedničkom članu 3., vakuum u zakonskom reguliranju ove oblasti je postajao sve vidljiviji. Zbog toga je sazvana diplomatska konferencija u Ženevi početkom sedamdesetih, a njezin rezultat je bilo usvajanje dva nova protokola ili amandmana na Ženevske konvencije 1977.

Protokol I:

- Proširuje definiciju međunarodnog oružanog sukoba tako što uključuje i «ratove za nacionalno oslobođenje» koji se definiraju kao «oružani sukobi u kojima se narodi bore protiv kolonijalne dominacije i strane okupacije i protiv rasističkih režima radi ostvarivanja prava na samoopredjeljenje»;
- Uspostavlja neka nova pravila i procedure u vezi sa međunarodnim oružanim sukobima (uključujući ratove za nacionalno oslobođenje).

Protokol II:

- Uspostavlja nova pravila kojima se reguliraju građanski ratovi. Ona su dodana onima koja već postoje u zajedničkom članu 3. Ženevskih konvencija.

MHP se sada može podijeliti u 2 dijela:

- Pravila koja reguliraju međunarodne oružane sukobe (uključujući ratove za nacionalno oslobođenje). Ona se nalaze prvenstveno u Haškim konvencijama i pravilima iz 1907, u četiri Ženevske konvencije iz 1949. i u Protokolu I iz 1977. godine;
- Pravila koja reguliraju ne-međunarodne oružane sukobe mogu se naći prvenstveno u zajedničkom članu 3. Ženevskih konvencija i u Protokolu II iz 1977. godine.

KLJUČNI KONCEPTI I PRINCIPI

Oružani sukob: On se može definirati relativno lako u slučajevima međunarodnih sukoba, ali ga je teže definirati u onima koji nemaju međunarodni karakter ili u sukobima koji se obično nazivaju građanskim ratovima.

U međunarodnim sporovima smatra se da „oružani sukob“ postoji onda kada dođe do borbi između dvije oružane sile dviju država ili kada oružane sile jedne države okupiraju teritoriju neke druge države, bez obzira na razmjere borbi, ili u slučaju invazije, bez obzira na to da li je došlo do formalne „objave rata“ neke od strana. Danas se primjenjivost humanitarnog prava zasniva na postojanju činjeničnih okolnosti, bez obzira na to da li je došlo do stvarne objave rata. Za teritorij pod vojnom okupacijom se također smatra da predstavlja situaciju međunarodnog oružanog sukoba prema MHP.

U nasilnim ne-međunarodnim sporovima, smatra se da postoji oružani sukob kada nasilje dosegne određeni nivo intenziteta i organiziranosti. Teško je definirati te nivoe precizno, a situacije se moraju procjenjivati od slučaja do slučaja.

Princip razlikovanja: Suština ovog principa je u tome da se uvijek mora napraviti razlika između boraca i onih koji to nisu (ne-boraca).

Borci imaju zakonsko pravo da učestvuju u oružanom sukobu i ubijaju druge borce. I oni sami mogu biti meta napada ili ubijeni.

Ne-borci nemaju pravo da učestvuju u oružanom sukobu i ne mogu biti meta napada. Ne-borci se uglavnom sastoje od civila i medicinskog i vjerskog osoblja koje prati oružane snage. Osnovni izazov u suvremenim oružanim sukobima jeste pravljenje razlike između boraca i onih koji aktivno učestvuju u neprijateljstvima (čime postaju legitimne mete) i običnih civila.

Kolateralna šteta: Ovo se odnosi na slučajnu štetu nanесenu zaštićenim osobama (npr. civilima) ili zaštićenim objektima (npr. vjerski objekti) koja je neizbježna tokom legitimnih napada protiv vojnih ciljeva.

Princip proporcionalnosti: Ovaj princip zahtijeva od komandanta ili nadređenog da odmjeri vojnu prednost ciljanja zakonitog vojnog cilja naspram kolateralne štete koja će vjerovatno biti nanесena ne-borcima ili civilnim objektima. Ukoliko će neki napad rezultirati kolateralnom štetom, ta šteta nanесena ne-borcima (npr., civilima) ne smije biti prekomjerna u odnosu na direktnu i konkretnu vojnu prednost koja se time postiže.

Vojni komandant ili nadređeni mora uzeti u obzir vjerovatnu kolateralnu štetu naspram vojne nužde kako bi odlučio o određenom pravcu djelovanja, uzimajući u obzir princip humanosti.

Zaštićene osobe: Općenito, to su osobe koje ne učestvuju u neprijateljstvima, uključujući sljedeće:

- Ranjeni i bolesni vojnici (član 13., Ženevska konvencija I)
- Brodolomci pripadnici oružanih snaga (član 13., Ženevska konvencija II)
- Ratni zarobljenici (član 4., Ženevska konvencija III)
- Civili (član 4., Ženevska konvencija IV)
- Medicinsko i vjersko osoblje

Zaštićeni objekti: Općenito oni objekti koji se koriste za civilne svrhe, a koji ne doprinose efektivno vojnim nastojanjima i čije razaranje ne donosi jasnu vojnu prednost.

Vojni cilj: Oni ciljevi koji po svojoj prirodi, lokaciji, svrsi ili upotrebi, daju djelotvoran doprinos vojnom djelovanju. Njihovo potpuno ili djelomično razaranje, osvajanje ili neutralizacija moraju pružati određenu jasnu vojnu prednost u datim okolnostima u dato vrijeme.

Princip humanosti: Ovim se zabranjuje nanošenje patnje, povreda ili razaranja koja nisu stvarno nužna za legitimne vojne svrhe. Princip humanosti se primjenjuje na vojne svrhe i odabir oružja. Oružje ili taktika koja uzrokuje nepotrebne patnje ili povrede su zabranjeni. Ovo je važan element koji komandant treba uzeti u obzir kada primjenjuje princip proporcionalnosti.

Vojna nužda: Svaka borbena aktivnost mora biti opravdana na vojnim osnovama; aktivnost koja nije vojno nužna je zabranjena. Napadanje mirnih civila ili onih koji nisu u borbi je zabranjeno zato što nema vojne prednosti koja bi se stekla takvim postupanjem.

Vojna nužda ne može biti korištena kao izgovor za nepoštivanje MHP.

Komandna/Zapovjedna odgovornost ili odgovornost nadređenih: Ovim se utvrđuje da pod izvjesnim okolnostima nadređeni starješina može biti krivično odgovoran zato što nije spriječio ili kaznio krivična djela svojih podređenih ako je znao ili imao razlog da zna za njih. Nadređeni može biti pripadnik vojske, policije ili civil. Termin Zapovjedna odgovornost se odnosi na vojne ili kvazi-vojne organizacije, dok se termin odgovornost nadređenih odnosi na civile. Ključno pitanje nije civilni status optuženog nego stupanj autoriteta koji je ta osoba imala nad svojim podređenim.

Zaštitne snage: To su neutralne države koje prihvate da djeluju kao pravični posrednici između strana u nekom sukobu, u cilju boljeg provođenja MHP. Prema tome, Ženevske konvencije treba da se primjenjuju „u saradnji i pod nadzorom zaštitnih snaga čija dužnost je da štite interese strana u sukobu”. Ukoliko se pokaže nemogućim da se imenuju zaštitne snage, posao tih snaga može se povjeriti nepristranom i neutralnom tijelu kao što je Međunarodni komitet Crvenog krsta/križa.

RAZLIKE U ODNOSU NA PROPISE O LJUDSKIM PRAVIMA

MHP i međunarodni propisi o ljudskim pravima su tijesno povezani. Oba se bave zaštitom ljudi u vrijeme rata i mira. MHP se primjenjuje u vrijeme rata, i inicira se postojanjem „oružanog sukoba“. Propisi o ljudskim pravima se prije svega odnose na vrijeme mira. Međutim, izbijanje oružanog sukoba ne suspendira primjenu zakona o ljudskim pravima. Za razliku od MHP, neki vidovi zaštite ljudskih prava mogu biti suspendirani u vrijeme vanrednog stanja u državi ili ozbiljnih prijetnji po državu. Neka temeljna ljudska prava nikada ne mogu biti suspendirana; ona uključuju pravo na život, zabranu mučenja i pravo na zakonit i pravičansudskipostupak.

MHP može obavezivati pojedince, grupe i države, dok propisi o ljudskim pravima obavezuju samo države. Propisi o ljudskim pravima posjeduju stalni specijalizirani mehanizam za provedbu (npr., Evropski sud za ljudska prava), dok MHP ne posjeduje takav stalni mehanizam, mada Međunarodni krivični sud obuhvata izvjesna kršenja MHP. Umjesto toga, MHP se oslanja na države i sistem „zaštitnih snaga“ i *ad hoc* mehanizam za kažnjavanje kršenja. U prethodnim godinama je uspostava *ad hoc* tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu, Specijalnog suda za Siera Leone i Vanrednih vijeća u Kambodži dovela do jačanja provedbe MHP.

MEĐUNARODNO KRIVIČNO PRAVO

Izraz međunarodno krivično pravo se koristi kako bi se opisala neka međunarodna krivična djela. To su kršenja međunarodnih pravila koja povlače individualnu krivičnu odgovornost. Mada se većina slaže s tim da postoji prepoznatljiv korpus međunarodnog krivičnog prava, njega je teško definirati jer on može uključivati čitav niz djela prema različitim sporazumima ili običajnom pravu. Ono uključuje ratne zločine, zločine protiv čovječnosti, genocid i agresiju. Za razliku od ratnih zločina, genocid i zločini protiv čovječnosti ne moraju biti počinjeni u kontekstu ili u vezi sa oružanim sukobom.

MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD (MKS)

“Prije će se desiti da neko bude suđen i osuđen zato što je ubio jedno ljudsko biće nego zato što ih je ubio 100.000.” -- José Ayala Lasso, bivši komesar za ljudska prava Ujedinjenih nacija

Uspostavom stalnog međunarodnog suda koji će se baviti raznim krivičnim djelima prema međunarodnom pravu, uključujući i ratne zločine, predstavlja najvažniji razvoj događaja u postizanju međunarodne odgovornosti u proteklim godinama. MKS se nalazi u Hagu u Holandiji. Nadležnost i funkcioniranje MKS-a su regulirani međunarodnim sporazumom pod nazivom Rimski statut, koji je stupio na snagu 1. jula 2002. godine. Države koje su ratificirale Rimski statut se nazivaju državama potpisnicama. Mada ga prvenstveno financiraju države potpisnice, on može primati

doprinosu od vlada, međunarodnih organizacija, pojedinaca, korporacija i drugih tijela.

MKS je stalna nezavisna međunarodna institucija i nije dio sistema Ujedinjenih nacija. On istražuje i procesuirá osobe koje su optužene za najozbiljnija i najteža krivična djela od međunarodnog značaja, uključujući genocid, zločine protiv čovječnosti i ratne zločine. Sud se sastoji od četiri organa. To su Predsjedništvo, Sudski odjel, Tužilaštvo i Sekretarijat.

Postoji više značajnih razlika između MKS i *ad hoc* tribunala. Tribunale je uspostavilo Vijeće sigurnosti UN-a u skladu sa obavezujućim odredbama Poglavlja VII Povelje UN. Mada oni nisu stalne institucije, tribunali imaju obavezujuću nadležnost i prioritet u odnosu na domaće ili državne sudove. S druge strane, MKS djeluje u skladu sa principom „komplementarnosti“. To je sud posljednjeg pribježišta. On će procesuirati osobe samo kada država nije u stanju ili ne želi da to učini.

Svrha MKS uključuje i postizanje pravde za sve, okončavanje nekažnjivosti, i preuzimanje predmeta od nacionalnih sistema koji nisu u mogućnosti ili ne žele da postupе, odvráćanje od takvih djela i pomoć radi okončanja sukoba. MKS ima ulogu da procesuirá osoblje na visokim položajima odgovorno za najteže oblike krivičnih djela. Istraživanje u slučaju viših zvaničnika koji su učestvovali u takvim krivičnim djelima, posebno u slučajevima kada nisu bili prisutni na licu mjesta i kada se smatraju „udaljenim počiniteljima“, zahtijeva posebnu obuku i vještine članova interdisciplinarnog tima istražitelja. To također zahtijeva dosta vremena i strpljenja. Pošto se MKS može baviti samo relativno malim brojem predmeta, očekuje se da državni odnosno domaći sudovi i tribunali riješe predmete u kojima su učestvovali drugi počinitelji.

Vidi MKS Statut na <http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/ADD16852-AEE9-4757-ABE7-9CDC7CF02886/283503/RomeStatutEng1.pdf>

Vidi također Elementi krivičnih djela MKS na <http://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9DE73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf>

ZAKLJUČAK

U današnje vrijeme, moguće je da ratni zločini budu počinjeni i u međunarodnim i ne-međunarodnim sukobima. Član 8. Rimskog statuta MKS definiра ratne zločine prema klasifikaciji sukoba u okviru kojeg su se desili. Na taj način, razlika između ove dvije vrste sukoba je još uvijek relevantna.

Povrede MHP se mogu podijeliti u dvije vrste:

- i. Obične povrede, i
- ii. Ozbiljne povrede.

Obične povrede mogu biti manje ozbiljne; njih bi prvenstveno trebali kažnjavati sudovi u zemlji ili vojni sudovi. Ozbiljne povrede obuhvaćaju najozbiljnija kršenja

Ženevskih konvencija koja se mogu počinuti u toku međunarodnog oružanog sukoba; primjeri uključuju ubijanje zarobljenika i mučenje civila na okupiranim teritorijama. Sve države imaju krivično pravosuđe koje može suditi optužene za „ozbiljna kršenja“ bez obzira na njihovu nacionalnost, i bez obzira na mjesto počinjenja krivičnog djela. To je „univerzalna krivična nadležnost“. U današnje vrijeme, razlika između ozbiljnih i običnih povreda je manje značajna, što se odražava u članu 8. (Ratni zločini) Statuta MKS.

Najdjelotvorniji način da se provodi MHP jeste putem državnih sudova ili tribunala. Na žalost, ovi mehanizmi nisu uvijek uspostavljeni ili funkcionalni, posebno u konfliktnim i postkonfliktnim okruženjima. Iz tog razloga je međunarodna zajednica povremeno djelovala kako bi formirala mehanizam za suzbijanje kršenja MHP. Vodeći primjeri uključuju suđenja za ratne zločine u Nirnbergu (na kojima su suđene nacističke vođe) i Međunarodnim krivičnim sudovima za bivšu Jugoslaviju (MKSJ-ICTY) i Ruandu (MKSR-ICTR). Posljednjih godina, usvajanje Rimskog statuta i uspostava MKS, koji je posebno zadužen za suđenja u slučajevima kršenja MHP, označavaju važan napredak u procesu implementacije. Glavni izazov je istraga i procesuiranje ovih krivičnih djela. Tu je od ključnog značaja uloga međunarodnih krivičnih istražitelja, jer će konačna odluka o procesuiranju i ishod procesa će ovisiti o prikupljenim dokazima.

Korisni izvori

R. Gutman i D. Reif (eds.), *Crimes of War (Ratni zločini, 2. izd)*, New York: Norton and Co., 2007.

W. Schabas, *Introduction to the International Criminal Court (Uvod o Međunarodnom krivičnom sudu)*, 3 rd., Cambridge, (2011).

A. Roberts & R. Guelff, *Documents on the Laws of War (Dokumenti o zakonima ratovanja, 3. izd.)*, Oxford: Oxford University Press, (2000).

Web stranice

Međunarodni komitet Crvenog krsta/križa (ICRC) na www.icrc.org i www.icrc.org/eng/customary-law

Inicijativa za istraživanje međunarodnog humanitarnog prava, Program o humanitarnoj politici i istraživanju sukoba, Univerzitet Harvard na www.ihlresearch.org/

TMC Asser Instituut, Holandija na www.wihl.nl/

Ratni zločini – www.crimesofwar.org

Međunarodni krivični sud - <http://www.icc-cpi.int/Menus/ICC>

II POGLAVLJE - DOKAZI

UVOD

Dokazi su najbitniji proizvod rada tokom istrage i materijal sa kojom suci rade u traganju za utvrđivanjem istine. Cilj svake istrage je dobivanje najboljih i najpouzdanijih dokaza na uravnotežen i pravičan način. Ovo poglavlje će se baviti različitim vrstama dokaza; osnovnim pravnim konceptima koji reguliraju prikupljanje i korištenje dokaza; te će razmatrati vrste dokaza koji pružaju posebno važne informacije u istragama protiv nadređenih vladinih zvaničnika.

PREGLED DOKAZA

ULOGA DOKAZA

Prikupljanje dokaza je primarni cilj svake istrage. Ukoliko istražitelj nije u stanju da otkrije i prikupi dokaze, on ne može otkriti istinu u vezi sa događajem koji istražuje. Dokaz može biti bilo šta što pruža informaciju o incidentu koji se istražuje. On može uključivati: fizičke predmete, zapažanja istražitelja, izjave svjedoka i osumnjičenih, dokumente, i naučnu analizu.

Riječ „bilo šta“ treba naglasiti zato što dokazi imaju različite oblike i dolaze iz različitih izvora. Često je teško utvrditi u ranoj fazi istrage kakvu će krajnju dokaznu vrijednost imati neki dokazni predmet. Što se više dokaza prikupi i analizira, značaj svakog predmeta postaje očigledniji i pruža bolje razumijevanje događaja koji se istražuju. Istražitelj mora pažljivo i metodično prikupiti što je moguće više dokaza u nadi da će to biti dovoljno kako bi se pouzdano utvrdila istina o događaju koji se istražuje.

Jedan od najvažnijih principa koji istražitelj mora usvojiti u svom traganju jeste da u svakom predmetu postoje dokazi. Nemoguće je počiniti zlo djelo i ne ostaviti nikakav uočljiv trag. Zadatak istražitelja jeste da ih identificira, dokumentira i prikupi. Ako istražitelj ne uspije pronaći dokaze u nekom predmetu, to nije stoga što dokaza uopće nema; to jednostavno znači da ih istražitelj nije mogao naći. U nekim slučajevima,

istražitelju nije moguće da pristupi lokacijama na kojima se nalaze dokazi zbog toga što je sukob još u toku ili zbog neprijateljskog stava vlade. Ako dokazi trenutačno nisu dostupni, istražitelj ipak treba nastaviti pokušavati da ih identificira i iscrpiti sva razumna nastojanja kako bi dokumentirao njihovo postojanje. Čak i kada počinitelji snažno nastoje da „prikriju svoje tragove” uništavanjem ili prikriivanjem dokaza, oni će ostaviti tragove tog prikriivanja. Iskusan istražitelj će uporno tragati za dokazima svjestan toga da dokazi moraju postojati i da ima mnogo različitih stvari koje mogu imati dokaznu vrijednost.

NEPOSREDNI I POSREDNI DOKAZI

Svaki dokazni predmet dokazuje neku činjenicu bilo neposredno ili posredno. Dokazi koji neposredno dokazuju činjenicu, bez potrebe da se izvlače zaključci, zovu se neposredni dokazi. Na primjer, žena je vidjela kako kiša pada na put ispred kuće. Njeno opažanje se smatra direktnim dokazom da je kiša padala. Posredni dokaz se obično nazivaju indicijalni dokazima. Ovakav dokaz ne dokazuje direktno činjenicu, nego kada se razmatra u svjetlu našeg uobičajenog iskustvenog saznanja i razuma, on posredno dokazuje činjenicu. Na primjer, ista žena se budi jedno jutro i vidi da je put ispred kuće mokar. Na osnovu svog iskustva i rezoniranja, ona zaključuje da je tokom noći padala kiša.

U većini slučajeva će postojati i neposredni i posredni dokazi. Istražitelj treba nastojati da prikupi sve dokaze bez obzira u koju kategoriju oni spadaju. Međutim, istražitelj mora imati na umu da, prije nego što indicije dobiju stvarnu vrijednost u predmetu, mora prikupiti dokaze u predmetu koji isključuju sve druge razumne zaključke koji se mogu izvući iz tog dokaza. Vratimo se ženi koja je, nakon što je primijetila da je put mokar, zaključila da je prethodne noći padala kiša. Njen zaključak bi bio nesiguran i od male vrijednosti ukoliko se zna da njen susjed redovno pokvasi taj put kada zalijeva svoj travnjak. Kada god je istražitelj suočen sa samo posrednim dokazima u vezi sa nekom važnom činjenicom u istrazi, mora posvetiti veliku pažnju tome da provjeri i druga razumna objašnjenja osim onoga koje ukazuje na krivicu osumnjičenog. Te druge razumne mogućnosti moraju biti ispitane kako bi se utvrdilo da li se zapravo može izvući pouzdan zaključak iz posrednog dokaza o kojem se radi.

VRSTE DOKAZA

Svi dokazi se mogu svrstati u tri grupe. Te grupe su materijalni/fizički dokazi, osobni dokazi/iskazi i pisani dokazi.

Materijalni/fizički dokazi se odnose na sve fizičke predmete koji mogu dati informaciju o nekom događaju. Oni mogu uključivati oružje koje je korišteno, stanje tijela žrtve, ili područje na kojem je došlo do napada. Oni mogu uključivati i kompjutere koji sadrže podatke, komunikacionu opremu, video i audio trake. Materijalni dokazi uključuju predmete i tragove materijala koji se mogu otkriti naučnim provjerama. Pošto materijalni dokazi ne podliježu ljudskoj percepciji, preuveličavanju ili zavaravanju, oni su sami po sebi pouzdani. Materijalni dokazi, ukoliko se čuvaju na odgovarajući način, zadržavaju svoju dokaznu vrijednost i ne podliježu slabljenju tokom vremena kao što je to slučaj sa sjećanjem svjedoka.

Osobni dokazi u vidu iskaza predstavljaju jedan širok pojam koji uključuje iskaze svih žrtava, svjedoka i osumnjičenih. Oni se razlikuju od materijalnih dokaza utoliko što su svjedočenja pouzdana samo onoliko koliko je pouzdan svjedok koji ih daje. Tačnost informacija u potpunosti ovisi o iskrenosti, percepciji i sposobnosti prenošenja od strane svjedoka.

Posljednja kategorija dokaza, pisani dokazi, odnosi se na formulare, dokumente ili pisma. Pisani dokazi su kombinacija materijalnih dokaza i svjedočenja jer, mada je dokument sam po sebi vrsta materijalnog dokaza, informacija sadržana u dokumentu predstavlja iskaz. Neki dokumenti su poslovni spisi ili službene evidencije koje se rutinski vode tokom normalnih aktivnosti neke organizacije. U pravilu, dokumenti koji su sačinjeni u vremenskom periodu koji je blizu događaja na koje se odnose pouzdaniji su i vrijedniji sa dokaznog stajališta nego dokumenti koji su sačinjeni dugo vremena nakon događaja.

Dokumenti predstavljaju vrlo značajan i važan izvor dokaza u velikim međunarodnim krivičnim istragama zato što se u dokumentima evidentiraju pojedinosti o vojnim, policijskim i vladinim operacijama. Dokumenti, ako su autentični, pružaju jedan od najpouzdanijih i najkompletnijih izvora informacija o onome šta se desilo u vrijeme haosa i sukoba.

Kako tehnologija sve više i više prožima naše svakodnevne aktivnosti, uključujući i rat, istražitelji moraju uzeti u obzir mogućnost da su vrijedne informacije koje se obično nalaze u dokumentima pohranjene i elektronski. Elektronska pošta, baza podataka i sistemi digitalnih komunikacija mogu sadržavati važne dokaze o pitanju koje je predmet istrage.

Važno je shvatiti da, mada se dokazi svrstavaju u ove tri različite kategorije, tokom istrage postoji veza i interakcija između svih vrsta dokaza. Svjedoci mogu pomoći istražiteljima da razumiju značenje materijalnog dokaza. Materijalni dokaz koji je nađen na licu mjesta vrlo često će imati važnije značenje kad očevidac objasni kako je taj predmet korišten. Svjedoci mogu često pomoći istražitelju da protumači značenje dokumenata koji su prikupljeni kao dokazi. I obrnuto, dokumenti često mogu biti korišteni da se osvježi sjećanje svjedoka koji se možda više ne sjećaju jasno preciznih datuma ili detalja o događajima kojima su svjedočili.

ULOGA DOKAZA PRIJE SUĐENJA

Mada dokazi igraju najvažniju ulogu tokom suđenja, oni imaju važnu ulogu i u istražnoj fazi. Znatno prije početka suđenja, istraga može imati velike koristi od prikupljenih dokaza. Istražitelji trebaju imati na umu razne načine na koje im dokazi mogu pomoći u radu.

Dobra istraga se uvijek vodi i bazira na dokazima prikupljenim u istrazi. Krajnji rezultat i smjer istrage diktiraju dokazi, a ne početni dojmovi ili zaključci istražitelja. Dobri istražitelji su uvijek otvoreni za otkrivanje novih dokaza koji ih mogu navesti da ponovno procijene prethodne zaključke o nekom događaju. Nije neuobičajeno da neki tek novootkriveni dokaz značajno promijeni ranije uvjerenje o tome šta se desilo i ko je učestvovao u tome.

Istrage se često pokreću na osnovu neutemeljenih tvrdnji da je došlo do zločina. Na početku i tokom ranih faza istrage, dokazi služe da se istražitelj objektivno orijentira u vezi sa predmetom, da predvidi istražne probleme na koje će naići i istražne pravce koje treba uključiti u istražni plan. Razumijevanje predmeta od strane istražitelja treba se razvijati na takav način da odražava pouzdane dokaze koji se prikupljaju tokom istrage.

Neće svi dokazi prikupljeni tokom istrage biti korišteni na sudu. Zapravo, u većini slučajeva, značajan dio prikupljenog dokaznog materijala se ne koristi. Ali to ne znači da ti dokazi, iako neće biti izneseni pred sud, nisu valjan dio predmeta. Značajna uloga koju dokazi mogu igrati tokom istrage jeste pružanje pomoći istražiteljima u poboljšavanju istražnog plana i preciznijeg fokusiranja na ključne dokaze u predmetu. Važno je da istražni plan uključi proces putem kojeg se dokazi analiziraju nakon prikupljanja, a sam plan se ponovno razmatra i ponovno procjenjuje u svjetlu novih dokaza koji se prikupljaju.

Još jedna važna uloga koju dokazi mogu odigrati tokom istrage jeste provjera kredibiliteta i pouzdanosti svjedoka. Znatno prije nego što istraga rezultira optužnicom ili suđenjem, dokazi mogu odigrati važnu ulogu tako što će pomoći istražiteljima da procijene koliko težine da daju dokazu koji je pružio neki od svjedoka. Kredibilitet je mjera istinitosti svjedokovog iskaza, dok je pouzdanost mjera tačnosti svjedokovog iskaza. Ova dva koncepta pomažu istražitelju da napravi razliku između svjedoka koji govori istinu, a koji je slučajno pogriješio, i svjedoka koji zna istinu, a namjerno laže. Razlika između iskrenosti i tačnosti je vrlo važna. Dokazi mogu pomoći istražitelju da identificira one svjedoke čiji dokazi su i iskreni i tačni.

Još jedna važna funkcija dokaza u istražnoj fazi jeste da pomognu istražiteljima da se pripreme za ispitivanje „insajdera“ (pripadnika grupe ili organizacije) i osumnjičenih. U svakoj složenoj istrazi dobar dio priprema se mora obaviti prije nego što istražitelj može efektivno ispitati insajdera ili osumnjičenog u nekom predmetu. Istražitelj mora da se upozna sa dokazima sa kojima najvjerojatnije raspolažu insajder ili osumnjičeni. Ti dokazi će formirati osnovu za brojna pitanja koja će istražitelj postavljati tokom ispitivanja.

OPĆI PRAVNI PRINCIPI U VEZI SA DOKAZIMA

Postoji čitav korpus sudske prakse koji se razvio u vezi sa dokazima. Mada tema ovog poglavlja nije rezimiranje cjelokupnog prava koje se odnosi na dokaze prikupljene u međunarodnim krivičnim istragama, postoje neki temeljni koncepti sa kojima svaki istražitelj mora biti upoznat i koje mora imati na umu kada identificira i prikuplja dokaze.

RELEVANTNOST

Relevantnost je povezanost između dokaza i stvari koja se istražuje. Ako su dokazi relevantni to znači da su „logično povezani i da mogu potvrditi ili opovrgnuti stvar

koja je u pitanju”.⁴ Neki naizgled nevažan predmet postaje relevantan kada pruži informaciju o stvari koja se istražuje. Postoji važna razlika između relevantnosti tokom istražne faze u predmetu i nakon podizanja optužnice. Koncept relevantnosti je mnogo širi tokom istražne faze. Određivanje onoga šta je relevantno nakon podizanja optužnice, uvijek će biti ograničeno navodima u optužnici. U istražnoj fazi, kada nisu doneseni formalni zaključci o nekom događaju, istražitelj treba usvojiti definiciju relevantnosti koja uzima u obzir sve dokaze koji bi mogli da potvrde ili opovrgnu materijalnu činjenicu koja je povezana sa događajem koji se istražuje, kao relevantne. Relevantnost u ovoj fazi predmeta sasvim sigurno nije ograničena na dokaze koji potkrepljuju istražiteljevu hipotezu ili rane zaključke o onome šta se desilo.

NEPOSREDNI DOKAZI NASPRAM DOKAZA PO ČUVENJU („REKLA-KAZALA“)

Dokazi po čuvenju («rekla-kazala»), predstavljaju još jedan pravni koncept sa kojim istražitelji trebaju biti upoznati. Ovo je posebno važno pri ocjeni iskaza koje daju svjedoci. Ključni element za ovu ocjenu jeste utvrđivanje izvora svjedokove informacije. Da li informaciju daje svjedok na osnovu vlastitih zapažanja ili je to informacija po čuvenju? Svjedočenje kojim se prenosi informacija dobivena od druge osobe (rekla-kazala) jeste informacija iz druge ruke. Kad god osoba koja pruža informacije nije ista ona osoba koja je lično svjedočila tome, radi se o informaciji iz druge ruke. Za osobe koje nisu upoznate sa istragama ili sudskim postupcima, oslanjanje na informacije iz druge ruke ne izgleda kao problematično. Zapravo, mi se oslanjamo svakodnevno na informacije koje dobivamo iz druge ruke. Svako od nas većinu svojih informacija dobiva iz druge ruke i mi se na njih dosta uspješno oslanjamo. Vijesti na televiziji su informacije iz druge ruke; novine su informacije iz druge ruke.

Iako dokazi zasnovani na informacijama iz druge ruke općenito nisu dopušteni u pravosudnim sistemima anglo-saksonskog prava, izuzev u specijalnim okolnostima, u pravosudnim sistemima kontinentalnog prava nema jasne zabrane korištenja ovakvih dokaza, kao ni na međunarodnim tribunalima. Obrazloženje za ovu razliku leži u tome što profesionalni suci posjeduju stručnost i iskustvo potrebno da adekvatno ocijene dokaze dobivene iz druge ruke i da im daju odgovarajuću težinu tokom ocjene tih dokaza. Iako međunarodni sudovi koriste, a vjerovatno će i nastaviti da prihvataju dokaze iz druge ruke, za takve dokaze se nikada neće smatrati da imaju onu težinu koju imaju direktna, lična opažanja svjedoka. Ovo se posebno odnosi na slučajeve kada se dokazi iz druge ruke tiču djela i postupanja osobe optužene za zločin.

Većina dokaza koji se tiču nekog događaja u početku dolaze do istražitelja u obliku informacije iz druge ruke. Iskusni istražitelji uzimaju te informacije iz druge ruke i rade na tome da lociraju i ispituju svjedoka koji je lično iznio ta važna zapažanja.

Dokazi iz druge ruke nikada nisu tako pouzdani kao dokazi koji se zasnivaju na ličnoj spoznaji svjedoka. Profesionalan i etičan novinar ima dužnost da istraži i objavi vijesti koje se zasnivaju na izvorima koji nisu «druga ruka», i koje dolaze od ljudi koji imaju lična saznanjima o događaju o kojem izvještava. Ako to novinar dosljedno

⁴ Black: Legal Dictionary, (Rječnik pravnih izraza), 8. izd., West Publishing Company, St Paul, 2004.

čini, zajedno sa ostalim izvještaićima u svom listu, tada će taj list steći reputaciju kao veoma pouzdan i ljudi će vjerovati informacijama koje tu čitaju. Isto tako, dužnost je istražitelja da traži i prikuplja informacije od onih osoba koje imaju lično znanje o nekom događaju. Informacije koje daju oćevici uvijek su pouzdanije nego informacije koje dolaze iz druge ruke, putem prenošenja.

Još jedan način posmatranja problema dokaza iz druge ruke jeste da se uzme u obzir efekat tih „dodatnih“ svjedoka koji se nalaze između istražitelja i oćevica. U slučaju informacija iz druge ruke, istražitelj mora ne samo procijeniti kredibilitet i pouzdanost oćevica, nego i osobe sa kojom je oćevidad razgovarao. Istražitelj mora procijeniti koliko je taćno taj drugi svjedok prenio priću oćevica. Osim toga, istražitelj mora procijeniti kredibilitet i pouzdanost oćevica čak iako ga ne upozna. Istražitelj će, kad god je to moguće, izbjegavati oslanjanje na svjedoke koji prenose informacije i ne treba biti sklon da svoje zaključke ili optužbe zasniva na dokazima iz druge ruke.

Prema tome, dokazi dobiveni iz druge ruke imaju određenu ulogu u istrazi. Dokazi iz druge ruke mogu dovesti do oćevidaca i materijalnih dokaza. Vrlo često prve osobe sa kojima istražitelj dolazi u kontakt nisu oćevici, nego osobe koje su razgovarale sa oćevicima. Ta prenesena informacija iz druge ruke je vrijedna, zato što pomaže da se identificiraju mogući oćevici i istražitelju daje određenu predstavu o tome šta oni znaju.

Nije uvijek lako prepoznati dokaze iz druge ruke. Ako istražitelj radi dobro svoj posao prilikom ispitivanja, on će u više navrata postaviti sljedeće pitanje svjedoku, „Kako ste to saznali?“ Ovo pitanje bi trebalo pokazati da li svjedok ima lićno saznanje o tom dijelu svog iskaza ili govori o nećemu što mu je rekao neko drugi. Kod ocjenjivanja izjave svjedoka važno je znati koji se dijelovi izjave baziraju na lićnom saznanju, a koji na dokazima iz druge ruke.

AUTENTIĆNOST

Vrlo često prije iznošenja dokaza na suđenju i naravno prije određivanja važnoći nekog dokaznog predmeta, sud će ispitati i razmotriti porijeklo dokaznog predmeta. Ukoliko je taj dokazni predmet materijalni dokaz, sud će ispitati okolnosti njegovog pronalaženja i gdje se on nalazio između momenta kada je pronađen i momenta kada je predodćen sudu. Ukoliko je dokazni predmet neki dokument, sud će oćekivati da ona strana koja ga iznosi može dokazati da je on autentićan. Svaki dokazni predmet može biti podločan malom „suđenju“ kako bi se utvrdilo da je dovoljno pouzdan da bi mogao biti prihvaćen kao dokaz. Stoga je važno da istraga uključuje odgovarajuće procedure i evidencije da bi se moglo dokazati porijeklo svakog dokaznog predmeta.

Utvrđivanje autentićnosti pisanih dokaza može biti posebno teško u kontekstu krivićnih djela prema međunarodnom pravu. Ta krivićna djela se najćešće dešavaju u vrijeme nereda i sukoba, a dokumenti mogu biti prikupljeni u uvjetima koji nisu dopuštali brigu i vođenje evidencija kakve bi istražitelj koristio u uobićajenim okolnostima. U mnogim slučajevima, istražitelji mogu dobiti dokumente od ljudi koji nisu povezani sa istragom i koji i sami nisu sigurni u porijeklo tih dokumenata.

U takvim slučajevima, od istražitelja će se tražiti da identificiraju i prikupe dokaze o autentičnosti dokumenta nakon što je dokument došao u njihov posjed. Ima više načina da se ovo uradi, a posebni metod koji primjenjuje istražitelj u velikoj mjeri će ovisiti o okolnostima u vezi određenog dokumenta. Istražitelji trebaju uzeti u obzir sljedeće:

- i. Identificirati svjedoka koji je napravio originalni dokument ili je možda bio prisutan tokom njegove izrade ili ga je vidio neposredno nakon izrade, a koji može potvrditi da taj dokument jeste ili nije u istom stanju.
- ii. Ako je dokument jedna od više kopija, locirati jednu od ostalih kopija i prikupiti ih u skladu sa utvrđenim protokolima, kako bi se utvrdila autentičnost prvog dokumenta.
- iii. Forenzičke provjere, uključujući analizu rukopisa, mogu biti dovoljne za utvrđivanje autentičnosti dokumenata.
- iv. Ako dokument ima datum ili identifikacijski broj, lociranje sličnih dokumenata koji su izrađeni prije ili nakon njega može pomoći da se utvrdi njegova autentičnost.
- v. Ako je dokument izradio osumnjičeni ili ako se radi o dokumentu o kojem osumnjičeni ima lično znanje, tada se taj dokument treba prezentirati tokom ispitivanja tog osumnjičenog.

PRIBAVLJANJE DOKAZA U POVJERENJU

MKS, MKSJ i MKSR imaju posebne odredbe o zaštiti privatnosti osoba ili država koje pružaju dokaze na povjerljivoj osnovi. U Bosni i Hercegovini ne postoje slične odredbe. Istražitelji moraju biti izuzetno oprezni ako pristanu prihvatiti dokaze na povjerljivoj osnovi. Svaka odluka o povjerljivom prihvatanju dokaza treba biti sačinjena u pisanom obliku i treba odražavati jedinstvenu politiku utvrđenu od strane onih koji su u konačnici odgovorni za istragu. Ozbiljni problemi nastaju kada se svjedocima daju neodređena usmena uvjerenja o povjerljivosti vezana za određeni dokazni predmet, koji onda postane bitan element u procesuiranju ili za koji se nakon pregleda ustanovi da sadrži informacije koje su oslobađajućeg karaktera za optuženog. Svaka obaveza preuzeta u vezi sa onim ko je pružio dokaze mora se zasnivati na konsultacijama na najvišem nivou, prije nego što istražitelji preuzmu te dokaze.

DOKAZI U KORIST OPTUŽENOG

Pošto se svaka istraga u početku fokusira na određene osobe kao osumnjičene, pojaviti će se dokazi koji ne samo optužuju osumnjičenog, nego i dokazi koji će se smatrati "oslobađajućim" i koji će trebati biti otkriveni osumnjičenom ukoliko bude optužen za krivično djelo. Pravni koncept izraza «oslobađajućim» je širi od njegove uobičajene upotrebe i obično uključuje ne samo dokaze koji bi mogli osloboditi optuženog, nego i dokaze koji bi bili relevantni kao olakšavajući faktor prilikom odmjerenja kazne ili koji bi mogli baciti sumnju na svjedoka optužbe.

Kao što je nemoguće za istražitelja da u ranim fazama istrage sagleda vrijednost

svakog dokaznog predmeta koji tereti osumnjičenog, jednako je nemoguće i da zna da li će se neki dokaz na kraju pokazati kao dokaz u njegovu korist. Upravo iz tog razloga, svi dokazi moraju biti pažljivo prikupljeni i evidentirani. Kada istraga identificira određene osumnjičene, potrebno je sistematski pregledati dokaze koji su prikupljeni kako bi se utvrdili dokazi koji idu u korist osumnjičenog i kako bi se ta naznaka vidljivo ubilježila u sistem evidentiranja.

Iskusni istražitelji će ovome mudro pristupiti i temeljito pregledati informacije koje pogoduju osumnjičenom. Konačni cilj valjano provedene istrage jeste da se utvrdi istina prikupljanjem najpouzdanijih mogućih dokaza. Svaka istraga koja namjerno ili slučajno previdi neki istražni trag koji bi mogao biti suprotan trenutnom viđenju dokaza, ozbiljno je pogrešna u svojoj metodologiji. U rezultate istrage se može imati povjerenja samo ukoliko su svi pravci istrage valjano provedeni. Istraga uvijek mora biti izbalansirana i uvijek svjesna pretpostavke nevinosti kojom se štite svi osumnjičeni i optuženi.

TERET DOKAZIVANJA

Univerzalni principi krivične pravde štite one koji su predmet istrage i koji su optuženi za krivično djelo «presumpcijom nevinosti». Ova zaštita pretpostavkom o nevinosti ostaje na snazi sve dok sud ne donese pravosnažnu presudu i ne bude siguran, na osnovu dokaza koji su mu predočeni, da je krivica optuženog dokazana van razumne sumnje.

Razumna sumnja je veoma visok standard i zahtijeva da onaj koji ispituje činjenice bude siguran da je osoba uistinu počinila krivično djelo, ne samo na osnovu količine izjava ili materijalnih dokaza, nego isto tako na osnovu kvaliteta tih dokaza. Ovaj teret dokazivanja nameće sudu obavezu da razmotri i druga moguća objašnjenja ponašanja optuženog koja mogu, na razumnoj osnovi, značiti i nevinost i oslobađanje, ukoliko sud nije siguran da su dokazi dovoljni kako bi se odstranile sve razumne sumnje.

Sa istražnog stajališta, ovaj teret nameće istražitelju obavezu da razmotri sva razumna objašnjenja ponašanja osumnjičenog, kao i mogućnost da su drugi odgovorni, i prikupi dokaze na osnovu kojih sud može donijeti pouzdanu odluku.

NEPROPISNO PRIKUPLJENI DOKAZI

Većina sudova imaju odredbe koje se odnose na dokaze koji se smatraju nevaljanim zbog načina na koji su prikupljeni. Te odredbe imaju za cilj da zaštite postupak od nepouzdanih dokaza ili nezakonito pribavljenih dokaza ili dokaza koji su prikupljeni na takav način da bi se njihovim prihvatanjem doveo u opasnost integritet samog suđenja.

Član 10. Zakona o krivičnom postupku BiH uključuje zaštitu postupka od nezakonito prikupljenih dokaza, a on istovremeno služi i za zaštitu osumnjičenog/optuženog da ne bi bio optužen ili osuđen na osnovu takvih dokaza:

Član 10. Zakona o krivičnom postupku BiH
(Član 10. ZKP RS i ZKP BDBiH, član 11. ZKP FBiH)

Zakonitost dokaza

- (1) Zabranjeno je od osumnjičenog, optuženog ili bilo koje druge osobe koja učestvuje u postupku iznuđivati priznanje ili kakvu drugu izjavu.
- (2) Sud ne može zasnovati svoju odluku na dokazima pribavljenim povredama ljudskih prava i sloboda propisanih Ustavom i međunarodnim ugovorima koje je Bosna i Hercegovina ratificirala, niti na dokazima koji su pribavljeni bitnim povredama ovog Zakona.
- (3) Sud ne može zasnivati svoju odluku na dokazima koji su dobijeni na temelju dokaza iz stava 2. ovog člana.

VAŽNOST PRAVNOG PRISTUPA U ISTRAZI

Većina istraga koje se odnose na međunarodna krivična djela/zločine predstavljaju krupne poduhvate koji zahtijevaju značajne resurse. Postoje brojni faktori po kojima se međunarodne krivične istrage razlikuju od domaćih istraga. Ovakve istrage obično uključuju veliki broj pojedinačnih zločina koji su se desili na nekom području u kojem je sukob možda još u toku. Svjedoci su vrlo često traumatizirane izbjeglice koje sada žive u drugim zemljama širom svijeta. Pošto se zločini dešavaju u toku sukoba, teško je, ako ne i nemoguće, prikupiti dokaze primjenjujući iste postupke kao i tokom mira. Ovi i drugi faktori zajednički čine ovakve istrage vrlo teškim i skupim poduhvatom.

U mnogim pravosudnim sistemima tradicionalno postoji podjela između istražiteljskog rada policije i pravnog posla tužioca. Bez obzira na koristi i probleme ovakvog pristupa, iskustvo je pokazalo da je u slučaju međunarodnih krivičnih djela bitno da istraga uključuje i integrira pravni pristup i analizu od strane iskusnih tužilaca u svim fazama procesa. Istražitelji i iskusni tužiocci moraju tijesno surađivati tokom cijele istrage kako bi osigurali da istraga na pouzdan način odgovori na fundamentalna pitanja o događaju koji se istražuje, te da prikupljeni dokazi budu dovoljni da se potkrijepi procesuiranje. Međunarodno krivično pravo je još uvijek relativno novi ogranak prava koji se stalno mijenja. Važno je da u istragu bude uključen tužilac koji je upoznat sa razvojem tog prava.

ISTRAGA POSTUPANJA VIŠIH ZVANIČNIKA

Međunarodni i internacionalizirani domaći sudovi često nastoje usredsrediti svoje resurse na procesuiranje osoba koje su najodgovornije za kršenje međunarodnog krivičnog prava. Te osobe su najčešće viši politički, vojni i policijski zvaničnici, koji su učestvovali u postupcima koji su doveli do izvršenja nekih od najozbiljnijih zločina širokih razmjera. Njihovi postupci, iako svjesni i namjerni, vrlo često su vremenski i prostorno udaljeni od mjesta na kojem se dešava zločin. Ove osobe obično nemaju

direktni kontakt sa žrtvama, mada je njihov doprinos zločinu opipljiv i namjeran.

Ovi viši zvaničnici često zloupotrebljavaju državne institucije, domaće zakonodavstvo i nacionalne resurse za zločinačke namjere postizanja zločinačkog cilja. Mehanizmi korišteni u počinjenju zločina su u najmanju ruku jednako složeni i zamršeni kao i funkcije državne vlade. Međunarodne krivične istrage moraju uzeti u obzir i razraditi istražne strategije koje su razumno usmjerene na prikupljanje dokaza o ovakvom zločinačkom korištenju inače legitimnih pravnih institucija.

ISTRAGA NA VIŠE NIVOA

Istraga višeg zvaničnika za krivična djela/zločine prema međunarodnom pravu uvijek će uključivati pristup na više nivoa. Broj tih nivoa u velikoj mjeri ovisi o tome koliko je osumnjičeni fizički udaljen od samog počinjenja zločina i o kompleksnosti struktura i institucija kojima se koristi počinitelj. U najmanju ruku, može se napraviti jasna razlika između primarnog nivoa direktnog fizičkog počinjenja i drugih nivoa koji se tiču postupanja koje, iako je udaljeno i indirektno, ipak predstavlja značajan doprinos tom zločinu.

Istraga primarnog nivoa uključuje istragu direktnog fizičkog izvršenja zločina. Po mnogo čemu ova istraga odražava vrstu sveobuhvatne istrage koju poduzima obučeno osoblje tijela za provedbu zakona u domaćim pravosudnim sistemima. U onoj mjeri u kojoj to dopuštaju okolni uvjeti i okolnosti, istraga treba prikupiti sve raspoložive dokaze o zločinu što je moguće prije nakon otkrivanja zločina.

Ovo poglavlje se neće detaljno baviti specifičnim koracima koje treba poduzeti, nego će samo ponoviti važnost detaljnog i sveobuhvatnog istražnog rada u ovoj fazi, te naglasiti da čak kada su osumnjičeni u istrazi zvaničnici višega nivoa, to ne umanjuje važnost stručnog rada na primarnom nivou. Nepobitni dokazi koji povezuju višeg zvaničnika sa zločinom neće biti dovoljni da se utvrdi krivična odgovornost ukoliko dokazi o samom zločinu nisu prikupljeni na odgovarajući način na primarnom nivou. Treba posebno naglasiti važnost ove prve vitalne karike u lancu svih koji su odgovorni za izvršenje zločina. Svaki istražni pravac koji može uroditi informacijama u vezi sa tom prvom karikom, mora biti temeljito ispitan i dokumentiran.

RAZLIČITE OSOBE UKLJUČENE U IZVRŠENJE SLOŽENIH KRIVIČNIH DJELA PREMA MEĐUNARODNOM PRAVU

Prije nego što opišemo kako treba poduzeti ovakvu istragu, bilo bi korisno da utvrdimo različite kategorije osoba koje su upletene u složeni lanac potreban za ovakve zločine. Neki od tih ljudi su svjesni učesnici u zločinu, dok će drugi biti nesvjesni instrumenti koje su počinitelji odabrali kako bi im pomogli u izvršenju zločina.

Prva kategorija počinitelja jesu direktni počinitelji – osoba ili osobe koje su u dodiru sa žrtvom i koje fizički počinje zločin protiv te osobe. Ova grupa također uključuje i neposredne nadređene direktnih počinitelja ukoliko su direktno uključeni u planiranje, naređivanje, poticanje ili izvršenje zločina. Druga kategorija počinitelja se sastoji od srednjeg sloja posrednih počinitelja. Ova grupa uključuje one udaljene počinitelje koji

ne pripadaju najvišem nivou počinitelja, a koji svjesno učestvuju u izvršenju zločina od strane direktnih počinitelja. Ukoliko su direktni počinitelji vojnici, ovi posredni počinitelji su oni nadređeni koji su svjesni zločinačkog djelovanja i koji mogu podržati zločine logistički ili time što ih ne sprečavaju i ne kažnjavaju. U slučaju direktnih počinitelja koji nisu pripadnici vojske, ovi posredni počinitelji mogu biti bilo koji viši nivo policijskih ili civilnih organa vlasti koji su zloupotrijebili svoje ovlasti ili učestvovali u izvršenju zločina na neki drugi način.

Posljednja kategorija se sastoji od nadređenih pripadnika vojske, policije i političkih institucija koji koriste svoj autoritet kako bi pokrenuli ili učestvovali u zločinima koje izvršavaju direktni počinitelji. Njihovo učešće se često odvija kroz složene institucionalne kanale pod njihovom kontrolom. To su ljudi koje Vijeće sigurnosti UN-a i Međunarodni krivični sud smatraju „najodgovornijim“. Ovi udaljeni počinitelji visokog nivoa mogu inicirati zločine ili učestvovati u zločinima koje izvršavaju direktni počinitelji i biti svjesni vrsta zločina koji se vrše, kao i kategorija osoba koje su žrtve, ali oni ne moraju znati i konkretne zločine ili žrtve koje su direktni počinitelji odabrali prilikom izvršenja.

Posljednja grupa osoba koje mogu biti uključene u složeni operativni lanac koji rezultira ozbiljnim zločinima prema međunarodnom pravu su one osobe koje, izvršavajući svoje redovne zakonske dužnosti, ali ne svojom voljom, predstavljaju kariku u lancu koja je potrebna za izvršenje zločina. Te osobe se koriste kao instrumenti od strane počinitelja zločina. Jedan jednostavan primjer takve osobe jeste vozač vojnog kamiona koji tokom rutinskih dostava isporučuje oružje i municiju namijenjene direktnim počiniteljima u kampanji etničkog čišćenja. Ukoliko vozač kamiona nema saznanja u vezi s tim kako se to oružje i municija koriste i isporučuje ih u redovnom toku svojih dnevnih poslova, vozač nije počinitelj, ali jeste „instrument“ kojeg koriste oni koji će počiniti zločin.

OPĆI PRAVNI PRINCIPI

Prije nego što pređemo na pitanje prikupljanja dokaza u istragama protiv viših vojnih, policijskih i političkih zvaničnika, važno je razumjeti neke temeljne principe krivičnog prava. Istražitelji trebaju imati jasno razumijevanje ovih pojmova kao i načina na koji oni utječu na istragu u slučaju zločina prema međunarodnom pravu.

ELEMENTI *ACTUS REUS* I *MENS REA*

Svako krivično djelo, kako u domaćem tako i međunarodnom krivičnom pravu, sastoji se od jednog broja elemenata/obilježja kojima se nastoji na specifičan način artikulirati nezakonito postupanje zabranjeno kao krivično djelo. Da bi se ustanovilo da je neka osoba kriva za krivično djelo, sud mora biti siguran da postoji dovoljno pouzdanih dokaza da bi se sud uvjerio da je tužilaštvo dokazalo svaki element krivičnog djela van razumne sumnje. Prilikom utvrđivanja da li je krivično djelo dokazano, sud će ocijeniti dokaze koji su izneseni u pogledu svakog od elemenata krivičnog djela koje se stavlja na teret. Ti elementi trebaju pojedinačno pokazati djela i okolnosti pod kojima su ta

djela učinjena, a koja karakteriziraju krivično djelo, kao i mentalno stanje počinitelja u vrijeme kada je krivično djelo počinjeno. Većina pravnika (kao i tužilaca i advokata) koriste te elemente kako bi strukturirali svoju analizu dokaza iznesenih na suđenju. Iskusni istražitelji će se također upoznati sa elementima krivičnih djela koja istražuju i strukturirati svoju analizu dokaza oko tih elemenata.

Elementi krivičnih djela se tradicionalno dijele u dvije kategorije: *actus reus* i *mens rea*. *Actus reus* opisuje zabranjeno činjenje u kojem je učestvovao optuženi. *Actus reus* također opisuje rezultate činjenja koji čine taj postupak krivičnim djelom. Na primjer, bacanje kamena ne bi predstavljalo krivično djelo ukoliko nije rezultiralo povredom ili smrću neke osobe. U izvjesnim okolnostima, propuštanje da se učini neko djelo kojeg je osoba bila zakonski obavezna učiniti može predstavljati *actus reus* krivičnog djela. Na primjer, komandir logora koji nastavlja sa nezakonitim držanjem civila, a ima nadležnost da oslobodi zarobljenike, može se smatrati krivim za krivična djela na osnovu nevršenja svoje ovlasti da ih oslobodi.⁵

Actus reus također opisuje uvjete pod kojima se desilo određeno činjenje, a koji su potrebni da bi on predstavljao krivično djelo. Na primjer u slučaju ratnih zločina, jedan takav element bi mogao biti da je određeni zločin (ubistvo, silovanje itd.) počinjen u okviru oružanog sukoba.

Elementi krivičnog djela *Mens rea* tiču se stanja svijesti osobe koja je učestvovala u *actus reus* krivičnog djela. Krivični zakon ne predviđa krivične sankcije za stvarne nesreće i nastoji napraviti razliku između postupka koji je nesvjesno i nenamjerno rezultirao nanošenjem štete, i namjernih postupaka koji su počinjeni sa kriminalnom namjerom. Elementi *mens rea* krivičnog djela obično se odnose na svijest o krivici kod optuženog i predstavljaju kriminalni umišljaj koji mora postojati u vrijeme kada su krivična djela počinjena.

Stav 1. člana 30. Rimskog statuta zahtijeva da elementi *actus reus* kod zločina moraju biti počinjeni „sa umišljajem i znanjem“ ukoliko to nije drugačije predviđeno u statutu. Ova definicija potrebnog mentalnog stanja pojašnjava da, osim ukoliko to nije izričito predviđeno, zločini koji spadaju pod nadležnost MKS-a moraju biti počinjena sa najvišim nivoom umišljaja. Blaži oblici vinosti, kao što je nehat, nije dovoljan, osim ako to nije izričito predviđeno u statutu.

Još jedan način za razlikovanje elemenata *actus reus* od elemenata *mens rea* jeste da elementi *actus reus* opisuju radnju koja se može objektivno observirati, dok elementi *mens rea* opisuju ono što se ne može vidjeti – unutarnje djelovanje ljudskog uma – ono subjektivno. Dokazi *mens rea* su uvijek izvedeni (na osnovu zaključka) zato što mi ne možemo čitati ljudski um. Čak i u najjasnijim slučajevima u kojima optuženi tokom *actus reus* izražava vlastito stanje svijesti (hoću da te ubijem) mi nužno moramo zaključiti da je ta izjava tačan odraz stanja svijesti počinioca, a ne izraz bijesa u kojem je stvarna namjera bila da se nanese povreda nekoj osobi, a ne da se ubije.

⁵ Vidi *Tužilac protiv Delalija i dr.*, predmet br. IT-96-21-A, App. Ch., 20. februar 2001., para. 378.

Neoprezna izražavanja namjere od strane počinitelja o zločinu predstavljaju nepobitan dokaz o tome kakvo je njihovo stanje svijesti bilo tokom izvršenja krivičnog djela. Takva izražavanja se mogu desiti prije, tokom ili nakon krivičnog djela, a dokazi o njima mogu potjecati od svjedoka, presretnutih komunikacija ili priznanja od strane počinitelja. Dokaze *mens rea* je obično teže dobiti nego objektivne dokaze kojima se utvrđuje *actus reus*. Haos u kojem se obično dešavaju ratni zločini, kao i činjenica da počinitelji obično ne izražavaju svoje kriminalne namjere, predstavljaju izazove za istražitelja.

U slučaju zločina koje je počinilo više počinitelaca, uključujući neposredne i udaljene počinitelje, istražitelji trebaju uzeti u obzir da li je ista kriminalna namjera postojala u svijesti svakog od počinitelja. U takvim slučajevima, iako je potrebno da svaki počinitelj ima jasnu svijest o tome da će njegovo djelo dovesti do počinjenja zločina, nije nužno da svi počinitelji imaju potpuno isto stanje svijesti.⁶

Istražitelj ne može postupati bez jasnog razumijevanja elemenata koji čine moguće počinjene zločine. Istraga mora otkriti i prikupiti dokaze koji će sa sigurnošću utvrditi elemente svakog od zločina koji se istražuje. Dokazi koji ukazuju na to da neki od elemenata zločina ne postoji jednako su važni u uravnoteženoj istrazi. To jasno razumijevanje elemenata mogućih zločina mora biti jasno artikulirano u planu istrage i odražavati se u istražnim aktivnostima. Istražitelji se trebaju upoznati sa elementima zločina koji potpadaju pod nadležnost sudova u Bosni i Hercegovini, a koji se odnose na određene istrage, i osigurati da se planirane istražne aktivnosti osmisle kako bi se prikupili dokazi u pogledu svih njih. Uspješno procesuiranje će zahtijevati dokaze van razumne sumnje za svaki element. Ukoliko dokaz bude ispod ovoga standarda za bilo koji element zločina, sud je obavezan da oslobodi optuženog.

ZNANJE

Jedna od najtežih oblasti za prikupljanje dokaza jeste utvrđivanje onoga šta je osumnjičeni ili počinitelj „znao“ u vrijeme kada je učestvovao u kriminalnoj aktivnosti. Član 30. Rimskog statuta zahtijeva dokaz van razumne sumnje u pogledu znanja i namjere osobe koja je optužena za zločin. On znanje definira u stavu 3. ovog člana: „znanje“ označava svijest o postojanju okolnosti ili o posljedici do koje će doći u uobičajenom toku događaja. „U skladu sa tim će biti tumačeni izrazi ‘znati’ i ‘znajući’“. Važno je dokazati da je osoba znala, bez obzira na to na koji način je ta osoba učestvovala u određenom zločinu.

Postoje tri načina rješavanja istražnog problema utvrđivanja toga šta je osumnjičeni znao ili mogao znati u vrijeme kada je učestvovao u potencijalnoj kriminalnoj aktivnosti. Prvi je da se identifikira direktni dokaz o njihovom znanju. Drugi je da se prikupe indirektni dokazi ili indicije u pogledu njihovog znanja, a treći je da se prikupe dokazi kojima će se utvrditi da bi razumna osoba na njihovoj poziciji to znala.

Prva kategorija dokaza se odnosi na direktne dokaze o tome šta je nadređeni zvaničnik znao u vrijeme na koje se odnosi istraga. Ovaj dokaz bi uključivao pisane ili usmene

⁶ Vidi *Tužilac protiv Kayishema i Ruzindanda*, Presuda, predmet br. ICTR-95-1-T, 21. maj 1999., paragrafi. 203-207.

izvještaje koje je nadređeni zvaničnik primao. Izjave koje je osumnjičeni dao, javno ili privatno, također mogu predstavljati dokaz o tome šta je ta osoba znala u određeno vrijeme. Druga kategorija dokaza uključuje dokaze kojima se indirektno utvrđuje šta je osumnjičeni znao u određeno vrijeme. Da li je nadređeni zvaničnik poduzeo određeni postupak koji pokazuje da je morao biti svjestan zločina ili drugih važnih činjenica.

Posljednja kategorija dokaza opisuje dokaze koji utvrđuju ono šta bi razumna osoba na mjestu osumnjičenog znala ili trebala znati. Takav dokaz, ukoliko je dovoljno snažan, omogućio bi sudu da zaključi da taj nadređeni zvaničnik nije mogao biti nesvjestan određenog događaja, s obzirom na dokaze kojima se utvrđuje njegov direktni pristup informacijama u vezi s tim. Takvi dokazi mogu biti svjedočenja od strane člana osoblja tog zvaničnika koja potvrđuju da je on redovno pratio međunarodne medije na tv-u u njihovom uredu i da su svako jutro na stol toga zvaničnika ostavljane međunarodne novine u kojim se izvještavalo o ovim zločinima.

NAČINI UČEŠĆA

Osim razumijevanja elemenata krivičnih djela koja se istražuju, istražitelji bi trebali biti upoznati i sa različitim načinima na koje nadređeni zvaničnici mogu učestvovati u kriminalnoj aktivnosti. Osoba može učestvovati u kriminalnoj aktivnosti na više načina. U slučajevima gdje je u zločinu učestvovalo više počinitelja, svaki od njih je mogao imati različit način učešća. Ovo se posebno odnosi na slučajeve zločina prema međunarodnom pravu koji su često rezultat djelovanja ne samo onih koji fizički počine zločin, nego i drugih koji narede, potiču, potpomažu ili podržavaju počinjenje zločina. Određeni način ili metod učešća počinitelja u zločinačkom postupanju može se razlikovati ovisno o njegovoj poziciji i specifičnom zločinu koji je počinjen.

Prema statutima MKSJ i MKSR, osoba se može smatrati krivično odgovornom za zločine koje je planirala, poticala, naložila ili počinila, ili potpomagala i podržavala njihovo planiranje, poticanje, naređivanje ili počinjenje. III poglavlje ovog priručnika će predstaviti važeće zakone u Bosni i Hercegovini. Iako su većinom ovi izrazi kojima se nabrajaju načini učešća u skladu sa njihovim uobičajenim značenjem, oni su se razvili kao pravni pojmovi u okviru sudske prakse međunarodnog prava.

Značenje pojma planiranje djela se često definiše kao situacija u kojoj jedna ili više osoba osmišljavaju počinjenje određenog zločina i u pripremnoj i u provedbenoj fazi zločina, i da je zločin ustvari i počinjen u planiranim okvirima.⁷ Planiranje zločina obuhvata i pripreme za zločin.⁸ Planiranje je široko definirano može uključivati različite aktivnosti koje su karakteristične za planiranje i pripremu zločina.

Ono što sačinjava planiranje može se razlikovati ovisno o nivou počinitelja koji je predmet vaše istrage. U slučaju grupe neposrednih počinitelja, koji uđu u grad i počine više zločina, planiranje će uključivati njihove aktivnosti prije napada tokom kojih su razgovarali i dogovarali se o tome kako će napasti grad. U slučaju nadređenih

7 *Tužilac protiv Stanislava Galića*, presuda i mišljenje, predmet br. IT-98-29-T, 5. decembar 2003., para. 168; *Tužilac protiv Akayesu*, presuda, predmet br. ICTR-96-4-T, 2. septembar 1998., para. 480.

8 Vidi *Tužilac protiv Kordića i Čerkezca*, Odluka o zajedničkom zahtjevu odbrane da se odbace svi navodi o planiranju i pripremi po članu 7(1) jer ne spadaju pod nadležnost Tribunala ili kao nepredvidivi, predmet br. IT-95-14/2-PT, 1. mart 1999.

zvaničnika, vjerovatno oni nisu bili svjesni preciznih detalja o tome kako i kada će neposredni počinitelji ući u grad. Možda je njihova aktivnost „planiranja“ bio razgovor sa vođom neposrednih počinitelja o tome koje vrste opreme će biti potrebne za napad i općenito kada će doći do napada.

Podsticanje uključuje i direktne i javne aspekte koji uključuju podsticanje druge osobe da počini krivično djelo.⁹ Podsticanje može uključiti i ponašanje komandanata kojim se stvara takvo okruženje koja dopušta zločinačko postupanje podređenih.¹⁰ Prema sudskoj praksi MKSJ zahtjev *mens rea* jeste da je optuženi namjeravao da navede na počinjenje zločina ili je bio svjestan velike vjerovatnoće da će počinjenje zločina vjerovatno biti posljedica njegovog djela.¹¹ Iako se podsticanje može počinuti i propuštanjem (kao u slučaju nadređenog zvaničnika koji stalno propušta da poduzme nešto u vezi sa zločinačkim postupanjem svojih podređenih), mora postojati jasna veza koja se može dokazati između podsticanja i stvarnog počinjenja krivičnog djela.¹²

„Naređivanje” kao način učešća u krivičnom djelu pretpostavlja da postoji neki odnos nadređeni-podređeni između osobe koja naređuje zločin i neposrednog počinitelja tog zločina.¹³ Potrebni *mens rea* bi bio da je osoba koja naređuje neko djelo koje je rezultiralo počinjenjem zločina imala namjeru da taj zločin bude počinjen ili da je bila svjesna znatne vjerovatnoće da će počinjenje tog zločina biti rezultat njenih naredjenja.¹⁴ Ne postoji zahtjev da naredba mora biti pisana ili čak usmena, a postojanje naredbe se može dokazati bilo direktnim ili indirektnim dokazima.¹⁵ Nema zahtjeva da se pokaže da u odsustvu izričite naredbe taj zločin ne bi bio počinjen.¹⁶

Prihvatljivi dokaz u ovom slučaju ovisiće o rangu osumnjičenog protiv kojeg se vodi istraga. Ako koristimo isti primjer (neposredni počinitelji koji napadaju neki grad), tada bi komande koje im daje njihov neposredni nadređeni predstavljale «naređivanje» prema ovoj definiciji. U slučaju udaljenih počinitelja kao što su nadređeni zvaničnici, postupanje koje predstavlja „naređivanje” ne bi bilo tako specifično, ali bi moglo uključivati općenitije naredbe ili upute da se etnički očisti određena regija. Dok bi naredbe koje daju udaljeni počinitelji nužno bile manje specifične, one ipak moraju uključivati jasnu namjeru i naređivanje nezakonitog postupka. Na ovom nivou vjerovatno je da nadređeni izdaje naredbe i u pogledu zakonitih aktivnosti. Potrebno je prikupiti dovoljno dokaza da bi se jasno pokazala nezakonita priroda naredbe i da bi se ona razlikovala od drugih zakonitih naredbi.

Način učešća koji obuhvata izraz „počinio” uključuje ne samo direktno fizičko izvršenje zločina, nego i pojam udruženog zločinačkog poduhvata. Što se tiče

⁹ *Tužilac protiv Akayesu*, presuda, predmet br. ICTR-96-4-T, 2. septembar 1998., para. 481-482.

¹⁰ *Tužilac protiv Galića*, presuda i mišljenje, predmet br. IT-98-29-T, 5. decembar 2003., para. 168.

¹¹ *Tužilac protiv Naletilića*, presuda, predmet br. IT-98-34-T, 31. mart 2003., para. 60.

¹² *Tužilac protiv Brđanina*, Presuda, predmet br. IT-99-36-T, 1. septembar 2004., para. 269.

¹³ *Tužilac protiv Kordića*, Presuda, predmet br. IT-95-14/2-T, 26. februar 2001., para. 388; *Tužilac protiv Strugaru*, Odluka po 98bis, predmet br. IT-01-42-T, 21. juni 2004., para. 85.

¹⁴ *Tužilac protiv Kordića*, Presuda, predmet br. IT-95-14/2-T, 26. februar 2001., para. 388; *Tužilac protiv Strugaru*, Odluka po 98bis, predmet br. IT-01-42-T, 21. juni 2004., para. 85.

¹⁵ *Tužilac protiv Galića*, Presuda i mišljenje, predmet br. IT-98-29-T, 5. decembar 2003., para. 172; *Tužilac protiv Strugaru*, Presuda, predmet br. IT-01-42-T, 31. januar 2005., para. 332; *Tužilac protiv Strugaru*, Odluka po 98bis, predmet br. IT-01-42-T, 21. juni 2004., para. 85.

¹⁶ *Tužilac protiv Strugaru*, Presuda, predmet br. IT-01-42-T, 31. januar 2005., para. 331.

neposrednih fizičkih počinitelja zločina, ovakav način učešća se definira kao „fizički i lično počinili zločin ili kažnjivi propust, kojim se krši neko pravilo krivičnog prava. Može postojati više počinitelja u vezi sa istim zločinom, pod uvjetom da svaki od njih ispunjava tražene elemente tog krivičnog djela”.¹⁷ Ovakav način učešća je veoma sličan načinu koji je opisan u domaćem krivičnom zakonodavstvu.

Zločinačko udruživanje - UZP

Jedno od novijih kretanja u međunarodnom krivičnom pravu predstavlja pojava „udruženog zločinačkog poduhvata“, kao načina učestvovanja. On je korišten u više predmeta da bi se opisalo kažnjivo postupanje nadređenih zvaničnika koji nisu bili direktno povezani sa zločinima ili žrtvama zločina. Prvi put je opisan u odluci po žalbi u predmetu Tadić, kao „Doktrina o zajedničkom cilju“, gdje je sud utvrdio da izraz „počinjenje“ obuhvata postupke grupe ljudi koji su učestvovali u provedbi zajedničkog zločinačkog plana.¹⁸ Ova teorija krivnje primjenjiva je kada grupa ljudi djeluje zajednički u izvršenju zločina. Iako svaki član te grupe možda ima istu namjeru u pogledu izvršenja zločina, svaki od njih može imati vrlo različitu, ali značajnu ulogu u samom izvršenju tog zločina.

Jedna od važnih osobina ove vrste odgovornosti jeste da pod izvjesim okolnostima članovi udruženog zločinačkog poduhvata nisu samo krivično odgovorni za zločin koji namjeravaju počinuti, nego za zločine koji su predvidivi rezultat zajedničkog zločinačkog poduhvata. Na primjer, ako grupa ljudi učestvuje u zajedničkom zločinačkom poduhvatu prisilne deportacije velike grupe osoba, oni bi bili odgovorni za smrtno slučajeve do kojih dođe tokom te prisilne deportacije. Iako ti smrtni slučajevi nisu bili izričita namjera ove grupe, smrtni slučajevi bi predstavljali predvidivi rezultat prisilnog preseljenja velike grupe osoba iz njihovih domova.

Zajednički zločinački poduhvat, ukoliko se adekvatno koristi, veoma je važno i vrijedno sredstvo za dokazivanje učestvovanja udaljenih počinitelja koji mogu imati sasvim mali ili nikakav kontakt sa neposrednim počiniteljima zločina. Ovo je vrijedno sredstvo zato što adekvatno ispituje namjeru i pojedinačno učestvovanje pripadnika grupe i ulogu koju to učestvovanje ima u počinjenju konkretnih zločina. Od svih načina učestvovanja, UZP često najtačnije odražava nezakonito postupanje nadređenog zvaničnika koji je uključen.

Osoba se može smatrati krivično odgovornom ukoliko pomaže nekom drugom da počinu zločin, čak iako ne dijeli istu zločinačku namjeru sa glavnim počiniteljem. Osoba koja namjerava pomoći nekome drugom u izvršenju zločina i pruža značajan doprinos izvršenju tog zločina, može se smatrati krivično odgovornom. Ovakav posebni način učestvovanja razlikuje se od ostalih, utoliko što osoba koja pomaže i podržava ne mora nužno dijeliti istu namjeru da počinu zločin, ali jednostavno ima namjeru da potpomogne izvršenje tog zločina. Iako nije nužno da onaj koji pomaže i podržava ima spoznaju o konkretnim detaljima zločina koji potpomaga, on mora imati bar neku opću spoznaju o ozbiljnosti tog zločina koji želi potpomoci.

¹⁷ *Tužilac protiv Naletečića*, Presuda, predmet br. IT-98-34-T, 31. mart 2003., para. 62 (fusnote izostavljene).

¹⁸ *Tužilac protiv Tadića*, Presuda, predmet br. IT-94-1-A, 15. juli 1999.

Pod izvjesnim okolnostima, nadređeni se može smatrati krivično odgovornim za zločine koje su počinili njegovi podređeni, ukoliko ne spriječi ili ne kazni takva krivična djela. U okviru ove vrste odgovornosti, komandant je krivično odgovoran zbog propuštanja da postupi kada se suoči sa spoznajom o predstojećem zločinu ili zločinu do kojeg je već došlo.

Odgovornost nadređenog leži u njegovoj efektivnoj kontroli nad neposrednim počiniteljima zločina. U organiziranoj strukturi, koja ima više nivoa, moguće je da više ljudi budu krivično odgovorni, ukoliko su svjesno propustili da vrše efektivnu kontrolu nad svojim podređenima koji su imali namjeru počiniti zločin ili koji su počinili zločin.

ISTRAGA RAZLIČITIH NIVOVA IZVRŠENJA

Na osnovu prikaza općih principa dokazivanja i različitih načina na koje počinitelj može učestvovati u zločinu, sada možemo preći na vrste dokaza koji će imati dokaznu težinu u odnosu na počinitelje u svakoj od gore pomenutih kategorija. Ovdje dolazi do znatnih preklapanja, jer će dokazi često imati dokaznu težinu za više od jedne kategorije počinitelja. Ovo razmatranje treba da posluži kao opći vodič i katalizator koji će pomoći istražiteljima da razrade svoje planove istrage, kako bi identificirali relevantne dokaze u posebnim okolnostima konkretnog predmeta.

NEPOSREDNI POČINITELJ

Jedno od najvažnijih pitanja na koje treba odgovoriti na ovom primarnom nivou jeste identitet neposrednih počinitelja, kao i eventualne grupe sa kojom su učestvovali u počinjenju zločina. Na ovo pitanje je često teško odgovoriti, zato što ovi počinitelji možda ne žele da žrtve ili svjedoci saznaju njihov stvarni identitet, tako da se maskiraju ili uklanjaju sve identifikacijske karakteristike sa svojih uniformi i opreme. Žrtve i svjedoci koji prežive takve ozbiljne zločine mogu biti previše uplašeni ili preokupirani pokušajem bijega da bi mogli dati detaljna zapažanja na osnovu kojih se pouzdano mogu identificirati počinitelji i organizacije kojima možda pripadaju. Bez obzira na traumu preživljavanja strašnih zločina, žrtve i svjedoci ipak često pokazuju zadivljujuće sjećanje u pogledu napadača i u stanju su dati detaljne informacije koje bi trebale biti od koristi u istrazi. Potrebno je provesti detaljne intervjue što prije, kako bi se osiguralo da se prikupi što je moguće više informacija od ovakvih svjedoka. Čak iako ti dokazi ne mogu nepobitno identificirati počinitelja, oni mogu pružiti značajne tragove od koristi za istragu. Svjedoke treba pitati u vezi sa svim informacijama koje mogu dati o identitetu pojedinačnih počinitelja, uključujući njihovu odjeću, imena koja su koristili u međusobnom obraćanju i da li su govorili lokalnim akcentom. Pažljiva analiza izjava datih tokom počinjena zločina često može, u svjetlu ostalih informacija, otkriti važne tragove u pogledu grupe kojoj je pojedinačni počinitelj pripadao. Isto tako, pažljivi opisi uniformi, čak i bez oznaka, kada se analiziraju u kontekstu dokaza, mogu otkriti pouzdane informacije o počiniteljima zločina.

U toku istrage se može desiti da pripadnik grupe koja je počinila zločine odluči

suradivati sa istražiteljima. U takvim slučajevima, na pravi pogled beznačajne informacije dobivene od svjedoka o korištenim nadimcima, odjeći i vozilima mogu postati vrlo značajne uz pomoć tog svjedoka - «insajdera» koji može objasniti interno djelovanje grupe.

Istražitelji trebaju razmotriti pregledanje logističkih evidencija, dnevnih izvještaja i graničnih evidencija koje mogu otkriti koje jedinice su se nalazile u tom području kada su zločini počinjeni. Iskustvo je pokazalo da, iako ovakve grupe prikrivaju svoj identitet od žrtava i svjedoka, njihov identitet je često evidentiran u službenim spisima. Vladino osoblje koje čuva granice, a koje ne učestvuje u kriminalnim aktivnostima, može biti voljno da pruži detaljne informacije o jedinicama koje su prelazile granicu u vrijeme koje je značajno za istragu. Ukoliko su poduzeti koraci da se prikriju kretanja tih jedinica (npr. od međunarodnih posmatrača), onda je moguće da su ti pokušaji bili neobični i kao takvi upali u oči graničarima, lokalnoj policiji ili civilima koji su im svjedočili. Istražitelji koji prikupljaju dokaze na ovom primarnom nivou trebaju, osim toga što slijede standardne protokole istrage (za konkretne zločine, kao što su ubistvo, silovanje, itd.), pronaći i prikupiti dokaze koji će vjerovatno otkriti učesne nekih počinitelja ili grupa na višem nivou koji su možda učestvovali u tim zločinima. Ako forenzičko ispitivanje materijalnih dokaza nije dio tih protokola, razmotrite da li bi analiza gelera, dijelova metaka i drugih materijalnih dokaza mogla pomoći da se utvrdi identitet jedinica koje su u tome učestvovala.

Važan je svaki dokaz koji bi mogao ukazati na to kojoj grupi ili jedinici je pripadao počinitelj. Taj dokaz može biti u obliku zapažanja koja su iznijeli svjedoci u pogledu direktnih počinitelja. Razmotrite mogućnost lociranja svjedoka koji su se nalazili u području zločina prije nego što je počinjen. Ukoliko su počinitelji bili tu i pripremali zločine, možda su se potrudili da prikriju svoj identitet u to vrijeme. Ti svjedoci bi možda mogli dati detaljne informacije koje će pomoći da se utvrdi identitet počinitelja.

Pregledajte službene spise koji dokumentiraju kretanje različitih jedinica i grupa u području u kome je došlo do zločina. Takvi spisi se mogu naći u logističkim dokumentima, ili knjigama koje se vode na graničnim prijelazima i kontrolnim punktovima. Nastojte locirati i pregledati dnevne izvještaje koje su sačinile jedinice koje su se možda nalazile u tom području. Uz sve širu upotrebu mobilnih telefona, sve je uobičajenije da se ti telefoni koriste tokom operacija i zločina; pogledajte koje vrste postojećih evidencija mogu biti od koristi za utvrđivanje identiteta neposrednih počinitelja. Identificirajte i prikupite sve dokaze koji se odnose na komunikacije, a koji su na raspolaganju, imajući u vidu da ćete možda morati da se obratite vladama koje su imale neki razlog da prikupljaju takve dokaze putem svojih obavještajnih službi.

Neke vlade možda u svom posjedu imaju satelitske slike ili fotografije koje su napravljene pomoću uređaja za zračni nadzor sa posadom ili bez nje. Zemlje koje se nalaze u susjedstvu oružanog sukoba su zainteresirane da dobiju pouzdane informacije o borbama kako bi se mogle pripremiti za moguće posljedice. Razmislite da se obratite tim zemljama, kako biste saznali da li posjeduju relevantne obavještajne informacije i da li su spremne da vam ih dostave. Ukoliko su u području sukoba prisutni međunarodni posmatrači, s njima bi trebalo obaviti razgovor i pregledati njihove knjige u svrhu

dokaza. Ukoliko su bili prisutni lokalni ili međunarodni humanitarni radnici, i sa njima bi trebalo obaviti razgovor u vezi sa njihovim opažanjima.

Istražitelji trebaju razmisliti o tome da pronađu i ispitaju pripadnike grupa počinitelja koje su možda učestvovala u tome. «Insajder» će znati informacije koje drugi ne mogu znati i može biti efikasan način za dobivanje važnih informacija (iako pristrasnih) o toj grupi. Ovakva suradnja može dati važne istražne tragove koji mogu dovesti do objektivnijih izvora dokaza.

Video zapisi i DVD

Danas, čak i u najudaljenijim mjestima, postoje video kamere i redovno se koriste za snimanje događaja. Video snimci, kada se utvrdi njihova autentičnost, pružaju neke od najpouzdanijih dokaza u vezi sa onim što se desilo u određeno vrijeme. Mada rijetko, dešavalo se i da neposredni fizički počinitelji zločina snime sami zločine kao neku vrstu trofeja ili suvenira, ili možda načina da osiguraju da svi učesnici u zločinu šute o onome što su počinili. S obzirom na visoki stupanj pouzdanosti, kada su u pitanju autentične video trake, važno je razmotriti i analizirati sve istražne pravce koji bi mogli dovesti do takvih dokaza. Raspitajte se da li su pripadnici grupe vodili službene ili neslužbene dnevnike o svojim aktivnostima, ili da li je sačinjen video snimak nekog dijela operacije ili zločina.

Ukoliko postoji informacija da je neko od počinitelja zločina bio povrijeđen ili ubijen u tom procesu, razmislite o tome da provjerite bolničke spise ili osmrtnice, radi utvrđivanja identiteta nekih od počinitelja. Obično se vodi neka vrsta javnih evidencija o smrtnim slučajevima među pripadnicima armije, policije ili paravojne grupe, čak i ako su ubijeni tokom tajne operacije.

Kada se u istrazi počnu prikupljati dokazi koji ukazuju na to koje su jedinice ili grupe učestvovala u zločinu, istražitelji bi trebali početi istraživati ko je imao nadležnost nad tim počiniteljima i kakve informacije bi te osobe mogle imati u vezi sa zločinima koje je počinila ta grupa.

MEĐUNIVOI

Broj međunivoa i složenost ostalih nivoa koje je nadređeni zvaničnik koristio u izvršenju zločina variraju ovisno od institucija i mehanizama koje je koristila ta osoba za počinjenje zločina. Kada se identifikira organizacija neposrednog počinitelja, istraga mora razmotriti strukturu same organizacije. Najvažniji početni korak u istrazi organizacije jeste postizanje jasnog uvida u njenu organizacijsku strukturu. Istraga mora biti u stanju tačno utvrditi osobe koje su imale ovlaštenja, kao i parametre njihovih ovlasti. Istraga mora utvrditi kako su različite osobe u organizaciji razmjenjivale informacije i međusobno surađivale. Državni zakoni i propisi diktiraju i definiraju te odnose. Osim razumijevanja zakonskih odnosa, istražitelji moraju biti svjesni toga da su osobe koje nisu dio zakonske strukture možda zaobišle zakonske ovlasti zvaničnika i vršile *de facto* vlast nad nekom institucijom.

Istražitelji trebaju sačiniti detaljnu organizacijsku šemu svake institucije koja je predmet istrage. Ona treba prikazivati sve ključne pozicije vlasti i njihove veze sa drugim ključnim pozicijama. Ljudi koji se nalaze na tim pozicijama će se vremenom mijenjati, tako da ova šema treba prikazati i vremenske periode tokom kojih je svaki od njih bio na određenom položaju. Informacije o organizacijskoj strukturi se mogu dobiti iz raznih izvora, uključujući zakone i propise; svjedoke (iznutra i izvan organizacije); internu korespondenciju koja ukazuje na odnose među pojedinim dijelovima organizacije.

Većina organizacija i institucija će imati sistem za vođenje evidencija kojim dokumentiraju svoje uposlenike i njihove aktivnosti. Ovi sistemi su potrebni radi osnovnih operacija obračuna plaća i naknada svakog mjeseca. Istraga treba sagledati ove sisteme i pregledati sve evidencije koje bi mogle sadržavati informacije o aktivnostima počiniteljeve grupe. Istražitelji se trebaju upoznati sa vrstama formulara i dokumenata koji se izrađuju i zatražiti kopije onih dokumenata koji bi mogli sadržavati relevantne informacije. Sve moguće relevantne komunikacije (telefonske, radio, kompjuterske, pisane) treba razmotriti i istražiti. Istražitelji trebaju razmotriti pregled evidencija organizacije o pohvalama i nagradama. Iako je malo vjerovatno da će se takve pohvale i nagrade odnositi na kriminalne aktivnosti, one mogu pomoći da se potvrdi prisustvo neke jedinice u području u kojem su počinjeni zločini.

ISTRAGE PROTIV ZVANIČNIKA NA VIŠEM NIVOU

Kada se u istrazi utvrdi identitet neposrednih počinitelja zločina i ustanovi njihova formalna i *de facto* povezanost sa vojnim, policijskim i političkim institucijama, tada istraga mora razmotriti da li protiv nekih viših zvaničnika treba pokrenuti istragu kako bi se utvrdilo da li oni snose odgovornost za zločine koje su počinili neposredni počinitelji.

Odluka o istrazi protiv određenog višeg zvaničnika može biti rezultat pažljive pravne analize zakona i propisa zemlje koji jasno ukazuju na to da taj zvaničnik ima ovlaštenja i odgovornost u odnosu na neposredne i posredne počinitelje. U nekim slučajevima, u odsustvu formalne veze između višeg zvaničnika i neposrednih i posrednih počinitelja, dokazi mogu potvrditi da je taj viši zvaničnik ipak učestvovao u aktivnostima koje su mogle doprinijeti izvršenju zločina. Potom istraga mora razmotriti pitanje da li takvo učešće predstavlja krivično djelo.

Na ovoj raskrsnici istraga se mora fokusirati na tri oblasti:

- i. Na koji način je učešće višeg zvaničnika omogućilo zločin?
- ii. Šta je viši zvaničnik znao o zločinu i utjecaju svog učešća u zločinu?
- iii. Kakvu je nadležnost viši zvaničnik imao u odnosu na neposredne i posredne počinitelje zločina?

Na ovom najvišem nivou istražitelj mora imati jasno razumijevanje pravne i *de facto* veze koju je viši zvaničnik koji je predmet istrage imao sa posrednim i neposrednim počinocima. Dokazi o formalnim vezama se mogu naći u državnim zakonima i propisima. Ako se radi o *de facto* lancu nadležnosti kojim se zaobilazi formalna veza,

onda će biti važno identificirati svjedoka unutar organizacije (insajdera) koji može o tome dati uvjerljive i pouzdane informacije.

Razmotrite obavljanje intervjua sa predstavnicima međunarodne zajednice koji su se susreli sa zvaničnicima pod istragom. Sjećanja, bilješke i pisma njihovoj vladi mogu pružiti vrijedne dokaza o tome šta je osumnjičeni znao i kakvu je nadležnost, ako jeste, imao u odnosu na neposredne počinitelje zločina.

Istražni plan za svaku istragu protiv viših vladinih zvaničnika treba identificirati međunarodne diplomate koji su imali kontakte sa osumnjičenim zvaničnicima na višem nivou i planirati intervjue s njima. Zamlje rutinski izražavaju jedne drugima svoju zabrinutost u vezi sa mogućim kršenjima međunarodnog prava. Ovakvi važni postupci obično su dokumentirani u pismima između vlada, kao i u internim komunikacijama vlada. Važno je obaviti detaljne intervjue s tim zvaničnicima.¹⁹ Ti intervjui mogu pružiti neke od najpouzdanijih i najdetaljnijih informacija koje ukazuju na to da je neki viši vladin zvaničnik znao za počinjenje ili vjerovatno počinjenje zločina.

U istrazi treba pribaviti i sistematski pregledati sve javne izjave od strane osumnjičenog na višem nivou koje mogu biti od značaja za istragu. Ove javne izjave, kada se analiziraju u kontekstu drugih javnih izjava i dokaza o drugim događajima, mogu potkrijepiti zaključke o tome šta je viši zvaničnik znao u vrijeme koje je relevantno za istragu.

Istražitelji trebaju dobiti pristup komunikacijama između višeg zvaničnika i posrednih počinitelja. Razmotrite da li su sastanci između tog zvaničnika i posredničkih grupa bili snimani ili bilježeni kroz zapisnik. Ako dokazi ukazuju na to da je viši zvaničnik bio jedna od osoba koje su učestvovala u udruženom zločinačkom poduhvatu, razmotrite koji bi dokazi mogli postojati u vezi sa njihovim uzajamnim komunikacijama.

Moguće je da su viši vladini zvaničnici, koji su učestvovali u izvršenju zločina, razgovarali međusobno o tim zločinima ili o promjeni situacije koju se nadaju da će postići zahvaljujući izvršenju takvih zločina. Vladini sastanci na visokom nivou su možda snimani na audio trake ili bilježeni od strane zapisničara. Iako je malo vjerovatno da će se u zapisniku jasno spominjati zločinačke namjere ili aktivnosti, takvi zapisnici mogu pružiti pouzdane informacije o tome šta su određeni zvaničnici znali u vrijeme koje je relevantno za istragu.

ISTRAGA U SLUČAJU OSOBA KOJE SU KORIŠTENE KAO INSTRUMENTI

Negdje duž složenog lanca kojeg koriste zvaničnici višeg nivoa kod izvršenja zločina, vjerovatno će se naći osobe koje su bile korištene kao instrumenti izvršenja. Ovisno o tome koliko je značajna uloga određene osobe koju je ona igrala u tom lancu, ta osoba može biti važan i vrijedan svjedok u utvrđivanju nekih od karika tog lanca. Uzmimo za primjer logističara koji je vodio detaljne evidencije svaki put kada bi mu bilo naređeno da isporuči vojne materijale određenoj jedinici koja je učestvovala u kriminalnim aktivnostima. Ta osoba, kao i detaljne evidencije mogu pomoći da se

¹⁹ U nekim zemljama je potrebno podnijeti zvanični zahtjev za intervju sa aktualnim ili bivšim zvaničnicima u vezi sa njihovim službenim dužnostima i sastancima.

utvrđi veza između osobe koja je naredila distribuciju materijala i jedinice koja je učestvovala u kriminalnoj aktivnosti.

Jasno je da ovi ljudi predstavljaju atraktivne svjedoke zato što nisu sami učestvovali u kriminalnom postupanju i nisu „okrvavili ruke“. Oni su svjedoci „insajderi“ bez lične krivice. Oni nemaju probleme kredibilitnosti i pouzdanosti koje sa sobom nose insajderi koji su krivi ili potencijalno krivi.

ISTOVREMENA ISTRAGA U VEZI SA RAZLIČITIM NIVOIMA

Kada se ustanovi kako se određena grupa počinitelja u osnovi uklapa u sveukupnu strukturu vlasti, bilo bi dobro razraditi istražni plan kojim se nastoji prikupiti dokaze na više različitih nivoa te vlade. Na primjer, kada je sa dovoljnom sigurnošću utvrđeno da je policija učestvovala u izvršenju zločina u nekoj zemlji u kojoj policija odgovara Ministarstvu unutarnjih poslova, koje je odgovorno predsjedniku, bilo bi dobro razraditi istovremene platforme istrage kako bi se istražilo šta su ministar unutarnjih poslova i predsjednik znali o zločinima i na koji način su oni, ukoliko je to slučaj, umiješani u izvršenje tih zločina.

DOKAZI U VEZI SA MOGUĆIM NAČINIMA ODBRANE

Kada su istragom identificirane osobe koje su osumnjičene, treba početi razmatrati na koji način bi se ti osumnjičeni mogli braniti. U skladu sa ciljem provođenja izbalansirane istrage, potrebno je poduzeti korake da se razmotre mogući načini odbrane i prikupe dokazi koji ih ili podržavaju ili pobijaju.

Mogući elementi odbrane koje stoje na raspolaganju osumnjičenom ovisit će o datom slučaju i mogu biti brojni. Uobičajena odbrana za više zvaničnike, za koje se tvrdi da su krivično odgovorni kao nadređeni, jeste da su poduzimali određene korake, ali nažalost bezuspješno, da spriječe i kazne zločine koje su počinili njihovi podređeni. Istražitelji trebaju razmotriti koji su disciplinski mehanizmi stajali na raspolaganju tim višim zvaničnicima i istražiti da li je pokrenut neki postupak od strane ili u ime osumnjičenog.

DOKUMENTIRANJE ISTRAGE

I na kraju, kada je riječ o dokazima, istražitelji trebaju uvijek imati na umu da njihov rad na nekom predmetu može podlijegati analizi od strane suda. Od istražitelja se može tražiti da utvrde “lanac čuvanja” materijalnih dokaza, ili dokažu autentičnost pisanog dokaza. U nekim slučajevima, istražitelji mogu biti pozvani da svjedoče o istrazi u slučaju primjedbi u vezi stručnošću ili integritetom istrage. Stoga je važno da istraga ima procedure i sisteme za vođenje evidencija koji će sačuvati sve “dokaze” o samoj istrazi, u slučaju da postane predmetom analize.

III POGLAVLJE - MJERODAVNO PRAVO – ISTRAGE RATNIH ZLOČINA

UVOD

Istrage se uglavnom posmatraju kao operativna aktivnost kojom se prikupljaju potrebni dokazi na kojima se bazira krivični progon. Takve istrage se moraju odvijati u zakonskom okviru, kako bi dokazi bili i relevantni i prihvatljivi. Radi efikasnog korištenja resursa, istraga se mora fokusirati na elemente krivičnih djela koje uključuje pravni okvir i vrste odgovornosti osoba u tom pravnom okviru. U slučaju ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida, ovo je složeno pitanje. Na međunarodnom nivou postoji ugovorno pravo i običajno pravo. Različiti sudovi, kao što su MKSJ i MKSR, ili MKS u izvjesnim okolnostima imaju različite elemente ili vidove odgovornosti za ista djela. Može se reći da je razumijevanje okvira u Bosni i Hercegovini još kompleksnije. Ovo je posebno slučaj kada uzmemo u obzir zakone SFRJ i različite zakone koji su usvojeni nakon rata '92-'95..

Kao rezultat te složenosti, jasno je da se istrage moraju provoditi od strane multidisciplinarnih timova koji uključuju tužioce i/ili druge pravne stručnjake, istražitelje, analitičare i druge eksperte, kao što su forenzičari, ukoliko je to potrebno u određenim predmetima.

Srećom, OSCE je izradio – pomoću ODIHR/ICLS/MKSJ/UNICRI, odlične materijale pod naslovom „Domaća primjena međunarodnog krivičnog prava – Podrška za prenošenje znanja i materijala o predmetima ratnih zločina sa MKSJ na domaće sudove“ koji pružaju sveobuhvatan i iscrpan prikaz pravnog okvira koji je mjerodavan u BiH. Korištenje ovog izvora se preporučuje za tužioce prilikom pripreme predmeta. On je sveobuhvatniji od materijala koji su ovdje reproducirani.

Važno je da svo osoblje koje učestvuje u istrazi ima potpuno razumijevanje zakona prema kojima postupa, elemenata krivičnih djela koja razmatraju i načina na koji se osobe mogu smatrati odgovornim za ta djela. U tu svrhu, ovaj priručnik uključuje izvode iz gore navedenih materijala.

Ovo poglavlje počinje razmatranjem porijekla zakona koji važe u BiH i opisuje one zločine koji bi mogli biti predmetom istrage u okviru ratnih zločina, tj. „Genocid“, „Zločini protiv čovječnosti“ i „Ratni zločini“. Iza toga slijedi prikaz različitih „Vidova odgovornosti“, koji se mogu primijeniti i „Mogućih načina odbrane i drugih osnova za isključivanje odgovornosti“.

BOSNA I HERCEGOVINA – DOMAĆE PRAVO

U Bosni i Hercegovini, krivični zakon je striktno propisani zakon. Indirektni ili dodatni izvori krivičnog prava uključuju Ustav i međunarodne sporazume. Međutim, ovi izvori također mogu predstavljati direktni izvor krivičnog prava, kao što je to dolje objašnjeno.²⁰ Sudska praksa i pravni izvori se ne smatraju izvorom krivičnog prava, iako se smatra da su „od nemjerljive važnosti za implementaciju krivičnog prava“.²¹

USTAV BOSNE I HERCEGOVINE I MEĐUNARODNO PRAVO

Član II BiH Ustava garantira poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda, koje se zasnivaju na međunarodno priznatim standardima: Ustav Bosne i Hercegovine u članu II/2 kaže „Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda i njeni Protokoli će se direktno primjenjivati u Bosni i Hercegovini“ i „imat će prioritet nad svim drugim zakonima“²².

Ustav Bosne i Hercegovine, član II: ljudska prava i temeljne slobode

1. Ljudska prava

Bosna i Hercegovina i oba njena Entiteta će osigurati najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda. U tu svrhu uspostaviti će se Komisija za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu, kao što je to predviđeno u Aneksu 6 Općeg okvirnog sporazuma.

2. Međunarodni standardi

Prava i slobode predviđene Europskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i njenim protokolima direktno će se primjenjivati u Bosni i Hercegovini. Oni će imati prioritet pred svim drugim zakonima.

Prema članu II/6 Ustava,

Bosna i Hercegovina i svi sudovi, ustanove, organi vlasti i tijela kojima upravljaju entiteti, primjenjivat će i postupat će u skladu sa ljudskim pravima i temeljnim slobodama“, predviđenim Europskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i njenim Protokolima.²³

20 *Vidi npr.*, Komentar na Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Vijeće Evrope / Evropska komisija, 2005., str. 60 (*Commentary of the BiH Criminal Code*, Council of Europe / European Commission, 2005., p. 60).

21 *Ibid.*

22 Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, Aneks 4: Ustav Bosne i Hercegovine (1995).

23 *Ibid.*

Osim toga, prema članu II/7 i Aneksu I na Ustav, neki međunarodni sporazumi o ljudskim pravima se moraju primjenjivati u Bosni i Hercegovini:

- Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948.;
- Ženevske konvencije I-IV o zaštiti žrtava rata iz 1949., i Ženevski protokoli I-II iz 1977.;
- Konvencija o statusu izbjeglica iz 1951. i Protokol iz 1966.;
- Konvencija o državljanstvu udatih žena iz 1957.;
- Konvencija o smanjenju broja osoba bez državljanstva iz 1961.;
- Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije iz 1965.;
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. i Fakultativni protokoli iz 1966. i 1989.;
- Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966.;
- Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije protiv žena iz 1979.;
- Konvencija protiv mučenja i drugih vidova okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja iz 1984.;
- Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja iz 1987.;
- Konvencija o pravima djeteta iz 1989.;
- Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica iz 1990.;
- Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima iz 1992.;
- Okvirna konvencija o zaštiti nacionalnih manjina iz 1994.²⁴

Prema članu VI/3(c):

Ustavni sud je nadležan u pitanjima koja mu je proslijedio bilo koji sud u Bosni i Hercegovini u pogledu toga da li je zakon, o čijem važenju njegova odluka ovisi, kompatibilan sa ovim Ustavom, sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i temeljnim slobodama i njenim Protokolima, ili sa zakonima Bosne i Hercegovine.²⁵

Ustavni sud također ima nadležnost u predmetima koji mu se podnesu u vezi sa postojanjem ili domašajem nekog općeg pravila međunarodnog javnog prava koje je bitno za odluke ovog suda.

Prema tome, međunarodno pravo predstavlja važan izvor prava u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine. Sudska vijeća Suda BiH su zaključila da, zapažajući da domaće zakonske odredbe o genocidu, ratnim zločinima, zločinima protiv čovječnosti i drugim zločinima protiv međunarodnog prava potječu iz međunarodnog prava, relevantne domaće odredbe u sebi imaju „jednako uvjerljiv autoritet kao i njihovo međunarodno

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*

pravno naslijeđe, kao i međunarodna sudska praksa koja ih tumači i provodi²⁶.

Iako ih sudska praksa MKSJ/MKSR/MKS i pravni izvori ne obavezuju, sudovi u BiH se oslanjaju na ovu međunarodnu sudska praksu i akademske komentare, kao uvjerljive izvore. Sudovi u BiH se naročito oslanjaju na međunarodnu sudska praksu koja se odnosi na opće principe međunarodnog prava, običajni status određenih međunarodnih zakonskih odredbi i tumačenje odredbi međunarodnog prava.²⁷

..... Sudovi u BiH se oslanjaju na međunarodnu sudska praksu i akademske komentare kao uvjerljive izvore.

Princip legaliteta se ne spominje eksplicitno u Ustavu BiH. Međutim, pošto Ustav BiH predviđa direktnu primjenu Europske konvencije o ljudskim pravima (EKLJP), član 7. ove Konvencije je također direktno primjenjiv:

“Niko se ne može smatrati krivim za krivično djelo nastalo činjenjem ili nečinjenjem koje nije predstavljalo krivično djelo u vrijeme izvršenja prema nacionalnom ili međunarodnom pravu. Isto tako, izrečena kazna neće biti teža od one koja se primjenjivala u vrijeme izvršenja krivičnog djela”.

Ovaj član ne sprečava suđenje ili kažnjavanje bilo koje osobe za bilo koje činjenje ili nečinjenje, koje je u vrijeme kada je počinjeno predstavljalo krivično djelo prema općim pravnim principima koje priznaju civilizirani narodi.

Ovi principi se odražavaju u članovima 3., 4. i 4a Krivičnog zakona BiH, o kojima će također biti riječi.²⁸

BOSNA I HERCEGOVINA - VREMENSKO VAŽENJE

Zakon u BiH se proteklih godina mijenjao više puta.²⁹

- Nakon raspada SFRJ, BiH je preuzela krivično zakonodavstvo bivše SFRJ, Krivični zakon SFRJ³⁰. Poglavlje XVI je propisivalo krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava (ratni zločini). Tako je tokom rata 1992-1995 u BiH, važeći zakon bio Krivični zakon SFRJ.
- 1998.g, nakon rata, Federacija BiH (FBiH) je usvojila vlastiti Krivični zakon³¹. Poglavlje XVI ovoga Zakona je propisivalo krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

26 *Vidi npr.*, Sud BiH, Kurtović, predmet br. X-KRZ-06/299, Drugostepena presuda, 25. mart 2009., fn 19, str. 4-5; Sud BiH, *Momčilo Mandić*, predmet br. X-KRZ-05/58, Drugostepena presuda, 1. sept. 2009., fn 7-17.

27 *Vidi npr.*, *Stupar i drugi.*, 1. inst., str. 53 (str. 56 B/H/S); Sud BiH, *Zijad Kurtović*, predmet br.X-KRZ-06/299, Drugostepena presuda, 25. mart 2009., paragrafi 57, 124; *Mitrović.*, 1. inst., str. 44 i dalje (str. 47 i dalje B/H/S); *Petar Mitrović*, predmet br.X-KRZ-05/24-1, Drugostepena presuda, 7 Sept. 2009, para. 260; *Vidi* općenito, Sud BiH, *Mitar Rašević i drugi*, predmet no. X-KR/06/275, Prvostepena presuda, 28 feb. 2008.

28 Službeni list BiH, 03/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 08/10, dopunjena verzija na www.sudbih.gov.ba

29 *Vidi* i M. Kreso, Problemi vremenskog važenja zakona u predmetima ratnih zločina, (Ne)jednakost pred zakonom, u: Pravda u tranziciji, juli 2006. – broj 5. Na <http://www.pravdautranziciji.com/pages/article.php?id=1222>

30 Usvojena Uredba sa zakonskom snagom; Službeni list R BiH, 2/92, 11. april 1992.; Uredba sa zakonskom snagom o primjeni Krivičnog zakona Republike Bosne i Hercegovine i Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije koji je preuzet kao republički zakon za vrijeme neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja (Službeni list R BiH 6/92); Zakon o potvrđivanju Uredbe sa zakonskom snagom (Službeni list R BiH 13/94); Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona SFRJ (Službeni list Republike Srpske 12/93) kojim se naslov Krivični zakon SFRJ mijenja u Krivični zakon Republike Srpske.

31 Službeni list FBiH, 43/98.

- 2000.g, Republika Srpska je usvojila svoj Krivični zakon³², gdje se u Poglavlju XXXIV propisuju krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava.
- I Brčko distrikt BiH je usvojio svoj Krivični zakon, koji propisuje krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Poglavlju XVI³³.

Ovi zakoni su bili na snazi do 2003. godine kada su doneseni novi Krivični zakoni Bosne i Hercegovine, FBiH, Republike Srpske i Brčko distrikta BiH³⁴. Krivični zakon BiH (i to jedini od svih novih zakona donesenih 2003. godine) regulira krivična djela protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Nadležnost za provedbu ovoga zakona dodijeljena je sudu BiH.

Novi krivični zakoni Republike Srpske iz 2003. godine³⁵, Federacije BiH³⁶ i Brčko distrikta BiH³⁷ nemaju odredbe o ratnim zločinima.

ZAKON KOJI JE BIO NA SNAZI U VRIJEME ZLOČINA I NAKNADNE IZMJENE

Ove značajne izmjene su dovele do postavljanja pitanja tumačenja vremenske primjenjivosti zakona. Predmeti ratnih zločina u BiH se sude i na državnom (Sud BiH) i na sudovima na entitetskom nivou.

Sudovi u entitetima i Brčko distriktu BiH mogu procesuirati ratne zločine u tri slučaja:

- Postupci u predmetima ratnih zločina koji su u toku pred sudom BiH, sudskom odlukom mogu biti preneseni na drugi sud na čijem području je pokušano ili počinjeno krivično djelo, ali najkasnije do trenutka zakazivanja glavnog pretresa, uzimajući u obzir težinu krivičnog djela, svojstvo počinitelja i druge okolnosti koje su važne za procjenu složenosti predmeta. Sud BiH može donijeti gore navedenu odluku također i po službenoj dužnosti ili prema prijedlogu neke od strana ili branilaca, a u toku istrage samo na osnovu prijedloga tužioca. Ukoliko su ovi predmeti bili pred tim sudovima prije stupanja na snagu Krivičnog zakona BiH (tj. prije 1. marta 2003. godine), ukoliko je optužnica potvrđena ili stupila na snagu,³⁸
- Predmeti ratnih zločina pred drugim sudovima ili tužilaštvima u BiH, a u kojima optužnica još nije stupila na snagu ili potvrđena, rješavaju se na sudovima koji imaju mjesnu nadležnost, ukoliko Sud BiH po službenoj dužnosti ili nakon obrazloženog prijedloga strana ili advokata, ne odluči da preuzme takav predmet, uzimajući u obzir težinu krivičnog djela, svojstvo počinitelja i druge okolnosti koje su važne za procjenjivanje složenosti predmeta,³⁹ ili

32 Službeni list RS, 22/00.

33 Službeni list BDBiH, 6/00, 1/01 i 3/03..

34 Krivični zakon BiH, Službeni list BiH, 3/03 i 37/33; Krivični zakon FBiH, Službeni list FBiH, 36/03 i 37/03; Krivični zakon RS, Službeni list RS, 49/03; Krivični zakon BDBiH, Službeni list BDBiH, 10/03.

35 Službeni list RS, 49/03.

36 Službeni list FBiH, 36/03.

37 Službeni list BDBiH, 10/03..

38 Zakon o krivičnom postupku BiH, čl. 449(1), Službeni list BiH, 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09.

39 Ibid. at Art.449 (2), Official Gazette of BiH No. 3/03.

- Postupci u predmetima ratnih zločina pred sudom BiH, po odluci suda, mogu biti prebačeni na drugi sud, na čijem području je pokušano ili počinjeno krivično djelo, najkasnije do dana zakazivanja glavnog pretresa, uzimajući u obzir težinu krivičnog djela, svojstva počinitelja i druge okolnosti važne za procjenu složenosti predmeta. Sud BiH može donijeti gore navedenu odluku i po službenoj dužnosti, kao i na osnovu prijedloga neke od strana ili advokata, a u toku istrage samo na osnovu prijedloga tužioca.⁴⁰
- Postoje značajne razlike između pristupa entitetskih i okružnih sudova s jedne, i Suda BiH s druge strane, u pogledu toga koji je zakon povoljniji za optuženog:
 - Entitetski sudovi i sudovi Brčko distrikta BiH općenito sude predmete ratnih zločina do kojih je došlo tokom sukoba u bivšoj Jugoslaviji, na osnovu Krivičnog zakona SFRJ, kao zakona *in tempore criminis* i zakona koji je povoljniji za optuženog.
 - Sud BiH primjenjuje uglavnom Krivični zakon BiH u vezi sa ratnim zločinima koji su počinjeni tokom istog perioda.⁴¹
 - Međutim, nedavno su apelaciona vijeća suda BiH priznala da, prilikom odlučivanja koji od zakona je – Krivični zakon SFRJ ili Krivični zakon BiH – blaži za optuženog u pogledu kazne, treba razmotriti da li pretresno vijeće namjerava odrediti kaznu koja će biti bliža minimalnoj ili maksimalnoj propisanoj kazni. Do sada je u šest postupaka apelaciono vijeće suda BiH odlučilo da je trebao biti primijenjen Krivični zakon SFRJ zbog toga što su njegove odredbe bile povoljnije za optuženog u konkretnom slučaju.

Pitanje vremenske primjenjivosti zakona se posebno javlja u vezi sa sljedećim:

- Primjenjivost u slučaju zločina protiv čovječnosti;
- Primjenjivost u slučaju nekih vidova odgovornosti kao što je odgovornost nadređenog i učestvovanje u UZP; i
- Odmjeravanja kazne.

Detaljnija analiza vremenskog važenja zakona u vezi sa ovim pitanjima će biti obrađena u poglavljima o Zločinima protiv čovječnosti, Vidovima odgovornosti i Odgovornosti nadređenog.

40 Izvještaj o radu Tužilaštva Bosne i Hercegovine za 2005., dostupan na: http://www.tuzilastvobih.gov.ba/files/docs/IZVJESTAJ_ORADU_TUZILASTVA_BIH_2005_BOS.pdf

41 Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini zauzela je stav u korist primjene Krivičnog zakona BiH (*vidi: "Moving Towards a Harmonised Application of Law in War Crimes Proceedings"*, (Na putu ka usaglašenoj provedbi važećeg zakona) OSCE, 2009).

PRINCIP LEGALITETA I PRIMJENA MEĐUNARODNOG PRAVA

Princip legaliteta je izložen u članu 3. Krivičnog zakona BiH:⁴²

Krivični zakon BiH

Član 3

- (1) Krivična djela i krivičnopravne sankcije propisuju se samo zakonom.
- (2) Nikome ne može biti izrečena kazna ili druga krivičnopravna sankcija za djelo koje, prije nego što je učinjeno, nije bilo zakonom ili međunarodnim pravom propisano kao krivično djelo i za koje zakonom nije bila propisana kazna.

Važno je primijetiti da se, za razliku od člana 2. Krivičnog zakona SFRJ, ova odredba eksplicitno poziva na međunarodno pravo. Ovo naglašava status i važnost međunarodnog prava u zakonodavstvu BiH.

NEPRIMJENJIVOST PROPISA O ZASTARI

U skladu sa članom 19. Krivičnog zakona BiH, krivično procesuiranje i izvršenje kazne ne podliježu propisima o zastari za krivična djela genocida, zločine protiv čovječnosti i ratne zločine, ili druga krivična djela koja, prema međunarodnom pravu, ne podliježu zastari.

***TEMPUS REGIT ACTUM* I OBAVEZNA PRIMJENA ZAKONA KOJI JE POVOLJNIJI PO POČINITELJA (*LEX MITIOR*)**

Princip *tempus regit actum* i princip primjenjivosti blažeg zakona za optuženog izloženi su u članu 4. Krivičnog zakona BiH:

Krivični zakon BiH

Član 4

- (1) Na učinitelja krivičnog djela primjenjuje se zakon koji je bio na snazi u vrijeme učinjenja krivičnog djela.
- (2) Ako se poslije učinjenja krivičnog djela jednom ili više puta izmjeni zakon, primjenit će se zakon koji je blaži za učinitelja.

⁴² Krivični zakon BiH, čl. 3. (dodato naglašavanje)..

Još uvijek traje debata o tome koji krivični zakon treba primijeniti (Krivični zakon SFRJ ili Krivični zakon BiH), i u kojim okolnostima.⁴³ U razmatranju se pojavljuju dva glavna pitanja:

1. Pitanje koji zakon je blaži za počinitelja mora se utvrditi *in concreto*.
2. Prilikom određivanja sankcije za počinitelja, sud mora uzeti u obzir i opće i posebne svrhe izricanja krivičnoprave sankcije predviđene u zakonu.⁴⁴

ODREĐIVANJE BLAŽEG ZAKONA

Prema opće prihvaćenom mišljenju, kako u pravnoj doktrini tako i u sudskoj praksi, u datom predmetu se može primjenjivati samo jedan zakon u svojoj cjelini – zakon koji je povoljniji po optuženog u datom predmetu.⁴⁵ Nije moguće kombinirati stare i nove zakone,⁴⁶ pošto sud ne može primjenjivati kombinirani zakon koji ne postoji⁴⁷.

Pitanje koji je zakon blaži u konkretnom predmetu ne može se odlučiti *in abstracto*, to jeste, općim poređenjem dva ili više zakona o kojima se radi. O njemu se mora odlučiti *in concreto*, poređenjem zakona o kojima se radi u vezi sa određenim predmetom.⁴⁸ Prilikom toga, potrebno je utvrditi sve relevantne okolnosti prije nego što se procijeni koji bi zakon predstavljao uistinu povoljniji ishod za optuženog.⁴⁹

Poređenje tekstova zakona može dati pouzdan odgovor samo ako novi zakon dekriminalizira postupanje koje je predstavljalo krivično djelo prema starom zakonu, što novi zakon čini blažim⁵⁰. U svim drugim slučajevima, kada je krivično djelo kažnjivo prema oba zakona, rješenje je složeno i potrebno je utvrditi sve okolnosti koje mogu biti relevantne prilikom odabira blažeg zakona.⁵¹ Nije važno koji od dva ili više zakona pruža više mogućnosti za povoljniju presudu, nego koji od njih uistinu osigurava bolji ishod za određenog počinitelja.⁵² Ako oba zakona dovode do istog rezultata, treba primijeniti zakon koji je bio na snazi u vrijeme počinjenja krivičnog djela.⁵³

Kada je krivično djelo kažnjivo prema oba zakona, rješenje je složeno, i potrebno je utvrditi sve okolnosti koje mogu biti relevantne prilikom odabira blažeg zakona.

43 Ovo se pitanje također tiče i postupka Maktouf i Damjanović protiv Bosne i Hercegovine o kojem je odlučivalo Veliko vijeće ESLJP 18. jula 2011. godine. Odlukom Velikog vijeća presuđeno je da je Sud BiH prekršio član 7. EKLJP kada je osudio Maktoufa i Damjanovića za ratne zločine protiv civilnog stanovništva u skladu sa odredbama o kažnjavanju propisanim Krivičnim zakonom BiH iz 2003. godine, umjesto u skladu sa odredbama o kažnjavanju propisanim Krivičnim zakonom SFRJ. ESLJP je presudio da je u konkretnim okolnostima ovog predmeta Krivični zakon SFRJ blaži. ESLJP je naglasio da u predmetima ratnih zločina koji su propisani i jednim i drugim zakonom, Sud je dužan da, na osnovu konkretnih činjeničnih okolnosti, utvrdi koji je zakon blaži za optuženog. Također je važno primijetiti da je ESLJP istakao da primjena odredbi o zločinu protiv čovječnosti propisanih Krivičnim zakonom BiH iz 2003. godine ne predstavlja kršenje EKLJP jer zločin protiv čovječnosti nije bio propisan Krivičnim zakonom SFRJ, ali su predstavljali krivično djelo u skladu sa međunarodnim zakonom u to vrijeme. Maktouf-AP-1785/06. Ustavni sud BiH je, slijedeći praksu ESLJP, u svojoj odluci u predmetu AP 325/08 od 27. septembra 2013. vratio predmet Sudu BiH koji je 4. oktobra 2013. donio rješenje o "ponavljanju postupka protiv optuženog" u predmetu br. S1 1 K 013419 KRL.

44 *Vidi* Krivični zakon BiH, čl. 6. i 39.; *vidi općenito* Modul 13 o kažnjavanju; *vidi također* M. Kreso, *supra* nota 91.

45 Komentar na Krivični zakon BiH, str. 67.

46 *Npr.* zato što je stari zakon povoljniji u pogledu minimalne kazne predviđene za to krivično djelo, a novi je povoljniji u pogledu maksimalne kazne predviđene za isto djelo.

47 Komentar na Krivični zakon BiH, str. 67.

48 *Ibid.* str. 66; *vidi i* Komentar na Krivični zakon SFRJ; Sud BiH, Stupar i dr, predmet br. X-KRZ-05/24, Drugostepena presuda, 9. sept. 2009., paragrafi 494 i 518; *Zijad Kurtović*, predmet br. X-KRZ-06/299, Drugostepena presuda, 25 mart 2009, paragrafi 115 i 130.

49 Komentar na Krivični zakon BiH, str. 66

50 *Ibid.*; *vidi i* Stupar i dr. Drugostepena presuda od 9.sept. 2009., para. 495; *Zijad Kurtović*, Drugostepena presuda, para. 116.

51 Komentar na Krivični zakon BiH, str. 66; *vidi i* Stupar i dr, Drugostepena presuda od 9. sept. 2009., para. 496; *Zijad Kurtović*, Drugostepena presuda, para. 116.

52 Komentar na Krivični zakon BiH, str. 66.

53 *Ibid.*

Kod poređenja zakona, mogući su različiti ishodi, ovisno o više okolnosti koje mogu utjecati na odluku o tome koji zakon je blaži, uključujući⁵⁴:

- Odredbe o odmjeravanju kazne i ublažavanju kazni (koji zakon je blaži u tom pogledu);
- Mjere upozorenja;
- Moguće izricanje sporedne kazne;
- Odredbe o alternativnoj kazni (na primjer, rad za opće dobro);
- Mjere sigurnosti
- Pravne posljedice osude; i
- Odredbe koje se odnose na krivično procesuiranje, uključujući da li je ono bilo uvjetovano nekim odobrenjem.⁵⁵

Moguće je da se zakon koji predviđa strožiju kaznu smatra blažim za optuženog, zato što primjena njegovih drugih odredbi dovodi do povoljnijeg rezultata za optuženog.

Dakle, moguće je da zakon koji predviđa strožiju kaznu bude smatran blažim za optuženog, zato što primjena njegovih drugih odredbi dovodi do povoljnijeg rezultata za optuženog (npr., ukoliko on predviđa novi ili povoljniji osnov za isključivanje krivične odgovornosti ili oslobađanje od kazne, itd.⁵⁶

Kao što smo rekli, sud mora primjenjivati jedan zakon u cjelini, i ne može kombinirati dva različita zakona. Prema tome, može doći do dilema kod određivanja kako osuditi optuženog kada imamo dva različita zakona.

SUĐENJE I KAŽNJAVANJE ZA KRIVIČNA DJELA PREMA MEĐUNARODNOM PRAVU

2004.g. Krivični zakon BiH je izmijenjen i dodan je član 4(a) koji se odnosi na suđenje i kažnjavanje za krivična djela prema općim principima međunarodnog prava.⁵⁷

Krivični zakon BiH:

Član 4(a)

Članovi 3. i 4. ovog Zakona ne sprečavaju suđenje ili kažnjavanje bilo koje osobe za činjenje ili nečinjenje koji je u vrijeme kada je počinjeno predstavljalo krivično djelo u skladu s općim načelima međunarodnog prava.

Sud BiH se poziva na član 4(a) kada se radi o slučajevima u kojima se optuženi terete za zločine protiv čovječnosti.⁵⁸

Vijeća suda BiH, na primjer, priznaju da zločini protiv čovječnosti nisu bili uključeni u krivični zakon SFRJ.⁵⁹ Stoga, pošto su relevantni zločini protiv čovječnosti bili dio

54 *Ibid.* str. 66.

55 *Ibid.* str. 66; *vidi i Stupar i dr.*, Drugostepena presuda od 9. sept. 2009., para. 497; *Zijad Kurtović*, Drugostepena presuda, para. 117

56 Komentar na Krivični zakon BiH, str. 66.

57 *Ibid.* str. 130 (predmet *Kurtović*, predmet *Mitrović*).

58 *Ibid.*

59 *Ibid.*, str.131.

običajnog međunarodnog prava u to vrijeme, Sud BiH je primjenjivao Krivični zakon BiH, koji izričito predviđa zločine protiv čovječnosti kao krivična djela, umjesto da primjenjuje Krivični zakon SFRJ koji nije sadržavao ovakvu odredbu.⁶⁰

U predmetu *Zijad Kurtović*, apelaciono vijeće je utvrdilo da se član 4(a) Krivičnog zakona BiH mora primjenjivati na krivična djela protiv čovječnosti počinjena u vrijeme kada je Krivični zakon SFRJ još bio na snazi, pošto Krivični zakon SFRJ nije regulirao takva djela.⁶¹ Vijeće je primijetilo da ako bi se primijenio član 4(2) Krivičnog zakona BiH (koji nalaže primjenu blažeg zakona), to bi značilo da je Krivični zakon SFRJ blaži za počinitelja jer on nije uopće kriminalizirao djelo koje je počinio optuženi, te da prema tome, počinitelju ne može biti suđeno niti on može biti kažnjen za to krivično djelo.⁶² Vijeće je smatralo da je, stoga, potrebno primijeniti ili član 4(a) Krivičnog zakona BiH ili direktno član 7(2) Europske konvencije o ljudskim pravima koji je, prema članu 2/II Ustava BiH, direktno primjenjiv u BiH i ima prioritet nad svim drugim zakonima.⁶³ Ovi članovi onemogućavaju počiniteljima da izbjegnu suđenje i kaznu u slučajevima gdje određeni postupak koji predstavlja krivično djelo prema općim principima međunarodnog prava nije bio kriminaliziran.⁶⁴ Vijeće je zaključilo:

“[...] Član 4a Krivičnog Zakona BiH predviđa izuzetno odstupanje od principa iz članova 3. i 4. Krivičnog zakona BiH kako bi se osiguralo suđenje i kažnjavanje za one postupke koji predstavljaju krivično djelo prema međunarodnom pravu, to jeste, koji predstavljaju kršenje normi i pravila koja uživaju opću podršku svih nacija, koja su od opće važnosti i/ili se smatraju ili predstavljaju univerzalna civilizacijska dostignuća modernog krivičnog prava, ukoliko takvi postupci nisu bili definirani kao kažnjivi u nacionalnom krivičnom zakonodavstvu u vrijeme počinjenja”.

Apelaciono vijeće je primijenilo isto obrazloženje u drugim predmetima, kao na primjer u predmetima *Stupar i dr.*, *Petar Mitrović*, i *Rašević i Todović*.⁶⁵

Treba primijetiti da se prema jednom gledištu, suđenje i kažnjavanje za bilo koje činjenje ili nečinjenje, koje se smatra kažnjivim prema općim principima međunarodnog prava u vrijeme počinjenja zločina, ne može poduzeti ukoliko kazna za taj zločin nije bila jasno predviđena zakonom u vrijeme počinjenja tog zločina. Prema ovakvom rezoniranju, čak i kada bi bilo prihvaćeno da su zločini protiv čovječnosti smatrani krivičnim djelima prema međunarodnom pravu u vrijeme njihovog počinjenja, za takve zločine se ne bi moglo suditi bilo prema KZ SFRJ ili Krivičnom zakonu BiH, jer kažnjavanje za zločine protiv čovječnosti nije bilo predviđeno zakonom u vrijeme izvršenja zločina. Međutim, treba naglasiti da ovo gledište izgleda nije bilo prihvaćeno čak ni u sudskoj praksi bivše SFRJ, jer su suđenja provođena i pojedinci su osuđivani za ratne zločine, iako kazna za takve zločine nije bila predviđena u vrijeme njihovog počinjenja.

60 Ovo je u skladu sa čl. 3(2) Krivičnog zakona BiH..

61 *Kurtović*, Drugostepena presuda, str. 120.

62 *Ibid.*

63 Član 7(2) EKIJP je gotovo identičan članu 4(a) Krivičnog zakona BiH.

64 *Ibid.*

65 *Stupar i dr.*, Drugostepena presuda od 9. sept. 2009., paragrafi 509-512; *Mitrović*, Drugostepena presuda, paragrafi 202-205; *Rašević i dr.*, Drugostepena presuda, str. 30-31 (str. 32-33 B/H/S).

GENOCID

KONVENCIJA O GENOCIDU

Generalna skupština UN opisuje genocid kao „uskraćivanje prava na egzistenciju cijelim ljudskim skupinama, dok je ubistvo uskraćivanje prava na život pojedinačnim ljudskim bićima”.⁶⁶

Konvencija o genocidu definiira krivično djelo genocida kao:

- Počinjenje zabranjenog djela
- S namjerom da se uništi, u cjelini ili dijelom
- Zaštićena grupa, kao takva.

Konvencija o genocidu, koju su ratificirale BiH, Hrvatska i Srbija⁶⁷, obavezuje države da spriječe i kazne ovaj zločin.

Osnovne odredbe Konvencije, uključujući i definiciju zločina, također postoje i kao običajno međunarodno pravo, koje se odražava u sudskoj praksi Suda BiH⁶⁸.

Statuti MKSJ i MKSR prepisuju definiciju ovog zločina doslovno iz Konvencije o genocidu⁶⁹.

Statut MKSJ, član 4.: Genocid

Genocid je svako dalje opisano djelo učinjeno s namjerom da se, u cijelosti ili djelomično, uništi nacionalna, etnička, rasna ili vjerska skupina, kao takva:

- (a) ubijanje pripadnika skupine;
- (b) uzrokovanje teške tjelesne ili duševne boli pripadnicima skupine;
- (c) namjerno nametanje takvih životnih uvjeta skupini kojima je cilj njeno potpuno ili djelomično uništenje;
- (d) provođenje mjera s namjerom sprečavanja porođaja u okviru skupine;
- (e) prisilno premještanje djece iz skupine u neku drugu skupinu.

Sljedeća djela bit će kažnjiva:

- (a) genocid;
- (b) udruživanje kojem je cilj genocid;
- (c) izravno i javno poticanje na počinjenje genocida;
- (d) pokušaj vršenja genocida;
- (e) saučesništvo u genocidu;

⁶⁶ G.A. RES. 96/1 U.N. DOC. A/RES/96/1 (11. decembar 1946.).

⁶⁷ Konvenciju o genocidu je ratificirala Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, tako da su i Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Srbija potpisnice Konvencije. Ujedinjene Nacije, Zbirka sporazuma U.N. na http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-1&chapter=4&lang=en (pristupljeno 13. juna 2011.).

⁶⁸ *Vidi, npr.*, ICJ *Advisory Opinion on Reservations to the Genocide Convention* (Rezerve u pogledu Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, Savjetodavno mišljenje) i Izvještaj Generalnog sekretara Izvještaj UN-a o uspostavi MKSJ, 3. maj 1993., S/25704.

⁶⁹ Rimski statut primjenjuje nešto drugačiju definiciju. *Vidi* ispod, odlomci 6.3.7 i 6.3.2.

KLJUČNA PITANJA KOJA TREBA UZETI U OBZIR

U svjetlu ove definicije, ključna pitanja koja treba uzeti u obzir kod istrage i procesuiranja mogućih slučajeva genocida, uključuju:

- Bez obzira na ozbiljnost zločina, on je veoma usko definiran, i mnoga masovna ubistva se ne mogu smatrati genocidom *per se*.
- Genocid je zločin protiv skupine, čak iako uključuje uzrokovanje stradanja pojedinaca.
- Genocid podrazumijeva da počinitelj ima vrlo specifično mentalno stanje kod počinjenja ovog zločina: specifičnu namjeru da uništi zaštićenu grupu. To je zločin *jus cogens*⁷⁰ i njegova zabrana je obaveza *erga omnes* koju sve države duguju međunarodnoj zajednici.⁷¹

BIH DEFINICIJA GENOCIDA

Krivični zakon Bosne i Hercegovine, član 171., predviđa definiciju i elemente zločina genocida, uključujući potrebnu posebnu namjeru („sa ciljem da uništi, u cjelosti ili djelom, nacionalnu, etničku, rasnu ili vjersku skupinu“) i odgovornost u vidu naređivanja ili počinjenja zločina.

Tekst Krivičnog zakona BiH definira genocid jednako kao što je definiran u međunarodnom krivičnom pravu.

Krivični zakon BiH

Član 171

Svako onaj ko, s ciljem da uništi, u cjelosti ili dijelom, nacionalnu, etničku, rasnu ili vjersku skupinu, naredi počinjenje ili poćini neko od sljedećih djela:

- Ubijanje pripadnika skupine;
- Uzrokovanje teške tjelesne ili duševne boli pripadnicima skupine;
- Namjerno nametanje takvih životnih uvjeta skupini kojima je cilj njeno potpuno ili djelomično uništenje;
- Provođenje mjera s namjerom sprećavanja porođaja u okviru skupine;
- Prisilno premještanje djece iz skupine u neku drugu skupinu,

kazniće se zatvorskom kaznom u trajanju od najmanje 10 godina, ili dugotrajnim zatvorom.

⁷⁰ *Predmet u vezi sa oružanim aktivnostima na teritoriji Konga (DRC v. Rwanda)*, Nadležnost suda i prihvatljivost aplikacije, Presuda MKS, od 3. februara 2006., para. 64.

⁷¹ *Rezerve u pogledu Konvencije o sprećavanju i kažnjavanju zloćina genocida*, Savjetodavno mišljenje (1951.) MSP Rep 15, 23.

Ova odredba Krivičnog zakona BiH je identična u mnogo čemu članu 141. Krivičnog zakona SFRJ i članu 2. Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju djela genocida iz 1948⁷². Međutim, član 141. Krivičnog zakona SFRJ uključuje prisilno raseljavanje stanovništva kao krivično djelo. Ovo bi moglo biti analogno zabranjenom djelu sistematskog protjerivanja iz domova, koje Međunarodni krivični tribunal smatraju metodom smišljenog nametanja takvih životnih uvjeta sračunatih da dovedu do fizičkog uništenja, u cijelosti ili dijelom, zaštićene grupe.

Prema Sudu BiH, da bi se utvrdio genocid, dokazi moraju pokazati sljedeće:

- *Actus reus* krivičnog djela, koji se sastoji od jednog ili više djela nabrojanih u članu 171. [vidi gore uokvireni tekst];
- *Mens rea* krivičnog djela, koji je opisan kao namjera da se uništi, u cjelini ili dijelom, nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa, kao takva.⁷³

PRIZNAVANJE OBIČAJNOG STATUSA ZLOČINA GENOCIDA

Sud BiH je utvrdio da, iako primjena člana 171. Krivičnog zakona BiH ne mora biti zasnovana na običajnom statusu zločina genocida, nesporno je da je genocid priznat kao zločin prema običajnom međunarodnom pravu.⁷⁴ U ovom stajalištu, Sud BiH se oslanjao na Savjetodavno mišljenje Međunarodnog suda pravde u dokumentu *Rezerve u pogledu Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide)*, Izvještaj Generalnog sekretara o Rezoluciji 808 Vijeća sigurnosti i Rezoluciji 827 Vijeća sigurnosti, kao i na sudsku praksu MKSJ i MKSR⁷⁵.

Pretnosno vijeće je također naglasilo sljedeće:

- Član 171. Krivičnog zakona BiH, kao i član 141. Krivičnog zakona SFRJ prije njega, bili su usvojeni kao domaći zakoni da bi se ispunila obaveza države prema Konvenciji o genocidu;
- SFRJ je aktivno učestvovala u izradi Konvencije o genocidu i
- SFRJ je ratificirala Konvenciju o genocidu 1950⁷⁶.

Pretnosno vijeće je zaključilo da je član 171. „domaće pravo [...] izvedeno iz međunarodnog prava“ te prema tome sa sobom nosi „međunarodno pravno nasljeđe [i] „međunarodnu sudsku praksu koja ga primjenjuje „ kao uvjerljive izvore⁷⁷.

⁷² *Vidi iznad* 6.4.1.1; *vidi i Stupar i dr.*, Prvostepena presuda, str. 52 (p. 54 B/H/S); *Trbić*, Prvostepena presuda, para. 168; *Stevanović*, Prvostepena presuda, str. 42, (str. 39 B/H/S); *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 43 (str. 45 B/H/S); *Vuković*, Prvostepena presuda, para. 547..

⁷³ *Trbić*, Prvostepena presuda, para. 191.

⁷⁴ *Vidi Stupar i dr.*, Prvostepena presuda, str. 53 (str. 55 B/H/S); *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 44 (str. 46 B/H/S); *Stevanović*, Prvostepena presuda, str. 43 (Eng), p. 40; *Trbić*, Prvostepena presuda, para. 171.

⁷⁵ *Vidi npr.*, *Stupar i dr.*, Prvostepena presuda, str. 53 (str. 55 B/H/S); *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 44 (str. 46-47 B/H/S) i reference; *Stevanović*, Prvostepena presuda, str. 43 (Eng), str. 40; *Trbić*, Prvostepena presuda, para.171.

⁷⁶ *Vidi npr.*, *Stupar i dr.*, Prvostepena presuda, str. 53 (str. 56 B/H/S); *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 44 (str. 47 B/H/S) i reference; *Stevanović*, Prvostepena presuda, str. 43 (Eng), str. 41; *Trbić*, Prvostepena presuda, para.173.

⁷⁷ *Ibid.*

POSEBNA NAMJERA

Prema Sudu BiH i međunarodnoj praksi i sudskoj praksi, posebna namjera da se uništi, u cjelini ili djelom, zaštićena grupa razlikuje genocid u odnosu na druge zločine. Sud BiH je rekao sljedeće:

“Genocid se razlikuje od mnogih drugih krivičnih djela po tome što obuhvata posebnu namjeru (...) koja predstavlja obilježje krivičnog djela i kod koje je potrebno jasno utvrditi da je počinitelj htio izvršenje djela za koje se tereti. Posebna namjera za zločin genocida stoga leži u “namjeri da se potpuno ili djelimično uništi nacionalna, etnička, rasna ili vjerska skupina.” Lice može biti osuđeno za genocid ukoliko je sa specifičnom namjerom počinilo jednu od navedenih radnji. Počinitelj je odgovoran ukoliko je namjeravao da počinjeno djelo seže dalje od njegovog stvarnog izvršenja, radi ostvarenja krajnjeg cilja, a to je potpuno ili djelimično uništenje skupine kojoj žrtve pripadaju”⁷⁸.

Oslanjajući se na međunarodnu praksu i sudske prakse, Sud BiH je definirao u članu 171., genocidnu namjeru, kao cilj da se uništi, u cjelini ili dijelom, nacionalna, etnička, rasna ili vjerska skupina⁷⁹.

„CILJ DA SE UNIŠTI”

Sud BiH je također smatrao da uništavanje zaštićene grupe, u cjelini ili dijelom, mora biti namjeran i svjestan cilj djela koja su počinjena.⁸⁰ Pozivajući se na član 2. Konvencije o genocidu, Sud nadalje smatra da izraz „cilj“ obuhvata namjeru da se uništi skupina „kao takva“, i zapaža da:

Dokazi moraju utvrditi da ‘su zabranjena djela počinjena protiv žrtava zbog njihove pripadnosti zaštićenoj grupi’, iako ona ne moraju biti počinjena ‘isključivo zbog te pripadnosti’.⁸¹

Prema Sudu BiH, element „uništavanja“, se utvrđuje ukoliko je počinitelj imao namjeru da postigne fizičko ili biološko uništenje skupine– tj., uništenje njene materijalne egzistencije.⁸²

To uništavanje može biti izvršeno mnogim sredstvima, koja predstavljaju zabranjena djela navedena u članu 171. Krivičnog zakona BiH, u Konvenciji o genocidu i Ženevskim konvencijama.⁸³

Genocidna namjera se može utvrditi čak i ako nema dokaza da je ta grupa uistinu i uništena.⁸⁴ Iako stvarno uništavanje sigurno može pružiti dokaze o genocidnoj namjeri, nije potrebno utvrditi da je počinitelj, sam ili zajedno sa ostalima, uspješno ostvario cilj uništenja grupe.⁸⁵

Napomena: Neuspjeli pokušaji genocida ne oslobađaju počinitelje odgovornosti za njihova djela genocida.⁸⁶

78 *Trbić*, Prvostepena presuda, para.192.

79 *Vidi npr., Stupar i dr.*, Prvostepena presuda, str. 56 (str. 59-60 B/H/S) i reference; *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 47 (str. 50 B/H/S) i reference; *Trbić*, Prvostepena presuda, para. 186.

80 *Stupar i dr.*, Prvostepena presuda, str. 56 (str. 60 B/H/S); *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 47 (str. 51 B/H/S); *Trbić*, Prvostepena presuda, para.187; *Vidi i Vuković*, Prvostepena presuda, para. 568.

81 *Ibid.*

82 *Stupar i dr.*, Prvostepena presuda, str. 56-57 (str. 60-61 B/H/S); *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 48 (str. 51-52 B/H/S); *Trbić*, Prvostepena presuda, para. 188; *Vidi i Vuković*, Prvostepena presuda, para. 569.

83 *Ibid.*

84 *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 96 (str. 114 B/H/S) i reference.

85 *Ibid.*

86 *Ibid.*

Genocidna namjera je:
1) Cilj da se uništi
2) U cjelini ili dijelom
3) Nacionalna, etnička, rasna ili vjerska skupina.

“Uništavanje” se utvrđuje, ukoliko je počinitelj imao namjeru da postigne fizičko ili biološko uništenje grupe – tj., uništenje njene materijalne egzistencije.

“U CIJELOSTI ILI DJELIMIČNO”

Što se tiče elementa „u cijelosti ili djelimično“, Sud BiH se saglasio sa obrazloženjem apelacionog vijeća MKSJ i ILC (Komisija za međunarodno pravo) da namjera da se skupina uništi „djelimično“, zahtijeva namjeru da se uništi „znatan dio te skupine“.⁸⁷

Posebna namjera da se uništi dio skupine može se odnositi samo na ograničeno geografsko područje.⁸⁸

Faktori koji „određuju“ znatan dio skupine uključuju:

- Brojnost;
- Relativnu veličinu dijela u odnosu na ukupnu veličinu skupine;
- Njenu istaknutost unutar grupe;
- Da li taj dio skupine ima simbolični značaj za cijelu grupu;
- Da li je taj dio bitan za opstanak te skupine; i
- Uvjerenja i percepcije počinitelja u pogledu znatnosti dijela te skupine.⁸⁹

Dio skupine o kome se radi mora objektivno biti znatan dio skupine u cijelosti.

Međutim, Sud BiH je također uočio da dio skupine o kome se radi mora biti objektivno znatan dio skupine u cijelosti.⁹⁰

U predmetu *Miloš Stupar i drugi*, odbrana je tvrdila da grupa muslimana u Kravici nije predstavljala znatan ili bitan dio cjelokupne skupine od 40.000 muškaraca, žena i djece, što je bio ukupan broj muslimanskog stanovništva na teritoriji općine Srebrenica, prema popisu iz 1991.⁹¹ Apelaciono vijeće je zaključilo:

Element znatnosti se ne odnosi nužno na kvantitativni aspekt, kao što tvrdi odbrana [...]. Jedan od aspekata koje presuda ističe je da element znatnosti podrazumijeva: *značajan dio zaštićene skupine*. Prvostepeno vijeće zaključuje da bi, u okolnostima koje su vladale u inkriminirano vrijeme, imajući u vidu ulogu muškaraca u poređenju sa ulogom žena u toj zajednici, uništavanje muškog stanovništva imalo veći utjecaj na konačno uništenje skupine nego ubijanje ženskog stanovništva. Apelaciono vijeće smatra ove argumenti razumnim.⁹²

“NACIONALNA, ETNIČKA, RASNA ILI VJERSKA GRUPA”

Zaštićene grupe uključuju nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe. Sud BiH se oslonio na sudsku praksu MKSJ i MKSR u stajalištu da to da li neka grupa ima obilježje zaštićene grupe treba utvrđivati od slučaja do slučaja. Zaključio je:

Da li se radi o zaštićenoj grupi trebalo bi ‘procijeniti u svakom predmetu ponaosob na osnovu objektivnih karakteristika osobenosti datog društvenog i historijskog konteksta, te na osnovu subjektivne percepcije počinitelja’.

87 *Stupar i dr.*, Prvostepena presuda, str. 57 (str. 61 B/H/S); *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 48 (str. 52 B/H/S); *Trbić*, Prvostepena presuda, para. 189; *Vuković*, Prvostepena presuda, para. 556.

88 *Stupar i dr.*, 1. inst., str. 57 (str. 61 B/H/S); *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 48 (str. 52 B/H/S); *Trbić*, Prvostepena presuda, para. 189.

89 *Ibid.*

90 *Ibid.*

91 *Stupar i dr.*, Drugostepena presuda od 9. septembra 2009., para. 375.

92 *Ibid.*, para. 376 (naglašeno u originalu).

Zaštićenu grupu moguće je subjektivno identificirati 'koristeći kriterij stigmatizacije grupe, naročito od strane počinitelja zločina, na osnovu percepcije njenih nacionalnih, etničkih, rasnih ili vjerskih karakteristika'.⁹³

KAKO DOKAZATI SPECIFIČNU NAMJERU?

Usaglašavajući se sa nalazima u predmetu *Akayesu* i drugim predmetima MKSR i MKSJ, pretresno vijeće Suda BiH je našlo da namjera predstavlja psihološki faktor koji je veoma teško utvrditi.

Prema tome, u nedostatku priznanja od strane optuženog, o namjeri se može zaključiti:

- Od slučaja do slučaja, na osnovu
- Određenog broja pretpostavljenih činjenica; i
- Okolnosti u vezi sa djelima optuženog,
- Kao što to pokazuju materijalni dokazi predloženi sudu.⁹⁴

Opća namjera da se počini zabranjeno djelo u kombinaciji sa općom sviješću o vjerovatnim posljedicama takvog djela u vezi sa neposrednom žrtvom ili žrtvama, nije dovoljna da se utvrdi zločin genocida.⁹⁵

Genocidna namjera se može izvesti iz pretpostavljenih činjenica.

Čak i pod pretpostavkom da je optuženi znao da će posljedice tog djela biti povezane sa genocidnim planom drugih, potrebno je pregledati dokaze kako bi se utvrdilo da je optuženi imao namjeru da u potpunosti ili djelimično uništi nacionalnu, etničku, rasnu ili vjersku skupinu.⁹⁶

Bez obzira na opseg počinjenog zločina, nemoguće je donijeti osuđujuću presudu za krivično djelo genocida ukoliko za to ne postoji dovoljno dokaza, kao što je propisano zakonom.⁹⁷

TEST ZA DOKAZIVANJE POSEBNE NAMJERE

Kako bi ispitalo postojanje genocidne namjere, prvostepeno vijeće u predmetu *Milorad Trbić* primijenilo je test koji je osmislilo vijeće u predmetu *Miloš Stupar i drugi (Kranica)* i proširilo ga kako bi uključio razmatranje dokaza u pogledu:⁹⁸

- Općeg konteksta događaja u kojima je počinitelj djelovao, uključujući i svaki plan počinjenja zločina;
- Upoznatosti počinitelja s tim planom; i
- Specifične prirode djela počinitelja uključujući slijedeće:
 - o Nema djela koja bi ukazivala na to da nije postojala genocidna namjera (predmet *Kranica*, Drugostepena presuda);

⁹³ *Stupar i dr.*, Prvostepena presuda, str. 57-58 (61-62 B/H/S); *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 49 (str. 52-53 B/H/S); *Trbić*, Prvostepena presuda, para. 190.

⁹⁴ *Trbić*, Prvostepena presuda, para. 193, 197, 201; *Stupar i dr.*, Prvostepena presuda, str. 58 (str. 62 B/H/S); *Vidi i Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 49 (str. 53 B/H/S).

⁹⁵ *Trbić*, Prvostepena presuda, para. 194 i reference.

⁹⁶ *Ibid.*

⁹⁷ *Ibid.*

⁹⁸ *Ibid.* u para. 202; *Stupar i drugi*, Prvostepena presuda., str. 118 *et seq.* (str. 140 *et seq.* B/H/S).

- o Jedinostvenost cilja;
- o Nastojanje da se savlada otpor žrtava;
- o Nastojanje da se savlada otpor drugih počinitelja;
- o Nastojanje da se spriječi bijeg žrtava;
- o Okrutnost pri progonu žrtava;
- o Kontinuirano učesće u samom djelu;
- o Ponavljanje destruktivnih radnji *tj.* više od jedne radnje ili lokacije;
- Samih djela (test iz predmeta Kravica):
 - o Broj žrtava;
 - o Korištenje pogrđnih riječi prema pripadnicima ciljane grupe;
 - o Sistematičan i metodičan način ubijanja;
 - o Oružje koje se koristilo i obim tjelesnih ozljeda;
 - o Metodičan način planiranja;
 - o Ciljane žrtve bez obzira na starosnu dob;
 - o Ciljane preživjele osobe; i
 - o Način i priroda učesća počinitelja.

Kao što je smatralo prvostepeno vijeće u predmetu Milorad Trbić, analizom ovih faktora, uzetih zajedno, moguće je van razumne sumnje utvrditi namjeru počinitelja ili doći do dokaza koji bi ublažili i/ili osporili ovakav nalaz.⁹⁹

STVARANJE RAZUMNE SUMNJE U POGLEDU POSEBNE NAMJERE

Pored ovih faktora, međutim, postoje i pitanja koja sud treba ispitati kako bi počinjenja djela i namjeru razmotrio „iz suprotnog ugla”. To, *inter alia*, obuhvata analizu radnji koje bi mogle izazvati razumnu sumnju u smislu namjere optuženog.

Naprimjer, sud treba razmotriti da li je optuženi:

- Pokazao bilo kakav otpor prema planu;
- Poduzeo bilo kakve smišljene radnje kojima bi se ometalo provođenje plana ili kojima bi pomogao u neizvršenju plana;
- Pokušao spasiti ljudski život;
- Pokazao da nije upoznat sa svrhom plana;
- Pokazao kajanje; i
- Poduzeo određene radnje u pravcu pomirenja.¹⁰⁰

Vijeće je također konstatovalo da ovi posljednji faktori nužno ne *isključuju* postojanje potrebne namjere u to vrijeme, ali u svakom slučaju pokreću pitanje izvjesnosti namjere u datom trenutku.¹⁰¹

Pored toga, važno je razumjeti da ne postoji samo jedan faktor koji bi bio presudan, niti su svi oni neophodni ili čak relevantni, već će odlučujuća biti upravo ukupnost dokaza.¹⁰²

99 Trbić, Prvostepena presuda, para. 202.

100 *Ibid.*

101 *Ibid.*

102 *Ibid.*

STUDIJA SLUČAJA: ZNANJE O PLANU DA SE POČINI GENOCID NIJE DOVOLJNO

Prvostepeno vijeće u predmetu *Stupar i drugi* oglasilo je neke od optuženih krivim kao supočinitelje jer su:

- Znali za postojanje genocidnog plana;
- Učestvovali u ubistvu pripadnika grupe s namjerom; i
- Dijelili tu genocidnu namjeru.¹⁰³

Međutim, apelaciono vijeće je ocijenilo da, mada je prvostepeno vijeće donijelo razuman zaključak da su optuženi znali za genocidni plan i namjeravali ubiti pripadnike zaštićene grupe, prvostepeno vijeće je pogrešno zaključilo da su optuženi imali i posebnu namjeru da u potpunosti ili djelimično istrijebe nacionalnu, etničku, rasnu ili vjersku skupinu ljudi.¹⁰⁴ Iz utvrđenih činjenica, ta posebna namjera nije dokazana van razumne sumnje.¹⁰⁵ Apelaciono vijeće je naglasilo:

„Znanje optuženih za genocidni plan i za genocidnu namjeru drugog nije dovoljno da bi se isti oglasili krivim za krivično djelo genocid. Donošenje osuđujuće presude za ovaj, najteži zločin protiv cijelog čovječanstva, zahtijeva dokaz da su optuženi i sami dijelili genocidnu namjeru, a ne da su samo znali za takvu namjeru drugih”.¹⁰⁶

Apelaciono vijeće je potvrdilo da su optuženi učestvovali u ubistvima koja su počinjena na izuzetno okrutan i nehuman način te je konstatovalo slijedeće faktore:

- Optuženi su istrajali u obavljanju započetog zadatka;
- Raspored poslova bio je unaprijed utvrđen (ko će čuvati stražu, ko će pucati, kojim redoslijedom, ko će donositi punjenja [...]);¹⁰⁷
- Njihova posvećenost izvršenju povjerenog im zadatka;
- Broj i starosna dob žrtava;
- Naoružanje koje je korišteno; i
- Pogrdne riječi koje su korištene.

Prema apelacionom vijeću, ovi faktori ukazuju na to da se, iako su optuženi veoma revnosno izvršavali svoj zadatak, oni ne mogu staviti u istu ravan s onima koji su protupravne radnje poduzimali upravo sa ciljem potpunog ili djelimičnog istrebljenja zaštićene grupe.¹⁰⁸

Apelaciono vijeće je zatim prešlo na ocjenu dokaza dobivenih od relevantnih svjedoka:

Ovaj svjedok je u svome iskazu rekao da su, i po dolasku u Bratunac i prilikom pretresa terena, shvatili da će njihov zadatak biti „muškarce pobiti, nejač odvojiti”. Prema iskazu ovog svjedoka, neki od pripadnika istog voda su se još

103 *Stupar i drugi*, Drugostepena presuda od 9. sept. 2009., paragrafi 531-535.

104 *Ibid.* u para. 538.

105 *Ibid.* u para. 552

106 *Ibid.* u para. 548; *Vidi također* Sud BiH, *Petar Mitrović*, predmet br.X-KRZ-05/24-1, Drugostepena presuda, 7. sept. 2009., para. 239.

107 *Stupar i drugi*, Drugostepena presuda od 9. sept. 2009., para. 552.

108 *Ibid.*

u Srednjem bunili što će biti premješteni u Bratunac. Svjedok je i sam pomišljao da pobjegne, a kao razlog negodovanja istakao je činjenicu da nisu htjeli da se susreću s ljudima koje poznaju, jer su pretpostavljali da će biti ubijanja.

I svjedok S4 i optuženi Mitrović slično potvrđuju da je u večernjim satima tog dana došlo do smjene, odnosno da je njihov vod zamijenjen, prema navodima Mitrovića, dobrovoljcima iz Srbije. Ova je činjenica važna iz razloga što je u postupku utvrđeno da su ubijanja zatvorenih Bošnjaka u hangaru vršena cijelu noć, što znači da su optuženi učestvovali samo u prvom dijelu egzekucije, u trajanju od sat i po, nakon čega su ubijanje preostalih preživjelih nastavila druga lica. Nadalje, svjedok S4 je također izjavio da je njihov komandir Trifunović, prije nego su povučeni s pomenute lokacije, rekao da je strašno što se desilo, da je mnogo ljudi izginulo i da će oni na kraju krajeva zbog toga „zaglaviti”. Svjedok potvrđuje i da je prisustvovao na sahrani Dragičević Krste, kao i na ručku poslije nje, te navodi da se među učesnicima ovog događaja pričalo da je žalosno to što se desilo, da se nije trebalo desiti, te da neko za to mora odgovarati.

Apelaciono vijeće cijeni da su navedene činjenice bitne prilikom utvrđivanja nepostojanja genocidne namjere optuženog [...].¹⁰⁹

Apelaciono vijeće je također naglasilo važnost načela *in dubio pro reo* i zaključilo da određene gore navedene činjenice (negodovanje protiv povlačenja u Bratunac, izražavanje zabrinutosti zbog onoga što je i kako urađeno) dovode u sumnju koliko je razuman zaključak prvostepenog vijeća o postojanju potrebne genocidne namjere kod optuženih.¹¹⁰

Apelaciono vijeće je u ovom predmetu zaključilo da, na osnovu izvedenih dokaza i utvrđenog činjeničnog stanja, nije bilo moguće utvrditi takvu namjeru na strani optuženih van razumne sumnje.¹¹¹

Sličan zaključak donijelo je apelaciono vijeće i u pogledu optuženog Petra Mitrovića. U tom predmetu, apelaciono vijeće se složilo sa zaključkom prvostepenog vijeća o postojanju namjere optuženog da ubije pripadnike zaštićene grupe i da je optuženi znao za postojanje genocidnog plana koji je kasnije i izvršen.¹¹²

Prvostepeno vijeće je izvelo zaključak da je optuženi, pored znanja za genocidni plan i namjere da ubije pripadnike zaštićene grupe, imao i posebnu namjeru da u potpunosti ili djelimično istrijebi nacionalnu, etničku, rasnu ili vjersku skupinu ljudi. Apelaciono vijeće je, međutim, zaključilo da na osnovu utvrđenog činjeničnog stanja ovaj zaključak nije dokazan van razumne sumnje.¹¹³

109 *Ibid.* u paragrafima 553-555.

110 *Ibid.* paragrafima 555-556, 561; *vidi također Mitrović*, Drugostepena presuda, paragrafi 246-247.

111 *Stupar i drugi*, Drugostepena presuda od 9. sept. 2009., para. 562 (u ovom predmetu, Apelaciono vijeće je zaključilo da su optuženi krivi kao pomagači u izvršenju genocida, a ne kao supočinitelji).

112 *Mitrović*, Drugostepena presuda, paragrafi 228-230, 235.

113 *Ibid.* u paragrafima 228-230, 235.

U prvostepenoj presudi se navodi da je:

- Više od 1000 ljudi pogubljeno u skladištu Kravica;
- Optuženi učestvovao u tim ubistvima;
- Optuženi znao da su ljudi na koje puca Bošnjaci koji su živjeli u zaštićenoj zoni Srebrenica; i
- Lica koja su pucala za vrijeme pogubljenja sa zarobljenicima su razmjenjivala psovke i uvrede na etničkoj i vjerskoj osnovi.¹¹⁴

Prvostepeno vijeće naglasilo je sljedeće:

Ubijanje je obavljeno planski. Trojica uključujući optuženog Mitrovića su dobili zadatak da drže stražu iza skladišta da spriječe žrtve da pobjegnu kroz otvore prozora na stražnjem zidu. Drugim pripadnicima odreda koji su dopratili kolonu do skladišta, naređeno je da formiraju polukrug ispred skladišta. Desna strana skladišta, gdje je kolona uvedena i koja nije bila obezbijedena, bila je strana u koju su prvo pucali; dok je lijeva strana, koja je bila obezbijedena bila na meti nakon toga. Između masakra na desnoj i masakra na lijevoj strani osobe koje su pucale napravili su pauzu. Način na koji su pucali također je bio organizovan. U prvoj prostoriji, vatru je prvi otvorio vojnik na mitraljezu M84, pucajući sa strane ulaznog otvora. Nakon njega su otvorili unakrsnu vatru drugi vojnici s obje strane otvora unutar i preko prostorije gdje su bili ljudi koji su umirali. Vojnici koji su pucali smjenjivali su se na ulazima u prostrije kako bi ponovo napunili oružje. Za punjenje okvira iz dodatnih zaliha municije koje su bile na licu mjesta bila je zadužena jedna osoba. Po završetku pucnjave, optuženi Džinić i bar još jedan čovjek bacali su ručne bombe u prostoriju punu mrtvih ljudi i ljudi na samrti. Ručne bombe su bile uzete iz dvije kutije koje su donesene na to mjesto. Nakon pauze tokom koje su se odmarali, prisutni su nastavili ubijanje i otvorili vatru na Bošnjake koji su bili zatvoreni na lijevoj strani skladišta, po istom redoslijedu i na isti način. Sve ovo vrijeme optuženi Mitrović sa Medan Branislavom i Jakovljević Slobodanom su bili na stražnjem dijelu skladišta osiguravajući i dalje da nijedan zarobljenik ne izbjegne smrt. Zadatak je izvršen na proračunat i temeljit način. Optuženi je zajedno sa ostalim ostao u krugu skladišta dok nisu službeno oslobođeni dužnosti i zamijenjeni drugom jedinicom koja je poslana u tu svrhu.¹¹⁵

Prvostepeno vijeće je zaključilo:

Iz načina i prirode njihovog učešća, očigledno je da optuženi nije namjeravao da samo ubiju žrtve, oni su ih namjeravali istrijebiti. Djela u kojima je optuženi učestvovao oko sat i po vremena bila su fizički najdestruktivnija djela koja se mogu zamisliti, počinjena i doživljena iz neposredne blizine, s prizorima i zadahom pokolja i zvucima umiranja. Trifunović i Radovanović, pripadnici Drugog odreda, su stajali na ulazu prostorija i praznili jedan okvir za drugim u osakaćena tijela ljudi koji su umirali na gomili na podu. Optuženi Mitrović i pripadnici Drugog odreda Jakovljević i Medan, su stajali na svojim položajima

114 *Ibid.* u para. 231 (apelaciono vijeće se poziva na zaključak iz presude pretresnog vijeća).

115 *Ibid.* u para. 232 (apelaciono vijeće se poziva na zaključak iz presude pretresnog vijeća).

u blizini otvorenih prozora na drugoj strani prostorija posmatrajući pokolj, sa puškama spremnim da spriječe svaki pokušaj žrtava da pobjegnu. Pripadnik odreda Džinić je bacao ručne bombe jednu za drugom iz neposredne blizine na masu ljudskih bića koja umiru. Svi su ustrajali u svom zadatku ukupno oko sat i po, na sistematičan i planski način, a čak su i napravili pauzu nakon prve prostorije, prije nego su sve počeli ponovo kako bi pobili i ljude u drugoj prostoriji.

Ustrajavati u uništenju ovih razmjera tako dugi vremenski period pokazuje riješenost za uništavanje života kakvo se rijetko viđa.¹¹⁶

Apelaciono vijeće je, međutim, zaključilo da sve gore navedene činjenice i okolnosti ukazuju na to da je zaista postojao genocidni plan da se potpuno ili djelimično istrijebi skupina bošnjačkog naroda, te da je optuženi bio upoznat s postojanjem navedenog plana. Apelaciono vijeće je zaključilo:

Iz dokaza koji su izvedeni na okolnosti njegovog stanja svijesti i psihičkog odnosa prema djelu, Apelaciono vijeće smatra da iz izvedenih dokaza nije moguće isključujući svaku razumnu sumnju zaključiti da je optuženi dijelio posebnu namjeru da se potpuno ili djelimično istrijebi zaštićena grupa Bošnjaka. [...]

Dokazi o znanju optuženog za genocidni plan i za genocidnu namjeru drugog nisu dovoljni da bi se on oglasio krivim za krivično djelo genocid. Donošenje osuđujuće presude za genocid, jedan od najtežih zločina protiv čovječanstva, zahtijeva dokaz da je optuženi i sam dijelio genocidnu namjeru, a ne da je samo znao za takvu namjeru drugih.¹¹⁷

DVIJE VRSTE *MENS REA*

Zločin genocida iz člana 171. Krivičnog zakona BiH sadrži dvije različite grupe elemenata:

- Specifičnu namjeru da se počini genocid i prirodu ciljane skupine; i
- Elemente osnovnih zabranjenih radnji.¹¹⁸

Prvostepeno vijeće Suda BiH je zaključilo da, mada se osnovne radnje genocida mogu okarakterisati kao *actus reus* genocida, ove osnovne radnje imaju elemente i *actus reus-a* i *mens rea*.¹¹⁹

¹¹⁶ *Ibid.* u para. 234 (Apelaciono vijeće se poziva na zaključak iz presude pretresnog vijeća).

¹¹⁷ *Mitrović*, Drugostepena presuda, paragrafi 228-230, 235, 239; *Vidi također*, *Vuković*, Prvostepena presuda, para. 577.

¹¹⁸ *Vidi npr. Stupar i drugi*, Prvostepena presuda, str. 54 (str. 56. B/H/S); *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 45 (str. 47. B/H/S); *Trbić*, Prvostepena presuda, para. 174.

¹¹⁹ *Vidi npr. Stupar i dr.*, Prvostepena presuda, str. 54, fusnota 26 (str. 56, fusnota 26 B/H/S); *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 45, fusnota 25 (str. 47, fusnota 25 B/H/S); *Trbić*, Prvostepena presuda, para. 171, fusnota 93.

Tako, prema Sudu BiH:

- Genocid zahtijeva zasebnu provjeru općih elemenata genocida i elemenata osnovnih radnji.
- Zločin genocida zahtijeva dokazivanje dvije posebne zločinačke namjere - *mens rea*, *mens rea* osnovne radnje i genocidni *mens rea*.¹²⁰

Prema Sudu BiH, zabranjena genocidna djela po svojoj prirodi predstavljaju svjesne, namjerne ili voljne radnje koje počinitelj obično ne bi mogao izvršiti ukoliko ne zna da je vjerovatno da će one rezultirati određenim posljedicama.¹²¹

Pojedinačna djela ne zahtijevaju predumišljaj. Jedini preduvjet je da se djelo izvrši u cilju ostvarenja genocidne namjere, a da bi se djelo okarakterisalo kao genocid, *mens rea* mora postojati prije počinjenja genocidnih djela.¹²²

AKO SE NE MOŽE DOKAZATI POSTOJANJE POSEBNE NAMJERE

Ako se ne može dokazati postojanje posebne namjere, što je uvjet za genocid, optuženi bi se mogao oglasiti krivim kao pomagač u učinjenju genocida, u skladu sa članom 31. Krivičnog zakona BiH,¹²³ a ne kao saučinitelj/saizvršilac.¹²⁴

ZABRANJENE RADNJE

U daljem tekstu dato je tumačenje zabranjenih genocidnih radnji od strane Suda BiH. Razmatra se samo ubijanje pripadnika skupine ljudi, nanošenje teške tjelesne ozljede ili duševne povrede pripadnicima skupine ljudi i prisilno preseljenje kao metod materijalnog istrjebljenja, s obzirom na to da nije bilo dostupne sudske prakse o drugim zabranjenim genocidnim radnjama.

Sud BiH je konstatovao da se fizičko ili biološko uništenje zaštićene grupe može postići različitim metodama, uključujući ali ne ograničavajući se na, ubijanje, navedeno u Ženevskoj konvenciji i zakonima BiH.¹²⁵ Sud je također konstatovao da se ove metode mogu primijeniti pojedinačno ili u kombinaciji.¹²⁶

Genocid zahtijeva dokazivanje dvije posebne zločinačke namjere/ *mens rea*, *mens rea* osnovne radnje i genocidni *mens rea*.

Ako se ne može dokazati postojanje posebne namjere, što je uvjet za genocid, optuženi bi se mogao oglasiti krivim kao pomagač u učinjenju genocida.

120 *Vidi npr. Stupar i drugi*, Prvostepena presuda, str. 54, fusnota 26 (str. 56, fusnota 26 B/H/S); *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 45, fusnota 25 (str. 47, fusnota 25 B/H/S); *Trbić*, Prvostepena presuda, para. 174, fusnota 93, para. 194.

121 *Trbić*, Prvostepena presuda, para. 194.

122 *Ibid.* u para. 196.

123 Krivični zakon BiH, čl. 31.

124 *Stupar i drugi*, Drugostepena presuda od 9. sept. 2009., para 565; *vidi također Mitrović*, Drugostepena presuda, paragrafi 256, 261; *Trbić*, Prvostepena presuda, para. 792; *Vuković*, Prvostepena presuda, paragrafi 580-581.

125 *Stupar i drugi*, Prvostepena presuda, str. 56-57 (str. 60-61 B/H/S); *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 48 (str. 51-52 B/H/S); *Trbić*, Prvostepena presuda, para. 188; *Vidi također Vuković*, Prvostepena presuda, para. 569.

126 *Stupar i drugi*, Prvostepena presuda, str. 56-57 (str. 60-61 B/H/S); *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 48 (str. 51-52 B/H/S); *Trbić*, Prvostepena presuda, para. 188; *Vidi također Vuković*, Prvostepena presuda, para. 569.

UBIJANJE PRIPADNIKA GRUPE LJUDI

Prema članu 171., stav (a) Krivičnog zakona BiH, *actus reus* genocida uključuje „ubijanje pripadnika grupe ljudi”. Pretresno vijeće Suda BiH je zaključilo da „ubijanje pripadnika grupe ljudi” u najmanju ruku uključuje djelo ubistva posebno kvalifikovano domaćim zakonom.¹²⁷

Konkretno, pretresno vijeće je zaključilo da član 171., stav (a) zabranjuje „lišenje druge osobe života”, što je također zabranjeno kao zločin protiv čovječnosti i ratni zločin iz člana 172., stav 1., tačka (a), 174., stav (a) i 175., stav (a) Krivičnog zakona BiH.¹²⁸

Pretresno vijeće Suda BiH je utvrdilo elemente krivičnog djela ubistva:

- Lišavanje života; i
- Direktna namjera da se liši života jer je počinitelj bio svjestan svoga čina i želio je da se čin izvrši.¹²⁹

Kvalifikacija „pripadnici skupine ljudi” ne podrazumijeva sama po sebi da broj žrtava mora biti veliki ili značajan. Kvalifikacija „pripadnici grupe ljudi” ne podrazumijeva sama po sebi da broj žrtava mora biti veliki ili značajan.

Kvalifikacija „pripadnici grupe ljudi” ne podrazumijeva sama po sebi da broj žrtava mora biti veliki ili značajan.¹³⁰ Pozivajući se na sudsku praksu MKSR, pretresno vijeće Suda BiH je zaključilo da, teoretski, ubistvo samo jedne žrtve može predstavljati djelo koje čini *actus reus* zločina genocida.¹³¹ Kvalifikacija „pripadnici skupine ljudi” zahtijeva da žrtve ubijanja moraju zapravo biti pripadnici nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe koju je počinitelj htio da potpuno ili djelimično istrijebi.¹³²

Nečovječno postupanje, mučenje, silovanje, seksualno zlostavljanje i deportacija spadaju u djela koja mogu uzrokovati teške tjelesne ozljede ili duševne povrede.

Prikrivanje ubijanja također može biti dio zločina. Kao što je zaključilo pretresno vijeće u predmetu Milorad Trbić, ukop i naknadni ponovni ukop žrtava masovnih pogubljenja također može predstavljati „ubijanje pripadnika skupine ljudi”.¹³³ Ovo vijeće je podržalo stav MKSJ da se ukop žrtava masovnih pogubljenja neposredno nakon njihovog ubistva smatra sastavnim dijelom operacije ubijanja.¹³⁴ Sud je zatim zaključio da naknadne ponovne ukope također smatra ubijanjem:

Vijeće [...] također smatra naknadne ponovne ukope dijelom operacije ubijanja. U ovom predmetu zaista postoji samo vremenska razlika između ukopa iz jula 1995. godine i ponovnih ukopa septembra 1995. godine; ova djela i namjera se ne razlikuju u ostalim dijelovima.¹³⁵

127 *Vidi npr. Stupar i drugi*, Prvostepena presuda, str. 54 (str. 56 B/H/S); *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 45 (str. 47 B/H/S); *Stevanović*, Prvostepena presuda, str. 44 (str. 41 B/H/S); *Trbić*, Prvostepena presuda, para 176.

128 *Vidi npr. Stupar i drugi*, Prvostepena presuda, str. 54 (str. 56-57 B/H/S); *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 45 (str. 47 B/H/S); *Stevanović*, Prvostepena presuda, str. 44 (str. 41 B/H/S); *Trbić*, Prvostepena presuda, paragrafi 176, 778.

129 *Vidi npr. Stupar i drugi*, Prvostepena presuda, str. 54 (str. 57 B/H/S); *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 45 (str. 48 B/H/S) i u njoj sadržana pozivanja; *Stevanović*, Prvostepena presuda, str. 44 (str. 41 B/H/S); *Trbić*, Prvostepena presuda, paragrafi 177, 778.

130 *Vidi npr. Stupar i drugi*, Prvostepena presuda, str. 54 (str. 57 B/H/S); *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 45 (str. 48 B/H/S); *Stevanović*, Prvostepena presuda, str. 44 (str. 41 B/H/S); *Trbić*, Prvostepena presuda, paragrafi 178, 780.

131 *Vidi npr. Stupar i drugi*, Prvostepena presuda, str. 54 (str. 57 B/H/S) i u njoj sadržana pozivanja; *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 45 (str. 48 B/H/S) i u njoj sadržana pozivanja; *Stevanović*, Prvostepena presuda, str. 44 (str. 41 B/H/S) i u njoj sadržana pozivanja; *Trbić*, Prvostepena presuda, paragrafi 178, 780.

132 *Vidi npr. Stupar i drugi*, Prvostepena presuda, str. 54 (str. 57 B/H/S) i u njoj sadržana pozivanja; *Mitrović*, Prvostepena presuda, str. 45 (str. 48 B/H/S) i u njoj sadržana pozivanja; *Stevanović*, Prvostepena presuda, str. 44 (str. 42 B/H/S) i u njoj sadržana pozivanja; *Trbić*, Prvostepena presuda, paragrafi 179, 780.

133 *Trbić*, Prvostepena presuda, para. 180.

134 *Ibid.*

135 *Ibid.*

NANOŠENJE TEŠKIH TJELESNIH OZLJEDA ILI DUŠEVNIH POVREDA PRIPADNICIMA GRUPE LJUDI

Prema članu 171., stav (b) Krivičnog zakona BiH, *actus reus* genocida uključuje „nanošenje teških tjelesnih ozljeda ili duševnih povreda pripadnicima skupine ljudi”.

Pozivajući se na sudsku praksu MKSJ, pretresno vijeće u predmetu *Milorad Trbić* je zaključilo da to da li je povreda koju je počinitelj navodno nanio „teška” treba procjenjivati za svaki predmet pojedinačno i sa posebnom pažnjom na konkretne okolnosti.

Pored toga, vijeće smatra da povrede ne moraju biti trajne ili neizlječive, ali da moraju rezultirati „teškom i dugotrajnom nemogućnošću osobe da vodi normalan i konstruktivan život”.¹³⁶

Pod tjelesnom povredom podrazumijeva se povreda koja ozbiljno ugrožava zdravlje, uzrokuje unakaženje ili bilo koju drugu ozbiljnu povredu unutrašnjih ili vanjskih organa ili čula.¹³⁷

Pod duševnom povredom podrazumijevaju se ozbiljnija mentalna oštećenja koja nisu privremenog karaktera.¹³⁸

Vijeće se u ovom predmetu također pozvalo na sudsku praksu MKSJ i MKSR i zaključilo da nečovječno postupanje, mučenje, silovanje, seksualno zlostavljanje i deportacija spadaju u djela koja mogu uzrokovati ozbiljne tjelesne ili duševne povrede, te mora postojati namjera da se nanese povrede.¹³⁹

PRISILNO PREMJEŠTANJE

Sud BiH je također zaključio, pozivajući se na sudsku praksu MKSJ, da je prisilno premještanje metod za fizičko ili biološko uništavanje neophodan za dokazivanje genocida.

Prisilno premještanje se mora „izvršiti na takav način da se grupa više ne može sama obnoviti”.¹⁴⁰

VIDOVI ODGOVORNOSTI

U ovom dijelu daje se opis raznih vidova odgovornosti za genocid prema Krivičnom zakonu BiH. Nema dostupne sudske prakse sa sudova u BiH kojom bi se moglo pokazati kako sudije tumače ove vidove odgovornosti. Međutim, navođenje vidova odgovornosti prema Konvenciji o genocidu i načina na koji se oni tumače od strane međunarodnih tribunala može biti korisno.

Ukop žrtava masovnih pogubljenja neposredno nakon njihovog ubistva smatra se sastavnim dijelom operacije ubijanja.

Učinjenje, naređivanje, organiziranje/postajanje pripadnikom grupe ljudi s ciljem učinjenja genocida, podstrekavanje, planiranje i pomaganje i podržavanje genocida, sve su to kažnjivi vidovi odgovornosti.

¹³⁶ *Ibid.*

¹³⁷ *Ibid.*

¹³⁸ *Ibid.*

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ *Stupar i drugi*, Prvostepena presuda, str. 56-57 (str. 60-61 B/H/S); *Mitronić*, Prvostepena presuda, str. 48 (str. 51-52 B/H/S); *Trbić*, Prvostepena presuda, para. 188; *vidi također Vuković*, Prvostepena presuda, para. 569.

ORGANIZIRANJE/POSTAJANJE PRIPADNIKOM GRUPE LJUDI I PODSTREKAVANJE NA UČINJENJE GENOCIDA

Pored „naređivanja počinjenja” ili “počinjenja” bilo kojeg od djela koja predstavljaju genocid, prema članu 176. Krivičnog zakona BiH kažnjiva su i slijedeća djela:

- „organiziranje” grupe ljudi radi počinjenja genocida;
- „postajanje pripadnikom” takve grupe ljudi; kao i
- „pozivanje ili podstrekavanje” na počinjenje genocida.¹⁴¹

Ova odredba obuhvata neke od različitih vidova odgovornosti koji se mogu naći u međunarodnom krivičnom pravu, uključujući podstrekavanje i eventualno UZP.

Ovaj isti član predviđa da osoba koja otkrije grupu ljudi prije nego što je u njenom sastavu ili za nju učinio krivično djelo dobiva nižu kaznu ili se može osloboditi od kazne.¹⁴²

Član 176. je gotovo identičan članu 145. Krivičnog zakona SFRJ.

PLANIRANJE, NAREĐIVANJE, UČINJENJE I POMAGANJE I PODRŽAVANJE

Prema članu 180., osoba koja planira, naredi, učini ili podstrekava ili pomaže u planiranju, pripremanju ili učinjenju genocida kriva je za to krivično djelo.¹⁴³

Mada u Krivičnom zakonu SFRJ nije postojala takva posebna odredba, neki oblici učešća kao što su naređivanje i izvršenje su već bili ugrađeni u član 141. Krivičnog zakona SFRJ, koji je definirao genocid. Ostali oblici učešća kao što su planiranje i pomaganje i podržavanje nalazili su se u opštim odredbama koje su se ticale saizvršilaca i pomagača u izvršenju krivičnog djela (član 22.-24. Krivičnog zakona SFRJ).

ODGOVORNOST ZA POMAGANJE

Pomaganje kao oblik saučesništva, predstavlja umišljajno podupiranje tuđeg krivičnog djela.¹⁴⁴ Ono obuhvata radnje kojima se omogućava izvršenje krivičnog djela koje čini drugo lice.¹⁴⁵

Kao što je Apelaciono vijeće u predmetu *Stupar i drugi* zaključilo:

Ako je lice samo znalo za genocidnu namjeru izvršilaca, a nije i samo imalo takvu namjeru, lice je pomagač u genocidu. S obzirom da su ispunjeni svi bitni elementi krivičnog djela genocid, osim genocidne namjere (kako je to naprijed obrazloženo), Apelaciono vijeće smatra da su radnje optuženih predstavljale radnje pomaganja u izvršenju predmetnog krivičnog djela.¹⁴⁶

Apelaciono vijeće je došlo do sličnog zaključka u pogledu optuženog *Petra Mitrovića*, smatrajući da „ako je lice samo znalo za genocidnu namjeru izvršilaca, a nije i samo imalo takvu namjeru, lice je pomagač u genocidu”.¹⁴⁷

141 Krivični zakon BiH, čl. 176.

142 Krivični zakon BiH, čl. 176., stav 3.

143 Krivični zakon BiH, čl. 180., stav 1.

144 *Vidi Stupar i drugi*, Drugostepena presuda od 9. sept. 2009. para. 567; *vidi Mitrović*, Drugostepena presuda, para. 258; *također vidi Vuković*, Prvostepena presuda, para. 579.

145 *Stupar i drugi*, Drugostepena presuda od 9. sept. 2009, para. 567; *vidi također Mitrović*, Drugostepena presuda, para. 258.

146 *Stupar i drugi*, Drugostepena presuda od 9. sept. 2009., paragrafi 570-571, 573.

147 *Stupar i drugi*, Drugostepena presuda od 9. sept. 2009., paragrafi 261-262, 264.

SLUŽBENI POLOŽAJ

Službeni položaj bilo kojeg lica, bilo da se radi o šefu države ili vlade, ili o odgovornoj službenoj osobi vlade, ne oslobađa takvu osobu krivice niti utječe na ublažavanje kazne.¹⁴⁸

Činjenica da je neka osoba postupala po naređenju vlade ili neke njoj nadređene osobe, ne oslobađa je krivice, ali može utjecati na ublažavanje kazne ako sud smatra da to interesu pravičnosti zahtijevaju.¹⁴⁹

Činjenica da je podređeni počinio genocid ne oslobađa njegovog ili njenog nadređenog krivice ako je znao ili mogao znati da će podređeni počiniti ili je već počinio takva djela, a nadređeni nije poduzeo neophodne i razumne mjere kako bi spriječio takva djela ili kaznio počinitelje.

Ako je osoba optužena za genocid u svojstvu nadređenog starješine, prema članu 180., stav 2. Krivičnog zakona BiH, sva tri propisana elementa komandne odgovornosti moraju biti dokazana van razumne sumnje.¹⁵⁰

ZASTARJELOST

Prema članu 19. Krivičnog zakona BiH, krivično gonjenje i izvršenje kazne ne zastarjeva za krivično djelo genocida.¹⁵¹ Ova odredba je slična odredbi u članu 100. Krivičnog zakona SFRJ koji utvrđuje neprimjenjivost pravila o zastarjevanju na zločin genocida.

148 Krivični zakon BiH, čl. 180., stav 1..

149 Krivični zakon BiH, čl. 180., stav 3..

150 *Miloš Stupar*, predmet br.X-KRZ-05/24-3, Drugostepena presuda, 28. april 2010., paragrafi 39-40.

151 Krivični zakon BiH, čl. 19. (Nezastarivost krivičnog gonjenja i izvršenja kazne): Krivično gonjenje i izvršenje kazne ne zastarjeva za krivična djela genocida, zločina protiv čovječnosti te ratnih zločina, kao ni za krivična djela za koja po međunarodnom pravu zastarjelost ne može nastupiti.

ZLOČINI PROTIV ČOVJEČNOSTI

Genocid i ratni zločini su kodificirani u međunarodnim ugovorima, dok su zločini protiv čovječnosti evoluirali u okviru međunarodnog običajnog prava.¹⁵² Prve optužbe za zločine protiv čovječnosti podignute su na osnovu Statuta Nirnberškog suda.¹⁵³ Definicija zločina protiv čovječnosti utvrđena je u tom Statutu i u Nirnberškoj presudi. Generalna skupština UN podržala je koncept zločina protiv čovječnosti 1946. godine.¹⁵⁴ Sadržaj pojma zločina protiv čovječnosti evoluirao je od Drugog svjetskog rata naovamo kroz sudsku praksu MKSJ, MKSR i MKS.

Međutim, postoje određene razlike u kontekstualnim uvjetima za zločine protiv čovječnosti u statutima pojedinih međunarodnih sudova o kojima će se detaljnije raspravljati u daljem tekstu.

Član 5/3 Statuta MKSJ/MKSR

Zločini protiv čovječnosti

Međunarodni sud je nadležan da krivično goni osobe odgovorne za slijedeća krivična djela kada su počinjena u oružanom sukobu, bilo međunarodnog bilo unutrašnjeg karaktera, i usmjerena protiv bilo kog civilnog stanovništva:

- (a) ubistvo;
- (b) istrebljivanje;
- (c) porobljavanje;
- (d) deportacija;
- (e) zatvaranje;
- (f) mučenje;
- (g) silovanje;
- (h) progoni na političkoj, rasnoj i vjerskoj osnovi;
- (i) druga nehumana djela.

152 Vidjeti Robert Cryer et al., *An introduction to International Criminal Law and Procedure*, 230 – 233 (2010); or *Commentary on the Rome Statute of the Criminal Court*, 121 – 122 (Otto Triffterer ed., 1999) za više o razvoju zločina protiv čovječnosti.

153 Yale Law School, Charter of the International Military Tribunal (Statut Međunarodnog vojnog suda), Constitution (Ustav), dostupno na: <http://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp> (pristupljen 24. juna 2011.).

154 *Affirmation of the Principles of International Law Recognized by the Charter of the Nuremberg Tribunal (Principi međunarodnog prava priznati Statutom Nirnberškog suda)*, G.A. Res. 95(I), UN Doc A/64/Add.1 (11. dec. 1946.).

ELEMENTI ZLOČINA PROTIV ČOVJEČNOSTI PREMA MEĐUNARODNOM PRAVU

Zločin protiv čovječnosti je počinjen kad:

- Optuženi počini zabranjenu radnju;
- Koja predstavlja dio:
 - o nekog „napada”
 - o koji je „široko rasprostranjen ili sistematski” i
 - o „usmjeren protiv bilo kog civilnog stanovništva”;
- I kad postoji veza ili *nekusus* između radnji optuženog i tog napada..

Statut MKSJ zahtijeva da napad bude izvršen u kontekstu oružanog sukoba,¹⁵⁵ a Statut MKSR zahtijeva da napad sadrži diskriminirajući element.¹⁵⁶ Nijedan od ovih elemenata se ne zahtijeva u definiciji zločina protiv čovječnosti prema međunarodnom običajnom pravu. Na MKS, nijedan od ovih dodatnih elemenata nije obavezan.¹⁵⁷

Zločin protiv čovječnosti uključuje izvršenje određenih zabranjenih radnji koje su počinjene kao dio široko rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva.

KONTEKSTUALNI ELEMENTI

Zločin protiv čovječnosti uključuje izvršenje određenih zabranjenih radnji koje su počinjene kao dio široko rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva. Kada je počinjen u ovom kontekstu, onda zločin koji bi predstavljao djelo općeg kriminaliteta, kao što je ubistvo, postaje zločin protiv čovječnosti

NAPAD

Neka osoba čini zločin protiv čovječnosti onda kada počini neku zabranjenu radnju koja predstavlja dio napada.¹⁵⁸

Faktori koje treba uzeti u obzir prilikom utvrđivanja da li se desio „napad” na civilno stanovništvo uključuju slijedeće:

- Da li su relevantne vlasti uvele neke diskriminirajuće mjere?
- Da li je došlo do autoritarnog preuzimanja regije u kojoj su se desili zločini?
- Da li su nove vlasti stvarno uspostavile „vlastine” strukture?
- Da li je došlo do hapšenja, privođenja, mučenja, silovanja, seksualnog nasilja ili drugih zločina po prijekom postupku?
- Da li je došlo do masovnih prebacivanja civila u logore?
- Da li je „neprijateljsko stanovništvo” odstranjeno iz tog područja?¹⁵⁹

Neka osoba čini zločin protiv čovječnosti onda kada počini neku zabranjenu radnju koja predstavlja dio napada.

155 Međutim, MKSJ smatra da, prema međunarodnom običajnom pravu, nije neophodna veza s oružanim sukobom. *Duško Tadić*, predmet br. IT-94-1, Odluka po Interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost Suda, žalbeno vijeće, 2. okt. 1995., para. 141, *Vidi također Kaing Guek Eav*, predmet br. 001/18-07-2007/ECCC/TC, Prvostepena presuda, 26. juli 2010., para. 218.

156 *Vidi infra*, tačka 7.2.2.1.7. Nastavni materijali iz međunarodnog krivičnog prava i prakse službe za međunarodno krivično pravo (ICLS)

157 Treba napomenuti da iako napad ne mora biti diskriminatoran, zločin progona zahtijeva da djelo progona bude izvršeno na diskriminatornim osnovama.

158 *Vidi npr. Jean-Paul Akayesu*, predmet br. ICTR-96-4-T, Prvostepena presuda, 2. sept. 1998., para. 205.

159 *Dragan Nikolić*, Razmatranje optužnice po pravilu 61. Pravilnika o postupku i dokazima, TC, IT-94-2-R61, 20. okt. 1995., para. 27.

Napad ne mora uključivati vojne ili nasilničke snage.

Postoji razlika između pojmova „napad” i „vojni napad”. Zločin protiv čovječnosti može biti počinjen i kada nema oružanog sukoba.¹⁶⁰ Stoga, napad nije ograničen na postupanje naoružanih neprijateljskih snaga ili na korištenje oružanih snaga. Zločin protiv čovječnosti može predstavljati i maltretiranje civilnog stanovništva. Napad može prethoditi, uslijediti nakon ili trajati za vrijeme oružanog sukoba a da ne mora nužno biti njegov dio.¹⁶¹ Napad ne mora uključivati vojne ili nasilničke snage.¹⁶²

Mora postojati barem „veći broj” žrtava ili djela da bi se neki napad mogao smatrati usmjerenim protiv civilnog stanovništva.

Sudska praksa, MKSJ i MKSR, kao i Rimski statut, navode da mora postojati barem „veći broj” žrtava ili djela da bi se neki napad mogao smatrati usmjerenim protiv civilnog stanovništva.¹⁶³ Radnje mogu biti iste ili različite vrste.¹⁶⁴

Na MKS, napad predstavlja „kampanju ili operaciju izvršenu protiv civilnog stanovništva”.¹⁶⁵

USMJEREN PROTIV BILO KOG CIVILNOG STANOVNIŠTVA

Izraz „usmjeren protiv” zahtijeva da civilno stanovništvo bude primarni, a ne samo uzgredni cilj napada.¹⁶⁶ Stoga, primarni objekt napada je „bilo koje civilno stanovništvo”.¹⁶⁷

Izraz „bilo koje” naglašava činjenicu da zločini protiv čovječnosti mogu biti počinjeni i nad neprijateljskim i nad vlastitim državljanima neke države.¹⁶⁸

Izraz „civilno” se odnosi na osobe koje nisu borci.

Nije neophodno da je cilj napada cjelokupno stanovništvo nekog područja.

Izraz „stanovništvo” odnosi se na veći korpus žrtava i zločine kolektivne prirode.¹⁶⁹ Nije neophodno da je cilj napada cjelokupno stanovništvo nekog područja. Dovoljno je pokazati da je napad bio usmjeren protiv dovoljnog broja pojedinaca ili da je bio usmjeren na njih na takav način koji pokazuje da je napad za cilj zapravo imao civilno „stanovništvo”, a ne mali i nasumice odabrani broj pojedinaca.¹⁷⁰

¹⁶⁰ Osim na MKSJ-u, gdje zločini protiv čovječnosti moraju biti počinjeni „u okviru oružanog sukoba, bilo međunarodnog ili unutrašnjeg karaktera”. Statut MKSJ, čl. 5. Od ovog uvjeta se odustalo u Statutima MKSR-a i MKS-a.

¹⁶¹ *Dragoljub Kunarac i drugi*, predmet br. IT-96-23-A, Drugostepena presuda, 12. juni 2002., para. 86.

¹⁶² *Akayesu*, Prvostepena presuda, paragrafi 676 – 684.

¹⁶³ Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda, čl. 7., stav 2., tačka(a); *Dragoljub Kunarac i drugi*, predmet br. IT-96-23-T, Prvostepena presuda, 22. feb. 2001., para. 415; *Milorad Krnojelac*, predmet br. IT-97-25-T, Prvostepena presuda, 15. mart 2002., para. 54.

¹⁶⁴ *Clément Kayishema i drugi*, predmet br. ICTR-95-1-T, Prvostepena presuda, 21. maj 1999., para. 122.

¹⁶⁵ „Elementi krivičnih djela MKS” ICC-ASP/1/3 (usvojeni 9. sept. 2002., stupili na snagu 9. sept. 2002.), Uvod u čl. 7 (Elementi krivičnih djela MKS).

¹⁶⁶ *Tihomir Blaškić*, predmet br. IT-95-14-A, Drugostepena presuda, 29. juli 2004., para. 106.

¹⁶⁷ *Kunarac i drugi*, Drugostepena presuda, para. 91.

¹⁶⁸ Cryer, *supra* na str. 241.

¹⁶⁹ *Dniško Tadić*, predmet br. IT-94-1-T, Prvostepena presuda, 7. maj 1997., para. 644.

¹⁷⁰ *Kunarac i drugi*, Drugostepena presuda, para. 90; *Stanislav Galić*, predmet br. IT-98-29-T, Prvostepena presuda, 5. dec. 2003., para. 143; *Krnojelac*, Prvostepena presuda, para. 56; *Kunarac i drugi*, Prvostepena presuda, paragrafi 424-425; *Mladen Naletilić i drugi*, Predmet br. IT-98-34-T, Prvostepena presuda, 31. mart 2003., para. 235; *Akayesu*, Prvostepena presuda, para. 582; *Georges A. N. Rutaganda*, predmet br. ICTR-96-3-T, Prvostepena presuda, 26. maj 2003., para. 71; *Kayishema*, Prvostepena presuda, para. 128.

Faktori potrebni kako bi se utvrdilo da li je neki napad bio usmjeren protiv civilnog stanovništva uključuju:

- sredstva i metode korištene tokom napada;
- broj žrtava;
- status žrtava;
- diskriminatorni karakter napada;
- prirodu krivičnih djela počinjenih tokom napada;
- otpor koji je tom prilikom pružen napadaču; i
- u kojoj se mjeri napadačka sila pridržavala ili pokušala pridržavati predostrožnosti propisanih pravilima ratovanja.¹⁷¹

Krajnji cilj borbene sile—kao naprimjer uspostavljanje demokratije—ne može biti opravdanje za napad na civilno stanovništvo. Pravila međunarodnog humanitarnog prava se jednako primjenjuju na obje sukobljene strane, bez obzira na to ko je „agresor”, a apsolutna zabrana napada na civilno stanovništvo prema međunarodnom običajnom pravu i pravu međunarodnih ugovora isključuje vojnu nuždu ili bilo koju drugu svrhu kao opravdanje.¹⁷²

• Krajnji cilj borbene sile — kao naprimjer uspostavljanje demokratije — ne može biti opravdanje za napad na civilno stanovništvo.

Na MKS, izraz „civilno stanovništvo” odnosi se na osobe koje su civili, a ne pripadnici oružanih snaga ili drugi legitimni borci.¹⁷³ Civilno stanovništvo mora biti primarni a ne uzgredni cilj napada.¹⁷⁴

ODNOS IZMEĐU BILO KOJEG CIVILNOG STANOVNIŠTVA I VOJNIH CILJEVA

S obzirom na to da primarni cilj napada mora biti bilo koje civilno stanovništvo, isključuju se napadi koji su prvenstveno usmjereni na vojne ciljeve. Kako bi se utvrdilo da li je napad bio usmjeren na civilne ili vojne ciljeve, sud može razmatrati da li je relevantna strana poštivala zakone ratovanja¹⁷⁵ (to ne znači da je napad na civile zakonit ako je opravdan ratnom nuždom—prema međunarodnom pravu postoji apsolutna zabrana za napad na civile¹⁷⁶).

Naprimjer, u premetu Mrkšić na MKSJ, zločini su bili usmjereni protiv grupe ljudi na osnovu njihovog pretpostavljenog učesća u oružanim snagama, te su stoga s njima postupalo drugačije nego s civilnim stanovništvom. Činjenice iz ovog predmeta odnose se i na ranjene borce koji su odabrani kako bi bili pogubljeni i ubijeni. Međutim, ovi zločini nisu zločini protiv čovječnosti mada su počinjeni samo dva dana

171 *Blaskić*, AJ, para. 106; *Kunarac et al.*, AJ para. 90.

172 *Moinina Fofana et al.*, Case No. SCSL-2003-11-A, Appeal Judgment, 28 May 2008, para. 247.

173 Geneva Conventions 1949 (adopted 12 Aug. 1949, entered into force 21 Oct. 1950) (GC I-IV), Common Art. 3, and Additional Protocol I (adopted 8 June 1977, entered into force 7 Dec. 1978) (AP I) Arts. 43 and 50; *Situation in the Republic of Kenya*, Case No. ICC-01/09, Decision Pursuant to Art. 15 of the Rome Statute on the Authorization of an Investigation into the Situation in the Republic of Kenya, 31 March 2010, 82 (fn 74), citing *Jean-Pierre Bemba Gombo*, Case No. ICC-01/05-01/08-424, Decision Pursuant to Art. 61(7) (a) and (b) of the Rome Statute on the Charges of the Prosecutor against Jean-Pierre Bemba Gombo, Pre-Trial Chamber II, 15 June 2009 para. 78; *Kunarac et al.*, TJ para. 425.

174 *Situation in the Republic of Kenya*, Decision Pursuant to Art. 15 of the Rome Statute, para. 82(fn 73), citing *Bemba Confirmation Decision* para. 77; *Kunarac et al.*, AJ paras. 91-2; *Milomir Stakić*, Case No. IT-97-24-T, Trial Judgment, 31 July 2003, para. 624; *Mitar Vasićević*, Case No. IT-98-32-T, Trial Judgment, 29 Nov. 2002, para. 33.

175 *Kunarac et al.*, AJ para. 91; *Dragomir Milošević*, Case No. IT-98-29/1-A, Appeal Judgment, 12 Nov. 2009, paras. 54, 96, 127 – 128, 250.

176 *Blaskić*, AJ para. 109.

nakon što su počinitelji učestvovali u napadu širih razmjera na civilno stanovništvo u istom području. S obzirom na to da su počinitelji postupali sa sviješću da su njihove žrtve pripadnici oružanih snaga, kod njih nije postojala namjera da njihova djela budu dio napada na civilno stanovništvo, te stoga nije postojala veza (neksus).¹⁷⁷

ODNOS IZMEĐU BILO KOJEG CIVILNOG STANOVNIŠTVA I BORACA

Pripadnici civilnog stanovništva su osobe koje ne uzimaju nikakvo aktivno učešće u neprijateljstvima.¹⁷⁸ Prisustvo određenih pojedinaca u toj populaciji koji ne potpadaju

Izraz „civilno stanovništvo“ opisuje sveukupni karakter te populacije. Određena populacija se i dalje smatra „civilnom“ čak i ako se u toj grupi nalazi naoružana policija ili vojnici pojedinci.

pod definiciju civila ne lišava tu populaciju njenog civilnog karaktera. Izraz „civilno stanovništvo“ opisuje sveukupni karakter te populacije. Određena populacija se i dalje smatra „civilnom“ čak i ako se u toj grupi nalazi naoružana policija ili vojnici pojedinci.¹⁷⁹ Ta populacija mora biti „pretežno“ civilna.

Prisustvo pripadnika grupa otpora unutar stanovništva, ili bivših boraca koji su položili oružje, kao i drugih osoba koje nisu civili, ne mijenja civilni karakter tog stanovništva, sve dok je ta populacija „pretežno civilna“.¹⁸⁰

Kako bi se utvrdilo da li prisustvo vojnika ili drugih necivila među civilnim stanovništvom lišava to stanovništvo njegovog „pretežno civilnog“ karaktera, može se razmotriti broj vojnika ili osoba koje nisu civili, kao i to da li su oni na odsustvu.

Koje osobe nisu civili? Član 50. Dodatnog protokola I uz Ženevske konvencije (DP I) sadrži definiciju civila i civilnog stanovništva; njegove odredbe „mogu se u velikoj mjeri smatrati izrazom običajnog prava“¹⁸¹ i koriste se kako bi se utvrdio civilni karakter stanovništva i ko je civil u kontekstu zločina protiv čovječnosti.

Osobe koje su van borbenog stroja (*hors de combat*) i dalje ostaju pripadnici oružanih snaga jedne strane u sukobu i oni nisu civili.¹⁸² Pripadnici vojnih snaga i pripadnici milicija ili dobrovoljačkih jedinica koje su u sastavu takvih oružanih snaga ne mogu polagati pravo na civilni status, čak i ako nisu naoružani ili ako ne učestvuju u borbi. Nadalje, pripadnici drugih milicija ili pripadnici drugih dobrovoljačkih jedinica (osim onih koje su u sastavu oružanih snaga, kao što je navedeno u gornjem tekstu), uključujući i organizirane grupe otpora ne mogu polagati pravo na civilni status pod uvjetom da:

- pripadaju jednoj od strana u sukobu;
- njima komanduje osoba koja je odgovorna za svoje potčinjene;
- imaju jedinstvenu oznaku prepoznatljivu iz daljine;

¹⁷⁷ *Mile Mrkšić i drugi*, predmet br. IT-95-13/1-A, Drugostepena presuda, 5. maj 2009., para. 42.

¹⁷⁸ *Vidi općenito Cryer*, supra na str. 241 – 3; *Tadić*, Prvostepena presuda, para. 638; *Blaškić*, Drugostepena presuda, paragrafi 110, 113-5; *Pavle Strugar („Dubrovnik“)*, predmet br. IT-01-42-T, Prvostepena presuda, 31. jan. 2005., para. 282; *Milan Martić*, predmet br. IT-95-11-A, Drugostepena presuda, 8. okt. 2008., paragrafi 302-6, 308, 311, 313, 318-319, 346, 355.

¹⁷⁹ *Kordić i drugi*, Drugostepena presuda, para. 50; *Stanislav Galić*, predmet br. IT-98-29-A, Drugostepena presuda, 30. nov. 2006., 136 – 137, paragrafi, fusnota 437; *Vidi također Vidoje Blagojević i drugi*, predmet br. IT-02-60-T, Prvostepena presuda, 17. jan. 2005., para. 544.

¹⁸⁰ *Blaškić*, Drugostepena presuda, paragrafi 113 – 115; *Mrkšić*, Drugostepena presuda, para. 35; *Martić*, Drugostepena presuda para. 313; *Blagojević i drugi*, Prvostepena presuda, para. 544.

¹⁸¹ *Blaškić*, Drugostepena presuda, para. 110.

¹⁸² *Mrkšić*, Drugostepena presuda, para. 35; *Blaškić*, Drugostepena presuda, paragrafi 110, 113-114; *Dario Kordić i drugi*, predmet br. IT-95-14/2-A, Drugostepena presuda, 17. dec. 2004., para. 97; *Galić*, Drugostepena presuda, fusnota 437.

- otvoreno nose oružje; i
- svoje operacije izvode u skladu sa zakonima i običajima ratovanja.¹⁸³

Međutim, osobe koje nisu civili, poput osoba koje su van borbenog stroja (*bors de combat*), ipak mogu biti žrtve djela koje predstavlja zločin protiv čovječnosti ako su ispunjeni svi drugi nužni uvjeti, konkretno da to djelo predstavlja dio široko rasprostranjenog ili sistematskog napada protiv bilo kog civilnog stanovništva. Drugim riječima, nije obavezno niti predstavlja element zločina protiv čovječnosti to da svaka žrtva osnovnog djela mora biti civil.¹⁸⁴

Nije obavezno niti predstavlja element zločina protiv čovječnosti to da svaka žrtva osnovnog djela mora biti civil.

ŠIROKO RASPROSTRANJEN ILI SISTEMATSKI

Izraz „široko rasprostranjen ili sistematski“ opisuje karakter napada, a posebno njegove razmjere.

Izraz „široko rasprostranjen“ se odnosi na napad velikih razmjera, što se prvenstveno odražava kroz broj žrtava. Ne postoji neki utvrđeni broj žrtava koji bi neki napad činio „široko rasprostranjenim“. Izraz „široko rasprostranjen“ može obuhvatiti masovnu, učestalu akciju širokih razmjera, kolektivno izvršenu sa značajnom težinom i usmjerenu protiv velikog broja žrtava.¹⁸⁵

Izraz „široko rasprostranjen“ može obuhvatiti masovnu, učestalu akciju širokih razmjera, kolektivno izvršenu sa značajnom težinom i usmjerenu protiv velikog broja žrtava.

Izraz „sistematski“ odnosi se na organiziranu prirodu djela nasilja i redovno ponavljanje sličnog kriminalnog ponašanja.¹⁸⁶ On obuhvata postojanje „obrasca ili metodičnog plana”¹⁸⁷ koji je „temeljito organiziran i koji se provodi po redovnom obrascu”.¹⁸⁸

Uvjet da napad bude „široko rasprostranjen“ ili „sistematičan“ je alternativan: mora se dokazati samo jedan od ta dva elementa. Tako zločin protiv čovječnosti može biti počinjen u okviru napada širokih razmjera protiv civilnog stanovništva s velikim brojem ubijenih, ili u okviru redovnog i metodično izvršenog nasilja ili zločina s manjim brojem žrtava.

Uvjet da napad bude „široko rasprostranjen“ ili „sistematičan“ je alternativan: mora se dokazati samo jedan od ta dva elementa. Samo napad u cjelini mora biti široko rasprostranjen ili sistematski, a ne i pojedinačna djela optuženog.

Samo napad u cjelini mora biti široko rasprostranjen ili sistematski, a ne i pojedinačna djela optuženog.¹⁸⁹ Drugim riječima, zasebna osnovna zabranjena djela ne moraju biti široko rasprostranjena ili sistematska (tj. ubistva kao zločin protiv čovječnosti ne moraju biti široko rasprostranjena ili sistematska), ako su ta zabranjena djela počinjena u okviru napada koji je široko rasprostranjen ili sistematski.

183 Međunarodni komitet crvenog krsta/križa (MKCK), Ženevska konvencija o postupanju s ratnim zarobljenicima (III Ženevska konvencija), čl. 4., 12. avgust 1949., 75 UNTS 135, dostupno na: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b36c8.html> (pristupljeno: 27. juna 2011.).

184 *Martić*, Drugostepena presuda, paragrafi 306, 313.

185 *Akayesu*, Prvostepena presuda, paragrafi 579-580; *Rutaganda*, Prvostepena presuda, paragrafi 67-69; *Alfred Musema*, predmet br. ICTR-96-13, Prvostepena presuda, 27. jan. 2000., para. 204.

186 *Tadić*, Prvostepena presuda, para. 648; *Kunarac i drugi*, Prvostepena presuda, para. 429; *Elizaphan Ntakirutimana i drugi*, predmet br. ICTR-96-10-T i ICTR-96-17-T, Prvostepena presuda, 21. feb. 2003., para. 804.

187 *Tadić*, Prvostepena presuda, paragrafi 646 i 648.

188 *Akayesu*, Prvostepena presuda, para. 580.

189 *Blaškić*, Drugostepena presuda, para. 101; *Kunarac i drugi*, Drugostepena presuda, paragrafi 93-96; *Radoslav Brđanin*, predmet br. IT-99-36-T, Prvostepena presuda, 1. sept. 2004., paragrafi 135-6.

Faktori koje treba razmotriti prilikom utvrđivanja da li je napad „široko rasprostranjen ili sistematski ” uključuju:

- broj zločinačkih djela;
- postojanje zločinačkih obrazaca;
- postojanje logistike i resursa;
- broj žrtava;
- postojanje javnih izjava vezanih za napade;
- postojanje plana ili politike usmjerene protiv civilnog stanovništva;¹⁹⁰
- sredstva i metode korištene u napadu;
- predvidivost zločinačkih događaja;
- uključenost političkih ili vojnih vlasti;
- vremenski i geografski ponavljane i koordinirane vojne operacije koje su dovele do istog rezultata;
- promjena etničkog, vjerskog, rasnog ili političkog sastava cjelokupnog stanovništva;
- uspostava novih političkih ili vojnih struktura u području; i
- usvajanje različitih diskriminacijskih postupaka.¹⁹¹

UVJETI U VEZI S POLITIKOM/ORGANIZACIJOM

Prije formiranja MKSJ, smatralo se da u skladu s običajnim pravom nije potrebno dokazati da je napad izvršen u okviru neke politike ili plana.¹⁹² Postojanje neke politike ili plana može biti relevantno za dokazivanje da je napad bio široko rasprostranjen ili sistematski, ili da je bio usmjeren protiv civilnog stanovništva.¹⁹³

Međutim, prema MKS, napad mora biti počinjen „na temelju ili u cilju provođenja državne politike ili politike neke organizacije da se učini takav napad“, te je neophodno da ta država, odnosno ta organizacija aktivno potpomaže ili potiče takav napad na civilno stanovništvo“.¹⁹⁴ Nije neophodno da takva politika bude usvojena na najvišem državnom nivou; dovoljno bi bilo da takvu politiku usvoje regionalni ili lokalni državni organi.¹⁹⁵

Jedno pretresno vijeće na Sudu BiH je zaključilo da član 172., stav 2., tačka (a) Krivičnog zakona BiH propisuje da napad mora biti počinjen „na osnovi ili u cilju

¹⁹⁰ U ranijoj sudskoj praksi MKSJ smatralo se da sistematski napad obuhvata djela počinjena u skladu s nekom politikom ili planom; žalbeno vijeće je kasnije odbacilo ovakav stav. *Laurent Semanza*, predmet br. ICTR-97-20-A, Drugostepena presuda, 20. maj 2005., paragrafi 268-269; *Kunarac i drugi*, Drugostepena presuda, para. 98 (postojanje politike ili plana može biti dokaz relevantan za postojanje ostalih elemenata zločina, ali ono nije neovisan pravni element).

¹⁹¹ *Semanza*, Drugostepena presuda, paragrafi 268-269; *Kunarac i drugi*, Drugostepena presuda, para. 98; *Galić*, Prvostepena presuda, para. 147; *Brdanin*, Prvostepena presuda para. 137; *Goran Jelisić*, predmet br. IT-95-10/T, Prvostepena presuda, 14. dec. 1999., para. 53.

¹⁹² *Kunarac i drugi*, Drugostepena presuda, para. 98; *Blaškić*, Drugostepena presuda, para. 100.

¹⁹³ *Kunarac i drugi*, Drugostepena presuda, para. 98; *Blaškić*, Drugostepena presuda, para. 100; *Ali vidi Situacija u Republici Keniji*, predmet br. ICC-01/09-01/1, Odluka o zahtjevu za izjašnjenjem o mjestu vođenja postupka za potrebe ročišta za potvrđivanje optužnice, pretpretresno vijeće II, 6. mart 2011.; *William Samoei Ruto i drugi*, predmet br. ICC-01/09-01/11, Suprotno mišljenje sudije Hans-Petera Kaula u odnosu na odluku pretpretresnog vijeća II o zahtjevu Tužilaštva o obavezujućem sudskom pojavljivanju za osobe William Samoei Ruto, Henry Kiprono Kosgey i Joshua Arap Sang”, 15. mart 2011.

¹⁹⁴ Rimski statut, čl. 7., stav 2., MKS, Elementi krivičnih djela (n 85), Uvod u čl. 7.

¹⁹⁵ *Situacija u Republici Keniji*, Odluka u skladu sa članom 15. Rimskog statuta, para. 89 (fusnota 81), poziva se na *Tibomir Blaškić*, predmet br. IT-95-14-T, Prvostepena presuda, 3. mart 2000., para. 205.

državne politike ili politike neke organizacije da učini takav napad”.¹⁹⁶ Međutim, jedno drugo pretresno vijeće izrazilo je stav da, niti prema praksi MKSJ, niti prema međunarodnom običajnom pravu, iza radnji optuženog ne mora nužno stajati nikakav oblik „politike“ ili „plana“.¹⁹⁷

NEKSUS (VEZA)

Djela optuženog moraju biti „dio“ široko rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva —a ne samo se podudarati s njim.¹⁹⁸ Izuzimajući istrebljenje, osnovno djelo ne mora biti počinjeno nad većim brojem žrtava kako bi predstavljalo zločin protiv čovječnosti.¹⁹⁹ Stoga, neko djelo usmjereno protiv ograničenog broja žrtava, ili čak i protiv samo jedne žrtve, može biti dovoljno, ako ono predstavlja dio široko rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva.²⁰⁰

Traženi nexus se sastoji od dva elementa koje tužilaštvo mora dokazati:

- Počinjenje djela koje je po svojoj prirodi ili posljedicama objektivno dio napada.
- Znanje optuženog o tome da postoji napad na civilno stanovništvo i da je njegovo djelo dio tog napada.²⁰¹

Faktori na osnovu kojih se utvrđuje da li je zabranjeno djelo optuženog „dio“ napada obuhvataju:

- karakteristike,
- ciljeve,
- prirodu, i
- posljedice²⁰² djela;
- sličnost između djela optuženog i ostalih djela koja čine napad;
- vrijeme i mjesto djela i način na koji su oni povezani s napadom;²⁰³ a posebno
- na koji način su djela povezana s napadom ili doprinose ostvarivanju neke politike koja je osnova za napad.

Djelo optuženog mora biti *povezano* s napadom. Zločin počinjen protiv civilnog stanovništva prije, poslije ili na prostornoj udaljenosti od glavnog napada može i dalje predstavljati dio tog napada, ako za to postoji dovoljna veza.²⁰⁴

Međutim, zabranjeno djelo ne smije biti izolirano djelo. Neko djelo se smatra

Djela optuženog moraju biti „dio“ široko rasprostranjenog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva —a ne samo se podudarati s njim.

Djelo optuženog mora biti povezano s napadom.

¹⁹⁶ Sud BiH, *Momir Savić*, predmet br. X-KR-07/478, Prvostepena presuda, 3. juli 2009., str. 36 (str. 32 B/H/S) (relevantni dio potvrđen u žalbenom postupku).

¹⁹⁷ *Ibid.* (str. 32 B/H/S) (relevantni dio potvrđen u žalbenom postupku) poziva se na *Kunarac i drugi*, Prvostepena presuda, para. 98.

¹⁹⁸ *Tadić*, Drugostepena presuda, paragrafi 248, 255; *Kunarac i drugi*, Prvostepena presuda, para. 417; *Kunarac i drugi*, Drugostepena presuda, para. 99.

¹⁹⁹ Ali napad mora obuhvatiti višestruka djela.

²⁰⁰ *Ferdinand Nahimana*, predmet br. ICTR-96-11A, Drugostepena presuda, 28. nov. 2007., para. 924; *Blaškić*, Drugostepena presuda, para. 101; *Kunarac i drugi*, Drugostepena presuda, para. 96.

²⁰¹ *Mrkšić*, Drugostepena presuda, para. 41; *Kunarac i drugi*, Prvostepena presuda, para. 418; *Kunarac i drugi*, Drugostepena presuda, para. 99.

²⁰² *Laurent Semanza*, predmet br. ICTR-97-20-T, Prvostepena presuda, 15. maj 2003., para. 326.

²⁰³ *Vidi npr. Tadić*, Prvostepena presuda paragrafi 629 – 633.

²⁰⁴ *Mrkšić*, Drugostepena presuda, para. 41; *Krnjelac*, Prvostepena presuda, para. 127.

izoliranim ako je toliko prostorno udaljeno od napada da se, nakon što se razmotri kontekst i okolnosti u kojima je počinjeno, ne može razumno reći da je predstavljalo dio napada.²⁰⁵

Djela optuženog ne moraju biti identična ostalim djelima počinjenim u toku napada. Naprimjer, ako napad za posljedicu ima ubijanja, a neka osoba počinu seksualno nasilje u sklopu tog napada, ta osoba je kriva za zločin protiv čovječnosti, ako su zadovoljeni neophodni kontekstualni elementi i neksus.²⁰⁶

MENS REA/ZNANJE O POSTOJANJU NAPADA

Pored namjere da se poćini osnovno djelo, optuženi mora znati za širi kontekst u kojem se njegove radnje odvijaju. Pored namjere da se poćini osnovno djelo (kao naprimjer ubistvo, progon, mućenje), optuženi mora znati za širi kontekst u kojem se njegove radnje odvijaju; konkretnije, on mora:

- znati da je došlo do napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva, i
- znati da njegovo krivićno djelo predstavlja dio tog napada ili u najmanju ruku rizikovati da njegova djela postanu dio tog napada.²⁰⁷

Odsustvo takvog znanja može ukazivati na djelo općeg kriminaliteta ili, ovisno o okolnostima, ratni zloćin. Obićno se zloćin protiv ćovjećnosti ćini u kontekstu napada koji je dobro poznat, a optuženi ne može uvjerljivo tvrditi da nije znao za napad. Stoga, znanje o napadu se može dokazivati izvođenjem zaključaka iz relevantnih ćinjenica i okolnosti.²⁰⁸

Zloćin protiv ćovjećnosti može biti poćinjen iz ćisto lićnih razloga. Optuženi ne mora dijeliti istu svrhu ili ćilj koji su motivisali napad. *Mens rea* se odnosi na znanje o kontekstu, a ne na motiv.²⁰⁹ Zloćin protiv ćovjećnosti može biti poćinjen iz ćisto lićnih razloga.²¹⁰ Optuženi ne mora dijeliti istu svrhu ili ćilj koji su motivirali napad: Nevažno je da li je optuženi imao namjeru da njegova djela budu usmjereni protiv ćiljanog stanovništva ili tek protiv njegove ųrtve. Napad, a ne djela optuženog, mora biti usmjeren protiv ćiljanog stanovništva, a optuženi mora samo znati da su njegova djela dio tog napada. U najboljem slućaju, dokazi da je optuženi neka djela poćinio iskljućivo iz lićnih razloga mogu upućivati na to da on nije bio svjestan da njegova djela ćine dio napada, što pak predstavlja tvrdnju koja se može pobijati.²¹¹

205 *Mrkšić*, Drugostepena presuda, para. 41; *Kunarac i drugi*, Drugostepena presuda, para. 100.

206 *Kayishema*, Prvostepena presuda, para. 122.

207 *Kunarac i drugi*, Drugostepena presuda, para. 102; *Brdanin*, Prvostepena presuda, para. 138; *Galić*, Prvostepena presuda, para. 148; *Krnjelić*, Prvostepena presuda, para. 59; *Kunarac i drugi*, Prvostepena presuda, para. 434.

208 *Mitar Vasiljević*, predmet br. IT-98-32-A, Drugostepena presuda, 25. feb. 2004., paragrafi 28, 20; Međunarodni krivićni sud, Elementi krivićnih djela, Opšti uvod, para. 3 (9. nov. 2002.) dostupno na: [http://www.icc-cpi.int/Menu/ICC/Legal/Texts\[and\]Tools/Official/Journal/Elements\[of\]Crimes.htm](http://www.icc-cpi.int/Menu/ICC/Legal/Texts[and]Tools/Official/Journal/Elements[of]Crimes.htm) (pristupljeno: 27. juna 2011.).

209 *Tadić*, Drugostepena presuda, paragrafi 271-2.

210 *Ibid.* u paragrafima 252, 272-305. 62 *Tadić*, Drugostepena presuda, paragrafi 282-305 (gdje se zauzima stav da „međunarodno obićajno pravo [...] ne pretpostavlja diskriminatornu namjeru ili namjeru progona za sve zloćine protiv ćovjećnosti“); *Vidi takoder Blaškić*, Drugostepena presuda, paragrafi 224, 260.

211 *Blaškić*, Drugostepena presuda, para. 124; *Kunarac i drugi*, Drugostepena presuda, para. 103.

MENS REA U VEZI S DISKRIMINATORNIM OSNOVAMA

Žalbeno vijeće MKSJ zaključilo je da se diskriminacija (diskriminatorna namjera) općenito ne zahtijeva kod zločina protiv čovječnosti—osim u slučaju progona.²¹² Statut MKSR nalaže da zločini protiv čovječnosti moraju biti počinjeni na diskriminatornim osnovama. Međutim, Žalbeno vijeće MKSJ zaključilo je da se ograničenje u vezi s diskriminatornim osnovama u Statutu MKSR odnosi samo na taj sud i da se ne zahtijeva međunarodnim običajnim pravom.²¹³

RAZLIKE IZMEĐU ZLOČINA PROTIV ČOVJEČNOSTI I RATNIH ZLOČINA

Ratni zločini i zločini protiv čovječnosti se mogu preklapati. Naprimjer, masovno ubijanje civila može biti i ratni zločin i zločin protiv čovječnosti. Osnovne razlike između ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti su kako slijedi:

- Kod ratnih zločina mora postojati povezanost (neksus) s oružanim sukobom, dok to nije zahtjev kod zločina protiv čovječnosti (uprkos tome što se zločini protiv čovječnosti često čine tokom oružanih sukoba), ali zločini protiv čovječnosti zahtijevaju postojanje napada na civilno stanovništvo;
- Kod ratnih zločina fokus je na zaštiti određenih zaštićenih grupa, uključujući i građane neprijateljskih strana, dok je kod zločina protiv čovječnosti fokus na zaštiti žrtava bez obzira na nacionalnu pripadnost unutar sukoba; i
- Kod ratnih zločina reguliše se ponašanje na bojištu i vojni ciljevi, dok se kod zločina protiv čovječnosti regulišu djela protiv civilnog stanovništva.

ZLOČINI PROTIV ČOVJEČNOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

Krivični zakon BiH uglavnom primjenjuje samo Sud BiH i to za krivična djela počinjena u sukobima na teritoriji bivše Jugoslavije. U procesuiranju predmeta ratnih zločina počinjenih u sukobima na teritoriji bivše Jugoslavije, entitetski sudovi u BiH i sudovi Brčko distrikta BiH uglavnom primjenjuju preuzeti Krivični zakon SFRJ. Do sada se predmeti koji uključuju zločine protiv čovječnosti nisu ustupali entitetskim sudovima ili sudu Brčko distrikta BiH. Krivični zakon SFRJ ne sadrži odredbe koje se odnose na zločine protiv čovječnosti. Predmeti zločina protiv čovječnosti se stoga procesuiraju samo pred Sudom BiH.

²¹² *Tadić*, Drugostepena presuda, paragrafi 282-305 (gdje se zauzima stav da „međunarodno običajno pravo [...] ne pretpostavlja diskriminatornu namjeru ili namjeru progona za sve zločine protiv čovječnosti“); *Vidi također Blaškić*, Drugostepena presuda, paragrafi 224, 260.

²¹³ *Jean-Paul Akayesu*, predmet br. ICTR-96-4-A, Drugostepena presuda, 1. juni 2001., paragrafi 461-9.

Član 172. Krivičnog zakona BiH²¹⁴ sadrži odredbe o zločinima protiv čovječnosti:

Član 172., stav 1. Krivičnog zakona BiH

Ko, kao dio širokog ili sistematičnog napada usmjerenog protiv bilo kojeg civilnog stanovništva, znajući za takav napad, učini koje od ovih djela:

- a) lišenje druge osobe života (ubistvo);
- b) istrebljenje;
- c) odvođenje u ropstvo;
- d) deportacija ili prisilno preseljenje stanovništva;
- e) zatvaranje ili drugo teško oduzimanje fizičke slobode suprotno osnovnim pravilima međunarodnog prava;
- f) mučenje;
- g) prisiljavanje druge osobe upotrebom sile ili prijetnje direktnim napadom na njezin život ili tijelo ili na život ili tijelo njoj bliske osobe, na seksualni odnos ili s njim izjednačenu seksualnu radnju (silovanje), seksualno ropstvo, prisilnu prostituciju, prisilnu trudnoću, prisilnu sterilizaciju ili bilo koji drugi oblik teškog seksualnog nasilja;
- h) progon bilo koje grupe ljudi ili kolektiva na političkoj, rasnoj, nacionalnoj, etničkoj, kulturnoj, vjerskoj, spolnoj ili drugoj osnovi je univerzalno prihvaćena kao nedopustiva po međunarodnom pravu, u vezi s bilo kojim krivičnim djelom iz ovog stava ovog člana, bilo kojim krivičnim djelom propisanim u ovom zakonu ili bilo kojim krivičnim djelom u nadležnosti Suda Bosne i Hercegovine;
- i) prisilni nestanak osoba;
- j) zločin aparthejda;
- k) druga nečovječna djela slične prirode, učinjena u namjeri nanošenja velike patnje ili ozbiljne fizičke ili psihičke povrede ili narušenja zdravlja, kaznit će se kaznom zatvora najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora.

U stavu 2. člana 172. data su značenja odgovarajućih pojmova:

Član 172., stav 2. Krivičnog zakona BiH

U smislu stava 1. ovog člana sljedeći pojmovi imaju ovo značenje:

- a) *Napad usmjeren protiv bilo kojeg civilnog stanovništva* jest ponašanje koje uključuje višestruko činjenje djela iz stava 1. ovog člana bilo protiv kojeg civilnog stanovništva na osnovi ili u cilju državne politike ili politike neke organizacije da se učini takav napad.
- b) *Istrebljenje* uključuje namjerno nametanje takvih životnih uvjeta, a posebno uskraćivanje pristupa hrani i lijekovima, koji mogu posljediti uništenjem dijela stanovništva.
- c) *Odvođenje u ropstvo* jest vršenje nad osobom bilo kojeg ili svih ovlaštenja inače vezanih za pravo svojine, uključujući vršenje takvog ovlaštenja pri trgovanju ljudima, posebno ženama i djecom.

²¹⁴ Službeni list BiH, 03/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 08/10, prečišćeni tekst, *dostupno na:* www.sudbih.gov.ba

- d) *Deportacija ili prisilno preseljenje stanovništva* jest prisilno iseljenje osoba s teritorije na kojoj su zakonito prisutne protjerivanjem ili drugim mjerama prisile, bez osnova dopuštenih po međunarodnom pravu.
- e) *Mučenje* jest namjerno nanošenje snažnog tjelesnog ili duševnog bola ili patnje osobi zadržanoj od strane počinioca ili pod nadzorom počinioca, izuzimajući bol ili patnju koja je posljedica isključivo izvršenja zakonitih sankcija.
- f) *Prisilna trudnoća* jest nezakonito zatočeništvo žene kojoj je prisilno prouzrokovana trudnoća, s namjerom da se utiče na etnički sastav bilo kojeg stanovništva ili da se učine druge teške povrede međunarodnog prava.
- g) *Progon* jest namjerno i teško, međunarodnom pravu suprotno uskraćivanje osnovnih prava, zbog pripadnosti skupini ljudi ili zajednici.
- h) *Prisilni nestanak osoba* jest hapšenje, pritvaranje ili otimanje osoba, od strane ili s dopuštanjem, podrškom ili pristankom države ili političke organizacije, uz odbijanje da se prizna takvo lišenje slobode ili da se pruži informacija o sudbini ili o mjestu gdje se nalaze takve osobe, s namjerom da se uklone od zaštite zakona na duže vrijeme.
- i) *Zločin aparthejda* su nečovječne radnje slične prirode radnjama iz stava 1. ovog člana, učinjene u kontekstu institucionaliziranog režima sistematskog potlačivanja i dominacije jedne rasne skupine nad bilo kojom drugom rasnom skupinom ili skupinama ljudi, učinjene s namjerom održavanja takvog režima.

RATNI ZLOČINI

Propisi kojima se zabranjuju ratni zločini predstavljaju jedan podskup međunarodnog humanitarnog prava (poznati su i pod nazivom zakoni rata ili zakoni oružanog sukoba).²¹⁵ Međunarodno humanitarno pravo je podskup pravila kojima se nastoje ograničiti posljedice oružanih sukoba, zaštititi osobe koje ne učestvuju u neprijateljstvima, te ograničiti sredstva i načini ratovanja.

Osnovni izvori međunarodnog humanitarnog prava su ugovori i međunarodno običajno pravo.

OSNOVNI PRINCIPI MEĐUNARODNOG HUMANITARNOG PRAVA

Osnovni principi međunarodnog humanitarnog prava obuhvataju:

- (1) *Razlikovanje*: Sukobljene strane moraju u svakom trenutku praviti razliku između civilnog stanovništva i boraca kako bi pošteđeli civilno stanovništvo i civilnu imovinu. Ni civilno stanovništvo kao cjelina, niti civili pojedinci ne smiju biti predmet napada. Napadi smiju biti usmjereni isključivo na vojne ciljeve (uključujući i borce).

²¹⁵ Vidi odjeljak o međunarodnom humanitarnom pravu na web stranici MKCK (www.icrc.org) za više informacija o međunarodnom humanitarnom pravu. Komentari MKCK na Ženevske konvencije i Dodatne protokole su posebno korisni izvori kada je potrebno tumačenje odredbi ovih ugovora; oni se mogu naći na: www.icrc.org/ihl.nsf

- (2) *Srazmjernost*: Napadi su zabranjeni ako uzrokuju prekomjernu ili nesrazmjernu štetu civilima u poređenju s direktnom i konkretnom vojnom prednošću koja bi se dobila. U napadu na vojne ciljeve, borci moraju poduzeti mjere kako bi izbjegli ili sveli na minimum kolateralnu civilnu štetu, te se uzdržavati od nanošenja prekomjerne civilne štete. Primjena metoda i sredstava takvog ratovanja koje uzrokuje prekomjerne povrede i nepotrebnu patnju je zabranjena.
- (3) *Zaštita*: Zarobljeni borci i civili koji se nađu pod vlašću neprijateljske strane imaju pravo na poštivanje njihovih života, dostojanstva, ličnih prava i političkih, vjerskih i drugih uvjerenja. Prema njima se mora postupati humano i bez diskriminacije. Moraju biti zaštićeni od svih djela nasilja i odmazde.

KRŠENJA MEĐUNARODNOG HUMANITARNOG PRAVA

Svako kršenje međunarodnog humanitarnog prava ne predstavlja ratni zločin. Da bi se neko kršenje smatralo ratnim zločinom, ono mora povlačiti, prema običajnom ili ugovornom pravu, individualnu krivičnu odgovornost osobe koja krši pravilo. Ratni zločini predstavljaju ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima koja povlače individualnu krivičnu odgovornost.

Različite odredbe prema međunarodnom humanitarnom pravu (običajno pravo i ugovorno pravo) zabranjuju činjenje ratnih zločina:

- Teška kršenja Ženevskih konvencija i Dodatnog protokola I (DP I) koji se primjenjuju na međunarodne oružane sukobe;
- Zajednički član 3. Ženevskih konvencija koji se primjenjuje na sve sukobe; i
- Druga ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava koje se primjenjuje na međunarodne ili nemeđunarodne oružane sukobe.

Teška kršenja Ženevskih konvencija:

- Svaka od četiri Ženevske konvencije sadrži odredbe o „teškim kršenjima” koje izričito inkriminiraju najozbiljnija teška kršenja pravila propisanih u konvencijama.
- Spisak teških kršenja Ženevskih konvencija proširen je u Dodatnom protokolu I.
- Odredbe o teškim kršenjima smatraju se dijelom međunarodnog običajnog prava.²¹⁶
- Odredbe o teškim kršenjima odnose se samo na kršenja počinjena tokom međunarodnog oružanog sukoba i protiv osoba koje su zaštićene Ženevskim konvencijama.
- Osobe zaštićene prema Ženevskim konvencijama obuhvataju civile i borce.
 - o Zaštićeni civili su one osobe koji su u rukama neprijatelja.
 - o Zaštićeni borci su one osobe koje imaju status ratnih zarobljenika.

²¹⁶ *Vidi npr.* Međunarodni sud pravde, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons* (Zakonitost prijetnje upotrebom nuklearnog oružja ili njihove upotrebe), Savjetodavno mišljenje, 8. juli 1996., paragrafi 79, 82. Ženevske konvencije, Dodatni protokol I, u članu 85. navode se dodatna teška kršenja, ali se vodi debata oko toga da li ova kršenja predstavljaju i običaje.

Zajednički član 3. Ženevskih konvencija:

- Suprotno tome, član 3., koji je zajednički za četiri Ženevske konvencije, propisuje određene osnovne zaštite koje se primjenjuju i tokom oružanog sukoba „koji nije međunarodnog karaktera”.
- MKSJ je stajališta da zajednički član 3. propisuje minimalnu osnovu obaveznih pravila koja se primjenjuju na svaki oružani sukob, bez obzira na to da li je taj sukob međunarodnog ili nemeđunarodnog karaktera.²¹⁷ Karakter sukoba stoga nije relevantan.
- MKSJ je stajališta da kršenje zajedničkog člana 3. povlači krivičnu odgovornost.²¹⁸ Kršenje zajedničkog člana 3. je izričito inkriminirano Statutima MKSR i MKS.

Ostala ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava:

- Međunarodno običajno pravo i drugi ugovori propisuju druga ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava koja povlače krivičnu odgovornost. Oni propisuju zabrane koje se primjenjuju:
 - o Samo na međunarodne oružane sukobe;
 - o Samo na unutrašnje oružane sukobe; ili
 - o I na međunarodne i na unutrašnje oružane sukobe.

²¹⁷ *Duško Tadić*, Odluka po Interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost Suda, žalbeno vijeće, 2. okt. 1995., para. 102. *Vidi također* Međunarodni sud pravde, predmet *Vojne i paravojne aktivnosti u i protiv Nikaragve*, Odluka o meritumu, 27. juni 1986., para. 218..

²¹⁸ *Tadić*, Odluka po Interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost Suda, para. 134.

U tabeli u daljem tekstu navedena su glavna područja zaštite predviđena Ženevskim konvencijama i njihovim dodatnim protokolima.

ŽENEVSKE KONVENCIJE I DODATNI PROTOKOLI UGOVOR	Ko je zaštićen	Kada su zaštićeni	Zaštite
Ženevske konvencije I i II (ŽK I, II)	Civili i vojno osoblje koje je ranjeno, bolesno ili su brodolomci.	Međunarodni oružani sukob.	Uspostavljaju minimalne standarde postupanja s mrtvima, ranjenima, bolesnim i brodolomcima. Obavezuju strane da zaštite i omoguće zdravstvenom, vjerskom i humanitarnom osoblju da pomognu povrijeđenima.
Ženevska konvencija III (ŽK III)	Pripadnici oružanih snaga koji postanu ratni zarobljenici.	Međunarodni oružani sukob.	Obavezuje se strana koja ih je zarobila da osigura poštovanje osnovnih zaštita, prava i sloboda.
Ženevska konvencija IV (ŽK IV)	Civili na okupiranim područjima ili područjima pogođenim oružanim sukobom.	Međunarodni oružani sukob.	Širok opseg zaštita koje garantiraju osnovne zaštite, prava i slobode.
Zajednički član 3. Ženevskih konvencija I – IV	Civili i vojno osoblje koje aktivno ne učestvuje u neprijateljstvima.	Nemeđunarodni i međunarodni oružani sukob.	Zabrane: ubistvo, mučenje, okrutno postupanje, uzimanje talaca, ponižavanje i degradirajuće postupanje, vanskudske kazne i pogubljenja. Propisuje minimalnu zaštitu redovnog sudskog postupka i pozitivnu obavezu da prihvati i njeguje ranjene i bolesne.

Ovisno o okolnostima, ratni zločini u BiH mogu se procesuirati kao povrede Krivičnog zakona SFRJ ili Krivičnog zakona BiH.

Krivični zakon SFRJ, član 142.: Ratni zločini protiv civilnog stanovništva

Ovaj član propisuje kaznu za ratne zločine protiv civilnog stanovništva:

- (1) Ko kršeći pravila međunarodnog prava za vrijeme rata, oružanog sukoba ili okupacije naredi da se izvrši napad na civilno stanovništvo, naselje, pojedina civilna lica ili lica onesposobljena za borbu, koji je imao za posljedicu smrt, tešku tjelesnu povredu ili teško narušavanje zdravlja ljudi; napad bez izbora cilja kojim se pogađa civilno stanovništvo; da se prema civilnom stanovništvu vrše ubistva, mučenja, nečovječna postupanja, biološki, medicinski ili drugi naučni eksperimenti, uzimanje tkiva ili organa radi transplantacije, nanošenje velikih patnji ili povreda tjelesnog integriteta ili zdravlja; raseljavanje ili preseljavanje ili prisilno odnarnodnjavanje ili prevođenje na drugu vjeru; prisiljavanje na prostituciju ili silovanja; primjenjivanje mjera zastrašivanja i terora, uzimanje talaca, kolektivno kažnjavanje, protivzakonito odvođenje u koncentracione logore i druga protivzakonita zatvaranja, lišavanje prava na pravilno i nepristrasno suđenje; prisiljavanje na službu u oružanim snagama neprijateljske sile ili u njenoj obavještajnoj službi ili administraciji; prisiljavanje na prinudni rad, izgladnjavanje stanovništva, konfiskovanje imovine, pljačkanje imovine stanovništva, protivzakonito i samovoljno uništavanje ili prisvajanje u velikim razmjerama imovine koje nije opravdano vojnim potrebama, uzimanje nezakonite i nesrazmjerno velike kontribucije i rekvizicije, smanjenje vrijednosti domaćeg novca ili protivzakonito izdavanje novca, ili izvrši neko od navedenih djela, kazniće se zatvorom najmanje pet godina ili smrtnom kaznom.
- (2) Kaznom iz stava 1. ovog člana kazniće se ko kršeći pravila međunarodnog prava za vrijeme rata, oružanog sukoba ili okupacije naredi: da se izvrši napad na objekte posebno zaštićene međunarodnim pravom i objekte i postrojenja sa opasnom snagom kao što su brane, nasipi i nuklearne elektrane; da se bez izbora cilja pogađaju civilni objekti koji su pod posebnom zaštitom međunarodnog prava, nebranjena mjesta i demilitarizovane zone; dugotrajno i velikih razmjera oštećenje prirodne okoline koje može da šteti zdravlju ili opstanku stanovništva ili ko izvrši neko od navedenih djela.
- (3) Ko kršeći pravila međunarodnog prava za vrijeme rata, oružanog sukoba ili okupacije, kao okupator naredi ili izvrši preseljenje dijelova svog civilnog stanovništva na okupiranu teritoriju, kazniće se zatvorom najmanje pet godina.

Sudovi na entitetskom nivou u BiH i sudovi Brčko distrikta BiH sude u predmetima ratnih zločina na osnovu Krivičnog zakona SFRJ kao zakona *in tempore criminis* (zakona koji je bio na snazi u vrijeme počinjenja zločina). Sud BiH generalno sudi u predmetima ratnih zločina na osnovu Krivičnog zakona BiH; on bi mogao primijeniti Krivični zakon SFRJ u slučajevima gdje je njegova primjena povoljnija za optuženog.

Entitetski Krivični zakoni iz 2003. godine ne obuhvataju ratne zločine. Samo Krivični zakon BiH sadrži takve odredbe. Relevantne odredbe Krivičnog zakona BiH²¹⁹ su kako slijedi:

- Član 19.: Nezastarivost krivičnog gonjenja i izvršenja kazne (za ratne zločine);
- Član 173.: Ratni zločin protiv civilnog stanovništva;
- Član 174.: Ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika;
- Član 175.: Ratni zločin protiv ratnih zarobljenika;
- Član 176.: Organiziranje grupe ljudi i podstrekavanje na učinjenje krivičnih djela genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina;
- Član 177.: Protupravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja;
- Član 178.: Protupravno oduzimanje stvari od ubijenih i ranjenih na ratištu;
- Član 179.: Povrede zakona i običaja rata;
- Član 180.: Individualna i komandna odgovornost (za ratne zločine, genocid i zločine protiv čovječnosti);
- Član 181.: Povreda parlamentara;
- Član 182.: Neopravdano odgađanje povratka ratnih zarobljenika;
- Član 183.: Uništavanje kulturnih, historijskih i religijskih spomenika;
- Član 184.: Zloupotreba međunarodnih znakova; i
- Član 193a: Nedozvoljeno oružje i druga sredstva borbe.

Član 173. Krivičnog zakona BiH: Ratni zločin protiv civilnog stanovništva

- (1) Ko kršeći pravila međunarodnog prava za vrijeme rata, oružanog sukoba ili okupacije naredi ili učini koje od ovih djela:
- a) napad na civilno stanovništvo, naselje, pojedine civilne osobe ili osobe onesposobljene za borbu, a taj je napad posljedovao smrću, teškom tjelesnom ozljedom ili teškim narušenjem zdravlja ljudi;
 - b) napad bez izbora cilja kojim se pozljeđuje civilno stanovništvo;
 - c) ubijanja, namjerno nanošenje osobi snažnog tjelesnog ili duševnog bola ili patnje (mučenje), nečovječno postupanje, biološke, medicinske ili druge znanstvene eksperimente, uzimanje tkiva ili organa radi transplantacije, nanošenje velikih patnji ili povreda tjelesnog integriteta ili zdravlja;
 - d) raseljenje, preseljenje ili prisilno odnarodnjenje ili prevođenje na drugu vjeru;
 - e) prisiljavanje druge osobe upotrebom sile ili prijetnje direktnim napadom na njezin život ili tijelo ili na život ili tijelo njoj bliske osobe, na seksualni odnos ili s njim izjednačenu seksualnu radnju (silovanje), prisiljavanje na prostituciju, primjenjivanje mjere zastrašivanja i terora, uzimanje talaca, kolektivno kažnjavanje, protupravno odvođenje u koncentracione logore i druga protuzakonita zatvaranja, oduzimanje prava na pravično i nepristrasno suđenje, prisiljavanje na službu u neprijateljskim oružanim

²¹⁹ Krivični zakon BiH, Službeni list BiH, 03/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 08/10, prečišćeni tekst, dostupno na: www.sudbih.gov.ba

snagama ili u neprijateljskoj obavještajnoj službi ili upravi;

- f) prisiljavanje na prinudni rad, izgladnjivanje stanovništva, konfiskaciju imovine, pljačkanje imovine stanovništva, protupravno samovoljno i vojnim potrebama neopravdano uništavanje ili prisvajanje imovine u velikim razmjerama, uzimanje nezakonite i nesrazmjerno velike kontribucije i rekvizicije, smanjenje vrijednosti domaće novčane jedinice ili protuzakonito izdavanje novca,

kaznit će se kaznom zatvora od najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora.

- (2) Kaznom iz stava 1. ovog člana kaznit će se ko kršeći pravila međunarodnog prava za vrijeme rata, oružanog sukoba ili okupacije naredi ili učini koje od ovih djela:

- a) napad na objekte posebno zaštićene međunarodnim pravom ili općeopasne objekte i postrojenja kao što su brane, nasipi i nuklearne elektrane;
- b) napad bez izbora cilja na civilne objekte koji su pod posebnom zaštitom međunarodnog prava, nebranjena mjesta i demilitarizovane zone;
- c) dugotrajno oštećenje prirodnog okoliša velikih razmjera, koje može da šteti zdravlju ili opstanku stanovništva.

- (3) Ko kršeći pravila međunarodnog prava za vrijeme rata, oružanog sukoba ili okupacije, kao okupator naredi ili učini preseljenje dijelova civilnog stanovništva svoje pripadnosti na okupiranu teritoriju,

kaznit će se kaznom zatvora od najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora.

ELEMENTI KOJI SU ZAJEDNIČKI SVIM RATNIM ZLOČINIMA

Ratni zločini predstavljaju dio specifične kategorije krivičnih djela predviđenih Krivičnim zakonom BiH. Relevantne odredbe Krivičnog zakona BiH razlikuju ovu posebnu kategoriju zločina od krivičnih djela općeg kriminaliteta.

Ratni zločini se razlikuju od drugih krivičnih djela po dodatnim elementima koji karakteriziraju njihovu prirodu, a koji se nazivaju *chapeau* elementi. Oni se moraju dokazati pored elemenata osnovnog krivičnog djela.

Chapeau elementi ratnih zločina su:

- Krivično djelo mora biti počinjeno kršenjem međunarodnog prava;
- Krivično djelo mora biti počinjeno tokom oružanog sukoba, rata ili okupacije (iako ratni zločin protiv ratnih zarobljenika može biti počinjen i u miru, sve do povratka zarobljenika);
- Mora postojati dovoljna veza (neksus) između radnji počinitelja i oružanog sukoba, rata ili okupacije; i
- Optuženi je morao narediti ili počiniti djelo.

Da bi neko djelo bilo procesuirano kao djelo ratnog zločina, optužba mora predložiti dovoljno dokaza o ovim elementima.

POJEDINAČNI RATNI ZLOČINI

Pored naprijed navedenih zajedničkih elemenata, moraju se dokazati i elementi pojedinačnih ratnih zločina navedeni u dajem tekstu. Ti zločini su kako slijedi:

- Ubijanja;
- Mučenje;
- Nečovječno (okrutno) postupanje;
- Nanošenje snažnog duševnog bola ili velike patnje, teške povrede tjelesnog integriteta ili teško narušavanje zdravlja;
- Uništavanje kulturnih, historijskih i vjerskih spomenika;
- Napad na civilno stanovništvo, naselje, pojedine civilne osobe ili osobe onesposobljene za borbu, a taj napad je posljedovao smrću, teškom tjelesnom ozljedom ili teškim narušenjem ljudskog zdravlja;
- Silovanje i seksualno nasilje;
- Uzimanje talaca;
- Pljačkanje;
- Protupravno zatvaranje;
- Prisilni rad;
- Uništavanje objekata neophodnih za opstanak civilnog stanovništva;
- Protupravno zatvaranje civila; i
- Primjenjivanje mjera zastrašivanja i terora.

VIDOVI ODGOVORNOSTI, POČINJENJE I UČEŠĆE

Statuti MKSJ/MKSR uključuju vidove odgovornosti, koje priznaje međunarodno običajno pravo. Treba napomenuti da Rimski statut MKS odstupa od zakona i sudske prakse u pogledu vidova odgovornosti koje su ustanovili MKSJ i MKSR. Posebno, MKS ne priznaje udruženi zločinački poduhvat per se. Umjesto toga, Rimski statut sadrži drugačiji oblik odgovornosti grupe sa zajedničkim ciljem, nazvan supočiniteljstvo (član 25., stav 3., tačka (a)), posredno supočiniteljstvo (član 25., stav 3., tačka (a)) i druge oblike odgovornosti grupe sa zajedničkim ciljem (član 25., stav 3., tačka (d)).

Član 6., stav 1. Statuta MKSR i član 7., stav 1. Statuta MKSJ su identični. Oni čine opću osnovu raznih vidova odgovornosti koji se primjenjuju pred tim i nekim drugim međunarodnim i hibridnim krivičnim sudovima

Statuti MKSJ/MKSR

Član 7., stav 1/6, stav 1.

Osoba koja je planirala, poticala, naredila, počinila ili na drugi način pomogla i podržala planiranje, pripremu ili počinjenje krivičnog djela [...] snosi individualnu odgovornost za to krivično djelo.

Kao što je slučaj i kod velikog dijela materijalnog prava MKSJ i MKSR, definicije vidova odgovornosti se mogu naći u običajnom pravu odgovarajućeg vremena.²²⁰

Statuti se odnose na osobe koje planiraju, potiču, naređuju, neposredno čine krivično djelo ili na drugi način pomažu i podržavaju njegovo planiranje, pripremu ili počinjenje. Oni također obuhvataju one vidove učešća u počinjenju krivičnog djela koji se javljaju kada grupa ljudi sa zajedničkim ciljem poduzima zločinačku aktivnost koju zatim zajednički počine svi ili samo neki članovi te grupe.²²¹

Na MKSJ i MKSR, kao i na nekim drugim međunarodnim krivičnim sudovima, pravni osnov za individualnu krivičnu odgovornost daje međunarodno običajno pravo.²²²

OBLICI INDIVIDUALNE KRIVIČNE ODGOVORNOSTI

Oblici individualne krivične odgovornosti koji se na MKSJ, MKSR i MKS primjenjuju za genocid, zločine protiv čovječnosti i ratne zločine su sljedeći:

- Planiranje;
- Podstrekavanje;
- Naređivanje;
- Počinjenje (neposredno izvršenje);
- Pomaganje i podržavanje u planiranju, pripremi ili počinjenju krivičnog djela;
- Udruženi zločinački poduhvat (koji se smatra oblikom počinjenja);
- Odgovornost nadređenog/komandna odgovornost (vidi Modul 10);
- Supočiniteljstvo (zajedničko počinjenje);
- Posredno počiniteljstvo; i
- Posredno supočiniteljstvo.

Elementi svakog oblika odgovornosti opisanog u daljem tekstu moraju biti dokazani, pored elemenata konkretnih osnovnih djela koja se stavljaju na teret i njihovih *chapeau* elemenata.

Navedeni oblici odgovornosti potječu uglavnom iz Statuta MKSJ i MKSR i sudske prakse. Neki od ovih vidova odgovornosti preklapaju se u različitim stepenima.

Važno je podsjetiti na to da se elementi svakog vida odgovornosti opisanog u daljem tekstu moraju dokazati, pored elemenata konkretnih osnovnih djela koja se stavljaju na teret i njihovih *chapeau* elemenata.

Oblici odgovornosti mogu se dokazivati „posrednim ili neposrednim dokazima, uzimajući u obzir dokaze o činjenju i nečinjenju optuženih”.²²³

Optuženi ne mora neposredno ili fizički počiniti planirano krivično djelo da bi se oglasio krivim za planiranje.

²²⁰ *Enver Hadžihasanović*, predmet br. IT-01-47, žalbeno vijeće, Odluka po Interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost Suda u odnosu na komandnu odgovornost, 16. juli 2003., para. 44; *Duško Tadić*, predmet br. IT-94-1-T, Prvostepena presuda, 7. maj 1997., paragrafi 666-9; *Duško Tadić*, predmet br. IT-94-1-A, Drugostepena presuda, 26. jan. 2000., paragrafi 188-192.

²²¹ *Tadić*, Drugostepena presuda, paragrafi 188-192.

²²² *Tadić*, Prvostepena presuda, paragrafi 666-669.

²²³ *Vidi npr. Stanislav Galić*, predmet br. IT-98-29-A, Drugostepena presuda, 30. nov. 2006., paragrafi 177-8.

PLANIRANJE

Planiranje podrazumijeva da jedna ili više osoba osmišljava koncepciju počinjenja krivičnog djela kako u pripremnoj, tako i u izvršnoj fazi.²²⁴

Actus reus – Jedna ili više osoba osmisli protupravno djelovanje, postupak ili rješenje za određeno krivično djelo koje se kasnije počinji.²²⁵ Dovoljno je pokazati da je planiranje faktor koji je značajno doprinio počinjenju krivičnog djela.²²⁶

- Optuženi ne mora neposredno ili fizički počinuti planirano krivično djelo da bi se oglasio krivim za planiranje. Optuženi se čak ne mora nalaziti ni na mjestu počinjenja krivičnog djela ako se utvrdi da su neposredni počinitelji djelovali u skladu sa planom optuženog.²²⁷
- Nije neophodno identificirati po imenu neposrednog počinitelja/počinitelje planiranog krivičnog djela koje je optuženi planirao.²²⁸

Mens rea – Optuženi je imao namjeru da isplanira krivično djelo ili je u najmanju ruku bio svjestan velike vjerovatnoće da će krivično djelo biti počinjeno kada se planirana činjenja ili nečinjenja dogode.²²⁹ Prisustvo optuženog na mjestu počinjenja krivičnog djela može biti faktor koji će sudije uzeti u razmatranje pri utvrđivanju postojanja *mens rea* kod optuženog.²³⁰

Osoba osuđena za počinjenje krivičnog djela ne može biti osuđena za planiranje istog krivičnog djela, iako njeno sudjelovanje u planiranju može biti uzeto kao otežavajuća okolnost.²³¹

PODSTREKAVANJE

Actus reus – Podstrekavanje je „navođenje”²²³² ili „nagovaranje ili ohrabivanje”²²³³ nekoga da počinji krivično djelo.

- Dovoljno je pokazati da je podstrekavanje faktor koji je značajno doprinio djelovanju druge osobe koja je počinila krivično djelo.²³⁴
- Podstrekavanje može biti izričito ili prešutno (implicirano) i ono obuhvata činjenje ili nečinjenje.²³⁵
- Nije neophodno konkretno imenovati osobu koja je predmet podstrekavanja (tj. neposrednog ili fizičkog počinitelja).²³⁶

224 *Jean-Paul Akayesu*, predmet br. ICTR-96-4-T, Prvostepena presuda, 2. sept. 1998., para. 480; *Georges A. N. Rutaganda*, predmet br. ICTR-96-3-T, Prvostepena presuda, 26. maj 2003. para. 37; *Stanislaw Galić*, predmet br. IT-98-29-T, Prvostepena presuda, 5. dec. 2003., para. 168.

225 *Dragomir Milošević*, predmet br. IT-98-29/1-A, Drugostepena presuda, 12. nov. 2009, para. 268; *Laurent Semanza*, predmet br. ICTR-97-20-T, Prvostepena presuda, 15. maj 2003., para. 380; *Dario Kordić i drugi*, predmet br. IT-95-14/2-A, Drugostepena presuda, 17. dec. 2004., para. 26.

226 *Milošević*, Drugostepena presuda para. 268; *Kordić i drugi*, Drugostepena presuda para. 26.

227 *Ljube Bošković i drugi*, predmet br. IT-04-82-A, Drugostepena presuda, 19. maj 2010., para. 125.

228 *Bošković i drugi*, Drugostepena presuda para. 75, citira se Kordić i drugi, Drugostepena presuda paragrafi 26, 29, 31.

229 *Milošević*, Drugostepena presuda para. 268; *Kordić i drugi*, Drugostepena presuda para. 29.

230 *Bošković i drugi*, Drugostepena presuda para. 132.

231 *Milomir Stakić*, predmet br. IT-97-24-T, Prvostepena presuda, 31. juli 2003., para. 443; *Mladen Naletilić i drugi*, predmet br. IT-98-34-T, Prvostepena presuda, 31. mart 2003., para. 59; *Radoslav Brđanin*, predmet br. IT-99-36-T, Prvostepena presuda, 1. sept. 2004., para. 268.

232 *Tihomir Blaškić*, predmet br. IT-95-14-T, Prvostepena presuda, 3. mart 2000., para. 280.

233 *Ignace Bagilishema*, predmet br. ICTR-95-1A, Drugostepena presuda, 3. juli 2002., para. 30.

234 *Ferdinand Nahimana*, predmet br. ICTR-96-11A, Drugostepena presuda, 28. nov. 2007., para. 480.

235 *Blaškić*, Prvostepena presuda para. 270.

236 *François Karera*, predmet br. ICTR-01-74-A, Drugostepena presuda, 2. feb. 2009., para. 318.

Optužba mora ustanoviti postojanje uzročno-posljedične veze između podstrekavanja i *actus reus*-a krivičnog djela.²³⁷ Međutim, nije potrebno pokazati da do počinjenja krivičnog djela ne bi došlo bez sudjelovanja optuženog.²³⁸

Optuženi ne mora biti fizički prisutan u momentu ostvarivanja materijalnih elemenata podstaknutog djela.²³⁹

Podstrekavanje je više od pukog omogućavanja počinjenja neposrednog krivičnog djela (pošto „puko omogućavanje“ može biti dovoljno za postojanje krivičnog djela pomaganja i podržavanja).²⁴⁰ Ono zahtijeva utjecaj na neposrednog počinitelja putem poticanja, nagovaranja ili navođenja na neki drugi način da počini krivično djelo. Čak i ako je neposredni počinitelj već razmišljao o tome da počini krivično djelo, podstrekač može uvjeravanjem ili snažnim ohrabriranjem navesti počinitelja da donese konačnu odluku o tome. Međutim, ako je glavni počinitelj definitivno odlučio da počini krivično djelo, dalje ohrabriranje ili moralna podrška mogu se kvalificirati „samo“ kao pomaganje i podržavanje.

Podstrekavanje se razlikuje od „naređivanja“. Iako vršenje utjecaja obično znači da ta osoba ima mogućnost utjecaja na druge osobe, podstrekavanje za razliku od „naređivanja“ ne podrazumijeva niti zahtijeva odnos nadređeni-podređeni između optuženog i neposrednog počinitelja/neposrednih počinitelja.

Mens rea – Optuženi je namjeravao isprovocirati ili izazvati počinjenje krivičnog djela, ili je bio svjestan velike vjerovatnoće da bi njegovo djelovanje moglo dovesti do počinjenja krivičnog djela.²⁴¹

NAREĐIVANJE

Actus reus – Neko ko je *de jure* ili *de facto* na položaju vlasti koristi tu vlast da naredi drugoj osobi počinjenje krivičnog djela.²⁴²

- Osoba kojoj je izdata naredba mora ostvariti materijalne elemente krivičnog djela/krivičnih djela).²⁴³
- Naređivanje ne zahtijeva fizičko prisustvo optuženog na mjestu počinjenja krivičnog djela.²⁴⁴

Nije neophodno pokazati postojanje formalnog odnosa nadređeni-podređeni između optuženog i neposrednog počinitelja. Dovoljno je da optuženi posjeduje ovlasti da naredi počinjenje krivičnog djela, te da se razumno može smatrati da se te ovlasti

Podstrekavanje se razlikuje od „naređivanja“. Nije neophodno pokazati postojanje formalnog odnosa nadređeni-podređeni između optuženog i neposrednog počinitelja.

237 *Bagilishema*, Drugostepena presuda para. 30; *Moinina Fofana i drugi*, predmet br. SCSL-2003-11-A, Drugostepena presuda, 28. maj 2008., para. 54.

238 *Sylvestre Gacumbitsi*, predmet br. ICTR-01-64, Drugostepena presuda, 7. juli 2006., para. 129; *Kordić i drugi*, Drugostepena presuda, para. 27.

239 *Nahimana*, Drugostepena presuda, para. 660.

240 Ovaj odlomak naslanja se na *Naser Orić*, predmet br. IT-03-68-T, Prvostepena presuda, 30. juni 2006, paragrafi 271-2.

241 *Kordić i drugi*, Drugostepena presuda, paragrafi 29, 32; *Brdanin*, Prvostepena presuda, para. 269; *Naletilić i drugi*, Prvostepena presuda, para. 60.

242 *Kordić i drugi*, Drugostepena presuda, para. 28; *Galić*, Prvostepena presuda, para. 168; *Radislav Krstić*, predmet br. IT-98-33-T, Prvostepena presuda, 2. avg. 2001, para. 601; *Akayesu*, Prvostepena presuda, para. 483; *Rutaganda*, Prvostepena presuda, para. 39.

243 *Nahimana*, Drugostepena presuda, para. 481.

244 *Milošević*, Drugostepena presuda, para. 290.

podrazumijevaju.²⁴⁵ Naredba ne mora biti izdata u nekom posebnom obliku,²⁴⁶ niti je osoba koja ima ovlasti mora neposredno dati osobi koja čini krivično djelo.²⁴⁷

Mens rea – Optuženi je morao biti svjestan velike vjerovatnoće da će izvršenje ili provođenje njegove naredbe za posljedicu imati počinjenje krivičnog djela.²⁴⁸ *Mens rea* osobe kojoj je data naredba i *mens rea* neposrednih počinitelja krivičnog djela nisu od značaja.²⁴⁹

Kao i bilo koji drugi vid odgovornosti, naređivanje se može dokazivati posrednim ili neposrednim dokazima, uzimajući u obzir dokaze o činjenju ili nečinjenju optuženog.²⁵⁰

Optuženi se ne može osuditi za naređivanje i počinjenje istog krivičnog djela.²⁵¹ Naređivanje se može smatrati otežavajućom okolnošću pri odmjeravanju kazne.²⁵²

Sud BiH je slijedio argumentaciju MKSJ kada se radi o naređivanju.

IZVRŠENJE/POČINJENJE

„Izvršenje” se često koristi u istom značenju kao i „počinjenje”.

„Izvršenje” kao vid odgovornosti obuhvata i udruženi zločinački poduhvat (UZP), kao što se navodi u nastavku teksta.

Actus reus – Fizičko počinjenje relevantnog krivičnog djela ili kažnjivi propust (nečinjenje) čime se krše odredbe krivičnog zakona.²⁵³

Mens rea – Kod optuženog mora postojati namjera (umišljaj) da krivično djelo nastaje kao posljedica njegovih postupaka.²⁵⁴

IZVRŠENJE KRIVIČNOG DJELA NEČINJENJEM

Actus reus	:	Da bi se neka osoba oglasila krivom za izvršenje krivičnog djela nečinjenjem,
počinjenja	:	mora se utvrditi postojanje sljedećih elemenata:
krivičnog djela	:	
nečinjenjem	:	(1) optuženi je morao imati zakonsku obavezu da poduzme određenu radnju;
zahtijeva	:	(2) optuženi je morao biti sposoban da poduzme određenu radnju;
viši stepen	:	(3) optuženi nije poduzeo nikakvu radnju s namjerom da dođe do posljedica koje
„konkretnog	:	se krivično sankcioniraju ili znajući i pristajući na to da dođe do posljedica; i
utjecaja”	:	(4) nečinjenje je rezultiralo počinjenjem krivičnog djela. ²⁵⁵

245 *Gacumbitsi*, Drugostepena presuda, paragrafi 181-3.

246 *Jean De Dieu Kamubanda*, predmet br. ICTR-99-54A-A, Drugostepena presuda, 19. sept. 2005., para. 76.

247 *Blaškić*, Prvostepena presuda, para. 282.

248 *Tihomir Blaškić*, predmet br. IT-95-14-A, Drugostepena presuda, 29. juli 2004., para. 42; *Kordić i drugi*, Drugostepena presuda, para. 30.

249 *Blaškić*, Prvostepena presuda, para.282; *Dario Kordić i drugi*, predmet br. IT-95-14/2-T, Prvostepena presuda, 26. feb. 2001., para. 388.

250 *Galić*, Drugostepena presuda, paragrafi 177-8.

251 *Stakić*, Prvostepena presuda, para. 445.

252 *Ibid.*, 914.

253 *Nabimana*, Drugostepena presuda, para. 478.

254 *Naletilić i drugi*, Prvostepena presuda, para. 62; *Krstić*, Prvostepena presuda, para. 601; *Galić*, Prvostepena presuda, para. 168; *Rutaganda*, Prvostepena presuda, para. 43.

255 *André Ntagerura i drugi*, predmet br. ICTR-96-10T, Prvostepena presuda, 1. sept. 2009., para. 659 citirano u *André Ntagerura i drugi*, predmet br. ICTR-96-10A, Drugostepena presuda, 7. juli 2006., para. 333.

Nije jasno da li ova obaveza poduzimanja neke radnje mora proizlaziti iz *krivičnog* zakona ili je za poduzimanje radnje dovoljno postojanje *bilo koje* zakonske obaveze.²⁵⁶

Kao minimum, *actus reus* počinjenja krivičnog djela nečinjenjem zahtijeva viši stepen „konkretnog utjecaja”.²⁵⁷

POMAGANJE I PODRŽAVANJE

Actus reus – Pružanje praktične pomoći, ohrabrivanje ili moralna podrška glavnom počinitelju krivičnog djela, što u značajnoj mjeri doprinosi počinjenju krivičnog djela.²⁵⁸

Pomaganje može:

- da se sastoji od činjenja ili nečinjenja;
- da se dogodi prije, tokom ili nakon djela koje je izvršio glavni počinitelj; i
- biti udaljeno vremenski i prostorno od samog počinjenja krivičnog djela.²⁵⁹

Glavni počinitelj krivičnog djela ne mora biti svjestan doprinosa supočinitelja.²⁶⁰

Moraju se ustanoviti materijalni elementi krivičnog djela koje je počinio neposredni počinitelj, a čije je izvršenje pomogao ili podržao optuženi.²⁶¹

Mens rea – Znanje ili svijest o tome da će činjenje ili nečinjenje pomagača i podržavatelja pomoći glavnom počinitelju u izvršenju krivičnog djela.²⁶²

- Pomagač i podržavatelj mora biti svjestan bitnih elemenata krivičnog djela koje je izvršio glavni počinitelj, uključujući i stanje svijesti glavnog počinitelja. Međutim, on ne mora dijeliti namjeru glavnog počinitelja.²⁶³
- Pored toga, pomagač i podržavatelj ne mora znati tačno koje krivično djelo se namjeravalo izvršiti, ili je stvarno počinjeno, sve dok je bio svjestan da će jedno od više krivičnih djela vjerovatno biti počinjeno, uključujući i ono koje je u stvarnosti počinjeno.²⁶⁴

U slučajevima zločina s posebnom namjerom, kao što su genocid ili progon, pomagač i podržavatelj mora znati za posebnu namjeru glavnog počinitelja.²⁶⁵

Pomagač i podržavatelj mora biti svjestan bitnih elemenata krivičnog djela koje je izvršio glavni počinitelj. Radnja pomaganja ne mora uzrokovati djelo glavnog počinitelja, ali mora imati značajan utjecaj na izvršenje krivičnog djela koje počinj glavni počinitelj.

²⁵⁶ *Ntagerura i drugi*, Drugostepena presuda, paragrafi 334-5.

²⁵⁷ *Blaškić*, Drugostepena presuda, para. 664; *Naser Orić*, predmet br. IT-03-68-A, Drugostepena presuda, 3. juli 2008., para. 41.

²⁵⁸ *Zejnil Delalić i drugi* (“*Čelebići*”), predmet br. IT-96-21-T, Prvostepena presuda, 16. nov. 1998., para. 327; *Nahimana*, Drugostepena presuda, para. 482.

²⁵⁹ *Vidoje Blagojević i Jokić*, predmet br. IT-02-60-T, Drugostepena presuda, 9. maj 2007., para. 127; *Blaškić*, Drugostepena presuda, para. 48; *Naletilić i drugi*, Prvostepena presuda, para. 63; *Fofana*, Drugostepena presuda, para. 72.

²⁶⁰ *Tadić*, Drugostepena presuda, para. 229.

²⁶¹ *Zoran Kupreškić i drugi*, predmet br. IT-95-16-A, Drugostepena presuda, 23. okt. 2001., para. 254.

²⁶² *Mitar Vasićević*, predmet br. IT-98-32-A, Drugostepena presuda, 25. feb. 2004., para. 102; *Blaškić*, Drugostepena presuda, para. 49.

²⁶³ *Zlatko Aleksoskić*, predmet br. IT-95-14/1-A, Drugostepena presuda, 24. mart 2000., para. 162.

²⁶⁴ *Blaškić*, Drugostepena presuda, para. 50; *Anto Furundžija*, predmet br. IT-95-17/1-A, Drugostepena presuda, 21. juli 2000., para. 246. Nije morao imati namjeru da pruži pomoć. *Blaškić*, Drugostepena presuda, para. 49.

²⁶⁵ *Blagojević i Jokić*, Drugostepena presuda, para. 127; *Radislav Krstić*, predmet br. IT-98-33-A, Drugostepena presuda, 19. april 2004., paragrafi 140-1.

Pomaganje i podržavanje generalno podrazumijeva manji stepen neposrednog sudjelovanja u krivičnom djelu od „počinjenja”.²⁶⁶ Neki od primjera pomaganja i podržavanja procesuiranih pred međunarodnim sudovima su:

- Stajanje s oružjem pored žrtava kako bi ih se spriječilo u bijegu;²⁶⁷
- Davanje oružja neposrednom počinitelju;²⁶⁸
- Dovođenje neposrednog počinitelja na mjesto zločina i pokazivanje ljudi koje treba ubiti;²⁶⁹ i
- Slanje rovokopača nakon ubijanja zatvorenika, za koje se ustanovilo da je u velikoj mjeri doprinijelo izvršenju zločina jer su počinitelji znali da se mogu osloniti na ovu vrstu logističke podrške.²⁷⁰

ZNAČAJAN DOPRINOS

Radnja pomaganja ne mora uzrokovati djelo glavnog počinitelja, ali mora imati značajan utjecaj na izvršenje krivičnog djela koje počini glavni počinitelj.²⁷¹ Pitanje da li navedena radnja predstavlja značajnu pomoć zahtijeva istragu zasnovanu na činjenicama.²⁷²

U slučajevima kada je optuženi svjesno učestvovao u izvršenju nekog krivičnog djela, a njegovo učešće je u značajnoj mjeri utjecalo na izvršenje tog krivičnog djela, optuženi još uvijek može biti oglašen krivim, čak i ako njegovo učešće nije bilo ništa drugo nego obavljanje „rutinskih zadataka”.²⁷³

PREŠUTNO ODOBRAVANJE I OHRABRIVANJE

Optuženi može biti osuđen za pomaganje i podržavanje ako se utvrdi da se njegovo postupanje svodilo na prešutno odobravanje i ohrabrivanje izvršenja krivičnog djela, te da je tako postupanje u značajnoj mjeri doprinijelo izvršenju krivičnog djela.²⁷⁴ Naprimjer, ako se nadređena osoba nalazi na mjestu počinjenja krivičnog djela, ali se ne miješa u počinjenje tog djela koje vrši njegov potčinjeni, to se može smatrati prešutnim odobravanjem.

Odgovornost za pomaganje i podržavanje prešutnim odobravanjem zasniva se na ohrabrivanju i podršci koju nečinjenje može pružati glavnim počiniteljima krivičnog djela. Ona se ne zasniva na postojećoj obavezi da se poduzme neka radnja.²⁷⁵ U takvim slučajevima, kombinacija osobe na položaju vlasti i njene fizičke prisutnosti na mjestu počinjenja krivičnog djela može dovesti do zaključka da nemiješanje optužene osobe u stvari predstavlja prešutno odobravanje i ohrabrivanje.²⁷⁶

266 *Čelebići*, predmet br. IT-96-21-A, Drugostepena presuda, 20. feb. 2001., paragrafi 342-3; *Blagojević i Jokić*, Drugostepena presuda, para. 192.

267 *Vasiljević*, Drugostepena presuda, para. 134.

268 *Elizaphan Ntakirutimana i drugi*, predmet br. ICTR-96-10-A i ICTR-96-17-A, Drugostepena presuda, 13. dec. 2004., para. 530.

269 *Ibid.*, para. 532.

270 *Vidoje Blagojević i Jokić*, predmet br. IT-02-60-T, Prvostepena presuda, 17. jan. 2005., paragrafi 766-67.

271 *Blagojević i Jokić*, Drugostepena presuda, para. 187; *Vasiljević*, Drugostepena presuda, para. 102; *Aleksovski*, Drugostepena presuda, para. 162.

272 *Blagojević i Jokić*, Drugostepena presuda, para. 134.

273 *Ibid.*, para. 189.

274 *Radoslav Brđanin*, predmet br. IT-99-36-A, Drugostepena presuda, 3. april 2007., para. 273.

275 *Brđanin*, Drugostepena presuda, para. 273.

276 *Ibid.*

POMAGANJE I PODRŽAVANJE NEČINJENJEM

Kao što je naprijed navedeno, nepoduzimanje radnji u situaciji kada za to postoji zakonska obaveza može voditi ka individualnoj krivičnoj odgovornosti.²⁷⁷ Osoba može pomoći i podržati izvršenje krivičnog djela putem nečinjenja, što podrazumijeva da je optuženi mogao i imao zakonsku obavezu da poduzme neku radnju, ali to nije učinio.²⁷⁸ Uvjeti u pogledu *mens rea* i *actus reus* za pomaganje i podržavanje putem nečinjenja su isti kao i za pomaganje i podržavanje činjenjem.²⁷⁹

Kada se radi o pomaganju i podržavanju nečinjenjem, od oficira se može zahtijevati da, u okviru njegovih mogućnosti postupanja, prekorači svoja *de jure* ovlaštenja i suprotstavi se protuzakonitom naređenju.²⁸⁰

POMAGANJE I PODRŽAVANJE ZAPOVJEDNIKA/NADREĐENIH OSOBA

Actus reus za pomaganje i podržavanje može biti ispunjen kada, naprimjer, zapovjednik dopusti upotrebu resursa koji su pod njegovom kontrolom, uključujući i osoblje, radi potpomaganja počinjenja krivičnog djela.²⁸¹ Sam položaj nadređene osobe nije dovoljan da se samo zbog njegovog prisustva na mjestu počinjenja krivičnog djela zaključi da on ohrabruje ili podržava počinjenje krivičnog djela, međutim, prisustvo nadređene osobe može se doživjeti kao važan pokazatelj ohrabrenja ili podrške.²⁸²

U odjeljku koji slijedi, obrađuje se udruženi zločinački poduhvat. Treba napomenuti da, ne samo da je pretresno vijeće u predmetu *Dorđević* utvrdilo da je optuženi svojim postupanjem na nezakonit način pomogao i podržao počinjenje krivičnih djela za koja se tereti, već i da je optuženi odgovoran za UZP za koji se tereti. Pretresno vijeće je smatralo da se ti oblici odgovornosti prema članu 7. stav 1. Statuta MKSJ međusobno ne isključuju te da je moguće donijeti presudu na osnovu više vidova odgovornosti u odnosu na krivično djelo, ukoliko to odražava ukupnost postupanja optuženog.²⁸³

UDRUŽENI ZLOČINAČKI PODUH VAT

Odredbe Statuta MKSR (član 6., stav 1.) i Statuta MKSJ (član 7., stav 1.) koje govore o individualnoj krivičnoj odgovornosti ne navode eksplicitno UZP. Međutim prema ovim odredbama, na UZP se gleda kao na oblik „počinjenja“ zločina”.²⁸⁴

Actus reus za pomaganje i podržavanje može biti ispunjen kada zapovjednik dopusti upotrebu resursa koji su pod njegovom kontrolom, uključujući i osoblje, radi potpomaganja počinjenja krivičnog djela. Udruženi zločinački poduhvat nije zločin sam po sebi.

Postoje tri različite kategorije udruženog zločinačkog poduhvata.

277 *Orić*, Drugostepena presuda, para. 43; *Vidi također Mile Mrkšić i drugi*, predmet br. IT-95-13/1-A, Drugostepena presuda, 5. maj 2009., para.134.

278 *Blaškić*, Drugostepena presuda, para. 47, 663; *Nahimana*, Drugostepena presuda, para. 482; *Ntagirura i drugi*, Drugostepena presuda, para. 335, 370; *Brdanin*, Drugostepena presuda, para. 274.

279 *Orić*, Drugostepena presuda, para. 43; *Blaškić*, Drugostepena presuda, para. 47..

280 *Mrkšić i drugi*, Drugostepena presuda, para. 94..

281 *Krstić*, Drugostepena presuda, paragrafi 137, 138, 144; *Blagojević i Jokić*, Drugostepena presuda, para. 127.

282 *Anto Furundžija*, predmet br. IT-95-17/1-T, Prvostepena presuda, 10. dec. 1998., para. 209; *Zlatko Aleksovski*, predmet br. IT-95-14/1-T, Prvostepena presuda, 25. juni 1999., paragrafi 64-5, 87; *Čelebići*, Drugostepena presuda, paragrafi 357-9, 364.

283 *Vlastimir Dorđević*, predmet br. IT-05-87/1-T, Prvostepena presuda, 23. feb. 2011., paragrafi 2193 – 2194.

284 *Vidi npr. Tadić*, Drugostepena presuda, para. 190; *Vasiļjević*, Drugostepena presuda, para. 95; *Milorad Krnojelac*, predmet br. IT-97-25-A, Drugostepena presuda, 17. sept. 2003., paragrafi 28-32, 73; *Niakirintimana*, Drugostepena presuda, para. 468; *Momčilo Krajišnik*, predmet br. IT-00-39-A, Drugostepena presuda, 17. mart 2009., paragrafi 655, 659, 662. Drugi hibridni i međunarodni krivični sudovi, uključujući Specijalni sud za Sierra Leone (SSSL) i MKS, također primjenjuju UZP ili njegove varijante.

Actus reus udruženog zločinačkog poduhvata:

1. pluralitet osoba
2. postojanje zajedničkog plana koji uključuje, izvršenje zločina
3. učešće u izvršenju plana

Individualna krivična odgovornost može se javiti kada se nekoliko osoba sa zajedničkim ciljem upusti u zločinačku aktivnost, koju potom počine ili zajedno ili samo neki od članova ove grupe osoba.²⁸⁵ Svako ko doprinese zločinačkoj aktivnosti u izvršenju zajedničke zločinačke namjere²⁸⁶ može se smatrati krivično odgovornim.²⁸⁷ Ovaj vid odgovornosti naziva se „udruženi zločinački poduhvat“ (UZP). Osobe koje čine grupu moraju biti identificirane. Međutim, nije neophodno identificirati svaku od tih osoba po imenu. Nije neophodno da se članovi grupe međusobno poznaju. Ukoliko to okolnosti dopuštaju, može biti dovoljno navesti samo kategorije ili grupe osoba (naprimjer „pripadnici oružanih snaga ABC“ ili „pripadnici policijske jedinice X“).²⁸⁸

Važno je napomenuti da UZP nije zločin sam po sebi. To je oblik individualne krivične odgovornosti za zločine. Dakle, neka osoba se ne može osuditi za, naprimjer, pomaganje i podržavanje UZP-a. Sud BiH se pozivao na udruženi zločinački poduhvat, ali ne i ostali sudovi u BiH, Hrvatskoj ili Srbiji. Umjesto toga, ovi sudovi pozivali su se na doktrinu supočiniteljstva. Za polaznike je važno da razmotre sličnosti i razlike između UZP i supočiniteljstva.

TRI KATEGORIJE UZP

Postoje tri različite kategorije UZP-a, koje u skladu sa sudskom praksom MKSJ i MKSR odražavaju međunarodno običajno pravo.²⁸⁹

UZP I

Prva kategorija je „osnovni“ oblik UZP.²⁹⁰ Ovu kategoriju predstavljaju predmeti u kojima svi supočinitelji, postupajući u skladu sa zajedničkim ciljem, imaju istu zločinačku namjeru. Jedan od primjera je plan za izvršenja ubistva koji sačinu više osoba, pri čemu, iako svako od njih ima različitu ulogu, svi imaju namjeru da ubiju.

UZP II

Druga kategorija je „sistemski“ oblik UZP-a.²⁹¹ Karakteriziraju ga:

- Postojanje organiziranog sistema zlostavljanja;
- Postojanje svijesti optuženog o prirodi tog sistema; i
- Njegovo aktivno učešće u provođenju tog sistema.

285 *Fatmir Limaj i drugi*, predmet br. IT-03-66-A, Drugostepena presuda, 27. sept. 2007., para. 99; *Brdanin*, Drugostepena presuda, para. 430. Ali vidi *Momčilo Krajišnik i Biljana Plavšić*, predmet br. IT-00-39 i 40-AR73.3, Odluka žalbenog vijeća o interlokutornoj žalbi Momčila Krajišnika, žalbeno vijeće, 14. feb. 2002., para. 157 (*Krajišnik* Odluka žalbenog vijeća) zbog nedopustivo neodređenog navođenja identiteta nekih učesnika UZP-a.

286 Mora se pokazati postojanje zajedničkog zločinačkog plana. On se može definirati i u pogledu planiranog zločinačkog cilja i njegovog opsega (*npr.* vremenskih i prostornih granica tog cilja, kao i generalno identiteta budućih žrtava). Postojanje tog plana može biti eksplicitno ili se može podrazumijevati, a može biti i istovremeno.

287 *Tadić*, Drugostepena presuda para. 190. Za obrazloženje UZP-a i odgovor na neke kritike UZP-a vidi *npr. Tadić*, Drugostepena presuda, paragrafi 188-192, 226; *Brdanin*, Drugostepena presuda, paragrafi 371, 431-2.

288 *Limaj*, Drugostepena presuda, para. 99; *Brdanin*, Drugostepena presuda para. 430. Ali vidi *Krajišnik*, Odluka žalbenog vijeća, para. 157 zbog nedopustivo neodređenog navođenja identiteta nekih učesnika UZP-a.

289 *Tadić*, Drugostepena presuda, paragrafi 195-226; *Krnjelac*, Drugostepena presuda paragrafi 83-4; *Ntakirutimana*, Drugostepena presuda para. 462; *Stakić*, Drugostepena presuda, paragrafi 64-5.

290 *Vidi npr. Tadić*, Drugostepena presuda, para. 196; *Ntakirutimana*, Drugostepena presuda, para. 463.

291 *Vidi npr. Tadić*, Drugostepena presuda, paragrafi 202-3; *Krnjelac*, Drugostepena presuda, para. 89; *Vasiljević*, Drugostepena presuda, para. 98; *Ntakirutimana*, Dpresuda, para. 464.

Primjeri sistemskog oblika UZP su situacije u koncentracionim logorima u kojima se zatvorenici ubijaju ili zlostavljaju u skladu sa UZP-om.

UZP III

Treća kategorija je „prošireni” oblik UZP-a.²⁹² On se javlja kada se više osoba složi o UZP-u, a neki učesnik UZP-a počinio zločin koji, iako se ne uklapa u zajednički cilj, predstavlja prirodnu i predvidivu posljedicu realizacije zajedničkog cilja.

Jedan od primjera je kada grupa osoba ima zajednički cilj da prisilno, pod prijetnjom oružja odstrani pripadnike jedne etničke skupine iz nekog sela. Tokom provođenja te namjere, jedna ili više žrtava biva pogođena i ubijena. I dok samo ubistvo možda i nije bilo izričiti dio zajedničkog cilja, ipak se moglo predvidjeti da će prisilno odstranjivanje civila pod prijetnjom oružja rezultirati ubijanjem jednog ili više tih civila.

Žalbeno vijeće Specijalnog tribunala za Liban zauzelo je stajalište da se optuženi ne može oglasiti krivim za zločine u okviru međunarodnog prava koja u skladu sa UZP-om III zahtijevaju posebnu namjeru, kao što su genocid i terorizam.²⁹³

ACTUS REUS

Kategorije UZP imaju zajedničke elemente *actus reus*:

- i Pluralitet osoba. Optuženi mora postupati zajedno sa drugim osobama, u skladu sa zajedničkim planom koji za rezultat ima, ili uključuje, izvršenje jednog ili više krivičnih djela. Osobe ne moraju biti vojno, politički niti administrativno organizirane.
- ii Postojanje zajedničkog plana, projekta ili cilja koji za rezultat ima, ili uključuje, izvršenje zločina. Zajednički plan sam po sebi ne mora predstavljati zločin, ali njegovo izvršenje mora uključivati činjenje krivičnih djela. Nije neophodno unaprijed dogovoriti ili formulirati zločinački cilj. On se može ostvariti bez pripreme i proisteći iz okolnosti.
- iii Učešće optuženog u izvršenju zajedničkog projekta, koji uključuje i počinjenje zločina. Optuženi može učestvovati posredno ili neposredno. Učešće u izvršenju UZP-a ne mora pretpostavljati počinjenje nekog posebnog zločina, u skladu sa statutarnim odredbama MKSJ i MKSR (kao što je ubistvo, istrebljenje, mučenje, silovanje, itd). To može biti pomaganje ili doprinos u izvršenju zajedničkog cilja.²⁹⁴

Doprinos počinjenju zločina ne mora biti neophodan ili znatan, samo mora biti značajan.

Prema tome, učešće optuženog u UZP-u ne mora uključivati fizičko izvršenje materijalnih elemenata zločina sve dok optuženi doprinosi izvršenju zajedničkog cilja koji podrazumijeva činjenje zločina. Iako sam doprinos ne mora biti neophodan ili

292 *Vidi npr. Tadić*, Drugostepena presuda, paragrafi 195-6, 204; *Vasiljević*, Drugostepena presuda paragrafi 95-101; *Ntakirutimana*, Drugostepena presuda, para. 465; *Krajišnik*, Drugostepena presuda paragrafi 171-7. *Vidi Brđanin*, Drugostepena presuda, para. 432; *Milan Martić*, predmet br. IT-95-11-A, Drugostepena presuda, 8. okt. 2008., para. 83 u pogledu kažnjavanja za različite nivoe učešća u UZP-u III.

293 Specijalni tribunal za Liban, predmet br. STL-11-01/I/AC/R 176bis, Odluka žalbenog vijeća o interlokutornoj žalbi u pogledu mjerodavnog prava: terorizam, zločinačko udruživanje, ubistvo, počinjenje, korištenje kumulativnih punjenja, 16. feb. 2011., paragrafi 248-49.

294 *Tadić*, Drugostepena presuda, para. 227.

znatan, on treba u najmanju ruku predstavljati značajan doprinos počinjenju zločina za koje se tereti.²⁹⁵

Učešće nije nužan preduvjet za izvršenje zločina niti je nužno da se zločin ne bi desio da optuženi nije učestvovao u njemu.²⁹⁶ Međutim, mora se pokazati da je učešće optuženog formiralo vezu u lancu uzročno-posljedičnih događaja.²⁹⁷

MENS REA

Tri kategorije UZP imaju različite elemente *mens rea*:

Osoba može biti odgovorna ako je namjeravala jačati zajednički cilj UZP-a a zločin je nastupio kao prirodna i predvidiva posljedica tog zajedničkog cilja.

UZP I:²⁹⁸ Mora se pokazati da su optuženi i ostali učesnici namjeravali počinuti zločin ili zločine koji su bili dio zajedničkog plana. Svi učesnici ili supočinitelji moraju dijeliti istu namjeru da počine te zločine. Optuženi je morao sa namjerom učestvovati u izvršenju zajedničkog plana koji je za cilj imao izvršenje zločina.

UZP II:²⁹⁹ Neophodan uvjet je da je optuženi lično znao za sistem zlostavljanja i namjeravao da ostvaruje taj sistem zlostavljanja. Lična svijest može se dokazivati neposrednim dokazima ili razumnim izvlačenjem zaključka iz položaja optuženog koji je imao vlast.

UZP III:³⁰⁰ Kao i kod UZP-a I, mora se pokazati da je optuženi namjeravao počinuti zločin u okviru zajedničkog cilja. Nije potrebno utvrditi da je optuženi namjeravao počinuti zločine, izvršene u cilju ostvarivanja UZP-a koji izlaze izvan okvira zajedničkog cilja. Optuženi može snositi odgovornost po UZP-u III ako je namjeravao da ostvari zajednički cilj UZP-a, a zločin je nastupio kao prirodna i predvidiva posljedica tog zajedničkog cilja. Stoga, odgovornost postoji ako je:

- (1) Izvršenje jednog ili više zločina izvan okvira zajedničkog cilja bilo *prirodna i predvidiva* posljedica izvršenja UZP-a;
- (2) Optuženi *voljno preuzeo taj rizik*.

Postojanje *mens rea* kod UZP-a vidi se iz toga da li je optuženi bio subjektivno nesmotren ili je postojao *dolus eventualis* („grubi nehat“). Test postojanja UZP-a kod *mens rea* nije standard za nehat.³⁰¹

UZP III ne zahtijeva „vjerovatnoću“ da će zločin biti počinjen. On međutim, zahtijeva da mogućnost da će zločin biti počinjen bude dovoljno velika da je optuženi može predvidjeti. Nisu prihvatljive nevjerojatne verzije događaja.³⁰²

295 *Brdanin*, Drugostepena presuda, para. 430; *Vidi također Miroslav Kvočka, i drugi*, predmet br. IT-98-30/1-A, Drugostepena presuda, 28. feb. 2005., para. 97; *Momčilo Krajišnik*, predmet br. IT-00-39-T, Prvostepena presuda, 27. sept. 2006., para. 883.

296 *Tadić*, Drugostepena presuda, para. 199.

297 *Blagojević i Jokić*, Prvostepena presuda, para. 702.

298 *Vidi npr. Brdanin*, Drugostepena presuda, paragrafi 365, 430-1; *Vasiljević*, Drugostepena presuda, para. 101.

299 *Vidi npr. Tadić*, Drugostepena presuda, paragrafi 202, 220, 228; *Ntakirutimana*, Drugostepena presuda, para. 467.

300 *Vidi npr. Stakić*, Drugostepena presuda, paragrafi 65, 87; *Brdanin*, Drugostepena presuda, para. 411; *Tadić*, Drugostepena presuda, paragrafi 228, 204, 220; *Ntakirutimana*, Drugostepena presuda, para. 467.

301 *Tadić*, Drugostepena presuda, para. 220; *Stakić*, Drugostepena presuda, paragrafi 99 – 103.

302 *Radovan Karadžić*, predmet br. IT-95-5/18-AR72.4, žalbeno vijeće, Odluka po podnesku Tužilaštva kojim se ulaže žalba na odluku pretresnog vijeća o UZP-u III - Predvidivost, 25. juni 2009., para. 18.

ODGOVORNOST ZA ZLOČINE KOJE POČINI GLAVNI POČINITELJ KOJI NIJE UČESNIK UZP-A

Učesnici UZP-a mogu odgovarati za zločine koje počine glavni počinitelji koji nisu učesnici tog poduhvata:

- (1) Ako se zločini mogu pripisati najmanje jednom učesniku poduhvata.
- (2) Ako je taj učesnik, posredstvom glavnog/glavnih počinitelja postupao u skladu sa zajedničkim planom.³⁰³

Ta se veza uspostavlja tako da se pokaže da je učesnik UZP-a iskoristivši osobu koja ne učestvuje u UZP-u počinio zločin u skladu sa zajedničkim zločinačkim ciljem UZP-a.³⁰⁴

Naprimjer, ako je zapovjednik grupe vojnika bio učesnik UZP-a s ciljem da ubiju pripadnike jedne etničke skupine u nekom selu, ali je naredio svojim vojnicima (koji nisu bili učesnici UZP-a) da izvrše ubijanje, krivično odgovorni za ubistva mogu biti ne samo direktni počinitelji, nego i taj zapovjednik, kao i ostali učesnici UZP-a. Ako je tokom vršenja ubistava jedan od vojnika još i silovao neku ženu, a to nije bilo dijelom zajedničkog UZP plana, ali jeste predvidiva posljedica njegovog izvođenja, silovanje se može pripisati zapovjedniku kao što i svi ostali učesnici UZP-a mogu biti krivi za silovanje.

Da bi se osudio učesnik UZP-a za zločine koje su počinite osobe koje nisu učesnici UZP-a, izvršavanje zločina koje počini osoba koja nije učesnik moralo je biti dijelom zajedničkog zločinačkog cilja (UZP I) ili organiziranog zločinačkog sistema (UZP II), ili biti prirodna i predvidiva posljedica zajedničkog zločinačkog cilja (UZP III).³⁰⁵

Utvrdjivanje veze između zločina i učesnika UZP-a mora se procjenjivati od slučaja do slučaja.³⁰⁶ Pokazatelji koji ukazuju na postojanje takve veze uključuju dokaz o tome da je učesnik UZP-a eksplicitno ili implicitno tražio od osobe koja nije učesnik UZP-a da počini takav zločin, ili je podstrekavao, naređivao, ohrabrivao ili na drugi način iskoristio osobu koja nije učesnik UZP-a da počini zločin.³⁰⁷ Osoba koja nije učesnik UZP-a nije morala dijeliti *mens rea* sa učesnikom UZP-a, niti je morala znati za postojanje UZP-a; ono što je bitno je da li je učesnik UZP-a iskoristio osobu koja nije učesnik UZP-a da počini *actus reus* zločina koje čini dio zajedničkog cilja.³⁰⁸

PROŠIRENJE ILI NOVI UZP

Udruženi zločinački poduhvati nisu statični. Novi UZP može proisteći iz već postojećeg UZP-a. Ako se zajednički zločinački cilj ili plan u osnovi izmijeni, onda to predstavlja novi zajednički plan i, prema tome, novi UZP. Tu se ne radi o pukom nastavku starog UZP-a.³⁰⁹

Osoba koja nije učesnik UZP-a nije morala dijeliti *mens rea* sa učesnikom UZP-a, niti je morala znati za postojanje UZP-a. Udruženi zločinački poduhvati nisu statični. Novi UZP može proisteći iz već postojećeg UZP-a.

303 *Karadžić*, Drugostepena presuda, para. 168.

304 *Brdanin*, Drugostepena presuda, para. 413.

305 *Brdanin*, Drugostepena presuda, paragrafi 410-1, 418; *Karadžić*, Drugostepena presuda, para. 171.

306 *Brdanin*, Drugostepena presuda, para. 413, *Karadžić*, Drugostepena presuda, para. 169.

307 *Krujišnik*, Drugostepena presuda, para. 226.

308 *Brdanin*, Drugostepena presuda, para. 410.

309 *Blagojević i Jokić*, Prvostepena presuda, para. 700.

U
međunarodnom
pravu,
krivično djelo
udruživanja
postoji samo
u odnosu na
genocid.

Optuženi koji se možda složio sa starim UZP-om ne predstavlja nužno dio novog UZP-a i ne može biti kriv za zločine koji su povezani s njim.³¹⁰ I ako se optuženi složi sa novim UZP-om, onda on ili ona može biti kriva za zločine koji su vezani za novi UZP. To slaganje može biti eksplicitno ili se može dogoditi spontano i implicitno se zaključiti iz posrednih dokaza.³¹¹

OPĆI PRIMJERI

U tabeli koja slijedi navode se primjeri za tri oblika UZP-a:

Okolnosti	Kategorija UZP-a
Šest ljudi okruži razoružanog borca i nogama ga izudaraju na smrt. Optuženi je borcu vezao ruke.	UZP I – svi supočinitelji imali su namjeru da ubiju borca i tome su značajno doprinijeli.
Optuženi je logistički oficir u logoru ratnih zarobljenika u kojem se zatvorenici pogubljuju po kratkom postupku.	UZP II – vojna ili upravna jedinica kolektivno je počinila zločine u okolnostima koncentracionog logora.
Tri pijana pripadnika paravojsnih snaga siluju ženu dok optuženi čuva vrata i drži podalje ljude koji bi je mogli spasiti.	UZP I – svi zločinački namjeravali su silovati ženu i tome su značajno doprinijeli.
Optuženi finansira ili nezakonito naoružava paravojsne grupe, čiji pripadnici su osuđeni za teška krivična djela, oslobođeni za tu vojnu operaciju radi ostvarivanja kontrole nad teritorijom. Paravojsne snage zatim vrše protupravna ubistva i pljačkaju imovinu civilnog stanovništva.	UZP III – zločini su prirodna i predvidiva posljedica učešća optuženog.

BOSNA I HERCEGOVINA

Sud BiH generalno primjenjuje Krivični zakon BiH iz 2003. godine u sudskim postupcima za zločine protiv čovječnosti, ratne zločine i genocid, koji su se desili u vrijeme sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Entitetski sudovi u BiH generalno primjenjuju Krivični zakon SFRJ u postupcima za ratne zločine koji su se desili u ovim sukobima.

Krivični zakon BiH³¹² propisuje vidove odgovornosti primjenjive na sva krivična djela navedena u Zakonu. O njima se ovdje detaljno ne raspravlja, ali oni uključuju:

³¹⁰ *Krajšnik*, Prvostepena presuda, para. 1903.

³¹¹ *Krajšnik*, Drugostepena presuda, para. 163.

³¹² Krivični zakon BiH, Službeni list BiH, 03/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 08/10, prečišćeni tekst, *dostupno na*: www.sudbih.gov.ba

- Učiniteljstvo / saučiniteljstvo (član 29.);
- Podstrekavanje (član 30.); i
- Pomaganje (član 31.).

XVII glava Krivičnog zakona BiH obrađuje zločine protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom. Svaki član koji se odnosi na određeno krivično djelo također uključuje i vidove odgovornosti primjenjive na to krivično djelo, pored općih vidova odgovornosti obrađenih u ranijem tekstu.

Član 180. također propisuje individualne i komandne vidove odgovornosti primjenjive na mnoge okrutne zločine obuhvaćene Krivičnim zakonom BiH.³¹³

Član 180., stav 1. predviđa sljedeće vidove odgovornosti:

- Planiranje;
- Podstrekavanje;
- Naređivanje;
- Organiziranje grupe osoba radi počinjenja krivičnih djela;³¹⁴
- Počiniteljstvo / supočiniteljstvo; i
- Pomaganje i podržavanje.

Član 180. Krivičnog zakona BiH:

- (1) Osoba koja planira, naredi, učini ili podstrekava ili pomaže u planiranju, pripremanju ili učinjenju krivičnih djela iz člana 171. (*Genocid*), 172. (*Zločini protiv čovječnosti*), 173. (*Ratni zločin protiv civilnog stanovništva*), 174. (*Ratni zločini protiv ranjenika i bolesnika*), 175. (*Ratni zločini protiv ratnih zarobljenika*), 177. (*Protupravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja*), 178. (*Protupravno oduzimanje stvari od ubijenih i ranjenih na ratištu*) i 179. (*Povrede zakona ili običaja ratovanja*) ovog zakona, kriva je za to krivično djelo. Službeni položaj bilo kojeg lica, bilo da se radi o šefu države ili vlade, ili o odgovornoj službenoj osobi vlade, ne oslobađa takvu osobu krivice niti utječe na ublažavanje kazne.
- (2) Činjenica da je neko od krivičnih djela iz člana 171. do 175. i člana 177. do 179. ovog zakona učinjeno od strane podređenog, ne oslobađa njemu nadređenu osobu od krivice, ukoliko je ta nadređena osoba znala ili je mogla znati da se njen podređeni sprema učiniti takvo djelo, odnosno da je već učinio takvo djelo, a nadređena osoba je propustila da preduzme nužne i razumne mjere da spriječi učinjenje krivičnog djela, odnosno da učinitelj tog djela bude kažnjen.
- (3) Činjenica da je neka osoba postupala po naređenju vlade ili neke njoj nadređene osobe, ne oslobađa je krivice, ali može utjecati na ublažavanje kazne ako sud smatra da to interesi pravičnosti zahtijevaju.

³¹³ Krivični zakon BiH, Čl. 180. Primjenjuje se na čl. 171. (*Genocid*), 172. (*Zločini protiv čovječnosti*), 173. (*Ratni zločin protiv civilnog stanovništva*), 174. (*Ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika*), 175. (*Ratni zločin protiv ratnih zarobljenika*), 177. (*Protupravno ubijanje ili ranjavanje neprijatelja*), 178. (*Protupravno oduzimanje stvari od ubijenih i ranjenih na ratištu*) i 179. (*Povrede zakona ili običaja rata*).

³¹⁴ Obratite pažnju na to da je ovo i zločin i oblik odgovornosti. *Vidi npr.* Komentar na Krivični zakon BiH, str. 584..

Član 180, stav 1. Krivičnog zakona BiH gotovo je identičan članu 7. stav 1. Statuta MKSJ.

Vidovi odgovornosti obuhvaćeni članom 180. općenito se podudaraju sa odredbama Krivičnog zakona BiH u vezi sa počinjenjem, sudioništvom i podstrekavanjem za sva krivična djela (član 29., 30. i 31.). Međutim, zakonodavci su imali namjeru da član 180. proširi moguće vidove odgovornosti za okrutne zločine i rukovodili su se principima krivične odgovornosti u međunarodnom krivičnom pravu i odredbama Statuta MKSJ.³¹⁵ Član 180., stav 1. gotovo je identičan članu 7., stav 1. Statuta MKSJ.³¹⁶

Individualna krivična odgovornost iz člana 180. primjenjiva je samo na krivična djela nabrojana u XVII glavi Krivičnog zakona BiH.

Djela navedena u članu 180., stav 1. ponekad je teško razgraničiti, pošto počinitelji u vršenju krivičnog djela uglavnom poduzimaju više radnji koje se međusobno prepliću.³¹⁷ Nekim od ovih radnji stvara se ili učvršćuje odluka kod drugih osoba da počine neku krivičnu radnju (npr. podstrekavanje), dok su neke od njih radnje koje prethode izvršenju krivičnog djela (npr. planiranje i pomaganje i podržavanje).³¹⁸ Stoga je važno da se shvate razlike između ovih vidova odgovornosti i načini na koje oni međusobno djeluju.

Ko "poziva ili podstrekava na učinjenje" genocida, zločina protiv čovječnosti ili ratnih zločina odgovoran je za podstrekavanje.

Također je važno zapamtiti da je individualna krivična odgovornost za naprijed navedeno postupanje iz člana 180. primjenjiva samo na krivična djela izričito nabrojana u XVII glavi Krivičnog zakona BiH,³¹⁹ odnosno:

- Genocid (član 171.);
- Zločini protiv čovječnosti (član 172.);
- Ratni zločin protiv civilnog stanovništva (član 173.);
- Ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika (član 174.);
- Ratni zločin protiv ratnih zarobljenika (član 175.);
- Protupravno ubijanje ili ranjavanje neprijatelja (član 177.);
- Protupravno oduzimanje stvari od ubijenih i ranjenih na ratištu (član 178.); i
- Povrede zakona i običaja rata (član 179.).

Član 180., stav 2. propisuje odredbe o odgovornosti nadređenog

Član 176. Krivičnog zakona BiH

- i Organiziranje grupe ljudi radi učinjenja
 - a. genocida,
 - b. zločina protiv čovječnosti,
 - c. ratnog zločina protiv civilnog stanovništva,
 - d. ratnog zločina protiv ranjenika i bolesnika; i
 - e. ratnog zločina protiv ratnih zarobljenika; i
- ii Ko postane pripadnik takve grupe.

³¹⁵ Komentar na Krivični zakon BiH, str. 594

³¹⁶ *Ibid.*, str. 593.

³¹⁷ *Ibid.* str. 594.

³¹⁸ *Ibid.*

³¹⁹ *Ibid.* str. 595.

ODGOVORNOST NADREĐENOG

.....
 Odgovornost
 nadređenog
 ne nameće
 nadređenom
 striktnu
 odgovornost
 za krivična
 djela njegovih
 podređenih.

Odgovornost nadređenog predstavlja oblik odgovornosti na međunarodnom nivou koji nema paralelni opći princip odgovornosti u pravnim sistemima većine zemalja.³²⁰ Odgovornost nadređenog je oblik odgovornosti za propuštanje (nečinjenje). Ona obuhvata situacije kada zapovjednik propusti da poduzme mjere.

Obrazloženje za odgovornost nadređene osobe je u jačanju i osiguravanju poštivanja međunarodnog humanitarnog prava.³²¹ Provođenje međunarodnog humanitarnog prava ovisi o zapovjednicima i stoga je neophodno da zapovjednici snose krivičnu odgovornost ako propuste osigurati poštivanje zakona. Cilj odgovornosti nadređene osobe je da nadređeni budu odgovorni za propust u sprječavanju krivičnog djela, odvratanju od protuzakonitog postupanja njihovih podređenih ili kažnjavanju njihovog protuzakonitog ponašanja.

Princip po kojem vojne i druge nadređene osobe (uključujući i predstavnike civilnih vlasti) mogu biti krivično odgovorne za djela svojih podređenih definiran je u međunarodnom ugovornom i običajnom pravu.³²² Ovaj princip se primjenjuje na međunarodne i nemeđunarodne oružane sukobe.³²³

Odgovornost nadređenog ne nameće nadređenom striktnu odgovornost za krivična djela njegovih podređenih.³²⁴ Optuženi se ne tereti za krivična djela koja su počinili njegovi podređeni—on je odgovoran zato što nije izvršio svoju obavezu da ih kao nadređeni spriječi ili kazni.³²⁵

Doktrina odgovornosti nadređenog propisana je članom 7., stav 3. Statuta MKSJ, članom 6., stav 3. Statuta MKSR i članom 28. Rimskog statuta. Odredbe Statuta MKSJ i MKSR su identične. O razlikama između ovih odredbi i Rimskog statuta se govori u daljem tekstu.

Kako bi se pozvali na krivičnu odgovornost prema članu 7., stav 3. Statuta MKSJ (koji je identičan članu 6., stav 3. Statuta MKSR) po osnovu odgovornosti nadređenog, potrebno je zadovoljiti tri kriterija:³²⁶

- (1) Postojanje odnosa nadređeni-podređeni između nadređenog (optuženog) i počinitelja krivičnog djela;
- (2) Da je optuženi znao ili imao razloga da zna da će se počiniti krivično djelo ili da je krivično djelo već počinjeno; i

320 Robert Cryer, et al., *An Introduction to International Criminal Law and Procedure (Uvod u međunarodno krivično pravo i postupak)*, 387 (II izdanje 2010).

321 Ženevske konvencije, Dodatni protokol I, čl. 86(1) i 87.

322 *Zejnil Delalić („Čelebići“)*, predmet br. IT-96-21-A, drugostepena presuda, 20. feb. 2001. para. 195. Ovaj princip se primjenjuje u nekoliko drugih nacionalnih, hibridnih i međunarodnih pravosuđa. Definicija u članu 28. Statuta MKS je u nekim aspektima stroža od definicije prema običajnom pravu i u nekim drugim pravosuđima.

323 *Emer Hadžihasanović*, predmet br. IT-01-47-AR72, Odluka po Interlokutornoj žalbi odbrane na nadležnost Suda u odnosu na komandnu odgovornost, žalbeno vijeće, 16. juli 2003., paragrafi 13, 31.

324 *Čelebići*, drugostepena presuda, paragrafi 239, 313.

325 *Milorad Krnojelac*, predmet br. IT-97-25-A, drugostepena presuda, 17. sept. 2003., para. 171.

326 *Čelebići*, Drugostepena presuda, paragrafi 189-198, 225-226, 238-239, 256, 263; *Zlatko Aleksoski*, predmet br. IT-95-14/1-A, drugostepena presuda, 24. mart 2000., para. 72; *André Ntagerura*, predmet br. ICTR-99-46-A, Drugostepena presuda, 7. juli 2006., para. 26.

- (3) Da je optuženi propustio da poduzme neophodne i razumne mjere kako bi spriječio krivično djelo ili kaznio njegovog počinitelja.

Doktrina odgovornosti nadređenog neposredno je inkorporirana u zakone koje primjenjuje Sud BiH, ali ne i u zakone koje primjenjuju drugi sudovi u BiH, Hrvatskoj i Srbiji za krivična djela počinjena tokom sukoba u bivšoj Jugoslaviji. Međutim, sudovi u Hrvatskoj nalaze da su zapovjednici odgovorni za djela svojih počinjenih prema hrvatskim zakonima.

INDIVIDUALNA KRIVIČNA ODGOVORNOST NASUPROT ODGOVORNOSTI NADREĐENOG

Odgovornost nadređenog je drugačija i nastaje kada nadređeni propusti da spriječi ili kazni svog podređenog za počinjenje krivičnog djela. Zapovjednik se ne tereti za počinjenje krivičnog djela.	Individualna odgovornost i odgovornost nadređenog predstavljaju dvije različite kategorije krivične odgovornosti.
Efektivna kontrola predstavlja stvarnu mogućnost da se spriječi krivično djelo ili kazne njegovi počinitelji.	Individualna krivična odgovornost nastaje kada neka osoba direktno počini ili doprinese počinjenju krivičnog djela.
		Odgovornost nadređenog je drugačija i nastaje kada nadređeni propusti da spriječi ili kazni svog podređenog za počinjenje krivičnog djela. Prema tome, zapovjednik se ne tereti za počinjenje krivičnog djela – ali može biti odgovoran za svoj propust u vezi krivičnog djela koje je počinio njegov podređeni.
		Kada se optuženi tereti na osnovu oba oblika odgovornosti za konkretno krivično djelo, presudu treba donijeti u odnosu na individualnu krivičnu odgovornost, s tim da se zapovjedni/nadređeni položaj optuženog smatra otežavajućim faktorom prilikom odmjeravanja kazne. ³²⁷ Naprimjer, kada vojni zapovjednik naredi da se počini krivično djelo koje počine njegovi podređeni, on treba biti osuđen za davanje „naređenja“ za počinjenje djela, a ne po osnovu odgovornosti nadređenog za propust da spriječi ili kazni.
		Optuženi se može smatrati odgovornim zbog svoje zapovjedne uloge ne samo kada podređeni fizički počini krivično djelo, nego i ako je podređeni planirao, podstrekavao ili na drugi način pomagao i podržavao planiranje, pripremu ili izvršenje tog krivičnog djela. ³²⁸

ODNOS NADREĐENI-PODREĐENI

Odnos nadređeni-podređeni karakterizira hijerarhijski odnos između nadređenog i podređenog.³²⁹ Ovaj hijerarhijski odnos može postojati na temelju nečije *de jure* ili *de facto* pozicije autoriteta.³³⁰ Nije potrebno da odnos nadređeni-podređeni bude formaliziran ili utvrđen isključivo formalnim statusom.³³¹ Dovoljno je postojanje i direktnog i indirektnog odnosa subordinacije u okviru hijerarhije.³³²

327 *Čelebić*, Drugostepena presuda, para. 745; *Tihomir Blaškić*, Predmet br. IT-95-14-A, Drugostepena presuda, 29. juli 2004., paragrafi 89, 91.

328 *Vidoje Blagojević i Dragan Jokić*, predmet br. IT-02-60-A, Drugostepena presuda, 9. maj 2007., para. 280; *Ferdinand Nahimana*, predmet br. ICTR-99-52-A, Drugostepena presuda, 28. nov. 2007., paragrafi 485-6; *Naser Orić*, predmet br. IT-03-68-A, Drugostepena presuda, 3. juli 2008., para. 21.

329 *Čelebić*, Drugostepena presuda, para. 303.

330 *Čelebić*, Drugostepena presuda, para. 193; *Aleksovski*, Drugostepena presuda, para. 76.

331 *Čelebić*, Prvostepena presuda, para. 370.

332 *Čelebić*, Prvostepena presuda, para. 252; *vidi također Sefer Halilović*, predmet br. IT-01-48-A, Drugostepena presuda, 16. okt. 2007., para. 59.

MKSJ je usvojio sljedeće definicije *de jure* i *de facto* kontrole:

De Jure: formalna „ovlaštenja za zapovijedanje i rukovođenje podređenima; nadređeni koji imaju kontrolu nad podređenima ”.³³³

De Facto: „Neformalna ovlaštenja za zapovijedanje i rukovođenje; međutim, da bi sud uzeo u obzir vršenje *de facto* ovlaštenja, počinitelj osnovnog krivičnog djela mora biti u podređenom položaju u odnosu na osobu višeg čina i pod njenom direktnom ili indirektnom kontrolom”.³³⁴

IDENTIFIKACIJA PODREĐENIH

Mora se utvrditi³³⁵ postojanje podređenih koji su krivi za počinjenje krivičnog djela koje treba identificirati uz određen stepen preciznosti.³³⁶ Međutim, nije nužno da nadređeni zna tačan identitet svojih podređenih koji su počinili krivična djela.³³⁷ Ako optužba nije u mogućnosti da po imenu navede one koji su direktno sudjelovali u tim događajima, dovoljno je da ih identifikira barem prema njihovoj „kategoriji“ (ili službenom položaju) kao grupe.³³⁸

EFEKTIVNA KONTROLA

Izuzetno je važno da optužba mora utvrditi da je nadređeni imao efektivnu kontrolu nad osobama koje su počinile krivično djelo.³³⁹ Efektivna kontrola predstavlja stvarnu mogućnost da se spriječi krivično djelo ili kazne njegovi počinitelji.³⁴⁰

Odgovornost nadređenog snosi nadređeni koji ima efektivnu kontrolu, ali je ne koristi.³⁴¹

Nadređeni koji ima samo privremenu ili *ad hoc* kontrolu nosi teret odgovornosti nadređenog kada ta kontrola postoji uporedo sa *actus reus*-om osnovnog krivičnog djela.³⁴²

Ako dva ili više nadređenih imaju efektivnu kontrolu, svi oni se mogu smatrati krivično odgovornim. Osoba se ne može braniti time da je neko drugi imao efektivnu kontrolu.³⁴³

Efektivna kontrola se razlikuje od značajnog utjecaja. Značajan utjecaj nad podređenima koji ne doseže prag efektivne kontrole nije dovoljan.³⁴⁴

Nadalje, moguće je da čak i „zvanični“ zapovjednici ili nadređeni nemaju stvarnu efektivnu kontrolu nad svojim podređenim. Nadređeni kojem je data *de jure* vlast, a

333 *Čelebić*, Prvostepena presuda, para. 354.

334 *Čelebić*, Drugostepena presuda, para. 193. .

335 *Orić*, Drugostepena presuda, para. 35..

336 *Blagojević i Jokić*, Drugostepena presuda, para. 287.

337 *Ibid.* u para. 287.

338 *Hadžihasanović*, Prvostepena presuda, para. 90. Drugostepena presuda u predmetu *Orić* može poslužiti kao dobar primjer potrebnog nivoa preciznosti u identifikaciji..

339 *Čelebić*, drugostepena presuda, para. 197..

340 *Ibid.* u para. 256.

341 *Ibid.* u para. 266.

342 *Dragoljub Kunarac*, predmet br. IT-96-23-T, prvostepena presuda, 22. feb. 2001., para. 399.

343 *Krnjodac*, prvostepena presuda, para. 93..

344 *Ibid.* u prvostepenoj presudi, para. 197.

koji nema stvarnu kontrolu nad svojim podređenim, ne bio odgovoran prema doktrini odgovornosti nadređenog, dok bi *de facto* nadređeni koji nije formalno postavljen ili zadužen, ali u stvarnosti ima efektivnu kontrolu nad počiniteljima krivičnog djela, mogao snositi takvu odgovornost.³⁴⁵

Generalno, postojanje *de jure* ovlasti samo po sebi, kao pravne ovlasti samo za izdavanje naređenja, možda nije dovoljno za utvrđivanje odgovornosti nadređenog, ako se to ne manifestira kroz efektivnu kontrolu.³⁴⁶ Međutim, sud može pretpostaviti da prisustvo takvih ovlasti *prima facie* rezultira efektivnom kontrolom ako se ne dokaže suprotno.³⁴⁷

UDALJENOST KONTROLE

Optuženi može biti krivično odgovoran kao nadređeni kad je veza s počiniteljima krivičnog djela udaljena. Naprimjer:

Da li se efektivna kontrola proteže od nadređenih do podređenih krivih za zločine preko drugih podređenih koji su međukarike u lancu komandovanja je u formalnopravnom smislu nebitno. Ono što je bitno jeste da li nadređeni ima stvarnu mogućnost da spriječi ili kazni krivično odgovornog podređenog. Posebno pitanje, da li je zbog blizine ili udaljenosti kontrole nadređeni doista posjedovao efektivnu kontrolu, jeste pitanje dokazivanja, a ne materijalnog prava. Također, pitanje da li je utvrđeno da je podređeni učestvovao u zločinima putem posrednika nebitno je sve dok je njegova krivična odgovornost utvrđena van razumne sumnje.³⁴⁸

FAKTORI BITNI ZA UTVRĐIVANJE EFEKTIVNE KONTROLE

Kriteriji koji ukazuju na postojanje ovlaštenja koja su relevantna za efektivnu kontrolu uključuju:

- Formalnost postupka postavljanja nadređenog;
- Moć nadređenog da izdaje naređenja ili poduzima disciplinske mjere;
- Dokaz da su pripadnici grupe ili jedinice koja je učestvovala u krivičnim djelima prijavili ta djela optuženom;
- Kontrola nad finansijama i plaćama počinitelja;
- Činjenica da su podređeni discipliniraniji u prisustvu nadređenog nego kada su on ili ona odsutni;
- Mogućnost podnošenja izvještaja nadležnim organima radi poduzimanja odgovarajućih mjera;
- Ovlast potpisivanja naređenja, s tim da potpis na dokumentu nije čisto formalan niti je stavljen samo u cilju provođenja odluke koju su donijeli drugi, nego da je ta moć potkrijepljena sadržajem dokumenta ili da se očigledno postupa u skladu s tim;

³⁴⁵ *Ibid.* u prvostepenoj presudi, para. 197.

³⁴⁶ *Orić*, drugostepena presuda, para. 91.

³⁴⁷ *Krnjelać*, prvostepena presuda, para. 197; *Halilović*, drugostepena presuda, para. 85. Ovim se teret dokazivanja efektivne kontrole ne prebacuje na odbranu, nego se samo potvrđuje da posjedovanje *de jure* ovlaštenja predstavlja dio dokaza koji će pokazati da je nadređeni imao efektivnu kontrolu nad svojim podređenima. *Orić*, drugostepena presuda, paragrafi 91-2; *Hadžibasanović*, drugostepena presuda, para. 21.

³⁴⁸ *Orić*, drugostepena presuda, para. 20.

- Istaknut položaj optuženog u javnosti koji se očituje kroz njegove javne nastupe i izjave ili učestvovanje u međunarodnim pregovorima na visokom nivou;³⁴⁹ i
- Dokaz da optuženi nije samo u mogućnosti da izdaje naređenja nego da se njegova naređenja u stvarnosti i izvršavaju; nasuprot tome, ako se njegova naređenja nisu izvršavala, to može potkopati zaključak o efektivnoj kontroli.³⁵⁰

Pretno vijeće MKSJ utvrdilo je da je Delić kao komandant u Armiji BiH (ABiH), imao efektivnu kontrolu nad grupom stranih boraca (Odredom El Mudžahedin ili OEM) za određene postupke na osnovu sljedećih faktora:

- Da je OEM u načelu postupao u skladu s naređenjima ABiH;
- Učešće OEM u borbenim dejstvima ABiH i njegovo postupanje u skladu sa borbenim zapovijedima ABiH;
- Da je OEM poštovao procedure postupanja sa zarobljenicima koje je primjenjivala ABiH;
- Pristup objektima OEM i zarobljenim pripadnicima neprijateljske strane;
- Regrutiranje lokalnih stanovnika od strane OEM i popuna njegovog sastava vojnicima ABiH;
- Međusobno pomaganje ABiH i OEM;
- Procedura izvještavanja koje se pridržavao OEM;
- Odnos između OEM i jedinica i vojnika ABiH;
- Odnos između OEM i vlasti izvan ABiH;
- Mogućnost provođenja istrage protiv pripadnika OEM i njihovog kažnjavanja;
- Imenovanja i unaprjeđenja pripadnika OEM od strane ABiH, kao i nagrade koje im je dodijelila ABiH; i
- Raspuštanje OEM.³⁵¹

Stvarna mogućnost kažnjavanja i s njom povezana obaveza kažnjavanja počinitelja mogu predstavljati efektivnu kontrolu nad počiniteljima jedino ako su zasnovane na već postojećem odnosu nadređeni-podređeni između optuženog i počinitelja.³⁵²

Posjedovanje sveobuhvatne kontrole nad borbenim operacijama nije izričit uvjet za postojanje ovog oblika odgovornosti. Međutim, ako je takva činjenica navedena, to će se smatrati načinom dokazivanja postojanja ili nepostojanja odnosa nadređeni-podređeni.³⁵³

PRIMJERI POSTOJANJA EFEKTIVNE KONTROLE

Dokazivanje efektivne kontrole uveliko zavisi od činjeničnog stanja svakog predmeta i stoga predstavlja ključni aspekt svakog predmeta koji uključuje odgovornost nadređenog. Konkretni primjeri osoba za koje je na MKSJ i MKSR utvrđeno da su imale efektivnu kontrolu nad svojim podređenima su sljedeći:

³⁴⁹ *Vidi npr. Hadžibasanović*, prvostepena presuda, para. 83; *Orić*, prvostepena presuda, para. 312.

³⁵⁰ *Halilović*, drugostepena presuda, para. 207.

³⁵¹ *Rasim Delić*, predmet br. IT-04-83-T, Prvostepena presuda, 15. sept. 2008., paragrafi 364 -8.

³⁵² *Halilović*, Drugostepena presuda. para. 210.

³⁵³ *Ibid.* u para. 69.

- *Prefekt prefektura* u Ruandi koji je imao *de jure* ovlast nad gradonačelnikom (*bourgmestre*), lokalnom policijom i pripadnicima državne žandarmerije (*gendarmierie nationale*) na temelju generalnog ovlaštenja o nadzoru nad lokalnim vlastima, i koji je imao sveobuhvatnu dužnost da održava javni red i sigurnost, te posebne ovlasti da direktno kontrolira lokalnu policiju.³⁵⁴
- *De facto* komandant logora koji je imao ovlasti da disciplinski kazni ili udalji stražare, kao i da poduzme mjere u cilju osiguranja reda.³⁵⁵
- *De facto* upravnik vojnog zatvora, koji je imao ovlasti da izdaje naređenja stražarima i pokreće disciplinske ili krivične postupke protiv stražara koji su počinili zlostavljanja tako da ih prijavi komandantu vojne policije i predsjedniku vojnog suda. Stražari su postupali u skladu sa uputstvima optuženog i odgovarali su mu za svoje radnje.³⁵⁶

PRIMJERI NEPOSTOJANJA EFEKTIVNE KONTROLE

Konkretni primjeri nepostojanja efektivne kontrole nad podređenima kod osoba kojima je suđeno pred MKSJ su sljedeći:

U predmetu *Hadžihasanović*, žalbeno vijeće je zaključilo da optuženi kao viši oficir u Armiji Bosne i Hercegovine nije imao efektivnu kontrolu nad OEM koji je djelovao u istom području gdje i bosanske snage od 13. augusta do 1. novembra 1993. godine, i poništio je osuđujući dio presude u odnosu na krivična djela koja je ova jedinica počinila u tom periodu.³⁵⁷ Pretresno vijeće zasnovalo je svoju odluku na tri pokazatelja efektivne kontrole:

- ovlast da izda naređenje OEM i da se ta naređenja izvršavaju,
- vođenje borbenih operacija koje uključuju OEM, i
- odsustvo svake druge ovlasti nad OEM.

Žalbeno vijeće utvrdilo je da zaključci pretresnog vijeća potvrđuju da su snage OEM učestvovala u nekoliko borbenih operacija tokom tog perioda, ali to nije dovoljno da bi se pokazala efektivna kontrola. Žalbeno vijeće je u odnosu na gore navedene pokazatelje utvrdilo:

- Moć da se izdaju naređenja i kontrolira njihovo izvršavanje može poslužiti kao pokazatelj efektivne kontrole, ali dokazi na koje se oslanjalo pretresno vijeće nisu bili dovoljni da bi se utvrdilo postojanje efektivne kontrole.³⁵⁸
- Iako je OEM sarađivao i borio se zajedno sa odredom optuženog, OEM je održao značajan nivo nezavisnosti što demantira zaključak pretresnog vijeća da je optuženi imao efektivnu kontrolu.³⁵⁹
- „[E]fektivna kontrola ne može se utvrditi postupkom eliminacije. Iz okolnosti da niko drugi nije imao nadležnosti nad OEM nikako ne proizlazi da je Hadžihasanović u ovom slučaju imao efektivnu kontrolu.³⁶⁰

354 *Clement Kayishema*, predmet br. ICTR-95-1-T, Prvostepena presuda, 21. maj 1999., paragrafi 479-489.

355 *Čelebići*, Prvostepena presuda, paragrafi 722-767.

356 *Aleksoski*, Prvostepena presuda, paragrafi 90-106.

357 *Hadžihasanović*, Drugostepena presuda, para. 231.

358 *Ibid.* u paragrafima 198–201.

359 *Ibid.* u paragrafima 202–214.

360 *Ibid.* u paragrafima 215–217.

- U predmetu *Blagojević i Jokić*, žalbeno vijeće je potvrdilo zaključak pretresnog vijeća da optuženi kao komandant sa de jure kontrolom nad brigadom nije imao efektivnu kontrolu nad svojim podređenim jer su oni djelovali pod kontrolom organa bezbjednosti glavnog štaba.³⁶¹

DA JE ZNAO ILI IMAO RAZLOGA DA ZNA

U slučajevima odgovornosti nadređenog postoje dva oblika znanja:

- Stvarno znanje koje se utvrđuje na osnovu direktnih dokaza ili indicija da se njegovi podređeni spremaju da počine ili su već počinili krivična djela.
- Konstruktivno ili imputirano znanje, to jest da je nadređeni imao u svom posjedu informacije koje su bile takve da je u najmanju ruku mogao biti upozoren na postojeći i stvaran rizik izvršenja takvih krivičnih djela, jer su ukazivale na potrebu dodatne istrage kako bi se utvrdilo da li su njegovi podređeni počinili takva krivična djela ili su se spremali da ih počine.³⁶²

Može se pretpostaviti da znanje postoji ako je nadređeni imao načina da dođe do relevantnih informacija o krivičnom djelu, a namjerno to nije učinio.

STVARNO ZNANJE

Stvarno znanje nadređenog u smislu svijesti o tome da su njegovi podređeni počinili ili su se spremali da počine neko krivično djelo ne može se pretpostaviti.³⁶³ Međutim, u odsustvu neposrednih dokaza, stvarno znanje se može utvrditi posrednim dokazima.

KONSTRUKTIVNO ZNANJE

Imati „razlog da zna“ oblik je imputiranog ili konstruktivnog znanja koje se može dokazati neposrednim dokazima ili indicijama. Dokaz da je nadređeni imao „neke opće informacije u svom posjedu koje bi ga upozorile na eventualna nezakonita djela njegovih podređenih bilo bi dovoljno za dokazivanje da je on „imao razloga da zna“.³⁶⁴ Te informacije ne moraju sadržavati konkretne pojedinosti o protuzakonitim djelima koja su počinili ili se spremaju da počine njegovi podređeni.³⁶⁵

Da bi se utvrdilo da je nadređeni imao „razloga da zna“ nije nužno da je nadređeni doista bio upoznat sa informacijama u svom posjedu, niti da bi te informacije nužno dovele do zaključka o postojanju krivičnih djela. Dovoljno je da su mu informacije bile dostupne i da su upućivale na potrebu dodatne istrage kako bi se utvrdilo da li su njegovi podređeni počinili ili su se spremali da počine krivična djela.³⁶⁶

Važno je napomenuti da su MKSJ i MKSR odbacili svjesni nehat kao osnov za odgovornost u kontekstu komandne odgovornosti (odgovornosti nadređenog)³⁶⁷ Mora se dokazati jedan viši standard – da je imao razloga da zna. Kao što je istaklo Žalbeno vijeće MKSR u predmetu *Bagilishema*:

³⁶¹ *Blagojević i Jokić*, Drugostepena presuda, para. 303.

³⁶² *Čelebići*, Drugostepena presuda, paragrafi 223, 241.

³⁶³ *Halilović*, prvostepena presuda, para. 66.

³⁶⁴ *Orić*, prvostepena presuda para. 322; *Čelebići*, Drugostepena presuda paragrafi 223, 241.

³⁶⁵ *Ignace Bagilishema*, br. ICTR 95-1A-A, Drugostepena presuda, 3. juli 2002., para. 42.

³⁶⁶ *Orić*, Prvostepena presuda, para. 322.

³⁶⁷ *Bagilishema*, Drugostepena presuda, para. 34; *Blaskeić*, Drugostepena presuda, para. 63.

Pozivanje na ‘nehat’ u kontekstu odgovornosti nadređenog vjerovatno bi dovelo do misaone konfuzije [...]. Zakon nameće odgovornost nadređenom da spriječi krivična djela za koja zna ili ima razloga da zna da će biti počinjena, kao i da kazni počinitelje krivičnih djela za koja zna ili ima razloga da zna da su počinjena od strane njegovih podređenih nad kojima on ima efektivnu kontrolu. Prema tome, vojni komandant ili nadređeni u civilnoj vlasti može se smatrati odgovornim ako ne ispuni svoje dužnosti nadređenog tako što namjerno propušta da ih izvršava ili ih grubo i namjerno zanemaruje.³⁶⁸

Može se pretpostaviti da znanje postoji ako je nadređeni imao načina da dođe do relevantnih informacija o krivičnom djelu, a namjerno to nije učinio (*tj.* svjesno nije obraćao pažnju na krivično djelo). Međutim, ono što se mora dokazati je stvarno znanje nadređenog koje bi mu zbog njegove pozicije dalo razloga da dođe do daljih informacija.

Mada te informacije mogu biti generalne prirode (bilo da su u pismenoj ili usmenoj formi), one moraju biti dovoljno konkretne da iziskuju dalje razjašnjenje. To ne znači nužno da se nadređeni može smatrati odgovornim zato što je propustio da lično dođe do tih informacija. Međutim, čim je nadređeni upozoren na rizik nezakonitih djela njegovih podređenih, od njega se očekuje da se raspita za dodatne informacije, a ne da ne čini ništa ili da „svjesno zažmiri”.³⁶⁹

Ne može se pretpostaviti da nadređeni nešto zna samo na osnovu njegove pozicije.³⁷⁰

VEZA SA PODSTREKAVANJEM NA GENOCID

Mens rea za odgovornost nadređenog ne zahtijeva direktno lično saznanje o onome što se govori kada podređeni učestvuje u krivičnom djelu direktnog i javnog podstrekavanja na genocid.³⁷¹ Nije neophodno da optuženi lično posjeduje direktno znanje ili da je u potpunosti i savršeno svjestan zločinačkog diskursa da bi se utvrdila njegova odgovornost nadređenog za podstrekavanje podređenog na genocid.³⁷²

FAKTORI ZA UTVRĐIVANJE ZNANJA

Vijeća u MKSJ i MKSR oslonila su se na sljedeće kategorije dokaza prilikom utvrđivanja znanja nadređenog:³⁷³

- Broj, vrsta i razmjere protupravnih radnji;
- Period tokom kojeg su one izvršene;
- Broj i vrsta angažiranih vojnika ili pripadnika paravojnih snaga;
- Logistika, ako je postojala;
- Mjesto izvršenja djela, i njihova rasprostranjenost;

368 *Bagišbema*, Drugostepena presuda, para. 35; *vidi također Blaškić*, Drugostepena presuda, para. 63; *Hadžibasanović*, Prvostepena presuda, para. 96.

369 *Orić*, prvostepena presuda, paragrafi 321-3.

370 Vidi Guenael Mettraux, *The Law of Command Responsibility* (Pravo komandne odgovornosti), (englesko izdanje), tačka 10.3.2.

371 *Nahimana*, drugostepena presuda, para. 791.

372 *Bagišbema*, drugostepena presuda, paragrafi 28, 42; *Čelebići*, drugostepena presuda, paragrafi 223, 238, 241.

373 *Halilović*, prvostepena presuda, para. 66; *Hadžibasanović* prvostepena presuda, para. 83; *Orić* prvostepena presuda, para. 319; *Ntagerurwa*, prvostepena presuda, para. 648; *Nahimana*, drugostepena presuda, para. 840.

- Taktički tempo operacija;
- Modus operandi sličnih protupravnih radnji;
- Oficiri i osoblje koji su bili angažirani i njihove karakterne osobine;
- Mjesto na kojem se u to vrijeme nalazio komandant;
- Usmeno svjedočenje podređenih, međunarodnih posmatrača, protivnika i stranih političara koji navode da su sa optuženim razgovarali o počinjenju krivičnog djela u području pod kontrolom ili s vojnicima nadređenog;
- Izvještaji međunarodne i domaće štampe o počinjenju masovnog zločina;
- Sistemi izvještavanja i nadzora vojnog komandanta; i
- Slično ponašanje od ranije (nesprečavanje ili nekažnjavanje ranijih krivičnih djela).³⁷⁴

Što je bila veća fizička udaljenost nadređenog od mjesta zločina, to je veći broj dokaza koje će možda budu potrebni kako bi se dokazalo njegovo stvarno znanje o zločinima.³⁷⁵

Opće je pravilo da kolanje glasina ili opći medijski izvještaji nisu dovoljni da bi se utvrdilo potrebno znanje.³⁷⁶

NESPREČAVANJE ILI NEKAŽNJAVANJE

Nadređeni je morao ne poduzeti neophodne i razumne mjere kako bi spriječio svoje podređene da počine ili da ih kazni za počinjenje krivičnog djela.

NEOPHODNE I RAZUMNE MJERE

Neophodne mjere su odgovarajuće mjere koje nadređeni poduzima da bi ispunio svoje obaveze koje pokazuju da je on zaista pokušao da spriječi ili kazni. Razumne mjere su one koje objektivno spadaju u okvir stvarnih ovlasti nadređenog.³⁷⁷

Mjere koje mora poduzeti nadređeni ograničene su na mjere koje su u njegovoj moći. On ima dužnost da provodi mjere koje su razumno moguće u datim okolnostima, uključujući i one koje su izvan njegovih formalnih ovlasti.³⁷⁸ Šta čini ove mjere nije pitanje materijalnog prava, nego dokazivanja.³⁷⁹

Vrsta i obim mjera koje nadređeni treba poduzeti u krajnjoj liniji ovise o stepenu efektivne kontrole nad ponašanjem podređenih u vrijeme kada se od nadređenog očekuje da djeluje.³⁸⁰ On mora poduzeti sve mjere koje su neophodne i razumne kako bi spriječio svoje podređene u planiranju, pripremanju ili izvršavanju mogućeg krivičnog djela. Što se težim i/ili skorijim čine moguća krivična djela podređenih, to se opreznija i brža reakcija očekuje od nadređenog.³⁸¹ Međutim, od nadređenog se ne očekuje da uradi nemoguće.³⁸²

374 Vidi npr. *Hadžić Hasanović*, drugostepena presuda, para. 267.

375 *Halilović*, prvostepena presuda, para. 66.

376 *Hadžić Hasanović*, prvostepena presuda, para. 1223.

377 *Halilović*, drugostepena presuda, para. 63.

378 *Čelebić*, prvostepena presuda, para. 395.

379 *Blaškić*, drugostepena presuda, para. 72.

380 *Orić*, prvostepena presuda, para. 329.

381 *Ibid.*

382 *Ibid.*

DUŽNOST DA SPRIJEČI

Dužnost sprječavanja postoji od trenutka kada nadređeni sazna ili dođe do razumnih osnova za sumnju da se krivično djelo čini ili da se njegovo činjenje sprema, dok dužnost kažnjavanja nastaje nakon počinjenja krivičnog djela.³⁸³ Stoga, ako nadređeni zna ili ima razloga da zna da se čini neko krivično djelo, ili da se sprema njegovo činjenje, on je obavezan da to spriječi i nema pravo da čeka i naknadno kažnjava.³⁸⁴ Dužnost da spriječi postoji u bilo kojoj fazi prije nego što podređeni počini krivično djelo, ako nadređeni zna, ili ima razloga da zna da se takvo djelo priprema ili planira.³⁸⁵

S obzirom na težinu međunarodnih zločina, nadređeni mora hitno djelovati, čim sazna da su zločini počinjeni ili da se njihovo činjenje sprema.³⁸⁶

KAZNA NIJE ZAMJENA ZA NESPREČAVANJE

Propust da se poduzmu neophodne i razumne mjere da se spriječi krivično djelo ne može se ispraviti kasnijim kažnjavanjem podređenog za to djelo.³⁸⁷ Obaveza da spriječi ili kazni ne daje nadređenom dvije alternativne mogućnosti, nego predstavlja dvije različite pravne obaveze: da spriječi počinjenje djela i da kazni počinitelje.

DUŽNOST DA KAZNI

Dužnost kažnjavanja nastupa samo ako, i kada, se javi razumna sumnja da je podređeni počinio krivično djelo.³⁸⁸ Pod ovim uvjetima, nadređeni mora da naredi ili provede odgovarajuće sankcije ili, ako to ne može da uradi, mora barem da provede istragu i utvrdi činjenično stanje kako bi počinitelji pod njegovom efektivnom kontrolom bili dovedeni pred lice pravde.

Nadređeni ne mora lično da provede istragu ili odredi kaznu, ali mora barem osigurati da stvar bude istražena i podnijeti izvještaj nadležnim vlastima radi dalje istrage ili sankcija. Kao i u slučaju sprječavanja krivičnog djela, to što nadređeni nema zakonska ovlaštenja ne znači da ne treba da uradi ono što mu njegove materijalne i stvarne mogućnosti dozvoljavaju. Pošto dužnost kažnjavanja ima za cilj sprječavanje da podređeni u budućnosti čine krivična djela, odgovornost nadređenog može također da proistekne iz njegovog propusta da među osobama pod svojom kontrolom stvori ili održi okruženje u kojem vlada disciplina i poštivanje zakona.

PRIMJERI NEIZVRŠAVANJA DUŽNOSTI SPRJEČAVANJA I KAŽNJAVANJA

Kršenje dužnosti komandanata utvrdili su vojni sudovi koji su uspostavljeni nakon Drugog svjetskog rata i uključuju neizvršavanje sljedećih obaveza:

- Osigurati podnošenje izvještaja o tome da su vojne akcije izvršene u skladu sa međunarodnim pravom;

³⁸³ *Pavle Strugar*, predmet br. IT-01-42-T, Prvostepena presuda, 31. jan. 2005., para. 373.

³⁸⁴ *Ibid.*

³⁸⁵ *Halilović*, Prvostepena presuda, para. 79; *Orić*, Prvostepena presuda, para. 328.

³⁸⁶ *Miroslav Kvočka i drugi*, predmet br. IT-98-30/1-T, Prvostepena presuda, 2. nov. 2001., para. 317.

³⁸⁷ *Blaskić*, Drugostepena presuda, paragrafi 78-85.

³⁸⁸ *Orić*, Prvostepena presuda, para. 336; *Vidi također Halilović*, Drugostepena presuda, para. 182.

- Izdati naređenje s ciljem usklađivanja relevantne prakse sa pravilima ratovanja;
- Usprotiviti se protupravnom postupanju ili ga osuditi;
- Poduzeti disciplinske mjere kako bi snage pod svojom komandom spriječio u činjenju zvjerstava; i
- Zahtijevati od nadređenih vlasti da smjesta poduzmu korake.³⁸⁹

Dužnost nadređenog ne ispunjava se izdavanjem rutinskih naređenja; nego može biti potrebno da se aktivnije postupaju.³⁹⁰ Prema tome, neophodne i razumne mjere mogu uključiti izdavanje posebnih naređenja, s ciljem suzbijanja protupravnog ponašanja i poštivanja pravila ratovanja, te osiguranja provođenja tih naređenja. Kada informacije ukazuju na protupravno ponašanje, od nadređenog bi se moglo zahtijevati, naprimjer, da:

- ispita da li se sprema počinjenje zločina;
- suprotstavi se kriminalnim radnjama ili ih kritizira; ili
- poduzme disciplinske mjere protiv počinjenja zvjerstava.³⁹¹

NIJE NEOPHODNO UTVRDITI UZROČNO-POS LJEDIČNI ODNOS

Uzročno-posljedični odnos nije neophodan uvjet za postojanje odgovornosti nadređenog.³⁹² Prema tome, komandantovo nečinjenje ne mora nužno biti uzrok počinjenja krivičnog djela. Suština ovog oblika krivične odgovornosti je učešće ili doprinos navodnom krivičnom djelu zbog nečinjenja ili neizvršavanja dužnosti nadređenog da spriječi i kazni djelo svojih podređenih.

PRIMJENJIVOST NA VOJNE I CIVILNE VOĐE

Odgovornost nadređenog primjenjiva je na vojne kao i na civilne osobe na položaju vlasti, bilo da su izabrani ili su samoprolašeni, ako se utvrdi da su imali nužnu efektivnu kontrolu nad svojim podređenim.³⁹³ Zbog toga se koristi termin odgovornost „nadređenog“, koji ukazuje na to da odgovornost nije vezana samo za vojne zapovjednike.

Kao kod nadređenih u vojnoj strukturi, nadređeni u civilnoj strukturi smatrać se odgovornim po doktrini krivične odgovornosti nadređenog ako su dio odnosa nadređeni-podređeni, čak i ako je taj odnos posredan. Nije dovoljno samo pokazati da je nadređeni bio osoba od utjecaja. Međutim, to će se uzeti u obzir zajedno sa ostalim relevantnim činjenicama pri procjeni pozicije nadređenog u civilnoj vlasti.

Koncept efektivne kontrole kod nadređenih u civilnoj vlasti razlikuje se po tome što se moć sankcioniranja od strane nadređenih u civilnoj vlasti mora šire posmatrati. Ne može se očekivati da nadređeni u civilnoj vlasti imaju iste disciplinske ovlasti nad

³⁸⁹ *Strugar*, Prvostepena presuda, para. 374.

³⁹⁰ *Ibid.*

³⁹¹ *Orić*, prvostepena presuda, para. 331.

³⁹² *Čelebić*, prvostepena presuda, para. 398.

³⁹³ *Vidi generalno Čelebić*, prvostepena presuda, paragrafi 355-363; *Čelebić*, drugostepena presuda, para. 387; *Kayishema*, prvostepena presuda, paragrafi 213-224; *Kayishema*, drugostepena presuda, paragrafi 35, 51; *Nahimana*, prvostepena presuda, paragrafi 976-7; *Nahimana*, drugostepena presuda, para. 605; *Radoslaw Brdanin*, predmet br. IT-99-36-T, Prvostepena presuda, 1. sept. 2004., para. 281; *Mladen Naletilić*, predmet br. IT-98-34-T, Prvostepena presuda, 31. mart 2003., para. 68.

svojim podređenim kao što to imaju nadređeni u vojnoj strukturi koji su na analognim komandnim pozicijama.

Da bi se utvrdilo da je nadređeni u civilnoj vlasti imao efektivnu kontrolu nad svojim podređenim, dovoljno je da nadređeni u civilnoj vlasti preko svoje pozicije u hijerarhiji ima obavezu da prijavljuje svako počinjeno krivično djelo, kao i da u svjetlu te pozicije postoji vjerovatnoća da će te prijave potaknuti istragu ili pokrenuti disciplinske ili kaznene mjere. U određenim okolnostima, civilna nadređena osoba može ispuniti svoju obavezu da kazni podređenog koji je počinio krivično djelo tako da prijavi nadležnim vlastima kada se krivično djelo počini, ako postoji vjerovatnoća da će ta prijava potaknuti istragu ili pokrenuti disciplinski ili kazneni postupak.³⁹⁴ Međutim, ovo zavisi od činjenica i okolnosti pojedinačnog slučaja – ako nadređeni, na primjer, zna da odgovarajući organi vlasti ne funkcioniraju ili zna da će ta prijava vjerovatno potaknuti lažnu istragu, takva prijava ne bi bila dovoljna za ispunjavanje obaveze kažnjavanja podređenih koji su počinili krivično djelo.³⁹⁵ U situacijama oružanih sukoba, čest je slučaj da nadređeni u civilnoj vlasti imaju veća ovlaštenja od onih koja su im zvanično dodijeljena. U takvim okolnostima, *de facto* ovlaštenja mogu da postoje uporedo i da budu značajnija od *de jure* ovlaštenja. Ovlašteni za potpisivanja naredjenja pokazuju nečija ovlaštenja. Međutim, neophodno je sagledati suštinu potpisanih dokumenata i vidjeti da li ima dokaza da je po njima postupano.

De jure ili *de facto* kontrola koju ima nadređeni u civilnoj vlasti ne mora biti iste prirode kao ona koju ima vojni komandant: svaki nadređeni u civilnoj vlasti koji ima efektivnu kontrolu nad svojim podređenim, odnosno koji ima stvarnu mogućnost da spriječi ili kazni protuzakonito ponašanje svojih podređenih, može se smatrati odgovornim.

Jedan takav primjer civilne nadređene osobe razmatran je pred MKSR, koji je zaključio da je civil, direktor tvornice čaja, Alfred Musema, bio nadređen svojim radnicima koji su učestvovali u počinjenju krivičnog djela genocida i odgovarao za njih.³⁹⁶

SFRJ

Na suđenjima za predmete ratnih zločina koji su se desili tokom sukoba u bivšoj Jugoslaviji, entitetski sudovi u BiH i sudovi u Brčko distriktu BiH primjenjuju Krivični zakon SFRJ kao zakon koji je bio na snazi u vrijeme počinjenja krivičnih djela. Ovi sudovi, kao i Sud BiH, također mogu primjenjivati Krivični zakon SFRJ kao zakon koji je povoljniji za optuženog.

Stoga treba navesti način izvršenja krivičnog djela kao što propisuje Krivični zakon SFRJ. Krivični zakon³⁹⁷ SFRJ iz 1977. godine ne sadrži izričite odredbe o odgovornosti nadređenog. Međutim, član 30., koji definiše način počinjenja krivičnog djela, a primjenjiv je na sva krivična djela iz ovog Zakona, propisuje sljedeće:

³⁹⁴ *Ljube Bošković i drugi*, predmet br. II-04-82-A, Drugostepena presuda, 19. maj 2010., para. 231; *Vidi također Blaškić*, Drugostepena presuda, para. 72.

³⁹⁵ *Bošković*, Drugostepena presuda, para. 234.

³⁹⁶ *Alfred Musema*, predmet br. ICTR-96-13-A, Prvostepena presuda, 27. jan. 2000.

³⁹⁷ Krivični zakon SFRJ, Službeni glasnik SFRJ, 44/76, 36/77, 34/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/90.

Član 30. Krivičnog zakona SFRJ

- (1) Krivično djelo može se izvršiti činjenjem i nečinjenjem.
- (2) Krivično djelo može biti izvršeno nečinjenjem samo kada je učinilac propustio činjenje koje je bio dužan da izvrši.

BOSNA I HERCEGOVINA

Koncept odgovornosti nadređenog eksplicitno je definiran Krivičnim zakonom BiH i obuhvaćen je tim Zakonom od kada su u član 180., stav 2. Krivičnog zakona BiH ugrađene odredbe člana 7., stav 3. Statuta MKSJ.³⁹⁸ Krivični zakon BiH³⁹⁹ primjenjuje gotovo isključivo Sud BiH u odnosu na sukobe u bivšoj Jugoslaviji, mada postoje i neki predmeti na entitetskom nivou u kojima je korišten Krivični zakon BiH.⁴⁰⁰

Činjenica da je neki od zločina iz člana 171. do 175. (*genocid, zločini protiv čovječnosti, ratni zločin protiv civilnog stanovništva, ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika, ratni zločin protiv ratnih zarobljenika*) i člana 177. do 179. (*protupravno ubijanje ili ranjavanje neprijatelja, protupravno oduzimanje stvari od ubijenih ili ranjenih na ratištu, kršenje zakona i običaja ratovanja*) ovog zakona učinjen od strane podređenog ne oslobađa njemu nadređenu osobu od krivične odgovornosti ukoliko je ta nadređena osoba znala ili je imala razloga da zna da se njen podređeni sprema učiniti takvo djelo, odnosno da je već učinio takvo djelo, a nadređena osoba je propustila da poduzme nužne i razumne mjere da spriječi počinjenje tog krivičnog djela, odnosno da kazni počinitelje tog djela.

Odgovornost nadređene osobe propisana je u članu 180., stav 2. Krivičnog zakona BiH:

Član 180., stav 2. propisuje načine na koje nadređena osoba postaje lično odgovorna za zločine podređenih ako je propustila da spriječi ili kazni podređene koji su počinili zločine iz XVII glave.⁴⁰¹

Član 180., stav 2. izveden je iz člana 7., stav 3. Statuta MKSJ i identičan mu je.⁴⁰²

Kao što navodi pretresno vijeće u predmetu *Rašević i drugi*, član 180., stav 2. treba tumačiti na isti način na koji MKSJ tumači svoj član 7., stav 3.⁴⁰³

398 Sud BiH, *Rašević i drugi*, predmet br. X-KRZ-06/275, Prvostepena presuda, 28. feb. 2008., str. 104. (str. 115. B/H/S) (potvrđena nakon žalbe).

399 Krivični zakon BiH, Službeni list BiH, 03/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 08/10, prečišćeni tekst, dostupno na: www.sudbih.gov.ba

400 Među ostalim *vidi Vlabovljak i ostali* (2008.), Vrhovni sud FBiH, član 173(1)(c); *Stipo Žulj* (2011), Vrhovni sud FBiH, član 177(1) KZ BiH; *Sead Hakalović* (2011.), Vrhovni sud FBiH, čl. 173(1); *Ivan Koler* (2013.), Vrhovni sud FBiH, čl. 175(1).

401 *Rašević i drugi*, Prvostepena presuda, str. 104. (str. 115. B/H/S) (potvrđena nakon žalbe).

402 *Ibid.*

403 *Ibid.*

ODBRANE I DRUGI OSNOVI ZA ISKLJUČIVANJE ODGOVORNOSTI

IMUNITET I AMNESTIJA

Imunitet i amnestija ne predstavljaju prepreku za gonjenje pred međunarodnim krivičnim sudovima. Međutim, imunitet i amnestija mogu se koristiti kao odbrana pred domaćim sudovima.

IMUNITET

Međunarodno pravo generalno priznaje dva tipa imuniteta: funkcionalni imunitet i lični imunitet. Ove vrste imuniteta priznaju se na osnovu suvereniteta država, te se tako mogu primijeniti samo prilikom procesuiranja pred domaćim sudovima. Niti funkcionalni niti lični imunitet ne predstavljaju prepreku za vođenje postupka pred međunarodnim ili hibridnim krivičnim sudovima.

Statut MKSJ/MKSR član 7., stav 2/6, stav 2.

Nevažnost svojstva službene osobe

Nijedna službena osoba, bilo da se radi o šefu države ili vlade ili o odgovornom državnom funkcioneru, ne može biti oslobođena krivične odgovornosti niti joj se može ublažiti kazna na osnovu njenog službenog položaja.

Pravo o imunitetu, kao osnov za isključivanje ili ograničavanje primjene krivičnog zakonodavstva, primjenjuje se na neke osobe na osnovu njihovog službenog statusa (*npr.* diplomatski i konzularni predstavnici, drugi međunarodni zvaničnici, šefovi stranih država i njihova pratnja dok su na teritoriji BiH, šefovi diplomatskih misija i članovi njihovih porodica, diplomatsko osoblje i njihove porodice, osim ako nisu državljani BiH) ili prilikom obnašanja određenih javnih funkcija (*npr.* članovi

Kada se sudi u
predmetima
ratnih zločina,
imunitet ne
predstavlja
prepreku
krivičnom
gonjenju, niti
čini osnov za
oslobađanje
takvih osoba od
odgovornosti ili
za ublažavanje
kazne.

parlamenta, sudije, itd.).⁴⁰⁴ Što se tiče procesnog imuniteta, taj imunitet odnosi se i ima utjecaj samo na početak krivičnog postupka ili vođenje krivičnog postupka i prestaje sa završetkom mandata.⁴⁰⁵ Pitanje imuniteta regulirano je odredbama Krivičnog zakona BiH,⁴⁰⁶ kao i odredbama o imunitetu zakona BiH, FBiH, RS i BD.⁴⁰⁷

U skladu sa zakonima o imunitetu BiH, FBiH, RS i BD, imunitet se može koristiti kao odbrana u krivičnom postupku koji uključuje članove oba doma Parlamenta BiH/FBiH/RS, članove kantonalnih zakonodavnih tijela FBiH i članove Skupštine Brčko distrikta BiH. Međutim, ovim osobama se imunitet daje *jedino* u odnosu na „djela izvršena u okviru njihovih dužnosti“, tj, postupke koji

404 Komentar Krivičnog/kaznenog zakona Bosne i Hercegovine, Savjet/Vijede Evrope / Evropska komisija, 2005, str. 81-82 (Commentary of the BiH Criminal Code, pp. 81-82).

405 *Ibid.* str. 82.

406 Napominje se da je davanje imuniteta regulirano i Krivičnim zakonima FBiH, RS i BDBiH, ali je u ovom slučaju relevantan jedino Krivični zakon BiH, jer jedino Krivični zakon BiH propisuje zločine protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, kao i neprimjenjivost imuniteta na takve zločine.

407 Zakon o imunitetu BiH, Službeni list BiH, 32/02, 37/03 i 75/09; Zakon o imunitetu FBiH, Službene novine FBiH, 52/02 i 19/03; Zakon o imunitetu RS, Službeni glasnik RS, 69/02; Zakon o imunitetu BDBiH, Službeni glasnik BDBiH, 2/03.

proizlaze iz dužnosti koju neka osoba ima vezano za naprijed navedene institucije.⁴⁰⁸ Osobe se u svakom trenutku mogu pozvati na imunitet, ali se on ne može smatrati općom preprekom za krivično gonjenje.⁴⁰⁹

Odredbe Krivičnog zakona BiH iz XVII glave (zločini protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom) u pogledu imuniteta zasnovane su na odgovarajućim odredbama Statuta MKSJ i MKS.⁴¹⁰

Član 180, stav 1. Krivičnog zakona BiH propisuje da:

Službeni položaj bilo koje osobe, bilo da se radi o šefu države ili vlade, ili o odgovornoj službenoj osobi vlade, ne oslobađa takvu osobu krivice niti utječe na ublažavanje kazne.

Nebitno je da li su imunitet ili posebna procesna pravila zasnovana na odredbama domaćeg zakonodavstva ili međunarodnog prava.⁴¹¹ Dakle, kada se sudi u predmetima ratnih zločina takav imunitet ne predstavlja prepreku krivičnom gonjenju, niti čini osnov za oslobađanje takvih osoba od odgovornosti ili za ublažavanje kazne.⁴¹²

AMNESTIJA

Zakonom o amnestiji onemogućava se krivično gonjenje (a ponekad i građanske parnice) u državi u kojoj je donesen.⁴¹³ Amnestija ima dugu historiju.⁴¹⁴ Status amnestije u međunarodnom pravu nije jasan. Postoje neke naznake da amnestija ne predstavlja prepreku za krivično gonjenje osoba za počinjenje određenih krivičnih djela, poput mučenja.⁴¹⁵ Žalbeno vijeće Specijalnog suda za Sierra Leone navodi da se „norma da vlada ne može amnestirati teška kršenja međunarodnog prava [...] razvija u međunarodnom pravu”.⁴¹⁶ Međuamerički sud za ljudska prava navodi sljedeće:

Ovaj Sud smatra da su sve odredbe o amnestiji, odredbe o zastari i uspostava mjera koje su osmišljene da eliminiraju odgovornost nedopustive zato što je njihova namjera da spriječe istragu i kažnjavanje onih koji su odgovorni za teška kršenja ljudskih prava, kao što su mučenje, protupravna izvansudska pogubljenja počinjena proizvoljno ili po kratkom postupku, te prisilni nestanci koji su svi zabranjeni jer krše neotuđiva prava koja su priznata međunarodnim pravom o ljudskim pravima.⁴¹⁷

408 Zakon o imunitetu BiH, čl. 3.

409 *Ibid.*, čl. 4.

410 Komentar na Krivični zakon BiH, 2005., str. 557, 595.

411 *Ibid.* str. 595.

412 *Ibid.*

413 *Vidi Ould Dab protiv Francuske*, predmet br. 13113/03, Eur. Ct. HR 17. mart 2009. (gdje se zaključuje da amnestija data Mauritaniji za mučenje nije spriječila Francusku da krivično goni slučajeve mučenja u Francuskoj)..

414 *Vidi* Robert Cryer et al., *An Introduction to International Criminal Law and Procedure (Uvod u međunarodno krivično pravo i postupak)* 563 (Drugo izdanje 2010.) rasprava o amnestiji i različitim primjenama i oblicima amnestije.

415 *Vidi* Opća napomena 20, Kompilacija općih napomena i opće preporuke usvojene od strane tijela nastalih primjenom međunarodnih dokumenata za zaštitu ljudskih prava, UN Doc. HRI\GEN\1\Rev. 1 na 30 (1994) (gdje se navodi da je amnestija državnih funkcionera za djela mučenja bila „generalno nespojiva“ s obavezom procesuiranja kršenja ljudskih prava); *Anto Furundžija*, predmet br. IT-95-17/1-I, Prvostepena presuda, 10. dec. 1998., para. 155 (gdje se zaključuje da davanje amnestije za mučenje nije prepreka krivičnom gonjenju jer je mučenje *jus cogens*); *vidi također Radovan Karadžić*, predmet br. IT-95-5/18-PT, Odluka po drugom zahtjevu optuženog za pregled i objelodanjivanje: Pitanje imuniteta, pretresno vijeće, 17. dec. 2008.

416 *Morris Kallon i Brima Kamara*, predmet br. SCSL-2004-15-AR72(E), Odluka o osporavanju nadležnosti: amnestija u skladu sa Sporazumom iz Loméa, žalbeno vijeće, 13. mart 2004., para. 82.

417 Predmet *Barrios Altos protiv Perua*, Serija C br. 75 [2001], Međuamerički sud za ljudska prava, 5, 14. mart 2001.

Član 101. Krivičnog zakona SFRJ propisuje sljedeće:

Licima koja su obuhvaćena aktom amnestije daje se oslobođenje od gonjenja ili potpuno ili djelimično oslobođenje od izvršenja kazne, zamjenjuje se izrečena kazna blažom kaznom, određuje se brisanje osude ili se ukida određena pravna posljedica osude.⁴¹⁸

Član 103. propisuje da se davanjem amnestije ili pomilovanja ne dira u prava trećih lica koja se zasnivaju na osudi.⁴¹⁹

Krivični zakoni BiH, FBiH, RS i BD⁴²⁰ propisuju nekoliko vrsta amnestije, uključujući:

- Oslobođanje od krivičnog gonjenja (abolicija);
- Potpuno ili djelimično oslobođenje od izvršenja kazne;
- Zamjena izrečene kazne blažom kaznom;
- Brisanje osude; ili
- Ukidanje određene pravne posljedice osude.

Amnestiju za krivična djela propisana Krivičnim zakonom BiH može dati Parlamentarna skupština BiH putem zakona. Amnestiju za krivična djela propisana Krivičnim zakonom FBiH, Krivičnim zakonom RS, odnosno Krivičnim zakonom BD može dati Parlament FBiH, Narodna skupština RS i Skupština Brčko distrikta BiH putem zakona.

Zakon o amnestiji FBiH iz 1999. godine,⁴²¹ Zakon o amnestiji RS iz 2005. godine⁴²² i Zakon o amnestiji BDBiH iz 2001. godine⁴²³ ukinuli su i potpuno oslobodili kazni (i izrečenih kazni i neodsluženih dijelova kazne) sve osobe koje su počinile bilo krivična djela po krivičnim zakonima na snazi na teritoriji FBiH i RS u periodu od 1. januara 1991. do 22. decembra 1995. godine. Međutim, amnestija koja je data po ovim zakonima nije uključivala najteža krivična djela počinjena tokom tog perioda (*npr.* ubistvo, silovanje, teži oblici pljačke, itd), uključujući i:

- Krivična djela definirana Statutom MKSJ;
- Zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava iz XVI glave preuzetog Krivičnog zakona SFRJ.⁴²⁴

Dakle, u predmetima ratnih zločina pred sudovima BiH, amnestija ne predstavlja osnov za odbranu.

Kao i u Krivičnom zakonu SFRJ, svako krivično djelo u Krivičnom zakonu BiH, uključujući i krivična djela iz XVII glave (zločini protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom) ima osnovne elemente koji ga razlikuju od bilo kog drugog krivičnog djela.

418 *Ibid.* u čl. 101.

419 *Ibid.* u čl. 103.

420 Krivični zakon BiH, čl. 118.; Krivični zakon FBiH, čl. 122.; Krivični zakon RS, čl. 116. i Krivični zakon BDBiH, čl. 122.

421 Zakon o amnestiji FBiH, Službene novine FBiH, 48/99..

422 Zakon o amnestiji RS, Službeni glasnik RS, 95/05..

423 Zakon o amnestiji BDBiH, Službeni glasnik BDBiH, 10/01, 16/01, 19/07.

424 Zakon o amnestiji FBiH i Zakon o amnestiji BDBiH odnose se i na krivična djela iz XVI glave preuzetog KZ SFRJ i na zločine predviđene Statutom MKSJ, dok se Zakon o amnestiji RS odnosi samo na zločine predviđene Statutom MKSJ.

Optužba mora dokazati svaki od tih elemenata za svako krivično djelo koje se optuženom stavlja na teret. Ako optužba propusti da dokaže neke od ovih osnovnih elemenata, onda navodna radnja ne može činiti krivično djelo za koje se optuženi tereti.

Neka radnja može činiti neko drugo krivično djelo ako ono, nakon što je navedeno i dokazano, sadrži osnovne elemente drugog krivičnog djela. Naprimjer, ako progon nije počinjen sa ciljem da se u potpunosti ili djelimično istrijebi skupina ljudi na nacionalnoj, etničkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi, on ne može činiti krivično djelo genocida propisano u članu 171. Krivičnog zakona BiH. Međutim, ako su svi drugi uvjeti zadovoljeni, ta radnja može činiti krivično djelo zločina protiv čovječnosti propisano u članu 172., stav 1., tačka (h) Krivičnog zakona BiH.⁴²⁵ Ili, naprimjer, ako radnje optuženog ne predstavljaju kršenje međunarodnog prava, ili nisu počinjene tokom rata, oružanog sukoba ili okupacije, ta radnja ne može činiti ratni zločin, ali može činiti neko drugo krivično djelo (*npr.* ubistvo, silovanje, nanošenje teških tjelesnih povreda, itd.) ako su dokazani svi drugi potrebni elementi krivičnog djela.⁴²⁶

Kako svi osnovni elementi treba da budu opisani u činjeničnom opisu u optužnici, osnovna odbrana po ovom principu sastoji se od osporavanja postojanja nekih ili svih osnovnih elemenata krivičnog djela za koje se optuženi tereti onako kako je opisano u optužnici.

POSEBNE ODBRANE

SLUŽBENO SVOJSTVO

Niti jedna osoba se ne može pred MKSJ, MKSR i MKS pozivati na službeno svojstvo kao opravdanje za počinjenje ratnih zločina.⁴²⁷ Ono ne predstavlja ni odbranu niti olakšavajuću okolnost.⁴²⁸ Službeno svojstvo ne predstavlja prepreku za uspostavu nadležnosti nad takvom osobom i njeno krivično gonjenje pred MKS.⁴²⁹

NAREDBE NADREĐENIH

Član 7., stav 4. Statuta MKSJ i član 6., stav 4. Statuta MKSR propisuju da se naredbe nadređenog ne mogu koristiti kao osnov za odbranu, ali dozvoljavaju da se naredbe nadređenih mogu uzeti u obzir kao osnov za ublažavanje kazne.

Prema članu 239. Krivičnog zakona SFRJ, neće se kazniti potčinjeni ako učini krivično djelo po naređenju pretpostavljenog, a to se naređenje tiče službene dužnosti, osim ako je:

- *naređenje bilo da se počini ratni zločin;*
- naređenje bilo da se počini teško krivično djelo;
- ako je bilo očigledno da izvršenje naređenja predstavlja krivično djelo;

425 Vidi *npr.* Komentar na Krivični zakon BiH, 2005., str. 565.

426 Vidi *npr. ibid.* na str. 572-573.

427 *Blaškić*; drugostepena presuda para. 41; *vidi također* Statut Specijalnog suda za Sierra Leone, čl. 6; Statut Nirnberškog suda, čl. VII; i Konvenciju o genocidu, čl. IV.

428 Rimski statut, čl. 27, stav 1.

429 *Ibid.* u čl. 27, stav 2.

- naređenje bilo upravljeno na izvršenje ratnog zločina;
- naređenje bilo upravljeno na izvršenje nekog drugog teškog krivičnog djela; ili
- ako je bilo očigledno da izvršenje naređenja predstavlja krivično djelo.

U skladu sa članom 180., stav 3. Krivičnog zakona BiH, činjenica da je neka osoba postupala po naređenju vlade ili neke njoj nadređene osobe ne oslobađa je krivice, ali može utjecati na ublažavanje kazne ako sud smatra da to interesu pravičnosti zahtijevaju.

PRINUDA I NUŽDA

Statut MKSJ ne sadrži odredbe o prinudi i nuždi. Međutim, MKSJ se bavio ovim pitanjem u svojoj praksi. Većina članova žalbenih vijeća MKSJ smatra da, kad se radi o uzimanju nevinih života, vojnik kojem se stavlja na teret zločin protiv čovječnosti ili ratni zločini po međunarodnom pravu ne može koristiti prinudu kao potpunu odbranu ali se ona može uzeti u obzir pri ublažavanju kazne.

NUŽNA ODBRANA

Nužna odbrana
se ne može
koristiti kao
isprika za
namjeran
napad na civilno
stanovništvo.

Mada nije predviđena njegovim Statutom, MKSJ nužnu odbranu smatra osnovom za odbranu koji se može primijeniti prema međunarodnom običajnom pravu, smatrajući da definicija iz Statuta MKSJ odražava odredbe koje se mogu naći u većini nacionalnih zakona i da kao takva predstavlja međunarodno običajno pravo.⁴³⁰ Međutim, nužna odbrana se ne može koristiti kao isprika za namjeran napad na civilno stanovništvo.⁴³¹

Prema Rimskom statutu, samoodbrana, odbrana druge osobe ili imovine može biti osnov za isključivanje krivične odgovornosti. Mora postojati prijetnja „neposrednom ili nezakonitom upotrebom sile”.⁴³² Optuženi je morao postupati razumno i srazmjerno toj prijetnji. Na odbranu imovine može se pozivati samo kao na osnov za odbranu u slučaju ratnih zločina, i to jedino u odnosu na imovinu koja je neophodna za preživljavanje optuženog ili neke druge osobe ili za izvršenje vojnog zadatka.⁴³³

Član 9. Krivičnog zakona SFRJ i član 24. Krivičnog zakona BiH propisuju da nužna odbrana predstavlja osnov za isključenje krivične odgovornosti:

Član 9. Krivičnog zakona SFRJ

- (1) Nije krivično djelo ono djelo koje je učinjeno u nužnoj odbrani.
- (2) Nužna je ona odbrana koja je neophodno potrebna da učinilac od sebe ili drugog odbije istovremeni protivpravni napad.
- (3) Učinilac koji je prekoračio granice nužne odbrane može se blaže kazniti, a ako je prekoračenje učinio uslijed jake razdraženosti ili prepasti izazvane napadom može se i osloboditi od kazne.

⁴³⁰ *Dario Kordić*, predmet br. IT-95-14/2-T, Prvostepena presuda, 26. feb. 2001., paragrafi 449-451..

⁴³¹ *Milan Martić*, predmet br. IT-95-11-A, Drugostepena presuda, 8. okt. 2008., para. 268.

⁴³² Rimski statut, član 31., stav 1., tačka c.

⁴³³ Statut Međunarodnog krivičnog suda, član 31., stav 1., tačka c.

Član 24. Krivičnog zakona BiH:

- (1) Nije krivično djelo ono djelo koje je učinjeno u nužnoj odbrani.
- (2) Nužna je ona odbrana koja je neophodno potrebna da učinilac od sebe ili drugog odbije istovremeni ili direktno predstojeći protupravni napad, a koja je srazmjerna napadu.
- (3) Učinilac koji je prekoračio granice nužne odbrane može se blaže kazniti, a ako je prekoračenje učinio zbog jake razdraženosti ili straha izazvanog napadom može se i osloboditi od kazne.

U predmetu *Stupar i drugi*, odbrana je tvrdila da su zatvorenici ubijeni u samoodbrani.⁴³⁴ Žalbeno vijeće utvrdilo je da je ovaj argument u suprotnosti sa činjenicama u datom predmetu.

Žalbeno vijeće konstatiralo je da je tačno da je ubijanju zarobljenika u Kravici prethodio incident prilikom kojeg je jedan od zarobljenika oteo pušku od jednog pripadnika voda Skelani i ubio ga, dok se druga osoba, zamjenik komandanta odreda, povrijedila pokušavajući da spriječi zarobljenika da nastavi pucati u druge.⁴³⁵ Vijeće je našlo da je zarobljenik odmah ubijen te da je, ubrzo nakon toga, na zarobljenike otvorena vatra, prvo iz puškomitraljeza M84, a onda iz automatskih pušaka nakon čega je uslijedilo bacanje bombi.⁴³⁶ Nadalje, vijeće je konstatiralo da je ubijanje zarobljenika u skladištu trajalo oko sat i pol, nakon čega je odred otišao s te lokacije da bi bio zamijenjen pripadnicima drugih jedinica koji su nastavili da pucaju i bacaju bombe duboko u noć.⁴³⁷

Imajući u vidu cjelokupne okolnosti pod kojima se cjelokupan događaj odigrao, žalbeno vijeće smatra da niko od zarobljenih u skladištu nije skrivio smrt jednog od pripadnika odreda Skelani i naglašava da su zatvorenici bili nenaoružani, iscrpljeni, a neki povrijeđeni i ranjeni dok su optuženi bili pod punim naoružanjem.⁴³⁸ Nadalje, prostor skladišta bio je potpuno zatvoren, izuzev prozora na zadnjem djelu kojeg su čuvali optuženi.⁴³⁹ Dakle, žalbeno vijeće je stava da zarobljenici nisu ni u kojem slučaju predstavljali prijetnju naoružanim vojnicima te se ne može govoriti o postupanju u samoodbrani.⁴⁴⁰

Žalbeno vijeće je zaključilo:

[D]a nije postojao nikakav „napad“ u smislu u kojem se taj termin koristi u članu 24., te da je [...] reakcija optuženih jasno i nedvosmisleno bila krajnje nesrazmjerna bilo kakvoj prijetnji od strane nenaoružanih zarobljenika, koji su bez ikakve sumnje bili pod dobrim osiguranjem u skladištu.⁴⁴¹

⁴³⁴ Sud BiH, *Stupar i drugi*, predmet br. X-KRZ-05/24, Drugostepena presuda, 9. sept. 2009., para. 473.

⁴³⁵ *Ibid.* u para. 475.

⁴³⁶ *Ibid.*

⁴³⁷ *Ibid.*

⁴³⁸ *Ibid.* u para. 476.

⁴³⁹ *Ibid.*

⁴⁴⁰ *Ibid.*

⁴⁴¹ *Ibid.* u para. 474.

KRAJNJA NUŽDA

Prema članu 10. Krivičnog zakona SFRJ, krajnja nužda može biti osnov za isključenje krivične odgovornosti kada je počinitelj počinio krivično djelo kako bi otklonio neposrednu opasnost od sebe ili drugog, i to kada:⁴⁴²

- Počinitelj nije izazvao opasnost;
- Opasnost nije mogla biti drugačije uklonjena osim tim radnjama; i
- Učinjeno zlo počinioaca nije veće od zla koje je prijetilo.⁴⁴³

Ukoliko je počinitelj sam izazvao opasnost, ali iz nehata, ili je prekoračio granice krajnje nužde, sud ga može blaže kazniti, a ako je prekoračenje učinjeno pod osobito olakšavajućim okolnostima, sud ga može i osloboditi od kazne.⁴⁴⁴

Ono što je važno za predmete ratnih zločina je da član 10., stav 4. propisuje da „nema krajnje nužde ako je počinitelj bio dužan da se izloži opasnosti”.⁴⁴⁵

U komentaru Krivičnog zakona SFRJ navodi se da bi vojna nužda mogla opravdati neke radnje, ukoliko su one bile zakonite, naprimjer:

- Prisilna deportacija civilnog stanovništva sa okupirane teritorije izvršena s ciljem zaštite civila ili zbog imperativnih vojnih potreba (u kojem slučaju su okupacione snage trebale osigurati smještaj, ishranu i potrebne higijenske uvjete);⁴⁴⁶
- Prisilni rad izvršen u interesu civilnog stanovništva na okupiranoj teritoriji;⁴⁴⁷
- Rekvizicija hrane, odjeće, sredstava saobraćaja ili pružanje usluga u formi potrebne radne snage za potrebe okupacijske vojske, ukoliko je to u lokalnim razmjerama i uzimajući u obzir ekonomsku snagu zemlje i potrebe civilnog stanovništva.⁴⁴⁸

Krajnja nužda predstavlja osnov za odbranu prema članu 25. Krivičnog zakona BiH koji predviđa sljedeće:

Član 25. Krivičnog zakona BiH

- (1) Nije krivično djelo ono djelo koje je učinjeno u krajnjoj nuždi.
- (2) Krajnja nužda postoji kada je djelo učinjeno da učinitelj od sebe ili drugog otkloni istovremenu ili direktnu predstojeću neskrivljenu opasnost koja se na drugi način nije mogla otkloniti, a pritom učinjeno zlo nije veće od zla koje je prijetilo.
- (3) Učinitelj koji sam izazove opasnost, ali iz nehata, ili prekorači granice krajnje nužde, može se blaže kazniti, a ako je prekoračenje učinjeno pod osobito olakšavajućim okolnostima može se i osloboditi od kazne.
- (4) Nema krajnje nužde ako je učinitelj bio dužan izložiti se opasnosti.

⁴⁴² Krivični zakon SFRJ, član 10., stav 1. do 2.

⁴⁴³ *Ibid.* u članu 10., stav 2.

⁴⁴⁴ *Ibid.* u članu 10(3).

⁴⁴⁵ *Ibid.* u članu 10(4).

⁴⁴⁶ *Ibid.* na str. 499.

⁴⁴⁷ *Ibid.* na str. 499.

⁴⁴⁸ *Ibid.*

NEURAČUNLJIVOST I SMANJENA URAČUNLJIVOST

Relevantni pravni princip na kojem su zasnovani i anglosaksonski i kontinentalni pravni sistem jeste da je smanjena uračunljivost optuženog relevantna za kaznu koja će se izreći ali ne može biti osnov za odbranu koja bi vodila oslobađajućoj presudi.⁴⁴⁹

S druge strane, ukoliko se optuženi pozove na pitanje *neuračunljivosti*, on osporava pretpostavku uračunljivosti time što se izjašnjava kao neuračunljiv. Ovo predstavlja osnov za punu odbranu od krivičnih djela za koja se tereti. Time što se poziva na ovakav osnov za odbranu, optuženi nosi teret dokazivanja da je u vrijeme izvršenja krivičnog djela djelovao sa takvim nedostatkom rasuđivanja zbog duševne bolesti, da nije bio svjestan prirode ili vrste svojih djela, ili ako je bio svjestan, da nije znao da je ono što radi pogrešno. Takav odgovor odbrane, u slučaju da je uspješan, predstavlja potpunu odbranu od krivičnih djela za koja se tereti i rezultira oslobađajućom presudom.⁴⁵⁰ Pravilo 67(B)(i)(b) iz Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ predviđa posebnu odbranu koja uključuje smanjenu uračunljivost ili neuračunljivost⁴⁵¹

Prema članu 12. Krivičnog zakona SFRJ, neuračunljiv je onaj učinilac koji u vrijeme izvršenja krivičnog djela:

- Nije mogao shvatiti značaj svog djela ili
- Nije mogao upravljati svojim postupcima
- Uslijed trajne ili privremene duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti ili zaostalog duševnog razvoja.

U takvim situacijama, nema krivične odgovornosti.

Ukoliko je sposobnost učinioca da shvati značaj svojih radnji ili upravlja svojim postupcima bila bitno smanjena, zbog gore navedenih uslova, sud može da mu izrekne blažu kaznu (*bitno smanjena sposobnost*).

Međutim, učinilac će biti krivično odgovoran, ukoliko je:

- Upotrebljavao alkohol ili droge ili se na neki drugi način doveo u stanje u kojem nije mogao shvatiti značaj svog djela ili upravljati svojim postupcima; i
- Prije nego što se doveo u to stanje, djelo bilo obuhvaćeno njegovim umišljajem ili ako je u odnosu na krivično djelo kod njega postojao nehat (a zakon za takvo djelo predviđa krivičnu odgovornost i za nehat).

Član 34. Krivičnog zakona BiH propisuje da nije uračunljiva osoba koja u vrijeme učinjenja krivičnog djela nije mogla shvatiti značaj svog djela ili nije mogla upravljati svojim postupcima zbog trajne ili privremene duševne bolesti, privremene duševne poremećenosti ili zaostalog duševnog razvoja.

Ukoliko je zbog nekog od gore pobrojanih stanja, sposobnost počinitelja da shvati značaj svog djela ili da upravlja svojim postupcima bila bitno smanjena (nasuprot potpunoj neuračunljivosti) može se blaže kazniti. Međutim, počinitelj krivičnog djela krivično je odgovoran i ne ispunjava uvjete za ublažavanje kazne ako je smanjenu uračunljivost prouzrokovalo sljedeće:

⁴⁴⁹ Vidi npr. *Zejnil Delalić i drugi (Čelebići)*, predmet br. IT-96-21-A, Drugostepena presuda, para. 590; vidi također para. 839.

⁴⁵⁰ *Ibid.* u para. 582.

⁴⁵¹ Pravila o postupku i dokazima MKSJ, Pravilo 67(B)(1)(b).

- Upotreba alkohola, droga ili na neki drugi način dovođenje se u stanje u kojem nije mogao shvatiti značaj svog djela ili upravljati svojim postupcima; i
- Ako je u vrijeme dovođenja u to stanje, djelo bilo obuhvaćeno njegovim umišljajem ili je u odnosu prema krivičnom djelu kod njega postojao nehat (a zakon za takvo djelo pripisuje krivicu i za nehat).

OPIJENOST

Opijenost također može isključiti krivičnu odgovornost pred MKS. Optuženi se ne može smatrati krivim ukoliko je u vrijeme počinjenja djela bio u stanju opijenosti do te mjere da nije mogao shvatiti nezakonitost svog ponašanja ili da ga nije mogao kontrolirati. Treba napomenuti da stanje opijenosti mora biti takvo da uništi uračunljivost optuženog – smanjenje, čak i ekstremno, nije dovoljno. Ovakav osnov za odbranu ne može se koristiti ako se optuženi voljno opijao i ako je znao, ili zanemario rizik da postoji velika vjerovatnoća da će u stanju opijenosti počinuti krivično djelo koje spada u nadležnosti MKS.⁴⁵²

ALIBI

Ukoliko se optuženi brani alibijem, on samo poriče da je bio u položaju da počini krivično djelo. Pozivanjem na alibi, optuženi pred optužbu stavlja zadatak da eliminiira razumnu mogućnost da je alibi istinit.⁴⁵³ Svrha alibija je da tvrdnje optužbe dovede u razumnu sumnju; tužilaštvo snosi teret dokazivanja svih aspekata predmeta van razumne sumnje, bez obzira na alibi na koji se poziva odbrana.⁴⁵⁴

Alibi treba samo da dovede u razumnu sumnju to da je optuženi bio u položaju da počini krivično djelo.

Uspješan alibi ne zahtijeva nepobitne dokaze o kretanju optuženog.⁴⁵⁵ Alibi ne mora isključiti mogućnost da je optuženi počinio krivično djelo, alibi treba samo da dovede u razumnu sumnju to da je optuženi bio u položaju da počini krivično djelo.⁴⁵⁶

Kada se pravilno poziva na alibi kao odbranu, optužba mora pokazati da su činjenični navodi istiniti uprkos alibiju.⁴⁵⁷ Naprimjer, optužba može pokazati da alibi zapravo ne obuhvata period kada je optuženi navodno počinio krivično djelo. U slučaju kada je na osnovu dokaza o alibiju prima facie objašnjeno šta je optuženi radio u vrijeme počinjenja krivičnog djela, optužba mora „da eliminiira razumnu mogućnost da je alibi istinit”.⁴⁵⁸ Naprimjer, optužba može da pokaže da dokazi o alibiju nisu vjerodostojni. Optužba nema obavezu da istraži alibi.⁴⁵⁹

Prema Pravilu 67(B)(i)(a) Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ, odbrana mora obavijestiti optužbu o svojoj namjeri da iznese odbranu alibijem i navesti informacije o alibiju.

452 Rimski statut, član 31., stav 1., tačka b.

453 *Čelibić*, drugostepena presuda, para. 581.

454 *Clement Kayishema*, predmet br. ICTR-95-1-T, Prvostepena presuda, 21. maj 1999., para. 234; *Protais Zigiranyirazo*, predmet br. ICTR-01-73-A, Drugostepena presuda, 16. nov. 2009., para. 17.

455 *Zigiranyirazo*, Drugostepena presuda, para. 42.

456 *Vidi ibid.* u para. 43.

457 *Ibid.* u para. 19.

458 *Juvènal Kajelijeli*, predmet br. ICTR-98-44A-A, Drugostepena presuda, 23. maj 2005., para. 41; *Kayishema*, Drugostepena presuda, para. 106.

459 *Ferdinand Nahimana*, predmet br. ICTR-99-52-A, Drugostepena presuda, 28. nov. 2007., paragrafi 417-8.

Alibiji su se koristili kao odbrana u velikom broju predmeta u BiH.⁴⁶⁰ U predmetu *Damjanović Goran i drugi*, odbrana se žalila na odluku prvostepenog vijeća da ne pokloni vjeru svjedocima odbrane koji su obojici optuženih nastojali pružiti alibi, navodeći da optuženi Goran i Zoran nisu bili prisutni na relevantnom mjestu u određeno vrijeme.⁴⁶¹

Apelaciono vijeće podržalo je stav prvostepenog vijeća i našlo da je postojala veoma mala vjerovatnoća da su dva vojno sposobna muškarca (optuženi Goran Damjanović i svjedok na okolnosti alibija Zdravko Jović), pripadnici vojske RS, bila slobodna da odu u posjetu u bolnicu na Koranu u vrijeme opsežne vojne akcije i napada na Ahatoviće.⁴⁶² Vijeće je u nastavku istaklo da je alibi uglavnom oboren iskazima svjedoka tužilaštva koji su prepoznali optuženog na licu mjesta, te da je zasnovan na nedosljednim iskazima svjedoka odbrane koji međusobno protivrječe jedan drugome.⁴⁶³

Što se optuženog Zorana Damjanovića tiče, apelaciono vijeće potvrdilo je stav prvostepenog vijeća i zaključilo da je alibi nepouzdan zbog nedosljednosti.⁴⁶⁴ Apelaciono vijeće našlo je da se u poređenju sa svjedocima tužilaštva, svjedoci odbrane koji su saslušani na okolnosti alibija djelovali neuvjerljivo i da se činilo da svoje izjave prilagođavaju potrebama optuženog za alibijem.⁴⁶⁵

U predmetu *Kurtović Zijad*, apelaciono vijeće također je potvrdilo zaključke prvostepenog vijeća da je odbrana alibijem bila neuspješna zbog vjerodostojnosti svjedoka odbrane i tužilaštva.⁴⁶⁶ Prema apelacionom vijeću, izjave svjedoka odbrane da je optuženi bio na liniji tokom vremenskog perioda kada su krivična djela počinjena ne predstavlja čvrst alibi.⁴⁶⁷ Konkretno, apelaciono vijeće smatra da je optuženi mogao samoinicijativno odlaziti do mjesta gdje su izvršena krivična djela tokom večernjih sati (u vrijeme kada su zlodjela i izvršena) i vratiti se ujutro u komandu po nova zaduženja, pošto je komanda bila samo na tri kilometra udaljenosti.⁴⁶⁸

PRAVNA ZABLUDA I STVARNA ZABLUDA

Prema Rimskom statutu, zabluda o činjeničnoj situaciji isključuje krivičnu odgovornost ukoliko isključuje subjektivni element navodnog krivičnog djela.⁴⁶⁹ Pravna zabluda može isključivati krivičnu odgovornost ukoliko isključuje subjektivni element navodnog krivičnog djela.⁴⁷⁰ Zabluda u vezi s tim da li neka radnja predstavlja krivično djelo ne može biti osnov za odbranu pred MKS.⁴⁷¹

460 Ostali primjeri *vidi, npr.*, Sud BiH, *Gojko Janković*, predmet br. X-KR-05/161, Prvostepena presuda, 16. feb. 2007., str. 47-50 (str. 45-48 B/H/S); *Željko Leleke*, predmet br. X-KRZ-06/202, Drugostepena presuda, 12. jan. 2009., paragrafi 34-36; *Momir Savić*, predmet br. X-KR-07/478, Prvostepena presuda, 3. juli 2009., str. 85 et seq (str. 74 et seq B/H/S).

461 Sud BiH, *Goran Damjanović i drugi*, predmet br. X-KRZ-25/107, Drugostepena presuda, 19. nov. 2007., str. 9 (str. 9 B/H/S); *vidi također Goran Damjanović i drugi*, Prvostepena presuda, str. 10 (str. 11 B/H/S).

462 *Goran Damjanović i drugi*, Drugostepena presuda, str. 9 (str. 9 B/H/S).

463 *Ibid.*

464 *Ibid.* na str. 10 (str. 9 B/H/S).

465 *Ibid.*

466 Sud BiH, *Zijad Kurtović*, predmet br. X-KRZ-06/299, Drugostepena presuda, 25. mart 2009., paragrafi 68 – 70.

467 *Ibid.* para. 79.

468 *Ibid.*

469 Rimski statut, član 32., stav 1.

470 *Ibid.* u članu 32., stav 2.

471 *Ibid.*

Prema članu 17. Krivičnog zakona SFRJ, sud može ublažiti kaznu počinitelju koji iz opravdanih razloga nije znao da je to djelo zabranjeno. Nije neophodno da počinitelj bude svjestan da krši pravila međunarodnog prava svojim djelovanjem.⁴⁷²

U skladu sa članom 16., stav 1. Krivičnog zakona SFRJ, nije krivično odgovoran počinitelj koji u vrijeme izvršenja krivičnog djela nije bio svjestan nekog njegovog zakonom određenog obilježja; ili koji je pogrešno smatrao da postoje okolnosti prema kojima bi, da su one stvarno postojale, to djelo bilo dozvoljeno.

U skladu sa članom 38. Krivičnog zakona BiH, počinitelj krivičnog djela koji iz opravdanih razloga nije znao da je to djelo zabranjeno, može se osloboditi od kazne. Nije neophodno da je počinitelj svjestan da krši pravila međunarodnog prava svojim ponašanjem.⁴⁷³

Član 37., stav 1. Krivičnog zakona BiH propisuje da nije kriv počinitelj koji počini djelo u neotklonjivoj stvarnoj zabludi. Prema članu 37., stav 2. Krivičnog zakona BiH, stvarna zabluda je neotklonjiva ako počinitelj u vrijeme izvršenja krivičnog djela nije bio svjestan nekog njegovog zakonom propisanog obilježja, ili je pogrešno smatrao da postoje okolnosti prema kojima bi, da su one stvarno postojale, to djelo činile dozvoljenim.

VOJNA NUŽDA

Žalbeno vijeće MKSJ smatra da vojna nužda ne može činiti osnov za odbranu za napade na civile.⁴⁷⁴ Nadalje, žalbeno vijeće je u više navrata zauzelo stav da apsolutna zabrana napada na civile „ne dopušta odstupanje od ovog pravila pozivanjem na vojnu nuždu”.⁴⁷⁵

Međutim, vojna nužda može se koristiti kao osnov za odbranu u određenim okolnostima. Rimski statut, naprimjer, propisuje da se vojna potreba može koristiti kao osnov za isključenje odgovornosti za ratne zločine koji uključuju uništavanje

Vojne potrebe
mogu
predstavljati
osnov za
isključenje
krivične
odgovornosti
za neke radnje
koje bi inače
predstavljale
ratni zločin.

imovine. Član 8., stav 2., tačka a)(iv) predviđa da obimno uništavanje imovine koje nije opravdano vojnim potrebama i koje je provedeno nezakonito i samovoljno predstavlja ratni zločin.

Kao što je objašnjeno u Komentaru Krivičnog zakona BiH u vezi sa ratnim zločinima protiv civilnog stanovništva, prema pravilima međunarodnog prava koja se primjenjuju u oružanom sukobu u određenim slučajevima je državi okupatoru ili zaraćenoj strani odnosno njenim organima dozvoljeno poduzimanje određenih mjera i radnji kojima se ograničavaju ili povrćuju prava i slobode i

472 *Vidi, npr.*, Komentar na Krivični zakon SFRJ, str. 501.

473 *Vidi, npr.*, Komentar na Krivični zakon BiH, 2005., str. 573.

474 *Paule Strugar*, predmet br. IT-01-42-A, Drugostepena presuda, 17. juli 2008., para. 275, *poziva se na Stanislav Galić*, predmet br. IT-98-29-A, Drugostepena presuda, 30. nov. 2006., para. 132, fusnota 706.

475 *Galić*, Drugostepena presuda, para. 130, *poziva se na Tibomir Blaškić*, predmet br. IT-95-14-A, 29. juni 2004., Drugostepena presuda, para. 109 i *Kordić*, drugostepena presuda, para. 54. U ovom smislu, borbeno djelovanje na obje strane utječe na ocjenu toga šta se smatra protupravnim napadom a šta je prihvatljivo kao kolateralna šteta, ali ne i na samu zabranu (*Galić*, Drugostepena presuda, fusnota 704). Također se smatra da čak i prisustvo ponekog borca među napadnutim civilnim stanovništvom nužno ne mijenja civilni karakter ovog stanovništva u pravnom smislu (*Galić*, Drugostepena presuda, para. 136). Vidi također Modul 7 u kojem je detaljno obrađeno pitanje prirode civilnog stanovništva

civilnog stanovništva.⁴⁷⁶ Naprimjer:

- Rekvizicija ili oduzimanje imovine od neprijatelja dozvoljeno je, ali samo u mjeri određenoj ekonomskom snagom stanovništva i lokalnim pravilima.⁴⁷⁷
- Da bi preseljenje stanovništva koje vrši okupaciona sila predstavljalo ratni zločin protiv civilnog stanovništva, potrebno je, *inter alia*, da to se preseljenje provodi kršenjem pravila međunarodnog prava.⁴⁷⁸
- Uništavanje ili prisvajanje imovine koje je opravdano vojnim potrebama ne predstavlja ratni zločin protiv civilnog stanovništva.⁴⁷⁹

Dakle, vojne potrebe mogu predstavljati osnov za isključenje krivične odgovornosti za neke radnje koje bi inače predstavljale ratni zločin prema Krivičnom zakonu BiH.

TU QUOQUE

Argument *tu quoque* polazi od stajališta da kršenja međunarodnog humanitarnog prava, budući da ih je i protivnik činio, opravdavaju slična kršenja zaraćene strane. Međutim, odbrani na osnovu principa *tu quoque* nema mjesta u savremenom međunarodnom humanitarnom pravu jer ona podrazumijeva da je humanitarno pravo zasnovano na uskoj bilateralnoj razmjeni prava i obaveza. Nasuprot tome, veći dio korpusa humanitarnog prava postavlja apsolutne obaveze koje su bezuvjetne i nisu zasnovane na reciprocitetu.⁴⁸⁰

.....
 Odbrani na osnovu principa *tu quoque* nema mjesta u savremenom međunarodnom humanitarnom pravu.

U predmetu *Lučić Krešo* u BiH, žalbeno vijeće navelo je da se *tu quoque* odbrana:

[M]ože tumačiti kao da kršenja međunarodnog humanitarnog prava, budući da ih je protivnik i činio, opravdavaju slična kršenja zaraćene strane. Međutim, *tu quoque* odbrani nema mjesta u savremenom međunarodnom humanitarnom pravu.⁴⁸¹

ODMAZDA

U praksi MKSJ, odmazda nad civilima zabranjena je u svim oružanim sukobima.⁴⁸² Odmazda se sastoji od protupravnih postupaka koji se poduzimaju kao odgovor na protupravne postupke koje je počinila suprotstavljena oružana snaga u nastojanju da odvrati drugu stranu od činjenja daljih protupravnih radnji. Odmazda je zabranjena po Dodatnom protokolu I, koji se primjenjuje u međunarodnim oružanim sukobima. Dodatni protokol II ne pominje odmazdu ali, kao što je naprijed navedeno, praksa MKSJ pokazuje da je odmazda zabranjena u svim oružanim sukobima.

.....
 Odmazda nad civilima zabranjena je u svim oružanim sukobima.

⁴⁷⁶ *Vidi, npr., ibid.* na str. 572.

⁴⁷⁷ *Ibid.*

⁴⁷⁸ *Vidi, npr., ibid.* na str. 573.

⁴⁷⁹ *Vidi* Krivični zakon BiH, član 173., stav 1., tačka (f); *Vidi također, npr.,* Komentar na Krivični zakon BiH, 2005., str. 572.

⁴⁸⁰ *Zoran Kupreškić i drugi*, predmet, br. IT-95-16-T, Prvostepena presuda, 14. januar 2000., paragrafi 515-520; *Martić*, Drugostepena presuda, para. 111.

⁴⁸¹ Sud BiH, *Krešo Lučić*, predmet br. X-KRZ- 06/298, Drugostepena presuda, 16. decembar 2008., para. 38 – poziva se na *Kupreškić i drugi*, Prvostepena presuda, paragrafi 51, 515-520.

⁴⁸² *Martić*, Odluka o preispitivanju optužnice, 8. mart 1996., paragrafi 15 – 16; *vidjeti također Martić*, Drugostepena presuda, para. 263, gdje se generalno govori o odmazdi.

NEODOLJIVA SILA I PRIJETNJA

Neodoljiva sila i prijetnja također mogu predstavljati osnov za odbranu prema članu 25a. Krivičnog zakona BiH, koji glasi:

Član 25a Krivičnog zakona BiH:

- (1) Nije krivično djelo ono djelo koje je počinjeno pod dejstvom neodoljive sile (*vis absoluta*).
- (2) Počinitelj koji je počinio krivično djelo pod dejstvom neodoljive sile ili prijetnje može se blaže kazniti (*vis compulsiva ili vis moralis*).
- (3) U slučaju iz stava (1) ovog člana, počiniteljem krivičnog djela smatrat će se osoba koja je primijenila neodoljivu silu.

POKUŠAJ

Član 26. Krivičnog zakona BiH:

- (1) Ko s umišljajem započne činjenje krivičnog djela, ali ga ne dovrši, kaznit će se za pokušaj krivičnog djela ako se za to krivično djelo može izreći kazna zatvora u trajanju od tri godine ili teža kazna, a za pokušaj drugog krivičnog djela, kad zakon izričito propisuje kažnjavanje i za pokušaj.
- (2) Učinitelj će se za pokušaj krivičnog djela kazniti u granicama kazne propisane za to krivično djelo, a može se i blaže kazniti.

Članovi 26., 27. i 28. Krivičnog zakona BiH sadrže odredbe u vezi s pokušajem počinjenja krivičnih djela.

Član 28. Krivičnog zakona BiH:

- (1) Učinitelj koji je pokušao učiniti krivično djelo, ali je dobrovoljno odustao od kažnjivog pokušaja, može se osloboditi kazne.
- (2) U slučaju dobrovoljnog odustajanja od kažnjivog pokušaja, učinitelj će se kazniti za one radnje koje čine neko drugo samostalno krivično djelo.

Član 27. Krivičnog zakona BiH:

Učinitelj koji pokuša učiniti krivično djelo nepodobnim sredstvom ili prema nepodobnom predmetu može se osloboditi kazne ili se može blaže kazniti.

IV POGLAVLJE - ISTRAŽNI POSTUPCI U BOSNI I HERCEGOVINI

UVOD

Solidno poznavanje istražnih postupaka svakako predstavlja značajan element svakog kvalificiranog i iskusnog istražitelja u obavljanju istražnih radnji. Za svakog istražitelja je neophodno da stekne relevantna saznanja o zakonskom okviru u pogledu provođenja istrage i odgovarajućih postupaka. Prvo, time se osigurava da primjena specifičnih istražnih vještina i tehnika bude zakonita, a drugo da istražne aktivnosti dovedu do prihvatljivih dokaza koji mogu biti uspješno izvedeni pred sudom i predstavljati osnov za donošenje presude. Međutim, prije nego što naporni rad istražitelja rezultira zadovoljavajućim epilogom na sudu u bilo kojem krivičnom predmetu, a posebno u predmetima ratnih zločina⁴⁸³ postoji više procesnih koraka koje treba pažljivo poduzeti i pratiti.

Kako bi ovaj priručnik o istrazi poslužio kao potpuni vodič za sadašnje i buduće istražitelje ratnih zločina u Bosni i Hercegovini (BiH) neophodno je objasniti domaće istražne postupke propisane zakonom o krivičnom postupku i praksom.

⁴⁸³ Kada se u ovom poglavlju spominju „predmeti ratnih zločina”, oni obuhvataju i zločin genocida i zločine protiv čovječnosti.

Domaći istražni postupci također su primjenjivi i na istrage i procesuiranje ratnih zločina koji se mogu voditi u Tužilaštvu BiH i na Sudu BiH, okružnim tužilaštvima i okružnim sudovima u Republici Srpskoj,⁴⁸⁴ kantonalnim tužilaštvima i kantonalnim sudovima u Federaciji BiH,⁴⁸⁵ i Tužilaštvu i Osnovnom sudu Brčko distrikta BiH. Pravosudna struktura u pogledu nadležnosti u BiH je specifična kada se radi o postupcima u predmetima ratnih zločina, i od 1. marta 2003. godine, Sudu BiH daje isključivu nadležnost nad postupcima u predmetima ratnih zločina, dok okružni/kantonalni sudovi i tužilaštva i Tužilaštvo i Osnovni sud Brčko distrikta BiH mogu raditi na predmetima ratnih zločina pokrenutim prije 1. marta 2003. godine⁴⁸⁶ Sud BiH također može prenijeti vođenje postupaka na mjesno nadležne sudove i tužilaštva u skladu sa članom 27. i 27a. Zakona o krivičnom postupku BiH.

Član 27. Zakona o krivičnom postupku BiH
Prenošenje vođenja postupka

- (1) Ako postoje važni razlozi, Sud može vođenje postupka za krivično djelo iz svoje nadležnosti prenijeti rješenjem sudu na čijem je području krivično djelo izvršeno ili pokušano. Vođenje postupka se može prenijeti najkasnije do zakazivanja glavnog pretresa.
- (2) Rješenje iz stava 1. ovog člana može se donijeti i na prijedlog stranaka ili branilaca za sva krivična djela iz nadležnosti Suda, izuzev za krivična djela protiv integriteta Bosne i Hercegovine.

Član 27a Zakona o krivičnom postupku BiH
Prenošenje vođenja postupka za krivična djela iz Glave XVII KZ BiH

- (3) Ako se postupak vodi za krivična djela iz člana 171. do 183. Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, Sud može rješenjem prenijeti vođenje postupka drugom sudu na čijem je području pokušano ili izvršeno krivično djelo, najkasnije do zakazivanja glavnog pretresa, a uzimajući u obzir težinu krivičnog djela, svojstva počinitelja i ostale okolnosti važne za ocjenu složenosti predmeta.
- (4) Sud rješenje iz stava 1. ovog člana može donijeti na prijedlog stranaka ili branilaca, a u fazi istrage samo na prijedlog tužioca.
- (5) Rješenje iz stava 1. ovog člana donosi Vijeće sastavljeno od trojice sudija iz člana 24., stav 7. ovog zakona. Protiv rješenja Vijeća žalba nije dopuštena.

484 U entitetu Republika Srpska postoji pet okružnih tužilaštava i pet okružnih sudova (Banja Luka, Doboj, Bijeljina, Trebinje i Istočno Sarajevo).

485 U kantonima u Federaciji BiH postoji deset kantonalnih tužilaštava i kantonalnih sudova – za Unsko-sanski kanton u Bijaću, Posavski kanton u Orašju, Tuzlanski kanton, Zeničko-dobojski kanton u Zenici, Bosansko-podrinjski kanton u Goraždu, Srednjobosanski kanton u Travniku, Hercegovačko-neretvanski kanton u Mostaru, Zapadnohercegovački kanton u Ljubuškom, Sarajevski kanton i Kanton 10 u Livnu.

486 Vidi član 449., stav 2. Zakona o krivičnom postupku BiH: Predmete iz nadležnosti Suda primljene u rad kod drugih sudova, odnosno tužilaštava, i u kojima optužnica nije stupila na pravnu snagu, odnosno nije potvrđena, dovršit će mjesno nadležni sudovi, osim ako Sud po službenoj dužnosti i na obrazložen prijedlog stranaka ili branitelja odluči da preuzme takav predmet, a uzimajući u obzir težinu krivičnog djela, svojstva počinioca i ostale okolnosti važne za ocjenu složenosti predmeta.

U ovom poglavlju govorit će se o toku istrage ratnog zločina, počevši od prijema navoda o tome da je počinjeno krivično djelo, preko otvaranja istrage, do razmatranja uloge različitih učesnika u istražnim postupcima. Bit će riječi o specifičnim dužnostima istražitelja, tužilaca, sudija i drugih učesnika kroz analizu njihovih uloga kao pojedinaca ili pripadnika multidisciplinarnih timova. Imajući na umu činjenicu da se izjave svjedoka u predmetima ratnih zločina još uvijek smatraju najvažnijim dokazima, u ovom poglavlju posebna pažnja će se posvetiti temi uzimanja izjava od svjedoka, u skladu sa zahtjevima domaćih postupaka. Također će se dati pregled sudskog postupka u Bosni i Hercegovini. On će obuhvatiti raspravu o postupku podizanja i potvrđivanja optužnice (postupak optuživanja), glavni pretres⁴⁸⁷ dokazni postupak,⁴⁸⁸ i okončanje krivičnog postupka, uključujući i žalbeni postupak. U ovom poglavlju također će se dati uvod u zakonsku zaštitu prava žrtava i svjedoka, kao i prava optuženog.

Također treba imati na umu da su pravila koja uređuju istražne postupke ista u svakom krivičnom predmetu. Istražni postupci u Bosni i Hercegovini propisani su zakonima o krivičnom postupku koji su na snazi u BiH, uključujući Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine (Zakon o krivičnom postupku BiH),⁴⁸⁹ Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske (ZKP RS),⁴⁹⁰ Zakon o krivičnom postupku Federacije BiH (ZKP FBiH),⁴⁹¹ i Zakon o krivičnom postupku Brčko distrikta BiH (ZKP BDBiH)⁴⁹² Ovi zakoni usvojeni su 2003. godine kao rezultat reforme krivičnog postupka u BiH, kojom su uvedeni pretežno adversarni elementi u krivične postupke koji se vode pred sudovima u Bosni i Hercegovini. Prije 2003. godine, krivični postupak u BiH se pretežno oslanjao na „akuzatornu“ pravnu tradiciju koja je važila u bivšoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji. Krivični postupak koji je uveden 2003. godine predstavlja kombinaciju obilježja „adversarnog“ i „akuzatornog“ sistema. Zakoni o krivičnom postupku usvojeni u entitetima (Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska) kao i u Brčko distriktu BiH usklađeni su sa Zakonom o krivičnom postupku BiH. Iz tog razloga, u ovom poglavlju će se uglavnom upućivati na Zakon o krivičnom postupku BiH.

Istrage i postupci u predmetima ratnih zločina koje vodi Tužilaštvo BiH, odnosno Sud Bosne i Hercegovine imaju neke specifične karakteristike koje ih razlikuju od postupaka u drugim krivičnim predmetima. U pravilu, tužilački tim koji radi na predmetima ratnih zločina u Tužilaštvu BiH sastoji se od tužioca, stručnog saradnika i istražitelja. Zbog toga, kada se govori o ulozi istražitelja u ovom poglavlju, to se odnosi na ulogu istražitelja koji radi u Tužilaštvu BiH. Međutim, s obzirom na to da su uloge stručnih saradnika i istražitelja identične i da je njihov status ovlaštenih službenih lica zasnovan na istim odredbama Zakona o krivičnom postupku, kada se u ovom

487 „Glavni pretres“ je direktan prijevod B/H/S termina koji se koristi za suđenje.

488 Termin „glavni pretres“ koji se koristi u ovom poglavlju predstavlja prijevod odgovarajućeg izraza na bosanskom/hrvatskom/srpskom jeziku. Konceptija postupka glavnog pretresa u Bosni i Hercegovini odgovara konceptiji suđenja u adversarnom sistemu kada se radi o suđenju u krivičnom postupku.

489 Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, Službeni list BiH, 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09.

490 Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, Službeni glasnik RS, 53/12.

491 Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine FBiH, 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 09/09, 12/10 i 08/13.

492 Zakon o krivičnom postupku BDBiH, Službeni glasnik BDBiH, 10/03, 48/04, 6/05, 14/07, 19/07, 21/07, 2/08 i 17/09.

poglavljju govori o ulozi istražitelja, to obuhvata istražitelje koji rade u Tužilaštvu BiH kao i sve druge ovlaštene službene osobe koje rade u raznim agencijama za provođenje zakona na državnom, entitetskom, kantonalnom i na nivou Brčko distrikta BiH. Pored toga, kada se u ovom poglavljju upućuje na praksu, prvenstveno se ukazuje na praksu razvijenu u Tužilaštvu i Sudu Bosne i Hercegovine.

Ostala kantonalna/okružna tužilaštva i Tužilaštvo Brčko distrikta BiH imaju samo mali broj stručnih saradnika u svojim strukturama. Pozicije istražitelja i analitičara nisu predviđene njihovim internim organigramima.

Imajući na umu činjenicu da je uloga tužioca identična u svim postupcima u predmetima ratnih zločina, bez obzira na to koje tužilaštvo u BiH vrši istragu ili krivično gonjenje u predmetu ratnog zločina, kada se u ovom poglavljju govori o tužiocu ili tužiocima, to se odnosi na tužioca/tužioce Tužilaštva BiH, kantonalnih/okružnih tužilaštava u entitetima i Tužilaštvo Brčko distrikta BiH.

PRIJEM NAVODA O POČINJENOM DJELU

U svakom krivičnom predmetu, uključujući i predmete ratnih zločina, istraga formalno počinje u trenutku provođenja prve istražne radnje i traje sve dok se one formalno ne završe. Istraga može rezultirati podizanjem optužnice ili zatvaranjem istrage. Međutim, prije otvaranja istrage nužno je da tužilac bude obaviješten o postojanju osnova sumnje da je počinjeno krivično djelo. Tužilac može na više načina saznati da je počinjeno krivično djelo; građanin može prijaviti izvršenje krivičnog djela,⁴⁹³ zvaničnici i odgovorne osobe mogu obavijestiti tužioca ili ovlaštene službene osobe⁴⁹⁴ o izvršenju krivičnog djela i potencijalnom počinitelju,⁴⁹⁵ ili tužilac može iz novina ili iz drugih elektronskih medija saznati da je počinjeno krivično djelo.

U osnovi, prijavljivanje krivičnog djela i njegovog počinitelja ne znači da se automatski pokreće istražni postupak, mada ono predstavlja inicijativu za provođenje istrage.

493 Vidi član 214. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 222. Zakona o krivičnom postupku RS, član 229. Zakona o krivičnom postupku FBiH..

494 Pojam ovlaštene službene osobe definiran je u članu 20(g). Zakona o krivičnom postupku BiH, članu 20(ž). Zakona o krivičnom postupku RS i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, članu 21(g). Zakona o krivičnom postupku FBiH. „Ovlaštena službena osoba“ je osoba koja ima odgovarajuća ovlaštenja unutar policijskih organa Bosne i Hercegovine, uključujući Državnu agenciju za istrage i zaštitu, Državnu graničnu službu, sudsku i finansijsku policiju, kao i unutar carinskih organa, poreskih organa i organa vojne policije u Bosni i Hercegovini. Pod ovlaštenim službenim osobama smatraju se i stručni saradnici odnosno istražitelji Tužilaštva BiH koji rade po ovlastima tužioca.”

495 Vidi član 213. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 221. Zakona o krivičnom postupku RS, član 228. Zakona o krivičnom postupku FBiH.

Član 215. Zakona o krivičnom postupku BiH
 (Član 223. ZKP RS, član 230. ZKP FBiH, član 215. ZKP BDBiH)

Podnošenje prijave

- (1) Prijava se podnosi tužiocu pismeno ili usmeno.
- (2) Ako se prijava podnosi usmeno, osoba koja podnosi prijavu upozorit će se na posljedice lažnog prijavljivanja. O usmenoj prijavi sastavit će se zapisnik, a ako je prijava saopćena telefonom sačinit će se službena zabilješka.
- (3) Ako je prijava podnesena Sudu, ovlaštenoj službenoj osobi ili nekom drugom sudu ili tužiocu u Bosni i Hercegovini, oni će tu prijavu primiti i odmah je dostaviti tužiocu.

Ovo su uobičajeni načini na koje se tužilac obavještava o tome da je počinjeno krivično djelo, i u normalnim okolnostima su primjenjivi u slučajevima kada je od izvršenja krivičnog djela prošlo vrlo malo vremena. Međutim, specifičnost u istragama ratnih zločina sastoji se utome što, osim uobičajenog, postoje i neki posebni načini na koje se krivična djela mogu prijaviti Posebnom odjelu za ratne zločine Tužilaštva BiH.

Posebni odjel za ratne zločine je osnovan u martu 2005. godine, više od deset godina nakon što su ratni zločini počinjeni. Stoga, u vrijeme kada je Odjel počeo sa radom, većina ratnih zločina već je bila prijavljena postojećim istražnim tijelima (centrima javne i državne bezbjednosti, ranijim policijske agencije), Agenciji za informacije i dokumentaciju i MKSJ-u, koji je sprovodio istrage o određenom broju ratnih zločina počinjenih u BiH između 1992. i 1995. godine. U isto vrijeme, domaći organi su također sprovodili istrage, uključujući istražne sudije, vojne tužioce, kantonalna i okružna tužilaštva, itd. Zakonski okvir koji je bio na snazi u vrijeme izvršenja krivičnih djela,⁴⁹⁶ bio je izmjenjivan i dopunjavao nekoliko puta do 2003. godine, što je dalje povećalo složenost sistema uticanjem na „pravila“ postupka istrage i nadležnosti. Zbog toga, navodi o ratnim zločinima u ovom poglavlju su podijeljeni na: Informacije dobivene od građana u Bosni i Hercegovini; Prijave žrtava i svjedoka; Informacije i prijave koje su podnijele ovlaštene službene osobe; Informacije dobivene od drugih počinitelja; Predmeti preneseni sa MKSJ ili Odjela za ratne zločine Suda BiH; Drugi izvori – predmeti koje su procesuirali raniji istražni organi.

⁴⁹⁶ Osim Krivičnog zakona SFRJ koji je Republika Bosna i Hercegovina preuzela i koji je bio na snazi za vrijeme oružanih sukoba od 1992. do 1995. godine, novi krivični zakoni usvojeni su u Republici Srpskoj (2000. godine) i u Federaciji BiH (1998. godine).

INFORMACIJE PRIMLJENE OD GRAĐANA U BOSNI I HERCEGOVINI

Član 214. Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 222. ZKP RS, član 229. ZKP FBiH, član 214. ZKP BDBiH)

Prijavljivanje krivičnog djela od strane građana

- (1) Građanin ima pravo prijaviti izvršenje krivičnog djela.
- (2) Svako je dužan prijaviti učinjenje krivičnog djela kada neprijavljivanje krivičnog djela predstavlja krivično djelo.

Građani prijavljuju ratne zločine tužiocu i ovlaštenim službenim osobama i dostavljanjem pismenih informacija tužiocu ili agencijama za provođenje zakona u BiH. Ako se informacije o ratnom zločinu dostave ovlaštenim službenim osobama, oni su dužni te informacije odmah dostaviti tužiocu.⁴⁹⁷ U rijetkim slučajevima, građani usmeno ili putem telefona informiraju tužioca o počinjenom ratnom zločinu. Tužilac ili istražitelj registrira usmene ili navode date preko telefona u formi službene zabilješke o usmenom navodu i službene zabilješke u slučaju da su navodi dati putem telefona.

Informacije o ratnim zločinima primljene od građana se zovu „prijava“. Krivično procesno zakonodavstvo dopušta da građani mogu podnositi prijave u bilo kojem obliku i da mogu sadržavati bilo kakvu vrstu navoda od krivičnom djelu.

Prijave se smatraju „izvorom“ informacija za tužioca o tome da je počinjeno krivično djelo i tehnički ne predstavlja „dokaz“. Ipak, forma i sadržaj navoda treba da slijede principe logike i sadrže informacije o konkretnom incidentu, činjenici ili okolnosti koja može ukazivati na postojanje osnova sumnje da je eventualno počinjeno krivično djelo. Uz ovu informaciju mogu se priložiti i drugi dokumenti ili prilozi o ratnom zločinu koji u osnovi čine sastavne dijelove prijave.

U praksi, tužilac navode o ratnom zločinu primljene od građana tretira kao indicije koje redovno zahtijevaju dalju verifikaciju prije nego što tužilac ima dovoljno informacija da bi utvrdio postojanje osnova sumnje da je određeni počinitelj izvršio krivično djelo. Nakon prijema u tužilaštvu, ovi navodi se obično registriraju u takozvane KTA-RZ predmete,⁴⁹⁸ dok se navodi primljeni iz drugih izvora (*npr.* prijave žrtava i svjedoka; informacije i prijave koje podnesu ovlaštene službene osobe; informacije primljene od drugih počinitelja; predmeti preneseni sa MKSJ ili Odjela za ratne zločine Suda BiH; drugi izvori – predmeti koje su procesuirali raniji istražni organi) većinom registriraju u KT-RZ predmete.⁴⁹⁹

⁴⁹⁷ Vidi član 215., stav 3. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 223., stav 3. Zakona o krivičnom postupku RS i član 230., stav 3. Zakona o krivičnom postupku FBiH.

⁴⁹⁸ KTA-RZ je oznaka za predmete u kojima nije sa sigurnošću utvrđeno krivično djelo ratnog zločina, kao i za razne krivične predmete ratnog zločina.

⁴⁹⁹ KT-RZ je oznaka za predmete u kojima je poznat počinitelj i u kojima se može izdati naredba za provođenje istrage.

PRIJAVE ŽRTAVA I SVJEDOKA

Prijave žrtava i svjedoka spadaju u podvrstu izvora informacija o ratnim zločinima koje se primaju od građana. Žrtve i svjedoci ratnih zločina su lično bile pogođene određenim krivičnim djelom i doživjeli su specifično traumatično iskustvo tokom rata, kao rezultat krivičnih djela, kao što su silovanje, zatvaranje i mučenje u kampovima i/ili ubistvo ili nestanak članova porodice. Žrtve i svjedoci mogu razviti posebne međusobne veze zbog zajedničkog traumatičnog iskustva, što je dominantan povezujući element za osnivanje raznih udruženja i grupa žrtava i svjedoka. Ova udruženja i grupe omogućavaju žrtvama i svjedocima zastupanje njihovih prava i ostvarivanje njihovih interesa na jedan organiziran i sinhroniziran način. Tako postoje razna udruženja žrtva i svjedoka u Bosni i Hercegovini, kao na primjer udruženja:

- logoraša;
- žena žrtava rata;
- civilnih žrtava rata;
- djece žrtava rata;
- udruženja porodica nestalih osoba, itd.

Nekoliko udruženja ima kataloge informacija ili su izradili baze podataka u kojima se nalaze detaljni iskazi njihovih članova, koji se mogu pretraživati, informacije o počinjenim zločinima, počiniteljima, mjestima izvršenja zločina, i iskazi svjedoka. Od 2005. godine, ova udruženja su podnijela brojne prijave o izvršenim ratnim zločinima tužilaštvima. Neke od ovih prijava sadrže vrlo detaljne prikaze iskustava žrtava i svjedoka i opise samih zločina, i često predstavljaju vrlo koristan izvor informacija za tužioca.

INFORMACIJE I PRIJAVE KOJE PODNOSE OVLAŠTENE SLUŽBENE OSOBE

Član 213, stav 1. Zakona o krivičnom postupku BiH

Član 221, stav 1. ZKP RS, član 228., stav 1. ZKP FBiH, član 213., stav 1. ZKP BDBiH

Obaveza prijavljivanja krivičnog djela

Službene i odgovorne osobe u svim organima vlasti u Bosni i Hercegovini, javnim preduzećima i ustanovama dužne su da prijave krivična djela o kojima su obaviještene ili za koja saznaju na neki drugi način. U takvim okolnostima, službena ili odgovorna osoba će poduzeti mjere kako bi se sačuvali tragovi krivičnog djela, predmeti na kojima je ili pomoću kojih je učinjeno krivično djelo i drugi dokazi o njima i obavijestit će ovlaštenu službenu osobu ili Tužilaštvo bez odlaganja.

Informacije i prijave koje podnesu ovlaštene službene osobe predstavljaju najčešći izvor informacija o tome da je počinjeno krivično djelo. Redovne obaveze ovlaštenih službenih osoba obuhvataju razne operativne radnje na sprječavanju i otkrivanju

krivičnih djela. Kada ovlaštene službene osobe kao rezultat ovih radnji prikupe informacije koje čine osnov sumnje da je počinjeno neko krivično djelo, oni su obavezni o tome obavijestiti tužioca, bilo odmah ili u određenom roku.⁵⁰⁰ U slučaju ratnog zločina za koji je zapriječena kazna zatvora od više od pet godina, nakon što sazna da je počinjen ratni zločin, ovlaštena službena osoba dužna je odmah o tome obavijestiti tužioca.⁵⁰¹ Tada, pod nadzorom tužioca, ovlaštene službene osobe poduzimaju korake s ciljem prikupljanja informacija o okolnostima tog krivičnog djela i njegovog počinitelja, uključujući:⁵⁰²

- izjave potencijalnih svjedoka i žrtava;
- medicinsku i foto-dokumentaciju;
- dokumentaciju kao dokaz o ulozi i položaju počinitelja;
- korake na utvrđivanju identiteta osoba i predmeta;
- potragu s ciljem lociranja neke osobe ili predmeta;
- pretraživanje konkretnih objekata i prostorija državnih organa;
- pregled određenih dokumenata koji pripadaju državnim organima ili institucijama.

Sve ove radnje koje poduzimaju ovlaštene službene osobe ili istražitelji kako bi prikupili informacije formaliziraju se u zapisnike, izvještaje, izjave i službene zabilješke, koje se prilažu uz prijavu o krivičnom djelu ratnog zločina. Na osnovu nalaza u prijavi, tužilac zatim vrši ocjenu činjenica u predmetu i dokaza. Ova ocjena služi kako bi se utvrdilo da li prijava ukazuje na postojanje dovoljnog osnova za donošenje naredbe za provođenje istrage. Ako se odluči da se otvori istraga, tužilac može izraditi plan istrage, donijeti naredbu ovlaštenim službenim osobama da naprave izvještaj uz dodatne istražne radnje ili tužilac može sam provesti neke istražne radnje s ciljem završetka istrage.

Ovlaštene službene osobe ili istražitelji imaju obavezu da prate predmet ratnog zločina nakon podnošenja prijave. Ako ovlaštene službene osobe saznaju za nove relevantne činjenice, dokaze ili tragove krivičnog djela nakon podnošenja prijave, oni su dužni da prikupe informacije o novim činjenicama i prosljede ih tužiocu kao dopunu ranije prijave.

Zapravo, prilikom podnošenja prijave o ratnom zločinu, ovlaštene službene osobe, koje rade za Državnu agenciju za istrage i zaštitu i ministarstva unutrašnjih poslova Federacije BiH i Republike Srpske, podnose Tužilaštvu prijavu o krivičnom djelu ratnog zločina uz priloženu dokumentaciju koja se može koristiti kao dokaz – izjave potencijalnih svjedoka i žrtava, pisani dokazni materijal, profile potencijalnih počinitelja.

500 Vidi član 218. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 226. Zakona o krivičnom postupku RS i član 233. Zakona o krivičnom postupku FBiH.

501 Vidi član 218., stav 1. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 226., stav 1. Zakona o krivičnom postupku RS i član 233., stav 1. Zakona o krivičnom postupku FBiH.

502 Vidi član 219., stav 1. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 227., stav 1. Zakona o krivičnom postupku RS i član 234., stav 1. Zakona o krivičnom postupku FBiH.

PREDMETI PRENESENI SA MKSJ NA SUD BIH

Strategija okončanja rada MKSJ je potvrđena Rezolucijom 1503 Vijeća sigurnosti UN-a (august 2003. godine) i 1534 (mart 2004. godine).

Rezolucija 1503 (2003. g)

koju je Vijeće sigurnosti usvojilo na svojoj 4817. sjednici, 28. augusta 2003. godine

1. Poziva međunarodnu zajednicu da u sklopu strategije okončanja rada sudova pomogne domaćim pravosudnim sistemima da povećaju svoju sposobnost krivičnog gonjenja u predmetima koji će biti prenijeti sa MKSJ i MKSR i potiče predsjednike, tužioce i sekretare MKSJ i MKSR da razvijaju i unaprjeđuju svoje programe približavanja tribunala javnosti;
5. Poziva donatorsku zajednicu da podrži rad Visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu na osnivanju posebnog vijeća u okviru Državnog Suda Bosne i Hercegovine koji će suditi na osnovu optužbi za teške povrede međunarodnog humanitarnog prava;
7. *Poziva* MKSJ i MKSR da poduzmu sve moguće mjere kako bi okončali istrage do kraja 2004. godine, sve prvostepene postupke do kraja 2008. godine, i kako bi okončali svoj rad 2010. godine (Strategija okončanja rada);

Strategija okončanja rada podrazumijevala je da će se MKSJ koncentrirati na procesuiranje i suđenje najviših vođa, a predmete sa niže rangiranim optuženima prenijeti na domaće sudove u bivšoj Jugoslaviji. To je obuhvatalo (a) predmete u kojima je potvrđena optužnica i u kojima je Ured tužioca MKSJ podnio zahtjev prema Pravilu 11bis Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ; i (b) predmete u kojima je Ured tužioca MKSJ proveo istragu, ali još nije podigao optužnicu (koji se nazivaju predmeti kategorije „2”).

Nakon odluke Vijeća za prosljeđivanje MKSJ, predmeti u kojima je potvrđena optužnica prenose se organima Bosne i Hercegovine u skladu sa Pravilom 11bis Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ.

Predmeti po Pravilu 11*bis*, koji su preneseni na Tužilaštvo BiH sastojali su se od šest predmeta sa deset optuženih (Radovan Stanković, Gojko Janković, Mitar Rašević i Savo Todović, Željko Mejakić i tri druga, te Paško Ljubičić). Tužilaštvo BiH je prilagodilo optužnice MKSJ u skladu sa domaćim zakonom i podnijelo ih Sudu BiH.⁵⁰³ Krivični postupak u svim predmetima po Pravilu 11bis je okončan. Sud BiH je donio pravomoćne presude i osudio optužene na odgovarajuće zatvorske kazne.

U skladu sa svojom strategijom okončanja rada, Ured tužioca MKSJ je bio obavezan prenijeti predmete u kojima nije potvrđena optužnica do kraja 2004. godine Tužilaštvu BiH. U periodu između 2005. i 2009. godine, svi predmeti kategorije „2” su preneseni na Tužilaštvo BiH. Predmeti kategorije „2^c”,⁵⁰⁴ kao i predmeti po Pravilu 11bis su trebali imati prioritet u radu Tužilaštva BiH.

⁵⁰³ Zakon o ustupanju predmeta od strane MKSJ Tužilaštvu BiH i korištenju dokaza pribavljenih od MKSJ u postupcima pred sudovima u BiH, Službeni list BiH, 61/04, 46/06, 53/06, 76/06.

⁵⁰⁴ Četrnaest predmeta kategorije „2^c” (sa oko 40 osumnjičenih) je ustupljeno Tužilaštvu BiH.

PREDMETI PRENESENI SA SUDA BIH

Pored predmeta direktno ustupljenih Sudu BiH od strane MKSJ-a, Sud BiH također može preuzeti neriješene predmete sa kantonalnih/okružnih sudova ili tužilaštava ili Tužilaštva Brčko distrikta BiH, u skladu sa članom 449. Zakona o krivičnom postupku BiH. Prije stupanja na snagu novog krivičnog zakonodavstva u martu 2003. godine, kojim je uvedena isključiva stvarna nadležnost Suda BiH za ratne zločine, predmete ratnih zločina su primali i procesuirali svi sudovi, odnosno sva tužilaštva u BiH.

Neki od ovih predmeta su ranije bili predmet ocjene osjetljivosti od strane Tužilaštva BiH, u skladu sa njegovim Pravilnikom o postupku donesenim 2005. godine. Za određeni broj ovih predmeta, one koji su se smatrali „vrlo osjetljivim“, Tužilaštvo BiH je u skladu sa članom 449., stav 2. Zakona o krivičnom postupku BiH, Sudu BiH podnijelo prijedlog za prenošenje vođenja postupka, i ako je Sud prihvatio prijedlog, onda je predmet bio procesuiran na državnom nivou. Predmeti ocijenjeni kao „osjetljivi“, kao i oni koje nije razmatralo Tužilaštvo BiH, trebali su biti vraćeni i na njima su trebali raditi kantonalni i okružni sudovi i tužilaštva, te Sud i Tužilaštvo Brčko distrikta BiH. Ovaj Pravilnik o postupku bio je na snazi sve do usvajanja, u decembru 2008. godine, Državne strategije za rad na predmetima ratnih zločina koja je uvela novi sistem raspodjele predmeta na državnom i entitetskom nivou, na osnovu „složenosti“ predmeta koja se određuje u skladu sa kriterijima sadržanim u Strategiji. Strategija dijeli postupke za ratne zločine u dvije grupe.⁵⁰⁵

- I grupa obuhvata predmete ratnih zločina koji su zaprimljeni u rad nakon stupanja na snagu novih krivičnih zakona 1. marta 2003. godine. Svi ovakvi predmeti su po zakonu u isključivoj nadležnosti Suda i Tužilaštva BiH te se jedino mogu ustupati drugim sudovima i tužilaštvima po članu 27. ili 27a. Zakona o krivičnom postupku BiH (prenošenjem vođenja postupka). Tužilaštvo BiH je, zaključno sa 1. oktobrom 2008. godine, imalo 565 evidentiranih predmeta iz ove grupe.
- II grupa, u koju spada veći broj neriješenih predmeta, obuhvata predmete ratnih zločina koji su zaprimljeni u rad kod sudova i tužilaštva u entitetima i Brčko distriktu BiH prije stupanja na snagu ZKP BiH iz 2003. godine, u kojima do tada optužnica nije bila potvrđena. Ti sudovi i tužilaštva koji imaju mjesnu nadležnost dužni su završiti ove predmete, izuzev ako Sud BiH ne odluči da ih preuzme, prema članu 449. ZKP BiH“.

Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina također je uvela kriterije složenosti predmeta (tj. težinu krivičnog djela, svojstva počinitelja i ostale okolnosti važne za ocjenu složenosti predmeta), što je poslužilo u odabiru i ocjeni složenosti predmeta i donošenju odluke o preuzimanju predmeta ratnih zločina, u skladu sa članom 449., stav 2. Zakona o krivičnom postupku BiH te prenošenju vođenja postupka u skladu sa članom 27a. Zakona o krivičnom postupku BiH. Prema članu 449., stav 2. Zakona o krivičnom postupku BiH, sudovi koji imaju mjesnu nadležnost dužni su okončati ove predmete, osim ako Sud BiH ne odluči preuzeti takav predmet.

⁵⁰⁵ Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina, koju je usvojilo Vijeće ministara BiH 28. decembra 2008., str. 11-12.

Ako Sud BiH odluči preuzeti takav predmet, on se dostavlja na dalju istragu Tužilaštvu BiH.

U malom broju predmeta ratnih zločina, kantonalna i okružna tužilaštva su okončala istragu i podnijela optužnice na potvrđivanje kantonalnim i okružnim sudovima. Ako Sud BiH odluči da prihvati takvu optužnicu, predmet se također dostavlja Tužilaštvu BiH. Nakon što bude zaprimljen u Tužilaštvu BiH, ovaj predmet se smatra predmetom u fazi istrage, gdje Tužilaštvo BiH provodi dodatne istražne radnje i donosi tužilačku odluku.

DRUGI IZVORI - PREDMETI KOJE SU PROCESUIRALI RANIJI ISTRAŽNI ORGANI

Veliki broj neriješenih predmeta ratnih zločina je bio predmetom opsežne istrage tokom i odmah nakon rata od strane ranijih istražnih sudija, vojnih tužilaštava i sudova, kantonalnih i okružnih tužilaštava i drugih istražnih agencija u Bosni i Hercegovini. U ovim starim istražnim spisima mogu se naći:

- brojne izjave svjedoka;
- krivične optužbe;
- pisani dokazni materijal;
- odluke o provođenju istrage;
- transkripte sa pretresa;
- međunarodne potjernice;
- rješenja o pritvoru;
- rezime spisa;
- ocjene i popratni dopisi Jedinice za pravila puta MKSJ,⁵⁰⁶ itd.

Informacije u starim spisima predstavljaju ogroman izvor informacija za tužioca u novoj istrazi. Istražne radnje poduzete u skladu sa ranijim krivično-procesnim zakonima, koji su bili na snazi do 2003. godine, ne koriste se direktno u postupcima pred Sudom BiH, a praksa je da ako tužilac ove dokaze koristi kao osnov za provođenje daljih istražnih radnji, koje se uglavnom sastoje od ponovnog uzimanja odgovarajućih iskaza, istražne radnje uključuju pribavljanje relevantnih dokaza u vidu dokumenata, u skladu sa zahtjevima novog Zakona o krivičnom postupku BiH, kako bi se rezultati istrage prezentirali i bili prihvaćeni kao dokaz na Sudu.

Postoje dva izuzetka u korištenju dokaza, koje su pružili raniji istražni organi, što također predstavlja izuzetak od principa direktnog izvođenja dokaza:

Prvo, informacije sadržane u starim istražnim spisima, posebno izjave svjedoka, mogu se pročitati ili koristiti kao dokaz na glavnom pretresu pred Sudom BiH ako su

⁵⁰⁶ Jedinica za pravila puta MKSJ formirana je na osnovu Sporazuma strana potpisnica Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini o jačanju i unaprjeđivanju mirovnog procesa sklopljenog u Rimu 18. februara 1996. godine. Prema Dogovorenim mjerama, sadržanim u drugom podstavu stava 5. Rimskog asporazuma, pod naslovom „Saradnja u pogledu ratnih zločina i poštivanja ljudskih prava“, strane su se složile da Tužilac Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju vrši pregled domaćih istraga ratnih zločina kako bi odredio da li su dokazi po međunarodnim standardima dovoljni za hapšenje ili podizanje optužnice protiv osumnjičenog, ili za produženje pritvora. U sklopu Jedinice za pravila puta MKSJ ocijenjen je veliki broj predmeta ratnih zločina i dostavljeni su popratni dopisi.

svjedoci koji su ih dali umrli, duševno oboljeli, nedostupni ili je njihov dolazak pred sud nemoguć ili je znatno otežan iz važnih uzroka.⁵⁰⁷

Apelaciono vijeće Suda BiH je u predmetu *Marko Radić i drugi* prihvatilo da se kao dokaz tužioca pročitaju i uvedu u spis izjave svjedoka:

„Sud je uvidom u izvod iz MKU Općine Novo Sarajevo broj 10780 od 23. juna 2010. godine utvrdio da je svjedok J.H dana 5. oktobra 2009. godine preminuo. Kako je zbog toga neposredno saslušanje svjedoka J.H pred sudom postalo nemoguće, Apelaciono vijeće zaključuje da su time nesumnjivo i bez ikakvih ranije postojećih dilema na koje su žalbe ukazivale ispunjeni uvjeti propisani članom 273., stav 2. ZKP BiH za čitanje i korištenje zapisnika iz istrage, kao dokaza na glavnom pretresu. S tim u vezi, Apelaciono vijeće je iskaz svjedoka J.H, dat u Tužilaštvu BiH broj: KT-RZ-95/05 od 18. maja 2006. godine i iskaz dat pred Višim sudom, prihvatilo i koristilo kao dokaz u predmetnom postupku”.⁵⁰⁸

Isto tako, raniji iskazi su prihvatljivi kao dokaz na glavnom pretresu i mogu se koristiti prilikom direktnog ili unakrsnog ispitivanja svjedoka ili vještaka, te biti uvedeni u spis kao dokazi.⁵⁰⁹ U praksi, stare izjave se obično koriste prilikom unakrsnog ispitivanja svjedoka od strane optužbe, s namjerom diskreditiranja tih svjedoka i dovođenja u pitanje vjerodostojnosti i tačnosti njihovih iskaza datih na glavnom pretresu.

PROCES OTVARANJA ISTRAGE

Vođenje istrage ratnog zločina obuhvata nekoliko faza:

1. Donošenje naredbe o provođenju istrage
2. Planiranje istrage
3. Vođenje i nadziranje istrage

DONOŠENJE NAREDBE O PROVOĐENJU ISTRAGE

Član 216, stav 1. Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 224., stav 1. ZKP RS, član 231., stav 1. ZKP FBiH, član 216., stav 1. ZKP BDBiH):

Tužilac naređuje provođenje istrage ako postoje osnovi sumnje da je počinjeno krivično djelo.

Ova zakonska formulacija predviđa da je standard dokazivanja potreban za otvaranje istrage „...osnov sumnje da je počinjeno krivično djelo”. Nema standarda niti fiksno određenog pravila o tome šta je razuman osnov sumnje koji se može definirati i

⁵⁰⁷ Član 273., stav 2. Zakona o krivičnom postupku BiH, član 288., stav 2. Zakona o krivičnom postupku RS i Zakona o krivičnom postupku FBiH, član 280., stav 2. Zakona o krivičnom postupku BDBiH.

⁵⁰⁸ Sud BiH, Marko Radić i drugi, predmet br. X-KR-05/139, Drugostepena presuda, 9. mart 2011., para. 79.

⁵⁰⁹ Član 273., stav 1. Zakona o krivičnom postupku BiH, član 288., stav 1. Zakona o krivičnom postupku RS i Zakona o krivičnom postupku FBiH, član 280., stav 1. Zakona o krivičnom postupku BDBiH

primjenjivati na sve predmete. Postojanje osnova sumnje da je počinjen ratni zločin ne treba nužno biti zasnovan na direktnim dokazima. Taj osnov može postojati kada tužilac sazna ili zaključi da postoje određene činjenice i okolnosti koje ukazuju na to da je počinjen zločin. Ove činjenice i okolnosti mogu biti povezane s logičnom hipotezom koja proizlazi iz nekog direktnog ili indirektnog dokaza.

Tužilac uvijek donosi naredbu o provođenju istrage ako postoji vjerovatnoća da je počinjen ratni zločin. Naredba o provođenju istrage ne treba sadržavati druge informacije vezane za način izvršenja, posljedice krivičnog djela, informacije o počinitelju/počiniteljima i relevantne činjenice i okolnosti koje se mogu otkriti tek nakon dopunskih istražnih radnji.

Praksa Tužilaštva BiH je da uvijek donosi pisanu naredbu o provođenju istrage u predmetima ratnih zločina. Naredba o provođenju istrage se smatra internom tužilačkom odlukom koja obično ostaje u povjerljivom dijelu spisa.

Neki tužioci Tužilaštva BiH ne daju naredbu nijednom tijelu uključenom u istragu, dok neki drugi prilože naredbu o provođenju istrage uz svoje upute agencijama za provođenje zakona o provođenju istražnih radnji.

Naredba o provođenju istrage sastoji se od sljedećih elemenata:

- Podaci o počinitelju krivičnog djela, ukoliko su poznati,
- Opis djela iz kojeg proizlaze zakonska obilježja krivičnog djela,
- Zakonski naziv krivičnog djela (npr. zločini protiv čovječnosti iz člana 172. Krivičnog zakona BiH),
- Okolnosti koje potvrđuju osnove sumnje za provođenje istrage i postojeće dokaze,
- U naredbi se navodi koje okolnosti treba istražiti i koje istražne radnje treba poduzeti.⁵¹⁰

Zakon o krivičnom postupku BiH predviđa da tužilac u istrazi ima ulogu rukovodioca istrage koji, zajedno sa istražiteljima i ovlaštenim službenim osobama, poduzima mjere kako bi planirao i vodio istragu i nadzirao istražne aktivnosti koje poduzimaju istražitelji i druga tijela uključena u istragu. Ova rukovodna uloga tužioca je posebno važna u istrazi složenog predmeta ratnog zločina koja obuhvata više počinitelja sa različitim zapovjednim pozicijama, višestruke i sistemske radnje izvršenja, veliku količinu pisanog dokaznog materijala, i tako dalje. U složenom predmetu ratnog zločina, preporučuje se da istragu provodi multidisciplinarni tim koji se sastoji od tužioca, koji predvodi tim, istražitelja, stručnog saradnika i analitičara. Pojedinačne uloge svakog člana tima se obrađuju u daljem tekstu.

⁵¹⁰ Vidi član 216., stav 2. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 224., stav 2. Zakona o krivičnom postupku RS, član 231., stav 2. Zakona o krivičnom postupku FBiH.

PLANIRANJE ISTRAGE

Član 216., stav 2. Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 224., stav 2. ZKP RS, član 231., stav 2. ZKP FBiH, član 216., stav 2. ZKP BDBiH):

"...u naredbi tužilac će navesti koje okolnosti treba istražiti i koje istražne radnje treba poduzeti."

Planiranje istrage ratnog zločina počinje donošenjem naredbe o provođenju istrage i traje tokom cijele istrage kao jedan dinamičan proces formiranja i prilagođavanja istrage novim činjeničnim i procesnim situacijama koje se događaju tokom istrage. Plan istrage predstavlja ključni element koji u velikoj mjeri utječe na uspjeh i efikasnost istrage, pored činjenice da predstavlja metodološki važan korak u uspješnom provođenju tako složene i multidisciplinarnе aktivnosti, kao što je to istraga u predmetu ratnog zločina.

Plan istrage obuhvata nekoliko faza:

- Utvrđivanje poznatih činjenica i okolnosti, kao i poznatih direktnih ili indirektnih dokaza vezanih za ratne zločine i počinitelje;
- Postavljanje hipoteze (ili pravne teorije);
- Postavljanje ciljeva istrage;
- Utvrđivanje da li je neophodno primijeniti mjere osiguranja prisustva osumnjičenog/optuženog i uspješno vođenje krivičnog postupka;
- Utvrđivanje činjenica i okolnosti koje je neophodno i korisno utvrditi tokom istrage u predmetu ratnog zločina;
- Utvrđivanje dokaznih sredstava koje treba primijeniti kako bi se dokazale konkretne činjenice i okolnosti;
- Utvrđivanje istražnih radnji koje treba poduzeti i eventualne potrebe pribavljanja sudskog ovlaštenja za provođenje istražnih radnji;
- Utvrđivanje osoba koje će provoditi posebne istražne radnje (istražitelji, ovlaštene službene osobe, stručni saradnici, drugi tužioc);
- Utvrđivanje redoslijeda kojim će se provoditi istražne radnje;
- Postavljanje rokova za svaku istražnu radnju i za sve radnje zajedno;
- Postavljanje rokova i načina komunikacije između tužioca, istražitelja, ovlaštenih službenih lica i analitičara uključenih u istragu ratnog zločina.

U praksi, jedan dobar plan istrage treba dati odgovor na sva pitanja važna za istragu, uključujući sljedeće: postoje li svjedoci ili očevici zločina; koliko u predmetu ima potencijalnih svjedoka; da li su potencijalni svjedoci živi, zdravi i spremni svjedočiti; koliko svjedoka treba ispitati kako bi se dokazala određena tačka optužnice; je li potrebno sklopiti sporazum o priznanju krivnje s osumnjičenim/optuženim kako bi se dokazalo krivično djelo ili neka određena tačka optužnice; koji dokumenti su potrebni kao dokaz; postojanja sukoba ili široko rasprostranjenog i sistematskog napada; da li postoji potreba za izradom analitičkog izvještaja o pisanom dokaznom materijalu koji se nalazi u bazama podataka MKSJ itd.

POSTAVLJANJE HIPOTEZE

Postavljanje hipoteze predstavlja sljedeći metodološki korak u procesu planiranja koji slijedi nakon analize poznatih činjenica i okolnosti, koje su dovele do otvaranja istrage. Ovaj korak omogućava usmjeravanje na relevantne činjenice i okolnosti koje treba istražiti kako bi se dokazalo krivično djelo ratnog zločina, kao i identificirati dokaze koji dokazuju argumente optužbe. U složenim predmetima, treba postaviti nekoliko alternativnih hipoteza i istovremeno ih istražiti. Na primjer, u predmetu u kojem su pripadnici neke vojne jedinice počinili ratne zločine i uloga zapovjednika u izvršenju zločina je sumnjiva, mogu se postaviti dvije alternativne hipoteze: da je zapovjednik planirao zločin i naredio potčinjenim vojnicima da ga počine (direktno izvršenje ili teorija individualne odgovornosti)⁵¹¹; i da zapovjednik nije znao da se njegovi potčinjeni spremaju počiniti zločin, ili su to već učinili, ali nije poduzeo razumne mjere da spriječi zločin ili da kazni počinioce (teorija komandne odgovornosti).⁵¹² Dokazi prikupljeni tokom istrage će pokazati koja od ovih teorija ima više osnova.

Praksa Suda BiH pokazala je da je većina predmeta u kojima je podignuta optužnica i vođen postupak prema teoriji komandne odgovornosti, kao što je propisano u članu 180., stav 2. Krivičnog zakona BiH, za rezultat imala oslobađajuće presude.⁵¹³

U predmetu *Predrag Kujundžić*, Sud je zaključio u dijelu u kojem odbacuje optužbu za komandnu odgovornost:

„...U konkretnom slučaju je u dispozitivu optužnice ove tačke trebalo naznačiti način na koji je optuženi sa/znao ili mogao sa/znati za počinjenje krivičnih djela svojih podređenih (podaci o okruženju, podaci o njegovom prisustvu, detalji o njegovom ponašanju koji su se mogli povezati sa njegovim znanjem, a propuštanjem da spriječi ili kazni počinioce i sl.), a koji bi podveden pod pravnu normu konstituirao sve elemente traženog krivičnog djela prema komandnoj odgovornosti, shodno članu 180., stav 2. KZ BiH.”

511 Član 180., stav 1. Krivičnog zakona BiH: „(1) Osoba koja planira, naredi, učini ili podstrekava ili pomaže u planiranju, pripremanju ili učinjenju krivičnih djela iz Člana 171. (*Genocid*), 172. (*Zločini protiv čovječnosti*), 173. (*Ratni zločin protiv civilnog stanovništva*), 174. (*Ratni zločini protiv ranjenika i bolesnika*), 175. (*Ratni zločini protiv ratnih zarobljenika*), 177. (*Protupravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja*), 178. (*Protupravno oduzimanje stvari od ubijenih i ranjenih na ratištu*) i 179. (*Povrede zakona ili običaja ratovanja*) ovog zakona, kriva je za to krivično djelo. Službeni položaj bilo kojeg lica, bilo da se radi o šefu države ili vlade, ili o odgovornoj službenoj osobi vlade, ne oslobađa takvu osobu krivice niti utječe na ublažavanje kazne.”

512 Član 180., stav 2. Krivičnog zakona BiH: „(2) Činjenica da je neko od krivičnih djela iz člana 171. do 175. i člana 177. do 179. ovog zakona učinjeno od strane podređenog, ne oslobađa njemu nadređenu osobu od krivice, osim ako je ta nadređena osoba znala ili je mogla znati da se njen podređeni sprema učiniti takvo djelo, odnosno da je već učinio takvo djelo, a nadređena osoba je propustila da preduzme nužne i razumne mjere da spriječi učinjenje krivičnog djela, odnosno da učinitelj tog djela bude kažnjen.“

513 Sud BiH, *Radoje Lalović i drugi*, predmet br. X-KRŽ/05/59, Drugostepena presuda, 11. juli 2011.; *Momčilo Mandić*, predmet br. X-KRŽ/05/58, Drugostepena presuda, 1. septembar 2009.; *Miloš Stupar*, predmet br. X-KRŽ-05/24-3, Drugostepena presuda, 28. april 2010.; *Predrag Kujundžić* je oslobođen optužbe da je počinio ratni zločin po komandnoj odgovornosti, predmet br. X-KRŽ-07/442, Drugostepena presuda, 4. oktobar 2010., para. 197. Na Sudu BiH je do prihvatanja komandne odgovornosti došlo samo u nekoliko predmeta koji su okončani zaključivanjem sporazuma o priznanju krivnje, npr. predmet br. X-KR-09/684-1 (predmet *Dragan Radić*), 26. oktobar 2010., predmet br. X-KR-09/662 (predmet *Stojan Perковиć*), 24. decembar 2009., predmet br. X-KR-07/341 (*Enes Handžić i drugi*), 25. maj 2011.

RAZMJENA INFORMACIJA I DINAMIKA PLANIRANJA

Planiranje istrage treba vršiti u koordinaciji i saradnji s istražiteljem i stručnim saradnikom koji će biti zaduženi za obavljanje posebnih istražnih radnji u skladu sa planom. O provođenju i rezultatima svake istražne aktivnosti mora se izvjestiti tužilac kao koordinator istrage. Tužilac, zatim, razmatra djelotvornost istražne aktivnosti, kako je ona utjecala na cilj istrage i odlučuje da li plan istrage treba mijenjati i da li treba poduzeti druge istražne radnje.

Istraga predstavlja dinamičnu i interaktivnu aktivnost koja zahtjeva stalno prilagođavanje novim i nepredvidljivim situacijama do kojih dođe tokom njezinog trajanja, a pravovremena razmjena informacija je izuzetno važna za ostvarivanje uspjeha. Proces planiranja istrage razmatra se u posebnom poglavlju ovog priručnika.

ULOGA TUŽIOCA

Tužilac ima centralnu ulogu u istrazi ratnog zločina jer je on/ona ovlašten da naredi i provede istragu u skladu sa zakonom, dok su sva druga tijela uključena u istragu obavezna da obavijeste tužioca o svim radnjama koje poduzmu. Tužilac je ovlašten da samostalno poduzme bilo koju istražnu radnju koju su naredili tužioci ili sud ili po službenoj dužnosti,⁵¹⁴ ali istovremeno tužilac može naložiti da neke od radnji poduzmu istražitelji ili stručni saradnici. Ova uloga tužioca je potpuno opravdana, imajući na umu činjenicu da je tužilac jedini organ čija je dužnost donošenje odluke o tome da u konkretnoj istrazi ima dovoljno dokaza za pokretanje istrage, podizanje optužnice i zastupanje optužbe pred sudom.

Način provođenja istražnih radnji prvenstveno ovisi o vrsti, važnosti i složenosti ratnog zločina koji se istražuje, kao i o saradnji i povjerenju između tužioca i istražitelja, stručnog saradnika i drugih članova tima tokom istrage.

Osnovna uloga tužioca u okviru procesa planiranja je da koordinira i rukovodi svim istražnim aktivnostima. Ova rukovodna i nadzorna uloga počinje u ranoj fazi procesa planiranja, od trenutka kada se otvori istraga, pa sve do njenog završetka. Rukovodna dužnost zahtjeva da tužilac direktno i aktivno učestvuje u provođenju istražnih radnji i njihovoj analizi. S druge strane, nadzorna uloga također podrazumijeva nešto pasivniji način učešća u istrazi, gdje istražitelj preuzima inicijativu i kontrolira dinamiku istrage, a tužilac nadgleda rad istražitelja, analitičara i stručnog saradnika u smislu zakonitosti i efikasnosti. Redoslijed istražnih radnji treba definirati na početku istrage. Međutim, uslijed novih događaja i nalaza, redoslijed radnji se može mijenjati tokom istrage. Također, tužilac treba održavati redovne sastanke s članovima tužilačkog tima uključenih u istragu, koji služi za:

- Iznošenje rezultata istražnih radnji (npr. ispitivanje osumnjičenog i saslušanje oštećenog i svjedoka, vršenje uviđaja i rekonstrukcije događaja, poduzimanje posebnih mjera koje obezbjeđuju sigurnost svjedoka i informacija i naređivanje potrebnih vještačenja);⁵¹⁵

⁵¹⁴ Sud također može izdati naredbu o provođenju istražnih radnji; naprimjer, sud može izdati naredbu o provođenju ekshumacije ili posebnih istražnih radnji.

⁵¹⁵ Član od 218. do 221. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član od 226. do 229. Zakona o krivičnom postupku RS i član od 233. do 236. Zakona o krivičnom postupku FBiH.

- Razgovor o pitanjima proizašlim iz istrage;
- Ocjenu stanja istrage u smislu dinamike i efikasnosti;
- Razmatranje dodatnih istražnih radnji koje treba poduzeti kako bi se riješili identificirani problemi sa tekućim planom istrage;
- Donošenje odluka o daljem toku istrage.

Rukovodna i nadzorna funkcija tužioca su usmjerene na postizanje optimalnog angažmana ljudskih i tehničkih resursa tokom cijelog toka istrage, kao i aktivnosti istražitelja i drugih ovlaštenih službenih osoba koje trebaju biti u skladu sa zakonom i planom istrage. Prilikom vršenja ovih funkcija, tužilac može biti obavezan:

- a) da osigura pravnu podršku radu istražitelja i tumači norme krivično-procesnog i materijalnog zakona (npr. da objasni zločin progona), kao i da osigura primjenu standarda ljudskih prava;
- b) da izda naredbe i upute istražiteljima za prikupljanje informacija i dokaza, kako bi osigurao da prikupljeni dokazi budu prihvatljivi na sudu;
- c) da učestvuje u procesnim radnjama neophodnim za postupanje i angažman istražitelja.

ULOGA ISTRAŽITELJA

Istražitelj ima aktivnu ulogu tokom faze istrage predmeta ratnog zločina. Međutim, uloga istražitelja je specifična zbog činjenice da istražitelji ne obavljaju samo istražne radnje nego imaju i druge operativne zadatke. Aktivnosti istražitelja u operativnom smislu uključuju njihove redovne dužnosti prevencije kriminala, kontrole i prikupljanja informacija.

Tokom svog operativnog rada, istražitelji mogu prikupljati informacije od građana i institucija, te na osnovu te aktivnosti izrađivati službene zabilješke, operativne i obavještajne izvještaje. Informacije prikupljene tokom operativnog rada mogu dovesti do saznanja o tome da je počinjen ratni zločin, kao i o činjenicama i okolnostima zločina i njegovih potencijalnih počinitelja. U tom slučaju, dužnost istražitelja je da obavijesti tužioca koji onda može odlučiti da otvori istragu. Stoga su operativne aktivnosti istražitelja jednako važne za otvaranje istrage kao i njihova uloga u provođenju istražnih radnji.

Istražitelji imaju sljedeće dužnosti i odgovornosti u istrazi:

- a. vođenje istrage po uputama tužioca;
- b. ispitivanje svjedoka, žrtava i osumnjičenih u skladu s postupcima propisanim Zakonom o krivičnom postupku BiH;⁵¹⁶
- c. davanje savjeta tužiocima u pogledu istrage, planiranja i strategije;
- d. davanje analiza i smjernica za istragu;
- e. vođenje računa o onim svjedocima za koje mogu biti potrebne zaštitne mjere;
- f. vođenje liste kontakata unutar Bosne i Hercegovine koji se mogu koristiti tokom istraga;
- g. održavanje veze s relevantnim agencijama za provođenje zakona unutar Bosne

⁵¹⁶ Arts. 218-221 of the BiH CPC and BDBiH CPC, Arts. 226-229 RS CPC and Arts. 233-236 of the FBiH CPC.

i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske, Brčko distrikta BiH i drugih domaćih i međunarodnih institucija.

Istražitelj ima bitnu ulogu u toku istrage sve dok se ne prikupi dovoljno dokaza ili informacija za donošenje konačne tužilačke odluke o podizanju optužnice ili zatvaranju istrage. Ako je donesena odluka o podizanju optužnice, istražitelj dobiva drugačiju ulogu. Tokom glavnog pretresa, istražitelj u Tužilaštvu BiH uglavnom pruža pomoć kroz kontakt sa i pripremu svjedoka prije glavnog pretresa. Istražitelj također obavlja osnovne provjere svjedoka odbrane kako bi pronašao informacije ili činjenice u vezi sa svjedočenjem tih svjedoka i odnosu između svjedoka i optuženih.

ULOGA STRUČNOG SARADNIKA

Stručni saradnici imaju posebnu odgovornost prije otvaranja istrage i tokom istrage, koja obično počinje čim se donese naredba o provođenju istrage. Oni imaju sljedeće odgovornosti:

- Obavljanje istraživanja (potraga za relevantnim informacijama i dokazima) o ratnim zločinima i o vojnim i civilnim organizacijama i vodstvu osumnjičenom za učešće u ratnim zločinima u državnim, vojnim i drugim relevantnim arhivama i dokumentaciji, uključujući i elektronsku arhivu MKSJ (*EDS*).
- Izrada analitičkih izvještaja o temama koje odredi tužilac ili na zahtjev tužioca.
- Učešće, po potrebi, u ispitivanju svjedoka, žrtava i osumnjičenih zajedno s tužiocima ili istražiteljima, u skladu sa Zakonom o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine.
- Davanje savjeta tužiocima u pogledu istrage, procesuiranja, planiranja i strategije.

Stručni saradnici također mogu tražiti informacije od drugih agencija (u zemlji i van nje). Preporučuje se da se zahtjevi podnose dovoljno vremena prije isteka bilo kojeg roka. Takvi zahtjevi treba da sadrže:

- Ime i prezime osumnjičenog/osumnjičenih i sažetak poznatih informacija o njima;
- Opis krivičnog djela/ krivičnih djela sa onoliko pojedinosti koliko je prikladno;
- Raspoložive dokaze u vidu dokumenata i iskaza svjedoka (u idealnom slučaju uvidom u elektronsku kopiju spisa);
- Bilo koja područja ili pitanja na koja je posebno potrebno obratiti pažnju;
- Bilo koja pitanja u pogledu sigurnosti; i
- Rokove.

Isto tako, tužilac može tražiti *analitički izvještaj* na temu po svom izboru na isti način kao što traži istraživanje (možda i istovremeno). Ako se traži neki analitički izvještaj, tužilac treba navesti željeni obim i stepen pojedinosti (od nekoliko strana, pa do punog ekspertskog izvještaja) i da li taj izvještaj treba ponuditi kao dokaz ili ne. Analitički izvještaji nisu neophodni u svakom predmetu. U pravilu, oni se razmatraju prvenstveno u složenim predmetima.

Uloga stručnog saradnika i procesa analize se dalje razmatra u posebnom poglavlju ovog priručnika.

PREGLED SUDSKOG POSTUPKA

Mada Sud BiH može imati ulogu u istrazi, naprimjer kada sud (sudija za prethodni postupak) treba donijeti naredbu za pretresanje stana, drugih prostorija, pokretne imovine i osoba,⁵¹⁷ izuzimanje predmeta,⁵¹⁸ posebne istražne radnje,⁵¹⁹ odrediti mjere zaštite svjedoka⁵²⁰ ili pritvor,⁵²¹ osnovna funkcija suda u krivičnom postupku u BiH počinje kada tužilac podigne optužnicu. Podnošenje optužnice predstavlja prvi korak u sudskom postupku koji se može podijeliti u tri faze:

- 1) Postupak optuživanja
- 2) Glavni pretres
- 3) Presuda

POSTUPAK OPTUŽIVANJA

Tužilac može podignuti optužnicu nakon što istraga pokaže da postoji dovoljno dokaza za osnovanu sumnju da je osumnjičeni počinio krivično djelo.

Član 226. Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 241. ZKP RS i ZKP FBiH, član 226. ZKP BD BiH)

Podizanje optužnice

- (1) Kad u toku istrage tužilac nađe da postoji dovoljno dokaza iz kojih proizlazi osnovana sumnja da je osumnjičeni učinio krivično djelo, pripremit će i uputiti optužnicu sudiji za prethodno saslušanje.

517 Član od 51. do 53. Zakona o krivičnom postupku BiH, član od 115. do 117. Zakona o krivičnom postupku RS i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član od 65. do 67. Zakona o krivičnom postupku FBiH.

518 Član od 65. do 74. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član od 129. do 139. Zakona o krivičnom postupku RS, član od 79. do 88. Zakona o krivičnom postupku FBiH.

519 Glava IX Zakona o krivičnom postupku BiH (član od 116. do 122.) i Zakona o krivičnom postupku FBiH (član od 130. do 136.), Glava XVII (član od 234. do 240.) Zakona o krivičnom postupku RS i Glava XIX (član od 226. do 232.) Zakona o krivičnom postupku BDBiH.

520 Član 6. Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, Službeni list BiH, 3/03, 21/03, 61/04, 55/05, Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka RS, Službeni glasnik RS, 48/03, Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BDBiH, Službeni glasnik BDBiH, 10/03, 8/07 i 19/07, član 7. Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka FBiH, Službene novine FBiH, 36/03.

521 Odjeljak 6. (Pritvor) Glave X Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH (član od 131. do 136.), Odjeljak 6. (Pritvor) Glave X Zakona o krivičnom postupku FBiH (član od 145. do 150.), Odjeljak 6. (Pritvor) Glave XIV Zakona o krivičnom postupku RS (član od 196. do 201.).

Zakon o krivičnom postupku u članu 227. propisuje zahtjeve u pogledu sadržaja optužnice:

Član 227. Zakona o krivičnom postupku BiH
(Član 242. ZKP RS i ZKP FBiH, član 227. ZKP BDBiH)

Sadržaj optužnice

(1) Optužnica sadrži:

- a) naziv suda;
- b) ime i prezime osumnjičenog s osobnim podacima;
- c) opis djela iz kojeg proizlaze zakonska obilježja krivičnog djela, vrijeme i mjesto učinjenja krivičnog djela, predmet na kojem je i sredstvo kojim je izvršeno krivično djelo, kao i ostale okolnosti potrebne da se krivično djelo što preciznije odredi;
- d) zakonski naziv krivičnog djela s navođenjem odredbe Krivičnog zakona;
- e) prijedlog o dokazima koje treba izvesti, uz naznačenje svjedoka i vještaka ili pseudonima zaštićenih svjedoka, spisa koje treba pročitati i predmeta koji služe kao dokaz;
- f) rezultati istrage;
- g) dokaze koji potkrepljuju navode optužnice.

(2) Jednom optužnicom može se obuhvatiti više krivičnih djela ili više osumnjičenih.

(3) Ako se osumnjičeni nalazi na slobodi, u optužnici se može predložiti da se odredi pritvor, a ako se nalazi u pritvoru, može se predložiti da se pritvor produži ili da se pusti na slobodu.

Nakon podizanja, optužnica podliježe pregledu i postupku potvrđivanja od strane suda. Sud (sudija za prethodno saslušanje) prvo provjerava da li je nadležan za postupanje u tom predmetu, da li je optužnica uredno napisana u formalnopravnom smislu, a zatim prelazi na odbijanje ili potvrđivanje svih ili pojedinih tačaka optužnice. Rok za odluku o odbijanju ili potvrđivanju svih ili pojedinih tačaka optužnice je 8 dana u manje složenim predmetima, a 15 dana u složenim predmetima.⁵²² Sud također obavještava optuženog da u roku od 15 dana od dostave optužnice ima pravo na podnošenje prethodnih prigovora, koji mogu obuhvatiti osporavanje nadležnosti, ukazivati na formalne nedostatke u optužnici, osporavati zakonitost dokaza, zahtijev za spajanje ili razdvajanje postupka, osporavanje odluke o odbijanju zahtjeva za postavljanje branitelja, itd.⁵²³

Potvrđivanjem svih ili pojedinih tačaka optužnice osumnjičeni dobiva status optuženog. Sljedeća faza u postupku optuživanja je izjašnjavanje o krivici. Izjavu o krivici optuženi daje sudiji za prethodno saslušanje u prisustvu tužioca i branioca. Optuženi se može izjasniti da je kriv, da nije kriv ili se ne izjasniti. Ako se optuženi izjasni da je kriv predmet će se uputiti sudiji, odnosno vijeću radi zakazivanja ročišta za razmatranje izjave o priznanju krivice, te ako sud prihvati izjavu o priznanju krivice nastaviti će se s pretresom za izricanje krivičnopravne sankcije. U tom slučaju

⁵²² Član 228. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 243. Zakona o krivičnom postupku RS i Zakona o krivičnom postupku FBiH.

⁵²³ Član 228., stav 5. i član 233. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 243., stav 5. i član 248. Zakona o krivičnom postupku RS i Zakona o krivičnom postupku FBiH.

glavni pretres se ne održava. U smislu postupka, posljedice izjašnjavanja da nije kriv i neizjašnjavanja su iste, glavni pretres se zakazuje u roku od 30 dana od dana kada se optuženi izjasnio da nije kriv ili je odbio izjašnjavanje. Ovaj rok može se izuzetno produžiti za još 30 dana.⁵²⁴

Značajno je napomenuti da tokom cijele istrage, postupka optuživanja, glavnog pretresa i postupka po žalbi, osumnjičeni, odnosno optuženi i branilac mogu pregovarati s tužiocem o uvjetima priznanja krivice za krivično djelo koje mu se stavlja na teret.

Član 231. Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 246. ZKP RS i ZKP FBiH, član 231. ZKP BDBiH)

Pregovaranje o krivici

- (1) Osumnjičeni, odnosno optuženi i njegov branilac mogu do završetka glavnog pretresa, odnosno pretresa pred apelacionim vijećem, pregovarati s tužiocem o uvjetima priznavanja krivice za djelo za koje se osumnjičeni odnosno optuženi tereti
- (2) Sporazum o priznanju krivice se ne može zaključiti ako se optuženi na ročištu za izjašnjavanje o krivici izjasnio da je kriv.
- (3) Prilikom pregovaranja sa osumnjičenim ili optuženim i braniocem o priznanju krivice u skladu sa stavom (1) ovog člana, tužilac može predložiti izricanje kazne ispod zakonom određenog minimuma kazne zatvora za to krivično djelo odnosno blažu sankciju za osumnjičenog odnosno optuženog u skladu sa krivičnim zakonom.
- (4) Sporazum o priznanju krivice sačinjava se u pisanoj formi i uz optužnicu se dostavlja sudiji za prethodno saslušanje, sudiji odnosno vijeću. Nakon potvrđivanja optužnice, sporazum o priznanju krivice razmatra i izriče krivičnopravnu sankciju predviđenu sporazumom sudija za prethodno saslušanje sve do dostavljanja predmeta sudiji odnosno vijeću radi zakazivanja glavnog pretresa. Nakon dostavljanja predmeta radi zakazivanja glavnog pretresa, o sporazumu odlučuje sudija odnosno vijeće.
- (5) Sudija za prethodno saslušanje, sudija ili vijeće sporazum mogu prihvatiti ili odbaciti.
- (6) Prilikom razmatranja sporazuma o priznanju krivice Sud provjerava:
 - a) da li je do sporazuma o priznanju krivice došlo dobrovoljno, svjesno i s razumijevanjem, kao i nakon upoznavanja o mogućim posljedicama, uključujući i posljedice vezane za imovinsko-pravni zahtjev, oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom i troškove krivičnog postupka;
 - b) da li postoji dovoljno dokaza o krivici optuženog;
 - c) da li optuženi razumije da se sporazumom o priznanju krivice odriče prava na suđenje i da ne može uložiti žalbu na krivičnopravnu sankciju koja će mu se izreći,
 - d) da li je izrečena krivičnopravna sankcija u skladu sa stavom 3. ovog člana,
 - e) da li je oštećenom pružena mogućnost da se pred tužiocem izjasni o imovinskopravnom zahtjevu.
- (7) Ako Sud prihvati sporazum o priznanju krivice, izjava optuženog unijet će se u zapisnik i nastaviti s pretresom za izricanje krivičnopravne sankcije predviđene sporazumom.

⁵²⁴ Član 229. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 244. Zakona o krivičnom postupku RS i Zakona o krivičnom postupku FBiH.

- (8) Ako Sud odbaci sporazum o priznanju krivice, to će saopćiti strankama i braniocu i konstatirati u zapisnik. Istovremeno će se odrediti datum održavanja glavnog pretresa. Glavni pretres bit će zakazan u roku od 30 dana. Priznanje iz ovog sporazuma ne može se koristiti kao dokaz u krivičnom postupku.
- (9) Sud će obavijestiti oštećenog o rezultatima pregovaranja o krivici.

Prije početka glavnog pretresa, predsjednik vijeća može zakazati pretpretresno ročište da bi se razmotrila pitanja relevantna za glavni pretres. Tužilac i branilac se pozivaju da na pretpretresnom ročištu iznesu sljedeće:

- Koliko svjedoka optužba i odbrana namjeravaju pozvati da svjedoče na glavnom pretresu;
- Ima li svjedoka kojim je eventualno potrebna zaštita;
- Da obrazlože koje tačke ili dijelovi tačaka optužnice će se dokazivati iskazima određenog svjedoka ili vještaka;
- Vrijeme potrebno za direktno i unakrsno ispitivanje svakog svjedoka;
- Broj materijalnih dokaza koji se namjeravaju izvesti;

U složenom predmetu ratnog zločina, sud obično održava dva pretpretresna ročišta tokom glavnog pretresa, jedno prije izvođenja dokaza optužbe i drugo prije nego što odbrana počne izvoditi svoje dokaze.

Član 233a Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 249. ZKP RS, član 248a ZKP FBiH, član 233a ZKP BDBiH)

Pretpretresno ročište

U toku priprema za glavni pretres, sudija ili predsjednik vijeća može održati ročište sa strankama i braniocem da bi se razmotrila pitanja relevantna za glavni pretres.

GLAVNI PRETRES

Glavni pretres formalno počinje čitanjem optužnice i uvodnim izlaganjem tužioca.

Član 260. Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 275. ZKP RS i ZKP FBiH, član 260. ZKP BDBiH)

Čitanje optužnice i uvodna izlaganja

- (1) Glavni pretres počinje čitanjem optužnice. Optužnicu čita tužilac.
- (2) Nakon čitanja optužnice, sudija odnosno predsjednik vijeća upitat će optuženog da li je razumio njene navode. Ako sudija, odnosno predsjednik vijeća, ustanovi da optuženi nije razumio optužnicu, ukratko će je izložiti optuženom na način koji mu je razumljiv. Nakon toga, tužilac će ukratko iznijeti dokaze na kojima zasniva optužnicu.
- (3) Optuženi ili njegov branilac mogu nakon toga izložiti koncept odbrane.

Vijeće suda sastoji se od trojice sudija i sudi na glavnom pretresu u predmetima ratnih zločina, s tim da je jedan sudija predsjednik vijeća.⁵²⁵

Predsjednik vijeća ima sljedeće obaveze i dužnosti na glavnom pretresu:

Obaveze:

- Rukovodi glavnim pretresom;
- Stara se za svestrano pretresanje predmeta i otklanjanje svega što odugovlači postupak, a ne doprinosi razjašnjenju stvari;
- Odlučuje o prijedlozima stranaka i branilaca, i njegova odluka se objavljuje i s kratkim obrazloženjem razmatranih činjenica unosi u zapisnik o glavnom pretresu.⁵²⁶

Dužnosti:

- Stara se o održavanju reda u sudnici i dostojanstvu Suda;
- Može narediti da se sa zasjedanja udalje sve osobe koje kao slušatelji prisustvuju glavnom pretresu ako smatra da oni ometaju održavanje glavnog pretresa;
- Ako je odobreno filmsko ili televizijsko snimanje glavnog pretresa, predsjednik sudskog vijeća može naložiti da se pojedini dijelovi glavnog pretresa ne snimaju.⁵²⁷

U principu, glavni pretres je javan. Osnovi zbog kojih se može isključiti javnost na glavnom pretresu, između ostalog, obuhvataju sljedeće:

- Interes državne sigurnosti; ili
- Čuvanje državne, vojne, službene ili važne poslovne tajne;
- Čuvanje javnog reda i mira;
- Zaštita osobnog i intimnog života optuženog ili oštećenog;
- Zaštita interesa maloljetnika ili svjedoka.⁵²⁸

Član 247. Zakona o krivičnom postupku BiH (Član 262. ZKP RS i ZKP FBiH, član 247. ZKP BDBiH) predviđa zabranu suđenja u odsustvu optuženog (in absentia). Nakon ove odredbe propisan je niz mjera koje predsjednik vijeća može poduzeti kako bi osigurao prisustvo tužioca, branioca, svjedoka i optuženog na glavnom pretresu i kazniti uredno pozvane učesnike u postupku koji se ne pojave na glavnom pretresu i ne opravdaju svoje izostanak.⁵²⁹

⁵²⁵ Član 24., stav 1. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku RS, član 25., stav 1. Zakona o krivičnom postupku FBiH i član 23., stav 2. Zakona o krivičnom postupku BDBiH.

⁵²⁶ Član 239. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 254. Zakona o krivičnom postupku RS i Zakona o krivičnom postupku FBiH.

⁵²⁷ Član 241. Zakona o krivičnom postupku BiH i ZKP BDBiH, član 256. ZKP RS i ZKP FBiH.

⁵²⁸ Član 235. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 251. Zakona o krivičnom postupku RS i član 250. Zakona o krivičnom postupku FBiH.

⁵²⁹ Član 245. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 260. Zakona o krivičnom postupku RS i Zakona o krivičnom postupku FBiH (Nedolazak tužioca, odnosno osobe koja ga zamjenjuje na glavni pretres); Član 246. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, Član 261. Zakona o krivičnom postupku RS i Zakona o krivičnom postupku FBiH (Nedolazak optuženog na glavni pretres); Član 248. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, Član 263. Zakona o krivičnom postupku RS i Zakona o krivičnom postupku FBiH (Nedolazak branitelja na glavni pretres); Član 249. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, Član 264. Zakona o krivičnom postupku RS i Zakona o krivičnom postupku FBiH (Nedolazak svjedoka ili vještaka na glavni pretres).

Sud BiH je u predmetu *Marko Radić i drugi* presudio da odricanje od prava prisustva na glavnom pretresu ne predstavlja suđenje u odsustvu:

„...Vijeće je zaključilo da optuženi Damir Brekalo ima neosporno pravo da prisustvuje suđenju. Međutim, iako je optuženi uredno obaviješten i svjestan posljedica neodazivanja, on se tog svog prava odrekao, pravdajući to subjektivnim razlozima. U takvoj situaciji, koristeći svoje diskreciono pravo, Sud je nastavio postupak bez njegovog prisustva, uz naprijed navedenu argumentaciju, što se ne smatra suđenjem u odsustvu u smislu člana 247. ZKP BiH, niti suprotnim članu 6. Evropske konvencije o ljudskim pravima.”⁵³⁰

Dokazni postupak simbolizira suštinu glavnog pretresa, tokom kojeg obje stranke izvode svoje dokaze i imaju priliku detaljno razmotriti dokaze koje izvede suprotna stranka.

Dokazi izvedeni na glavnom pretresu u predmetima ratnih zločina mogu uključivati:

- Svjedoke;
- Vještake;
- Materijalne dokaze;
- Sudske transkripte ili iskaze date u istražnoj fazi postupka; činjenice koje su utvrđene pravosnažnom odlukom u nekom drugom postupku pred MKSJ i pisani dokazni materijal iz povezanih postupaka pred MKSJ.⁵³¹

Na optužbi je teret dokazivanja i optužba prva izvodi dokaze, osim ako sud ne odluči da izmijeni redoslijed izvođenja dokaza. Redoslijed izvođenja dokaza propisan je članom 261., stav 2. Zakona o krivičnom postupku BiH (član 276., stav 2. ZKP RS i ZKP FBiH, član 261., stav 2. ZKP BDBiH):

Član 261. Zakona o krivičnom postupku BiH
(Član 276. ZKP RS i ZKP FBiH, član 261. ZKP BDBiH)

Izvođenje dokaza

- (1) Stranka i branilac imaju pravo pozivati svjedoke i izvoditi dokaze.
- (2) Osim ako sudija odnosno vijeće u interesu pravde ne odredi drugačije, dokazi se na glavnom pretresu izvode sljedećim redom:
 - a) dokazi optužbe,
 - b) dokazi odbrane,
 - c) dokazi optužbe kojima se pobijaju navodi odbrane (replika),
 - d) dokazi odbrane kao odgovor na pobijanje (duplika),
 - e) dokazi čije je izvođenje naredio sudija odnosno vijeće,
 - f) svi dokazi relevantni za izricanje krivičnopravne sankcije.
- (3) Prilikom izvođenja dokaza dozvoljeno direktno, unakrsno i dodatno ispitivanje. Direktno ispitivanje obavlja strana koja poziva svjedoka, ali sudija, odnosno vijeće može u svakom trenutku postaviti pitanje svjedoku.

⁵³⁰ Sud BiH, *Marko Radić i drugi*, predmet br. X-KR-05/139, Drugostepena presuda, 9. mart 2011., para. 118.

⁵³¹ Član 4. Zakona o ustupanju predmeta od strane MKSJ Tužilaštvu BiH i korištenju dokaza pribavljenih od MKSJ u postupcima pred sudovima u BiH, Službeni list BiH, 61/04, 46/06, 53/06, 76/06).

Iako Zakon o krivičnom postupku BiH propisuje redosljed kojim pojedine stranke izvode svoje dokaze, on ne propisuje redosljed u smislu različitih kategorija dokaza – iskaza svjedoka, vještaka, materijalnih dokaza, itd. – u praksi se dokazi redovno kategoriziraju kako slijedi:

- svjedoci – direktno i unakrsno ispitivanje svjedoka;
- vještaci – direktno i unakrsno ispitivanje vještaka;
- sudski transkripti ili iskazi dati u istražnoj fazi postupka – čitanje sudskih transkripata ili iskaza datih u istražnoj fazi postupka;
- materijalni dokazi – izvođenje materijalnih dokaza;
- presuđene činjenice u postupku pred MKSJ – odluka o prihvatanju presuđenih činjenica, itd.

Određba u članu 261., stav 3. Zakona o krivičnom postupku BiH (član 276., stav 3. ZKP RS i ZKP FBiH, član 261., stav 3. ZKP BDBiH) se generalno primjenjuje na način da vijeće postavlja pitanja svjedocima ili vještacima odmah nakon što optužba i odbrana završe sa svojim ispitivanjem.

Nakon izvođenja dokaza, predsjednik vijeća može upitati tužioca ili branioca da li imaju još neki prijedlog za izvođenjem dokaza.⁵³²

Ako izvedeni dokazi ukazuju da se izmijenilo činjenično stanje izneseno u optužnici, tužilac može na glavnom pretresu odlučiti da izmijeni optužnicu.⁵³³ Izmijenjena optužnica se dostavlja prije završetka dokaznog postupka i ne vrši se potvrđivanje optužnice. Odbrana mora dobiti dovoljno vremena za pripremu obrane u odnosu na izmijenjenu optužnicu.

Glavni pretres se završava odmah nakon što tužilac, oštećeni, branilac i optuženi izlože svoju završnu riječ.⁵³⁴

Član 278. Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 292., stav 3. ZKP RS, član 293. ZKP FBiH, član 278. ZKP BDBiH)

Završetak glavnog pretresa

Nakon završnih riječi, sudija odnosno predsjednik vijeća objavljuje da je glavni pretres završen, a Sud se povlači na vijećanje i glasanje radi donošenja presude.

⁵³² Član 276. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 291. Zakona o krivičnom postupku RS i Zakona o krivičnom postupku FBiH (Dopuna dokaznog postupka).

⁵³³ Član 275. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 290. Zakona o krivičnom postupku RS i Zakona o krivičnom postupku FBiH (Izmjena optužbe).

⁵³⁴ Član 277. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 292., stav 1. i 2. Zakona o krivičnom postupku RS i član 292. Zakona o krivičnom postupku FBiH (Završna riječ).

PRESUDA

Zakon o krivičnom postupku BiH poznaje dvije vrste presuda: meritornu i procesnu presudu.⁵³⁵

Sud donosi procesnu presudu kojom se optužba odbija u sljedećim situacijama:

- ako za presuđenje sud nije nadležan;
- ako je tužilac od započinjanja pa do završetka glavnog pretresa odustao od optužnice;
- ako nije bilo potrebnog odobrenja ili ako je nadležni državni organ odustao od odobrenja;
- ako je optuženi za isto djelo već pravomoćno osuđen ili oslobođen od optužbe;
- ako postoje okolnosti koje trajno isključuju krivično gonjenje, poput amnestije ili pomilovanja.⁵³⁶

Meritorne presude su sudske presude kojima se optuženi oslobađa od optužbe ili se oglašava krivim za krivično djelo koje mu se stavlja na teret.

Presuda kojom se optuženi oslobađa od optužbe može se izreći:

- ako djelo za koje se optuženi optužuje nije zakonom propisano kao krivično djelo;
- ako postoje okolnosti koje isključuju krivičnu odgovornost optuženog;
- ako nije dokazano da je optuženi učinio krivično djelo za koje se optužuje.⁵³⁷

Presuda kojom se optuženi oglašava krivim donosi se ako je vijeće uvjereni da su izvedeni dokazi van razumne sumnje dokazano da je optuženi počinio krivično djelo koje mu se stavlja na teret.

Sadržaj presude kojom se optuženi proglašava krivim naveden je u članu 285. Zakona o krivičnom postupku BiH:

⁵³⁵ Član 282. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 296. Zakona o krivičnom postupku RS i član 297. Zakona o krivičnom postupku FBiH (Meritorne i procesne presude).

⁵³⁶ Član 283. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 297. Zakona o krivičnom postupku RS i član 298. Zakona o krivičnom postupku FBiH.

⁵³⁷ Član 284. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 298. Zakona o krivičnom postupku RS i član 299. Zakona o krivičnom postupku FBiH.

Član 285. Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 299. ZKP RS, član 300. ZKP FBiH, član 285. ZKP BDBiH)

Presuda kojom se optuženi oglašava krivim

- (1) U presudi u kojoj se optuženi oglašava krivim, Sud će izreći:
- a) za koje se krivično djelo optuženik proglašava krivim uz navođenje činjenica i okolnosti koje čine obilježja krivičnog djela kao i onih o kojima ovisi primjena određene odredbe krivičnog zakona;
 - b) zakonski naziv krivičnog djela i koje su odredbe krivičnog zakona primijenjene;
 - c) kakva se kazna izriče optuženom ili se po odredbama krivičnog zakona oslobađa od kazne;
 - d) odluku o uvjetnoj osudi;
 - e) odluku o mjerama sigurnosti i oduzimanju imovinske koristi i odluku o vraćanju predmeta (član 74.) ako predmeti do tada nisu vraćeni vlasniku, odnosno držatelju;
 - f) odluku o uračunavanju pritvora ili već izdržane kazne;
 - g) odluku o troškovima krivičnog postupka i o imovinskopravnom zahtjevu, kao i o tome da se pravomoćna presuda ima objaviti putem sredstava javnog informiranja;
- (2) Ako je optuženom izrečena novčana kazna, u presudi će se odrediti rok u kojem se novčana kazna ima platiti i način zamjene izvršenja novčane kazne u slučaju da se novčana kazna ne plati.

SAČINJAVANJE ZAPISNIKA O SASLUŠANJU SVJEDOKA

Kada postoji vjerovatnoća da neki svjedok može pružiti korisne informacije u pogledu nekog krivičnog djela, počinitelja ili drugih važnih okolnosti, tužilac može odlučiti da pozove svjedoka da dâ iskaz tokom istrage.

Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine i Evropska konvencija o ljudskim pravima uređuju način na koji se provodi saslušavanje svjedoka i način kako si ti iskazi mogu podnijeti kao dokazi na sudu. U slučaju da se ovi propisi u potpunosti ne poštuju, branitelj može osporiti prihvatljivost ovih dokaza, a iskaz svjedoka može biti izgubljen na sudu.

Iskazi svjedoka predstavljaju jedan od najvažnijih dokaznih sredstava u predmetima ratnih zločina procesuiranih pred sudovima u Bosni i Hercegovini. Iz tog razloga, tužioci, istražitelji i stručni saradnici moraju poduzeti sve potrebne mjere, u skladu sa Zakonom o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, kako bi očuvali ove dokaze i kako bi oni bili prihvatljivi na sudu, uključujući:

- Očuvanje profesionalne povjerljivosti i neobjavlivanje na neprikladan način informacija koje mogu ugroziti sigurnost žrtava, svjedoka i oštećenih;
- Poduzimanje svih razumnih mjera na zaštiti privatnosti i staranje o sigurnosti žrtava, svjedoka i njihovih porodica i oštećenih, postupanje sa žrtvama na saosjećajan način i razumno nastojanje da se na minimum svede nelagoda za svjedoke i oštećene;

- Razmatranje stajališta, legitimnih interesa i eventualnih briga žrtava, svjedoka i oštećenih osoba, u skladu sa zahtjevima pravičnog suđenja, u slučaju kada su, ili bi mogli biti, ugroženi njihovi lični interesi te nastojanje da se osigura da žrtve, svjedoci i oštećene osobe budu upoznati sa svojim pravima i napretkom rada na predmetu;
- Osjetljivost, prema potrebi, da oštećeni ponovo ne preživljavaju traumu;
- Pribavljanje saglasnosti žrtava prije zahtjeva za zaštitnim mjerama, olakšavanja davanja iskaza ili drugih posebnih mjera s ciljem zaštite psihičke ili fizičke dobrobiti žrtava ili svjedoka, kako to zahtijeva Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH;
- ⁵³⁸Ne zahtijevati od svjedoka ili od optuženog da da bilo kakvu izjavu kojom bi sebe mogao izložiti krivičnom gonjenju, osim ako mu se ne da imunitet, te ukoliko svjedok spada u kategoriju „privilegiranih svjedoka“, ne nuditi svjedoku nikakvu novčanu niti drugu stimulaciju za njegov iskaz,⁵³⁹
- Pružiti svjedocima mogućnost da dobiju pravni savjet ako to žele;⁵⁴⁰
- Oštećeni imaju pravo podnijeti pritužbu Tužilaštvu, u skladu sa članom 216., stav 4. Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine.

Tužiocima također trebaju poduzeti korake kako bi osigurali da se ispitivanje svjedoka pažljivo pripremi i da se postave i pojasne sva relevantna pitanja kako bi se izbjeglo ponovno pozivanje istog svjedoka. Tužiocima treba da češće koriste spajanje krivičnog postupka i procesuiranje takozvanih „grupnih predmeta“⁵⁴¹, kako bi smanjili broj situacija kada se svjedok ponovno poziva da svjedoči na iste okolnosti. Situacije u kojima su isti svjedoci svjedočili u većem broju predmeta pred domaćim sudovima i MKSJ treba generalno izbjegavati.

Postupak saslušanja svjedoka je propisan u članu 81.-91. Zakona o krivičnom postupku BiH (član 146.-156. ZKP RS, član 95.-105. ZKP FBiH, član 81.-91. ZKP BDBiH) i praktično je prikazan u sljedećem obrascu:

⁵³⁸ Izuzeća od naprijed navedenog općeg principa obuhvataju svjedoke koji imaju pravo da ne svjedoče (član 82. i 83. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 147. i 148. Zakona o krivičnom postupku RS, član 96. i 97. Zakona o krivičnom postupku FBiH), informatore, kao i svjedoke koji su odlukom glavnog tužioca dobili imunitet (član 84., stav 3. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 149., stav 3. Zakona o krivičnom postupku RS, član 98., stav 3. Zakona o krivičnom postupku FBiH).

⁵³⁹ Član 84., stav 1. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 149., stav 1. Zakona o krivičnom postupku RS, član 98., stav 1. Zakona o krivičnom postupku FBiH.

⁵⁴⁰ Član 84., stav 5. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 149., stav 5. Zakona o krivičnom postupku RS, član 98., stav 5. Zakona o krivičnom postupku FBiH.

⁵⁴¹ Član 25. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 30. Zakona o krivičnom postupku RS, član 32. Zakona o krivičnom postupku FBiH.

„BOSNA I HERCEGOVINA
TUŽILAŠTVO BOSNE I HERCEGOVINE
SARAJEVO

Broj:

Sarajevo,2013.

ZAPISNIK O SASLUŠANJU SVJEDOKA

sačinjen u prostorijama Tužilaštva BiH u Sarajevu, u krivičnom predmetu broj protiv osumnjičenog za krivično djelo ratnog zločina.

PRISUTNI:

Tužilac:

Svjedok:

Zapisničar:

Saslušanje svjedoka počelo je u h.

Na osnovu člana 8. Zakona o krivičnom postupku BiH, ovim vas obavještavamo da su službeni jezici u Bosni i Hercegovini – bosanski, hrvatski i srpski, kao i oba pisma, ćirilica i latinica, u ravnopravnoj upotrebi u ovom Tužilaštvu. Ako ne razumijete jedan od službenih jezika Tužilaštva BiH, osigurat će se usmeno prevođenje vašeg iskaza, kao i prevođenje zvaničnih dokumenata i drugog pisanog dokaznog materijala.

Da li razumijete službeni jezik Tužilaštva BiH i na kojem pismu želite da se izradi ovaj zapisnik?

Razumijem (ne razumijem) službeni jezik Tužilaštva i želio bih da se ovaj zapisnik vodi na

Na osnovu člana 86., stav 2., pozivate se da govorite istinu i da ništa ne prešutite. Upozoravamo vas da davanje lažne izjave predstavlja krivično djelo predviđeno članom 235. Krivičnog zakona BiH, za koje je zapriječena kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina.

Na osnovu člana 86., stav 3. Krivičnog zakona BiH, svjedok o sebi daje sljedeće lične podatke:

Prezime i ime:

Ime oca ili majke:

Datum rođenja:

Mjesto rođenja:

Etnička pripadnost:

Državljanstvo:

Obrazovanje:

Zanimanje:

Da li ste zaposleni i gdje:

Bračno stanje:

Imate li djece:

Da li ste u srodstvu s osumnjičenim:

Tačna adresa boravišta gdje možete primiti sudske dokumente:

Upozoravamo Vas da ste dužni obavijestiti Sud i Tužilaštvo o svakoj promjeni adrese ili boravišta.

Na osnovu člana 81., stav 5., 6. i 7. Krivičnog zakona BiH dužni ste odazvati se na poziv koji vam uputi Sud ili Tužilaštvo. Ako niste u stanju odgovoriti na poziv, morate o razlozima vašeg odsustva obavijestiti Sud ili Tužilaštvo. Ako ne postupite po ovom upozorenju, možete biti kažnjeni novčanom kaznom do 5.000 KM ili će biti izdat nalog za vaše hapšenje.

Vaša je obaveza svjedočiti. Ako odbijete svjedočenje, Sud Vas može kazniti novčanom kaznom do 30.000 KM.

Na osnovu člana 83. Krivičnog zakona BiH, možete odbiti svjedočenje ako ste bračni drug ili u srodstvu s osumnjičenim.

Na osnovu člana 84. Krivičnog zakona BiH, možete odbiti odgovoriti na ona pitanja ako bi vas istinit odgovor na njih izložio krivičnom gonjenju.

Na osnovu člana 91. Krivičnog zakona BiH, možete tražiti da vas se sasluša u svojstvu zaštićenog svjedoka u skladu sa Zakonom o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka.

Razumijete li ove upute?

Da.

Potpis svjedoka

ISKAZ:

Završeno u h.

Zapisničar

Svjedok

Tužilac”

PRAVA OPTUŽENOG (UKLJUČUJUĆI PRAVO NA PRAVIČNO SUĐENJE I PRETPOSTAVKU NEVINOSTI)

Osumnjičeni ili optuženi protiv kojeg se vodi istraga ima određeni broj individualnih prava koja su propisana različitim odredbama Zakona o krivičnom postupku BiH:

- Član 2. (princip zakonitosti);
- Član 3. (pretpostavka nevinosti i *in dubio pro reo*);
- Član 4. (*ne bis in idem*);
- Član 5. (prava osobe lišene slobode);
- Član 6. (prava osumnjičenog odnosno optuženog);
- Član 7. (pravo na odbranu);
- Član 8. (jezik i pismo);
- Član 9. (upućivanje i dostavljanje pismena);
- Član 11. (pravo na odštetu i rehabilitaciju);
- Član 12. (pouka o pravima);
- Član 13. (pravo na suđenje bez odlaganja);
- Član 14. (jednakost u postupanju);
- Članovi 29.-34. (izuzeće);
- Članovi 39.-40. (pravo na branioca);
- Član 45. (obavezna odbrana);
- Član 46. (postavljanje branioca zbog slabog imovnog stanja);
- Član 47. (pravo branioca da pregleda spise i dokumentaciju); i
- Član 48. (komunikacija osumnjičenog odnosno optuženog s braniocem).

JEDNAKOST U POSTUPANJU

U skladu sa članom 14. (jednakost u postupanju) Zakona o krivičnom postupku BiH, ZKP RS i BD BiH, članom 15. ZKP FBiH, sud, tužilac i drugi organi koji učestvuju u krivičnom postupku dužni su s jednakom pažnjom da utvrđuju kako činjenice koje terete osumnjičenog odnosno optuženog tako i one koje im idu u korist.

Član 14. Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 14. ZKP RS i BDBiH, član 15. ZKP FBiH)

Jednakost u postupanju

- (1) Sud je dužan da stranke i branioca tretira na jednak način i da svakoj od strana pruži jednake mogućnosti u pogledu pristupa dokazima i njihovom izvođenju na glavnom pretresu.
- (2) Sud, tužilac i drugi organi koji učestvuju u postupku dužni su s jednakom pažnjom da ispituju i utvrđuju kako činjenice koje terete osumnjičenog odnosno optuženog tako i one koje im idu u korist.

Ove odredbe treba čitati zajedno s ostalim odredbama Zakona o krivičnom postupku BiH, odnosno članom 47. (pravo branioca da pregleda spise i dokumentaciju),

članom 50. (poduzimanje radnji od strane branioca), članom 5. (prava osoba lišenih slobode), članom 6. (prava osumnjičenog ili optuženog), članom 261. (izvođenje dokaza), članom 262. (direktno, unakrsno i dodatno ispitivanje svjedoka), članom 270. (ispitivanje vještaka) i drugim relevantnim odredbama.

U odnosu na princip jednakosti u postupanju, Apelaciono vijeće je u predmetu *Predrag Kujundžić* utvrdilo da:

„...odbrana osnovano prigovara da je prvostepeno vijeće, odbivši dozvoliti da vještak odbrane pregleda lično Svjedoka 2, povrijedilo princip jednakosti u postupanju te se ne slaže sa argumentacijom u presudi da pregled svjedokinje nije opravdan u okolnostima datog slučaja, bez obzira na njeno stanje. Na ovaj način, odbrana je dovedena u neravnopravan položaj u smislu načina prikupljanja dokaznog materijala”.⁵⁴²

PRETPOSTAVKA NEVINOSTI I *IN DUBIO PRO REO*

Član 3. Zakona o krivičnom postupku BiH

Član 3. Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 3. ZKP RS, ZKP FBiH i ZKP BDBiH)

Pretpostavka nevinosti *In Dubio Pro Reo*

- (1) Svako se smatra nevinim za krivično djelo dok se pravomoćnom presudom ne utvrdi njegova krivnja.
- (2) Sumnju u pogledu postojanja činjenica koje čine obilježja krivičnog djela ili o kojima ovisi primjena neke odredbe krivičnog zakonodavstva Sud rješava presudom na način koji je povoljniji za optuženog.

Apelaciono vijeće je u predmetu *Šefik Alić* zaključilo:

„Članom 3. ZKP BiH utvrđena je pretpostavka nevinosti kojom je određeno da se optuženi smatra nevinim dok se pravosnažnom presudom ne utvrdi njegova krivica. Zbog toga je na optužbi teret dokazivanja krivice optuženog. Optužba to mora dokazati van svake razumne sumnje. Bilo kakva nejasnoća ili sumnja riješena je u korist optuženog u skladu s principom *in dubio pro reo*.”⁵⁴³

PRETPOSTAVKA NEVINOSTI

U članu 3., stav 1. Zakona o krivičnom postupku BiH (član 3., stav 1. ZKP RS, ZKP FBiH i ZKP BDBiH) ugrađen je princip pretpostavke nevinosti. Pretpostavka nevinosti mora se poštivati tokom cijelog krivičnog postupka sve dok presuda ne postane pravomoćna, uključujući i sve faze koje prethode glavnom pretresu, i odnosi se na sve radnje državnih organa, usmjerene ka prikupljanju podataka i informacija o izvršenju krivičnog djela. Sve dok presuda ne postane pravomoćna, obaveza poštivanja pretpostavke nevinosti je na snazi.

⁵⁴² Sud BiH, *Predrag Kujundžić*, predmet br. X-KRŽ-07/442, Drugostepena presuda, 4. oktobar 2010., para. 49.

⁵⁴³ Sud BiH, *Šefik Alić*, predmet br. X-KRŽ 6/294, Drugostepena presuda, 20. januar 2011., para. 19.

Osumnjičeni ili optuženi nema teret dokazivanja i ima pravo protiv samooptuživanja .

Osumnjičeni ili optuženi nije obavezan da se brani niti da daje dokaze u svoju odbranu (kao što je propisano članom 6. Zakona o krivičnom postupku BiH, ZKP RS, ZKP FBiH i ZKP BDBiH)

Osumnjičeni ili optuženi nije obavezan da se brani, niti da daje dokaze u svoju odbranu.

IN DUBIO PRO REO

Član 3., stav 2. Zakona o krivičnom postupku BiH (član 3., stav 2. ZKP RS, ZKP FBiH i ZKP BDBiH) predviđa princip *in dubio pro reo*, koji proizlazi iz pretpostavke nevinosti. U skladu sa ovim principom, u slučaju bilo kakve sumnje u pogledu bilo činjenica koje predstavljaju obilježja krivičnog djela ili činjenica koje se odnose na primjenu krivičnog zakonodavstva, sud mora donijeti odluku koja je najpovoljnija za optuženog.

Primjenjujući princip *in dubio pro reo*, Apelaciono vijeće u predmetu Predrag Kujundžić zaključilo je da:

„...dokazi Tužilaštva izvedeni u vezi sa ovom tačkom optuženja, kao i činjenice koje proizlaze iz tih dokaza nisu takve kvalitete da izvan razumne sumnje mogu dokazati stvarno postupanje/propuštanje optuženog u vezi sa ovim radnjama te se sa sigurnošću ne može donijeti ni odluka o krivici. Zato je Apelaciono vijeće, primjenjujući princip *in dubio pro reo*, odlučilo osloboditi optuženog ove tačke optuženja...”⁵⁴⁴

PRAVA OSOBA LIŠENIH SLOBODE

Član 5. Zakona o krivičnom postupku BiH propisuje sljedeće:

Član 5. Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 5. ZKP RS, ZKP FBiH i ZKP BDBiH)

Prava osobe lišene slobode

- (1) Osoba lišena slobode mora se na maternjem jeziku, ili jeziku koji razumije, odmah obavijestiti o razlozima lišenja slobode i istovremeno poučiti da nije dužna dati iskaz niti odgovarati na postavljena pitanja, da ima pravo uzeti branioca kojeg može sama izabrati kao i o tome da ima pravo da njena obitelj, konzularni službenik strane države čiji je državljanin ili druga osoba koju ona odredi budu obaviješteni o njenom lišenju slobode.
- (2) Osobi koja je lišena slobode postaviti će se branilac na njen zahtjev ako zbog svog imovnog stanja ne može snositi troškove odbrane.

Ovaj član odnosi se na principe ugrađene u članu 5. Evropske konvencije o ljudskim pravima.

⁵⁴⁴ Court of BiH, *Predrag Kujundžić*, Case No. X-KRŽ-07/442, 2nd Instance Verdict, 4 October 2010, para. 143.

PRAVA OSUMNJIČENOG ILI OPTUŽENOG

Član 6. Zakona o krivičnom postupku BiH propisuje da:

Član 6. Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 6. ZKP RS, ZKP FBiH i ZKP BDBiH)

Prava osumnjičenog ili optuženog

- (1) Osumnjičeni već na prvom ispitivanju mora biti obaviješten o djelu kojim se tereti i o osnovama sumnje protiv njega i da njegov iskaz može biti korišten kao dokaz u daljnjem toku postupka.
- (2) Osumnjičenom odnosno optuženom se mora omogućiti da se izjasni o svim činjenicama i dokazima koji ga terete i da iznese sve činjenice i dokaze koji mu idu u korist.
- (3) Osumnjičeni odnosno optuženi nije dužan iznijeti svoju odbranu niti odgovarati na postavljena pitanja.

PODROBNE I PROMPTNE INFORMACIJE O OPTUŽBI

Prema članu 6., stav 1. Zakona o krivičnom postupku BiH (član 6., stav 1. ZKP RS, ZKP FBiH i ZKP BD BiH), osumnjičeni ili optuženi treba biti obaviješten i o djelu za koje se tereti i o osnovama sumnje protiv njega.⁵⁴⁵

- Obavještenje o djelu za koje se tereti uključuje i činjenični opis djela, kao i njegov zakonski opis.
- Obavještenje o osnovama sumnje uključuje činjenice i dokaze na kojima je zasnovana sumnja.
- Obavještenje o djelu i osnovama sumnje treba dati „prilikom prvog ispitivanja“, što odražava standard Evropske konvencije o ljudskim pravima o „promptnom“ pružanju informacija o prirodi i razlogu optužbe.

U predmetu *Trifunović Milenko i ostali (Krvica)*, Sud BiH je zaključio da je prekršeno pravo optuženog na obavještenje o njegovim pravima kao osumnjičenog i osnovama sumnje protiv njega:

„Prvostepeno vijeće je pravilno konstatiralo da su sve tri spomenute izjave uzete na nezakonit način, čime su prekršena prava optuženog zaštićena članom 6. Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (EKLJP) i zakonom propisani postupak kojim se osiguravaju prava navedena u članu 78. ZKP BiH. [...] Prvostepeno vijeće je pravilno ocijenilo da optuženi Matić, prije davanja izjava u Tužilaštvu, nije bio na pravilan zakonom propisan način upozoren o osnovama sumnje protiv njega, a da je izjava data prilikom rekonstrukcije počiva upravo na dvjema naprijed navedenim nezakonitim izjavama te Sud nije bio u mogućnosti, u skladu sa članom 10., stav 3. ZKP BiH, na takvoj izjavi zasnovati svoju odluku”.⁵⁴⁶

⁵⁴⁵ Komentar na Krivični zakon BiH, str. 55.

⁵⁴⁶ Sud BiH, *Trifunović Milenko i drugi (Krvica)*, predmet br. X-KRŽ-05/24, Drugostepena presuda, 9. septembar 2009., paragrafi 25 i 26.

PRAVO NA SASLUŠANJE I PRAVO NA ODBRANU

Osumnjičeni odnosno optuženi mora dobiti priliku da se izjasni u pogledu svih činjenica i dokaza koji ga optužuju (*in peius*) i da iznese sve činjenice i dokaze koji mu idu u korist (*in favorem*), kao što je predviđeno članom 6., stav 2. Zakona o krivičnom postupku (član 6., stav 2. ZKP RS, ZKP FBiH i ZKP BD BiH). Ova odredba odražava princip prava na saslušanje koje se mora poštivati tokom cijelog krivičnog postupka. Međutim, kao što je propisano članom 6., stav 3. Zakona o krivičnom postupku BiH (član 6., stav 3. ZKP RS, ZKP FBiH i ZKP BDBiH), osumnjičeni odnosno optuženi treba biti poučen o tome da pravo na saslušanje samo predstavlja pravo, ali ne i obavezu.

PRAVO NA ŠUTNJU I PRAVO PROTIV SAMOOPTUŽIVANJA

Osumnjičeni odnosno optuženi nije obavezan izložiti svoju odbranu niti odgovarati na pitanja. On ima pravo da se brani šutnjom, odnosno pravo da sam sebe ne optužuje, koje proizlazi iz pretpostavke nevinosti i odgovarajućeg tereta dokazivanja koji je na optužbi.

Osumnjičeni odnosno optuženi nije obavezan da se brani niti da pruži dokaze u svoju odbranu. Pored toga, iz šutnje osumnjičenog odnosno optuženog ne smiju se izvući negativni zaključci koji su štetni po interese odbrane.

Policija je obavezna da pouči osumnjičenog o ovom pravu čim ga liši slobode. U toku krivičnog postupka, ova obaveza o upozoravanju optuženog na ovo pravo je na tužiocu, sudiji za prethodno saslušanje i sudiji ili predsjedniku vijeća.

Pravo na šutnju i pravo protiv samooptuživanja mora se poštivati tokom ispitivanja osumnjičenog odnosno optuženog. Ovo pravo odnosi se i na ispitivanje svjedoka i izvođenje dokaza od strane optuženog. Optuženi ima pravo da ispita svjedoke i izvede svoje dokaze, ali nije na to obavezan.

Apelaciono vijeće Suda BiH u predmetu *Milorad Trbić* smatralo je da se optuženi odrekao svojih prava na šutnju i prava protiv samooptuživanja i da je dobrovoljno razgovarao sa istražnim organima:

„...optuženi također navodi da je bio izložen ponovljenim ispitivanjima tokom nekoliko godina, i to svaki put višesatnim, i svaki put mu je rečeno da govori istinu i da mijenja iskaze kako bi bili u skladu sa iskazima drugih. Tvrdi da nije dobio priliku da se brani šutnjom. Optuženi također prigovora da nije moguće potvrditi da je dobio upozorenje prije davanja izjave jer nema nikakvih zapisnika o saslušanjima prije 19. augusta 2002. godine, kojeg dana tužilac navodi optuženom da je bio poučen o svojim pravima.

[...] Tužilaštvo smatra da Žalbeno vijeće treba odbiti prigovore optuženog iz razloga što je (1) propustio prigovoriti prihvatanju izjava u dokazni materijal; (2) ne negira da je adekvatno poučen tokom svakog saslušanja; i (3) propisno se odrekao prava prije davanja svakog iskaza. Tužilac nadalje tvrdi da nema dokaza koji potkrjepljuju navode optuženog o postojanju prisile te da je presuda pretresnog vijeća osnovana i potkrijepljena dokazima.”⁵⁴⁷

⁵⁴⁷ Sud BiH, *Milorad Trbić*, predmet br. X-KRŽ-07/386, Drugostepena presuda, 21. oktobar 2010., paragrafi 17 i 18.

PRAVO NA ODGOVARAJUĆE VRIJEME I MOGUĆNOSTI

Ovo pravo zasnovano je na nekoliko članova Zakona o krivičnom postupku BiH. Posebno, pravo na odgovarajuće vrijeme za pripremu odbrane predviđeno je članom 7., stav 3. Zakona: „Osumnjičenom odnosno optuženom mora se osigurati dovoljno vremena za pripremanje odbrane”.

Mada se u ovoj odredbi spominje samo „dovoljno vremena“, u Komentaru Zakona o krivičnom postupku BiH navodi se da ovu odredbu treba tumačiti na način da se govori o „adekvatnim mogućnostima“, kao i uzimati u obzir činjenicu da odražava zaštitu iz člana 6., stav 3., tačka b) Evropske konvencije o ljudskim pravima (EKLP).⁵⁴⁸

Pored toga, ovaj zaključak potvrđuju odredbe člana 6., stav 2., člana 14., stav 1., člana 47. i člana 50., stav 1. Zakona o krivičnom postupku BiH (član 6., stav 2., član 14., stav 1., član 55. i član 58., stav 1. ZKP RS, član 6., stav 2., član 15., stav 1, član 61. i član 64., stav 1. ZKP FBiH, član 6., stav 2., član 14., stav 1., član 47. i član 50., stav 1. ZKP BDBiH):

Član 6, stav 2. Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 6, stav 2. ZKP RS, ZKP FBiH i ZKP BDBiH)

Osumnjičenom odnosno optuženom se mora omogućiti da se izjasni o svim činjenicama i dokazima koji ga terete i da iznese sve činjenice i dokaze koji mu idu u korist [...].

Član 14., stav 1. Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 14., stav 1. ZKP RS i ZKP BDBiH, član 15., stav 1. ZKP FBiH)

Sud je dužan da stranke i branioca tretira na jednak način i da svakoj od strana pruži jednake mogućnosti u pogledu pristupa dokazima i njihovom izvođenju na glavnom pretresu.

⁵⁴⁸ Komentar na Krivični zakon BiH, str. 59.

Član 47. Zakona o krivičnom postupku BiH**(Član 55. ZKP RS, član 61. ZKP FBiH, član 47. ZKP BDBiH)****Pravo branioca da pregleda spise i dokumentaciju**

- (1) U toku istrage, branilac ima pravo da razmatra spise i razgleda pribavljene predmete koji idu u korist osumnjičenom. Ovo pravo se braniocima može uskratiti ukoliko je riječ o spisima i predmetima čije bi otkrivanje moglo dovesti u opasnost cilj istrage.
- (2) Izuzetno od stava 1. ovog člana, tužilac će istovremeno sa prijedlogom određivanja pritvora sudiji za prethodni postupak odnosno sudiji za prethodno saslušanje dostaviti i dokaze bitne za procjenu zakonitosti pritvora i radi obavještanja branioca.
- (3) Nakon podizanja optužnice, osumnjičeni ili optuženi odnosno branilac imaju pravo uvida u sve spise i dokaze.
- (4) Sudija, sudija za prethodno saslušanje, sudija odnosno vijeće, kao i Tužilac dužni su kada dođu u posjed novog dokaza ili bilo koje informacije ili činjenice koja može poslužiti kao dokaz na suđenju staviti ih na uvid braniocu, osumnjičenom odnosno optuženom.
- (5) U slučaju iz stava 3. i 4. ovog člana, branilac, osumnjičeni odnosno optuženi može izvršiti fotokopiranje svih spisa i dokumenata;

Član 50., stav 1. Zakona o krivičnom postupku BiH**(Član 58., stav 1. ZKP RS, član 64., stav 1. ZKP FBiH, član 50., stav 1. ZKP BDBiH)****Preduzimanje radnji od strane branioca**

Branilac mora, zastupajući osumnjičenog odnosno optuženog, preduzimati sve neophodne radnje u cilju utvrđivanja činjenica, prikupljanja dokaza koji idu u korist osumnjičenog odnosno optuženog, kao i zaštite njihovih prava.

PRAVO NA BRANIIOCA I POVEZANA PRAVA

Pravo na branioca odražava odredbe člana 6., stav 3., tačka (c) Evropske konvencije o ljudskim pravima.⁵⁴⁹ Zakon o krivičnom postupku BiH utvrđuje ovo pravo kao i povezana prava u nekoliko članova:

Član 7. Zakona o krivičnom postupku BiH
(Član 7. ZKP RS, ZKP FBiH i ZKP BDBiH)

Pravo na odbranu

- (1) Osumnjičeni odnosno optuženi ima pravo braniti se sam ili uz stručnu pomoć branioca kojeg sam izabere.
- (2) Ako osumnjičeni odnosno optuženi sam ne uzme branioca, postaviti će mu se branilac kad je to određeno ovim Zakonom.
- (3) Osumnjičenom odnosno optuženom se mora osigurati dovoljno vremena za pripremanje odbrane.

Član 5. Zakona o krivičnom postupku BiH
(Član 5. ZKP RS, ZKP FBiH i ZKP BDBiH)

Prava osobe lišene slobode

U skladu sa članom 5. Zakona o krivičnom postupku BiH, svaka osoba lišena slobode ima pravo na branioca po svom izboru i pravo da joj se postavi branilac u slučaju kad zbog svog imovnog stanja ne može snositi troškove odbrane

Član 39. Zakona o krivičnom postupku BiH
(Član 47. ZKP RS, član 53. ZKP FBiH, član 39. ZKP BDBiH)

Pravo na branioca

- (1) Osumnjičeni, odnosno optuženi može imati branioca u toku cijelog postupka.
- (3) Ukoliko osumnjičeni odnosno optuženi sam ne uzme branioca, osumnjičenom odnosno optuženom, osim ako se on tome izričito ne protivi, mogu branioca uzeti njegov zakonski zastupnik, bračni odnosno vanbračni drug, krvni srodnik u prvoj liniji bilo kojeg stepena, usvojitelj, usvojenik, brat, sestra ili hranitelj.

⁵⁴⁹ Komentar na Krivični zakon BiH, str. 58.

Ostale relevantne odredbe Zakona o krivičnom postupku BiH koje se odnose na optuženog su:

- Pravo optuženog da slobodno komunicira sa svojim braniocem (član 48. Zakona o krivičnom postupku BiH i ZKP BDBiH, član 56. ZKP RS, član 62. ZKP FBiH);
- Pravo branioca da bude prisutan ispitivanju (član 78., stav 2(b) Zakona o krivičnom postupku i ZKP BDBiH, član 143., stav 2(b) ZKP RS, član 92., stav 2(b) ZKP FBiH);
- Pravo branioca da pregleda spise i dokumentaciju (član 47. Zakona o krivičnom postupku i ZKP BDBiH, član 55. ZKP RS, član 61. ZKP FBiH); i
- Dužnost branioca da poduzme sve neophodne radnje u cilju utvrđivanja činjenica, prikupljanja dokaza koji idu u korist osumnjičenom odnosno optuženom, kao i zaštite njihovih prava (član 50. Zakona o krivičnom postupku i ZKP BDBiH, član 58. ZKP RS, član 64., stav 1. ZKP FBiH).

U skladu sa članom 5., 78. i 39. Zakona o krivičnom postupku BiH (članom 5., 143. i 47. ZKP RS, članom 5., 92. i 53. ZKP FBiH, članom 5., 78. i 39. ZKP BDBiH), optuženi treba biti obaviješten o svom pravu na branioca i o tome da on to pravo ima tokom cijelog krivičnog postupka.⁵⁵⁰

Što se tiče prava optuženog da slobodno komunicira sa svojim braniocem, ovo pravo predviđeno je članom 48. i 144., stav 5. Zakona o krivičnom postupku BiH (članom 56. i 209., stav 5. ZKP RS, članom 62. i 158., stav 5. ZKP FBiH, članom 48. i 144., stav 5. ZKPBD BiH).

U članu 144., stav 5. navodi se da „prিতvorena osoba ima pravo slobodne i neometane veze s braniocem“.

U članu 45. Zakona o krivičnom postupku BiH propisuju se određene situacije kada je obavezno imati branioca:

Član 45. Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 53. ZKP RS, član 59. ZKP FBiH, član 45. ZKP BDBiH)

Kada optuženi, odnosno osuđeni mora imati branioca

- (1) Osumnjičeni mora imati branioca već prilikom prvog ispitivanja ako je nijem ili gluh ili ako je osumnjičen za krivično djelo za koje se može izreći kazna dugotrajnog zatvora.
- (2) Osumnjičeni odnosno optuženi mora imati branioca prilikom izjašnjenja o prijedlogu za određivanje pritvora, za vrijeme dok pritvor traje.
- (3) Nakon podizanja optužnice za krivično djelo za koje se može izreći deset godina zatvora ili teža kazna, optuženi mora imati branioca u vrijeme dostavljanja optužnice.

- (4) Ako osumnjičeni odnosno optuženi u slučajevima obavezne odbrane ne uzme sam branioca, ili branioca ne angažiraju osobe iz člana 39., stav 3. ovog zakona, branioca će mu postaviti sudija za prethodni postupak, sudija za prethodno saslušanje, sudija odnosno predsjednik vijeća. U ovom slučaju, osumnjičeni odnosno optuženi ima pravo na branioca do pravomoćnosti presude, a ako je izrečena kazna dugotrajnog zatvora i u postupku po pravnom lijeku.
- (5) Branilac će biti postavljen osumnjičenom odnosno optuženom ako Sud utvrdi da je to zbog složenosti predmeta ili mentalnog stanja osumnjičenog, odnosno optuženog ili drugih okolnosti u interesu pravde.
- (6) U slučaju postavljanja branioca, osumnjičeni odnosno optuženi će se prvo pozvati da sam izabere branioca sa predočene liste. Ukoliko osumnjičeni odnosno optuženi sam ne izabere branioca sa predočene liste, branioca će postaviti Sud redosljedom s liste advokata.
- (7) Ako pozvani advokat nije u mogućnosti da preuzme odbranu, Sud poziva sljedećeg advokata s liste advokata. Sud obavještava nadležnu advokatsku komoru o odbijanju pozvanog advokata da preuzme odbranu po službenoj dužnosti.

Kako je kod većine ratnih zločina zapriječena kazna u trajanju od više od deset godina zatvora, u takvim slučajevima je obavezno imati branioca.

U predmetu *Miloš Stupar i drugi*, odbrana je prigovorila zbog kršenja prava na odbranu zbog činjenice da su troškovi pripreme odbrane nadoknađeni nakon što su dokazi prihvaćeni na sudu. Ovaj osnov žalbe je odbačen:

„...Sud je u ovom postupku zbog složenosti predmeta i težine samog djela optuženima postavio po dva branioca po službenoj dužnosti, a sve u cilju osiguranja adekvatne odbrane. Branionicima je u toku prvostepenog postupka redovno isplaćivana nagrada za zastupanje, a nadoknađeni su im i svi stvarni troškovi koje su imali u postupku prikupljanja dokaza odbrane.

[...] Apelaciono vijeće nalazi da je ispravna odluka prvostepenog vijeća da odbrani nadoknađi sve stvarne troškove koje je imala za prikupljanje samo onih dokaza koji su prezentovani na suđenju, budući da bi svaka drugačija praksa dovela do situacije u kojoj sud ne imao nikakvu kontrolu nad tim da li su troškovi odbrane stvarno i nastali. Na navedeni je način, odbrana, na teret budžetskih sredstava suda, prikupila sve dokaze koje je koristila na glavnom pretresu te joj je i pored toga isplaćena nagrada za zastupanje u toku cijelog postupka i sastavljanje podnesaka upućenih sudu čime je, prema mišljenju ovog Vijeća, pravo optuženih na odbranu i u ovom procesnom segmentu ispoštovano u potpunosti.”⁵⁵¹

551 Sud BiH, Miloš Stupar i drugi, predmet br. X-KRŽ-05/24, Drugostepena presuda, 9. septembar 2009., paragrafi 169 i 170.

PRAVO NA SUĐENJE BEZ ODLAGANJA

Ovo pravo ugrađeno je u član 13. Zakona o krivičnom postupku BiH (član 13. ZKP RS i ZKP BDBiH, član 14. ZKP FBiH) i ono odražava pravo na suđenje u razumnom roku kao što to garantira član 6., stav 1. Evropske konvencije za ljudska prava. Član 13. Zakona o krivičnom postupku BiH predviđa:

Član 13. Zakona o krivičnom postupku BiH
(Član 13. ZKP RS i ZKP BDBiH, član 14. ZKP FBiH)

Pravo na suđenje bez odlaganja

- (1) Osumnjičeni odnosno optuženi ima pravo da u najkraćem razumnom roku bude izveden pred Sud i da mu bude suđeno bez odlaganja.
- (2) Sud je dužan da postupak provede bez odugovlačenja i onemogućiti svaku zloupotrebu prava koja pripadaju osobama koje učestvuju u postupku.
- (3) Trajanje pritvora mora biti svedeno na najkraće nužno vrijeme.

U predmetu *Zdravko Božić i drugi*, Sud BiH je našao da je postupak prihvatanja činjenica koje je presudio MKSJ ne krši pravo optuženog na pravično suđenje:

„Žalbeno vijeće podsjeća da je svrha postupka prihvatanja utvrđenih činjenica prevashodno da se osigura ekspeditivnost u vođenju postupka. Diskreciono pravo prihvatanja utvrđenih činjenica mora se, međutim, koristiti na osnovu pažljivog razmatranja prava optuženog na pravično i ekspeditivno suđenje, koje je u skladu sa načelom pravičnog suđenja iz člana 6., stav 1. Evropske konvencije o ljudskim pravima i člana 6., stav 2. odnosno člana 13. ZKP BiH [...].

Prihvatanje presuđenih činjenica je ustaljena i dosljedna praksa Suda BiH pod uvjetom da one ispunjavaju zakonske kriterije koji osiguravaju prava optuženog na pravično suđenje i unaprjeđuju efikasnost i ekonomičnost postupka. Prilikom prihvatanja tih činjenica, Sud je dosljedno navodio da prihvaćene presuđene činjenice ne prerastaju u *presumptio juris et de jure*, to jest u neoborive pretpostavke, pošto optuženi uvijek može pobijati i osporavati istinitost prihvaćenih činjenica u skladu sa principom slobodne ocjene dokaza iz člana 6., stav 2. i 15. ZKP BiH i pravom na pravično suđenje iz člana 6., stav 3. tačka d) Evropske konvencije o ljudskim pravima.”⁵⁵²

PRAVO NA ISPITIVANJE SVJEDOKA I VJEŠTAKA

Član 6., stav 3. tačka (d)) Evropske konvencije za ljudska prava predviđa pravo optuženog da ispita svjedoke koji svjedoče protiv njega ili da ovi svjedoci budu ispitani (kao i da osigura prisustvo i ispitivanje svjedoka koji svjedoče u njegovu korist pod istim uvjetom kao i svjedoka koji svjedoče protiv njega).

⁵⁵² Sud BiH, *Zdravko Božić i drugi*, predmet br. X-KRŽ-06/236, Drugostepena presuda, 5. oktobar 2009., paragrafi 28 i 29.

PRAVO NA ISPITIVANJE SVJEDOKA I VJEŠTAKA – OBIM UNAKRSNOG ISPITIVANJA

Član 6., stav 2. Zakona o krivičnom postupku BiH (član 6., stav 2. ZKP RS, ZKP FBiH i ZKP BD BiH) propisuje:

Osumnjičenom odnosno optuženom se mora omogućiti da se izjasni o svim činjenicama i dokazima koji ga terete i da iznese sve činjenice i dokaze koji mu idu u korist.

U skladu sa članom 261., stav 1. i članom 262., stav 1. Zakona o krivičnom postupku BiH (članom 276., stav 1. i članom 277., stav 1. ZKP RS i ZKP FBiH, članom 261., stav 1. i 262., stav 1. ZKP BDBiH):

Stranke i branilac imaju pravo pozivati svjedoke i izvoditi dokaze.

l:

Direktno ispitivanje, unakrsno ispitivanje i dodatno ispitivanje je uvijek dozvoljeno. Stranka koja poziva svjedoka direktno ispituje dotičnog svjedoka, ali sudija ili predsjednik vijeća i članovi Vijeća mogu u bilo kojoj fazi ispitivanja svjedoku postavljati odgovarajuća pitanja. Pitanja tokom unakrsnog ispitivanja ograničavaju se i odnose na pitanja koja su postavljena tokom direktnog ispitivanja i pitanja u korist tvrdjenja stranke koja unakrsno ispituje tog svjedoka. Pitanja na ponovnom ispitivanju svjedoka ograničavaju se i odnose na pitanja postavljena tokom unakrsnog ispitivanja. Nakon ispitivanja svjedoka, sudija odnosno predsjednik vijeća i članovi vijeća mogu postavljati pitanja svjedoku.

Komentar Zakona o krivičnom postupku BiH podržava praksu MKSJ u ovom smislu. U njemu se navodi da je cilj unakrsnog ispitivanja eliminiranje ili ublažavanje činjeničnog i pravnog značaja direktnog ispitivanja i da ga treba koristiti kao način provjere vjerodostojnosti, sigurnosti i pouzdanosti iskaza svjedoka traženjem grešaka, netačnosti, motiviranosti, itd.⁵⁵³ Komentar također naglašava da diskreditacija svjedoka zahtijeva dobru analizu svih podataka vezanih za ličnost svjedoka, kao što su:

- Porodične, poslovne i prijateljske veze;
- Ranija osuđivanost;
- Pristrasnost;
- Pouzdanost;
- Motiviranost;
- Sklonosti;
- Predrasude;
- Orijehtiranost u vremenu i prostoru;
- Mogućnost opažanja;
- Lični interesi; i
- Dosljednost.⁵⁵⁴

⁵⁵³ Commentary of the BiH CPC, p. 675.

⁵⁵⁴ Commentary of the BiH CPC, p. 677.

Zakon o krivičnom postupku BiH predviđa da optuženi mora imati mogućnost da se izjasni u pogledu svih činjenica i dokaza koji ga terete, da iznese sve činjenice i dokaze koji mu idu u korist i da izvede dokaze i unakrsno ispita svjedoke.

Član 85., stav 2. Zakona o krivičnom postupku BiH (član 150., stav 2. ZKP RS, član 99., stav 2. ZKP FBiH, član 85., stav 2. ZKP BDBiH) glasi:

U toku postupka svjedok se može suočiti s drugim svjedocima i osumnjičenim, odnosno optuženim.

Član 86., stav 9. Zakona o krivičnom postupku BiH predviđa:

Član 86., stav 9. Zakona o krivičnom postupku BiH
(Član 151., stav 9. ZKP RS, član 100., stav 9. ZKP FBiH, član 86., stav 9. ZKP BDBiH)

Tok saslušanja svjedoka

Svjedoci se mogu suočiti ako se njihovi iskazi ne slažu u pogledu važnih činjenica. Suočeni će se o svakoj okolnosti o kojoj se njihovi iskazi međusobno ne slažu ponaosob saslušati i njihov će se odgovor unijeti u zapisnik. Istodobno se mogu suočiti samo dva svjedoka.

Sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava ustanovila je da opći principi pravičnog suđenja također obuhvataju i pravo optuženog da se suoči sa svjedocima koji svjedoče protiv njega na javnom suđenju, kao i važno pravo da pobijaju dokaze i unakrsno ispituju svjedoke.⁵⁵⁵

U predmetu *Miloš Stupar i drugi*, Sud BiH je odbacio zahtjev odbrane za dodatnim unakrsnim ispitivanjem vještaka i ograničio obim unakrsnog ispitivanja:

„Obrazlažući svoju odluku, prvostepeni sud je istakao da je optužnica u ovom predmetu potvrđena u decembru 2005. godine, nakon čega je odbrana bila u posjedu svih dokaza na kojima se ista temeljila, uključujući i izvještaj Butler Richarda. Obje strane su u toku postupka imale mogućnost da predlažu dokaze vezano za taj izvještaj kao i da unakrsno ispituju Butler Richarda na sve okolnostima koje su smatrale relevantnim. Prvostepeno je vijeće potom zaključilo da odbrana faktički traži ispitivanje Butler Richarda na neke okolnosti koje uopšte nisu bile predmet njegove analize, odnosno u vezi sa dokazima koji uopšte nisu bili predmet opservacije i mišljenja Butler Richarda prilikom sačinjavanja svog izvještaja. Imajući u vidu navedeno, prvostepeno vijeće je zahtjev odbrane za dodatnim unakrsnim ispitivanjem odbilo”.⁵⁵⁶

⁵⁵⁵ Vidi *Messegue and Jabardo*, presuda od 6. decembra 1988., tačka 78; *Kostovski protiv Nizozemske*, presuda od 20. novembra 1989., tačka 41-45; *Asch protiv Austrije*, Presuda od 26. aprila 1991., tačka 26-31; *Unterperfinger protiv Austrije*, presuda od 24. novembra 1991.; *Ludi protiv Švicarske*, presuda od 15. juna 1992., tačka 43-50; *Luca protiv Italije*, presuda od 22. januara 2001., tačka 39-45.

⁵⁵⁶ Sud BiH, *Miloš Stupar i drugi*, predmet br. X-KRŽ-05/24, Drugostepena presuda, 9. septembar 2009., para. 163.

UVID U SPISE I DOKAZE

Član 47. Zakona o krivičnom postupku BiH (član 55. ZKP RS, član 61. ZKP FBiH, član 47. ZKP BDBiH) propisuje obaveze stranaka u pogledu uvida u spise i dokaze i mora se tumačiti u vezi sa članom 5., 6., 7., 12., 13., stav 2., 14. i 50. Zakona o krivičnom postupku BiH (članom 5., 6., 7., 12., 13., stav 2., 14. i 58. ZKP RS, članom 5., 6., 7., 13., 14., stav 2., 15. i 64. ZKP FBiH, članom 5., 6., 7., 12., 13., stav 2., 14. i 50. ZKP BDBiH).

Pitanje koje se odnosi na pravo odbrane u uvid u spise i dokaze osporeno je u žalbi koja je podnesena na prvostepenu odluku u predmetu *Predrag Kujundžić*. Apelaciono vijeće Suda BiH odbacilo je ovaj žalbeni osnov. Argumenti obje stranke su dati u daljnjem tekstu:

“Odbrana ističe bitnu povredu odredaba članova 14. i 47. ZKP BiH, jer optužba odbrani nije objelodanila dokaze svjedoka. Radi se o izjavi svjedoka „32“ koji je na pretresu izjavio da je dao izjavu istražnom sudiji Kantonalnog suda u Zenici, koja izjava odbrani nije objelodanjena. Također, odbrana je navela da je Sud zasnovao svoj zaključak i na izjavi svjedoka „6“, a optužba je odbrani predočila izjave koje je ovaj svjedok davao Ministarstvu sigurnosti BiH. Međutim, ovaj svjedok je davao izjavu i kod Višeg regionalnog suda u Dizeldorfu, u predmetu protiv Nikole Jorgića, koja izjava je relevantna za odbranu.

[...] U odgovoru na žalbu, Tužilaštvo je istaklo da je netačan prigovor odbrane kako im nisu objelodanjene predmetne izjave. Kako je Tužilaštvo navelo, nakon što je optužnica potvrđena, odbrani je omogućeno da izvrši uvid u cijeli tužilački spis te su sve izjave navedenih svjedoka odbrani dostavljene uz optužnicu”.⁵⁵⁷

PRAVA ŽRTAVA/OŠTEĆENIH I SVJEDOKA

ŽRTVE/OŠTEĆENI⁵⁵⁸

Oštećeni u krivičnom postupku uživaju ograničenu zaštitu u skladu sa Zakonom o krivičnom postupku BiH, koja se uglavnom odnosi na pravo svjedoka/oštećenih da postave imovinskopравни zahtjev i u odnosu na ovo pravo da podnesu žalbu na presudu. Tužilac je obavezan da prikupi informacije i činjenice koje se odnose na imovinskopравни zahtjev koji bi oštećeni mogli podnijeti u konkretnom krivičnom predmetu, dok sud odlučuje o imovinskopравnim zahtjevima u krivičnom postupku ako se time ne bi odugovlačio postupak.⁵⁵⁹

⁵⁵⁷ Sud BiH, *Predrag Kujundžić*, predmet br. X-KRŽ-07/442, Drugostepena presuda, 4. oktobar 2010., paragrafi 58 i 59.

⁵⁵⁸ Izraz „žrtve” u ovom potpoglavlju smatra se sinonimom za izrazom „oštećeni”, kako je on definiran u procesnom zakonodavstvu.

⁵⁵⁹ Član 193. Zakona o krivičnom postupku BiH i Zakona o krivičnom postupku BDBiH, član 104. Zakona o krivičnom postupku RS i član 207. Zakona o krivičnom postupku FBiH.

Član 197. Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 107. ZKP RS, član 211. ZKP FBiH, član 197. ZKP BDBiH)

Obaveza tužioca i suda u vezi sa utvrđivanjem činjenica

- (1) Tužilac je dužan prikupiti dokaze o imovinskopравnim zahtjevom vezanim za krivično djelo.
- (2) Tužilac odnosno Sud ispitat će osumnjičenog, odnosno optuženog o činjenicama vezanim za prijedlog ovlaštenog lica.

Član 198. Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 108. ZKP RS, član 212. ZKP FBiH, član 198. ZKP BDBiH)

Odlučivanje o imovinskopравnom zahtjevu

- (1) O imovinskopравnom zahtjevu odlučuje Sud. Sud može predložiti oštećenom i optuženom, odnosno braniocu provođenje postupka medijacije putem medijatora u skladu sa zakonom, ako ocijeni da je imovinskopравni zahtjev takav da je svrsishodno da ga uputi na medijaciju. Prijedlog za upućivanje na medijaciju mogu dati i oštećeni i optuženi, odnosno branilac do završetka glavnog pretresa.
- (2) U presudi kojom optuženog proglašava krivim, Sud može oštećenom dosuditi imovinskopравni zahtjev u cjelini ili mu može dosuditi imovinskopравni zahtjev djelimično, a za ostatak ga uputiti na parnični postupak. Ako podaci krivičnog postupka ne pružaju pouzdan osnov ni za potpuno ni za djelimično presuđenje, Sud će oštećenog uputiti da imovinskopравni zahtjev u cjelini može da ostvaruje u parničnom postupku.
- (3) Kad Sud donese presudu kojom se optuženi oslobađa optužbe ili kojom se optužba odbija ili kada rješenjem obustavi krivični postupak, uputit će oštećenog da imovinskopравni zahtjev može ostvarivati u parničnom postupku

Član 293. Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 307. ZKP RS, član 308. ZKP FBiH, član 293. ZKP BDBiH)

Subjekti žalbe

- (4) Oštećeni može pobijati presudu samo zbog odluke Suda o troškovima krivičnog postupka i odluke o imovinskopравnom zahtjevu.

SVJEDOCI

Zaštita svjedoka u postupcima koji se vode pred sudovima u BiH regulirana Zakonom o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH (Zakon o zaštiti svjedoka), Zakonom o zaštiti svjedoka u krivičnom postupku RS, Zakonom o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka FBiH, Zakonom o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BDBiH. Međutim, treba istaći da se mjere zaštite svjedoka redovno primjenjuju samo u postupcima pred Sudom BiH, u skladu sa Zakonom o zaštiti svjedoka BiH, uglavnom zbog postojećih tehničkih ograničenja koja ograničavaju konkretno provođenje mjera predviđenih prema zakonu.

Član 91. Zakona o krivičnom postupku BiH (član 156. ZKP RS, član 105. ZKP FBiH, član 91. ZKP BDBiH) predviđa da u pogledu zaštićenih svjedoka u postupcima pred Sudom BiH trebaju primjenjivati odredbe posebnog zakona. Zbog toga Zakoni o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH, RS, FBiH i BDBiH predstavljaju *lex specialis* u odnosu na Zakon o krivičnom postupku BiH.

S obzirom na specifičnu ulogu svjedoka, neophodno je stvoriti atmosferu i uvjete koji će im osigurati da mogu slobodno svjedočiti bez negativnog utjecaja kroz prijetnje i zastrašivanje. Zbog toga su zaštita i podrška svjedocima prije, tokom i nakon glavnog pretresa od ključnog značaja kako bi se osigurala sigurnost i dobrobit svjedoka i provodila djelotvorna suđenja.

Važno je imati na umu to da se zaštitne mjere mogu primjenjivati samo uz saglasnost svjedoka.⁵⁶⁰ Odjeljenje za podršku svjedocima tijesno saraduje sa svjedocima tokom cijelog procesa kako bi osiguralo odgovarajuće mjere zaštite. Odjeljenje za podršku svjedocima Suda BiH, zajedno sa psiholozima iz Tužilaštva BiH, pruža administrativnu, organizacionu i psihološku pomoć svjedocima kako bi im iskustvo svjedočenja bilo što je moguće manje bolno i bez posljedica na njihovo mentalno zdravlje. S ciljem osiguranja odgovarajuće podrške, psihološka stabilnost svakog svjedoka se procjenjuje tokom cijelog postupka, kao i emocionalne reakcije koje mogu biti izazvane svjedočenjem.

Kako bi se osiguralo da se svjedoci koji daju iskaz osjećaju sigurno i dobro, Sud BiH je izgradio i odvojene ulaze za svjedoke odbrane i optužbe u Sud, kako bi na najmanju moguću mjeru sveo mogućnost njihovog kontakta prije samog postupka, a osigurao je i odvojene čekaonice koje oni mogu koristiti prije svjedočenja u postupku. Svaka sudnica u okviru Suda BiH ima potrebnu opremu i mogućnost primjene uređaja za prijenos slike i zvuka kada je to potrebno u krivičnom postupku.

Tokom provođenja istrage, tužilac može preduzeti posebne mjere koje osiguravaju sigurnost svjedoka.⁵⁶¹

⁵⁶⁰ Član 5a. Zakona o zaštiti svjedoka BiH, dok u Zakonu o zaštiti svjedoka RS, Zakonu o zaštiti svjedoka FBiH i Zakonu o zaštiti svjedoka BDBiH slične odredbe ne postoje.

⁵⁶¹ Član 217., stav 1. Zakona o krivičnom postupku BiH (član 225., stav 1. Zakona o krivičnom postupku RS, član 232., stav 1. Zakona o krivičnom postupku FBiH i član 217., stav 1. Zakona o krivičnom postupku BDBiH).

U postupku glavnog pretres postoji nekoliko zaštitnih mjera koje se mogu osigurati svjedoku:

Svjedočenje putem tehničkih uređaja za prijenos slike i zvuka

Član 9. Zakona o zaštiti svjedoka BiH predviđa:

Član 9. Zakona o zaštiti svjedoka BiH

(Član 9. Zakona o zaštiti svjedoka RS i Zakona o zaštiti svjedoka BDBiH,
član 10. Zakona o zaštiti svjedoka FBiH)

Pri odlučivanju da li postoje opravdani razlozi da se svjedok ispita putem tehničkih uređaja za prijenos slike i zvuka na način na koji stranke i branilac mogu postavljati pitanja, a da ne budu prisutni u istoj prostoriji sa svjedokom, također će se uzeti u obzir potreba da se osigura zaštita svjedoka pod prijetnjom i ugroženog svjedoka.

Udaljavanje optuženog

Član 10. Zakona o zaštiti svjedoka BiH predviđa:

Član 10. Zakona o zaštiti svjedoka BiH

(Član 10. Zakona o zaštiti svjedoka RS i Zakona o zaštiti svjedoka BDBiH,
član 11. Zakona o zaštiti svjedoka FBiH)

- (1) Kada postoji opravdana bojazan da će prisustvo optuženog utjecati na sposobnost svjedoka da svjedoči potpuno i tačno, Sud može po službenoj dužnosti ili po prijedlogu stranaka ili branioca, a nakon saslušanja protivne stranke i branioca, narediti da optuženi bude udaljen iz sudnice.
- (2) Ako je udaljen iz sudnice, optuženom će biti omogućeno da prati svjedočenje putem tehničkih uređaja za prijenos slike i zvuka ili će svjedočenje biti zabilježeno i predočeno optuženom.
- (3) Branilac će biti prisutan na saslušanju. Nakon što se optuženom predoči svjedočenje svjedoka, a prije nego se svjedok otpusti, braniocu i optuženom omogućit će se da se konsultuju.
- (4) Na rješenje iz stava 1. ovog člana, stranke i branilac mogu izjaviti žalbu. Vijeće apelacionog odjeljenja razmatra žalbu u roku od 72 sata nakon prijema žalbe.

Izuzeci od direktnog izvođenja dokaza

Član 11. Zakona o zaštiti svjedoka BiH predviđa:

Član 11. Zakona o zaštiti svjedoka BiH

(Član 11. Zakona o zaštiti svjedoka RS i Zakona o zaštiti svjedoka BDBiH,
član 12. Zakona o zaštiti svjedoka FBiH)

Pri odlučivanju da li se zapisnici o iskazima datim u istrazi mogu pročitati i koristiti kao dokaz na glavnom pretresu, Sud će također uzeti u obzir potrebu da se osigura zaštita svjedoka pod prijetnjom koji bi se mogao izložiti, ili njegova porodica, velikoj ličnoj opasnosti, odnosno zaštita ugroženog svjedoka koji bi se mogao izložiti značajnoj duševnoj boli ako bi se pojavio na glavnom pretresu.

**Ograničenje prava optuženog i njegovog branioca
da pregleda spise i dokumentaciju**

Član 12. Zakona o zaštiti svjedoka BiH predviđa:

Član 12. Zakona o zaštiti svjedoka BiH

(Član 12. Zakona o zaštiti svjedoka RS i Zakona o zaštiti svjedoka BDBiH,
član 13. Zakona o zaštiti svjedoka FBiH)

- (1) U izuzetnim okolnostima ako bi otkrivanje nekih ili svih ličnih podataka svjedoka ili drugih detalja doprinijelo otkrivanju identiteta svjedoka i ozbiljno dovelo u opasnost svjedoka pod prijetnjom, sudija za prethodni postupak može, po prijedlogu Tužioca, odrediti da neki ili svi lični podaci svjedoka ostanu povjerljivi nakon podizanja optužnice.
- (2) Tužilac odmah obavještava optuženog i njegovog branioca o podnošenju prijedloga iz stava 1. ovog člana.
- (3) Ako je moguće, sudija za prethodni postupak će saslušati optuženog i njegovog branioca prije nego što izda rješenje iz stava 1. ovog člana. Sudija za prethodni postupak mora izdati rješenje u roku od 72 sata nakon prijema prijedloga.
- (4) Protiv rješenja iz stava 1. ovog člana žalba nije dopuštena.
- (5) Ako sudija za prethodni postupak nije bio u mogućnosti da sasluša optuženog i njegovog branioca prije donošenja rješenja iz stava 1. ovog člana, Sud će ih saslušati odmah po primitku optužnice.
- (6) Sud može ukinuti rješenje iz stava 1. ovog člana po službenoj dužnosti ili po prijedlogu optuženog ili njegovog branioca.
- (7) Sud ukida rješenje iz stava 1. ovog člana na prijedlog Tužioca.
- (8) Sud će u svim fazama postupka voditi računa o potrebi da se, čim bude moguće otkriju podaci na koje se rješenje iz stava 1. ovog člana odnosi. Otkrit će se dovoljno detalja kako bi se odbrana pripremila za ispitivanje svjedoka. Podaci moraju biti otkriveni najkasnije vrijeme kada svjedok daje iskaz na glavnom pretresu.

Dodatne mjere kojima se osigurava neotkrivanje identiteta svjedoka

Član 13. Zakona o zaštiti svjedoka BiH predviđa dodatne mjere za zaštitu identiteta svjedoka.

U posebnim slučajevima tokom glavnog pretresa, svjedočenje se može obavljati iza zaklona i/ili mogu se koristiti tehnička sredstva za promjenu glasa kako bi se spriječilo otkrivanje identiteta svjedoka javnosti.

Član 13. Zakona o zaštiti svjedoka BiH

(Član 13. Zakona o zaštiti svjedoka RS i Zakona o zaštiti svjedoka BDBiH, član 14. Zakona o zaštiti svjedoka FBiH)

- (1) U izuzetnim okolnostima, kada postoji opravdana bojazan da će se ozbiljno ugroziti lična sigurnost svjedoka ili njegove porodice ako se neki ili svi lični podaci svjedoka objelodane i da će ta opasnost postojati i nakon davanja iskaza svjedoka, Sud može po službenoj dužnosti ili po prijedlogu stranaka ili branioca odlučiti da lični podaci svjedoka ostanu povjerljivi u trajanju za koje se odredi da je potrebno, a najviše 30 godina nakon što odluka postane pravomoćna.
- (2) Sud može nakon saslušanja stranaka i branioca, odlučiti da identitet svjedoka ne bude otkriven tako što će dozvoliti svjedoku da svjedoči iza paravana ili koristi elektronski uređaj za promjenu glasa ili slike svjedoka, ili i slike i glasa, koristeći se tehničkim uređajima za prijenos slike i zvuka.
- (3) Sud može, po službenoj dužnosti ili po prijedlogu stranaka ili branioca, u bilo kojem trenutku ukinuti rješenje iz stava 1. ovog člana.

Saslušanje zaštićenog svjedoka

Ako postoji neposredan i očigledan rizik i opasnost za ličnu sigurnost svjedoka, za koji se smatra da se ne može umanjiti nakon što je svjedok dao iskaz ili da se može povećati nakon davanja iskaza, sud može zakazati i provesti saslušanje zaštićenog svjedoka, bilo po službenoj dužnosti ili na prijedlog tužioca, optuženog ili branioca.⁵⁶² Zaštićeni svjedok daje iskaz na saslušanju zaštićenog svjedoka koji se kasnije čita na glavnom pretresu. Tokom saslušanja zaštićenog svjedoka, identitet tog svjedoka se otkriva samo članovima suda i zapisničaru, a svjedok dobiva pseudonim kako bi se taj pseudonim uveo u zapisnik sa pretresa. Odbrani nije dozvoljen uvid u identitet svjedoka. Međutim, optuženi se ne može osuditi isključivo ili u odlučujućoj mjeri na osnovu iskaza zaštićenog svjedoka.

Sud može provesti saslušanje zaštićenog svjedoka u skladu sa članom 14. do 23. Zakona o zaštiti svjedoka BiH, Zakona o zaštiti svjedoka RS i Zakona o zaštiti svjedoka BDBiH i članom 15. do 24. Zakona o zaštiti svjedoka FBiH. Nakon zahtjeva stranke,⁵⁶³ sud može utvrditi da li je opravdano⁵⁶⁴ provesti takvo saslušanje na osnovu

⁵⁶² Član 11., 14. i 15. Zakona o zaštiti svjedoka BiH, Zakona o zaštiti svjedoka RS i Zakona o zaštiti svjedoka BDBiH, član 12., 15. i 16. Zakona o zaštiti svjedoka FBiH.

⁵⁶³ Član 15. Zakona o zaštiti svjedoka BiH, Zakona o zaštiti svjedoka RS i Zakona o zaštiti svjedoka BDBiH, član 16. Zakona o zaštiti svjedoka FBiH.

⁵⁶⁴ Član 16. Zakona o zaštiti svjedoka BiH, Zakona o zaštiti svjedoka RS i Zakona o zaštiti svjedoka BDBiH, član 17. Zakona o zaštiti svjedoka FBiH.

utvrđivanja činjenica predočenih u zahtjevu i dokumentacije koju ima. Odluka suda podliježe žalbi.⁵⁶⁵ Saslušanje se obavlja u skladu sa članom 19. Zakona o zaštiti svjedoka BiH, Zakona o zaštiti svjedoka RS i Zakona o zaštiti svjedoka BDBiH i članom 20. Zakona o zaštiti svjedoka FBiH.

Zapisnik sa saslušanja zaštićenog svjedoka je povjerljiv i regulisan je članom 20. Zakona o zaštiti svjedoka BiH, Zakona o zaštiti svjedoka RS i Zakona o zaštiti svjedoka BDBiH i članom 21. Zakona o zaštiti svjedoka FBiH.

Korištenje iskaza zaštićenog svjedoka regulisano je članom 21. Zakona o zaštiti svjedoka BiH, Zakona o zaštiti svjedoka RS i Zakona o zaštiti svjedoka BDBiH i članom 22. Zakona o zaštiti svjedoka FBiH:

Na glavnom pretresu krivičnog predmeta, Sud će narediti da se iskaz zaštićenog svjedoka pročita naglas iz zapisnika sa saslušanja zaštićenog svjedoka.

Sudu nije potrebna saglasnost stranaka u postupku da naredi da se iskaz pročita naglas.

Sud može odustati od čitanja iskaza naglas uz saglasnost Tužioca, optuženog i njegovog branioca.

Svjedok se ne može pozvati da dadne iskaz na bilo kojem saslušanju, osim na saslušanju zaštićenog svjedoka, u skladu sa odredbama člana 19., stava 2., tačka (c) Zakona o zaštiti svjedoka BiH, Zakona o zaštiti svjedoka RS i Zakona o zaštiti svjedoka BDBiH i člana 20, stav 2, tačka (c) Zakona o zaštiti svjedoka FBiH.

Član 22. Zakona o zaštiti svjedoka BiH, Zakona o zaštiti svjedoka RS i Zakona o zaštiti svjedoka BDBiH i član 23. Zakona o zaštiti svjedoka FBiH predviđaju sljedeće:

1. Sud može po službenoj dužnosti ili po prijedlogu Tužioca ili optuženog ili njegovog branioca odlučiti da se zaštićenom svjedoku postave dodatna pitanja:
 - a) da se pojasni ranije dat iskaz; ili
 - b) vezana za podatke koji nisu bili obuhvaćeni ranije datim iskazom, a koji su značajni za predmet.
2. Sud će održati dodatno saslušanje zaštićenog svjedoka na način propisan u članom 18. do 20. ovog zakona, u mjeri potrebnoj za potpuno i pravilno utvrđivanje činjenica. Pitanja i odgovori bilježe se i čitaju naglas na način propisan u članu 21. ovog Zakona.

U skladu sa članom 23. Zakona o zaštiti svjedoka BiH, Zakona o zaštiti svjedoka RS i Zakona o zaštiti svjedoka BDBiH i članom 24. Zakona o krivičnom postupku, sud ne može zasnivati osuđujuću presudu isključivo ili u odlučujućoj mjeri na dokazima pribavljenim u skladu sa članom 11. ili članom 14. do 22. Zakona o zaštiti svjedoka BiH, Zakona o zaštiti svjedoka RS i Zakona o zaštiti svjedoka BD BiH i članom 12. ili članom 15. do i uključujući član 23. Zakona o zaštiti svjedoka FBiH.

⁵⁶⁵ Član 17. Zakona o zaštiti svjedoka BiH, Zakona o zaštiti svjedoka RS i Zakona o zaštiti svjedoka BDBiH, član 18. Zakona o zaštiti svjedoka FBiH.

Sud BiH je primijenio princip iz člana 23. Zakona o zaštiti svjedoka BiH u predmetu *Željko Lelek*:

„...Osim toga, u traženju balansa između učinka anonimnosti i prava na unakrsno ispitivanje, prvostepeni sud je imao u vidu da bi lišavanje odbrane mogućnosti da posmatra držanje svjedoka tokom direktnog ili unakrsnog ispitivanja (Van Mechelen i drugi) i nemogućnost suočavanja predstavljalo kršenje prava optuženog na pravično suđenje. Sve to pod pretpostavkom ukoliko bi se presuda zasnivala na takvom dokazu „u odlučujućoj mjeri”.

[...]Upravo iz izloženih razloga, prvostepeni sud je, kako je to naveo u drugom paragrafu na strani 25. pobijane presude, saglasno sa članom 23. Zakona o zaštiti svjedoka, ispravno ograničio ulogu iskaza anonimnog svjedoka na način na koji mu je dao značaj potkrepljujućeg dokaza. Kod takve ocjene, prvostepeni sud je pravilno našao da u situaciji kada ne postoje drugi, odlučujući dokazi tužilaštva, koji bi bili potkrijepljeni iskazom anonimnog svjedoka, ostaje da se zaključi kako tužilaštvo izvan razumne sumnje nije dokazalo opstojnost navoda iz tačke 1. optužbe, temeljem čega je optuženog valjalo osloboditi po ovoj tački.”⁵⁶⁶

Isključenje javnosti

Član 235. Zakona o krivičnom postupku BiH glasi:

Član 235. Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 251. ZKP RS, član 250. ZKP FBiH, član 235. ZKP BDBiH)

Od otvaranja zasjedanja pa do završetka glavnog pretresa sudija, odnosno vijeće može u svako doba po službenoj dužnosti ili po prijedlogu stanaka i branioca, ali uvijek po njihovom saslušanju, isključiti javnost za cijeli glavni pretres ili jedan njegov dio, ako je to u interesu državne sigurnosti ili ako je to potrebno u radi čuvanja državne, vojne, službene ili važne poslovne tajne, čuvanja javnog reda, zaštite morala u demokratskom društvu, osobnog i intimnog života optuženog ili oštećenog ili zaštite interesa maloljetnika ili svjedoka.

Član 237. Zakona o krivičnom postupku

(Član 251., stav 2. i 3. ZKP RS, član 253. ZKP FBiH, član 237. ZKP BDBiH)

- (1) Odluku o isključenju javnosti donosi sudija odnosno vijeće rješenjem koje mora biti obrazloženo i javno objavljeno.
- (2) Rješenje o isključenju javnosti može se pobijati samo u žalbi na presudu.

⁵⁶⁶ Sud BiH, *Željko Lelek*, predmet br. X-KRŽ-06/220, Drugostepena presuda, 12. januar 2009., paragrafi 110 i 111.

U predmetu *Marko Radić i drugi*, Apelaciono vijeće je zaključilo da je ispoštovano pravo na odbranu uprkos činjenici da je javnost isključena tokom glavnog pretresa:

„U toku ispitivanja zaštićenog svjedoka AM, te preslušavanja iskaza ostalih gore navedenih svjedoka u skladu sa odredbama člana 235. ZKP BiH, Apelaciono vijeće je odlučilo da se isključi javnost sa pretresa pred istim. Naime, vijeće je prilikom preslušavanja iskaza svakog zaštićenog svjedoka cijenilo neophodnost i opravdanost isključenja javnosti. U tom pravcu treba istaći da je prilikom donošenja odluke da se javnost isključi, vijeće prvenstveno imalo na umu da se pored dodijeljenih mjera zaštite dodatno osiguraju i zaštite interesi svjedoka, od kojih su većina i sami žrtve inkriminirajućih događaja.

[...] Konačno, vijeće nalazi da dodijeljenim mjerama zaštite kao i isključenjem javnosti sa pretresa, odbrani ni na koji način nije uskraćeno niti povrijeđeno pravo na odbranu, obzirom da su branioci i optuženi imali mogućnost unakrsnog ispitivanja ovih svjedoka postupka, a prije ispitivanja im je otkriveno dovoljno podataka o svjedocima, kako bi se pripremili za unakrsno ispitivanje.”⁵⁶⁷

Posebna pravila o dokazima u slučajevima seksualnih delikata

Postoje posebna pravila o dokazima vezanim za žrtve seksualnih delikata.

Član 264. Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 279. ZKP RS i ZKP FBiH, član 264. ZKP BDBiH)

- (1) Oštećenog krivičnim djelom nije dozvoljeno ispitivati o njegovom seksualnom životu prije izvršenog krivičnog djela koje je predmet postupka. Nijedan dokaz koji se iznosi da bi pokazao ranije seksualno iskustvo, ponašanje ili seksualnu orijentaciju oštećenog neće biti prihvatljiv.
- (2) Izuzetno od stava 1. ovog člana, može se u postupku koristiti dokaz da sperma, medicinska dokumentacija o povredama ili drugi materijalni dokazi potiču od druge osobe, a ne od optuženog.
- (3) U slučajevima učinjenja krivičnih djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, pristanak žrtve se ne može upotrijebiti u prilog odbrane optuženog.
- (4) Prije prihvatanja dokaza u skladu s ovim članom, obaviti će se odgovarajuće saslušanje s koga je isključena javnost.
- (5) Zahtjev, prateća dokumentacija i zapisnik sa saslušanja čuvaju se zapečaćeni u posebnom omotu, osim ako Sud ne odredi drugačije.

Zanimljivo je obratiti pažnju na jedno zapažanje vezano za žrtvu seksualnog nasilja, koje je dato u predmetu *Predrag Kujundžić*. U ovom predmetu, Sud BiH je osudio optuženog za zločine protiv čovječnosti prema članu 172. Krivičnog zakona BiH, uključujući i osudu za silovanje maloljetne osobe, među ostalim krivičnim djelima. Međutim, apelaciono vijeće je utvrdilo da odluka pretresnog vijeća da ne dozvoli vještaku ponovno ispitivanje i saslušanje zaštićenog svjedoka predstavlja kršenje

⁵⁶⁷ Sud BiH, *Marko Radić i drugi*, predmet br. X-KR-05/139, Drugostepena presuda, 9. mart 2011., paragrafi 58 i 59..

principa jednakosti u postupanju, bez obzira na činjenicu što je svjedok bio žrtva seksualnog nasilja:

„Nakon pregleda, tim je zaključio da svjedok prati od teške i komplikovane forme posttraumatskog stresnog poremećaja, koji se ispoljava u vidu izrazito povišene psihičke pobuđenosti, stalnog preživljavanja teških traumatskih doživljaja, osjećajem poniženosti i manje vrijednosti, nepovjerenjem u ljude i razorenog seksualnog identiteta. U smislu događaja koje je svjedok „2“ preživjela i koji su bili predmet odlučivanja presude, vještak doc. dr. Alma Bravo Mehmedbašić je istakla kako se oštećena – svjedok „2“ ponaša karakteristično za žrtve silovanja. Navela je također da su se preživljene traume desile 1992. i 1993. godine, ali da se počela liječiti tek poslije rata, kada se osjećala slobodnom. [...] U prvostepenoj presudi se konstatuje da ovaj vještak uglavnom komentariše nalaz i mišljenje vještaka optužbe i da ne donosi svoje zaključke. Prvostepeno vijeće razloge zbog kojih je odbilo dozvoliti pregled i razgovor vještaku Stojakoviću sa svjedokom „2“ iznosi u paragrafima presude od 103. do 106, gdje navodi da je odbijen prijedlog odbrane za pregled svjedoka „2“ iz razloga što bi dodatni razgovor i psihološke analize svjedoka izložilo dodatnoj i daljnjoj traumatizaciji, što nije našlo da je opravdano u okolnostima cijelog slučaja.”⁵⁶⁸

⁵⁶⁸ Sud BiH, *Predrag Kujundžić*, predmet br. X-KRŽ-07/442, Drugostepena presuda, 4. oktobar 2010, para. 45 i 47.

V POGLAVLJE - PLANIRANJE ISTRAGE

UVOD

Dobre istrage obavljaju se na osnovu dobrog plana istrage. Planovi istrage kod složenih istraga obično se izrađuju nakon faze preliminarnog istraživanja, gdje se sve raspoložive informacije pažljivo istraže, analiziraju i ocijene.

Istraživanje i analiza prirode i obima navodnih aktivnosti u ovoj fazi, kao i identifikacija osoba za koje se čini da su uključene predstavlja prioritet i razmatranje ovih faktora u ovoj fazi olakšava proces odlučivanja i istrage.

U ovoj fazi izrade plana istrage koji će prikazati strateške ciljeve istrage, korisne informacije potrebne kako bi se ispunili ti ciljevi, eventualni izvori informacija i prijedlozi daljeg toka istrage. Time se objedinjuju i prenose pojedinosti o istrazi svom uključenom osoblju.

Nadalje, plan istrage se izrađuje kao rukovodno sredstvo i koristi se kao sveukupni vodič za vođenje istrage. U većini slučajeva, nju izrađuje tužilac zajedno sa vodećim istražiteljem i analitičarom u predmetu. To je jedan fluidan dokument koji se mora ažurirati i revidirati kako istraga napreduje.

PLAN ISTRAGE

To je dokument koji:

- Jasno navodi ukupne ciljeve i strategiju.
- Podrobno opisuje prirodu navoda koji se istražuju.
- Identificira potencijalne subjekte ili osumnjičene i njihov položaj, funkciju itd. u vrijeme izvršenja navodnog krivičnog djela.
- Navodi zakone koje navodna ponašanja krše i bitna obilježja tih krivičnih djela. (Oni se obično uključuju u vidu matrice dokaza u kojoj su pojedinačno navedena obilježja koje treba dokazati zajedno sa spisikom mogućih vrsta

informacija koje će dokazati pojedina obilježja, kao i spiskom mogućih izvora koji mogu pružiti takve dokaze).

- Obuhvata informacije o potencijalnim subjektima i ključnim svjedocima za istragu.
- Utvrđuje zadatke koje treba izvršiti u istrazi i resurse koji će za to biti potrebni, i
- Uključuje procjenu rizika istrage s kojima se mogu suočiti istražni tim i potencijalni svjedoci.

FAZE

Treba razmotriti vrijeme odvijanja pojedinih istražnih aktivnosti. Mnogi faktori mogu utjecati na to vrijeme, uključujući i raspoloživost resursa, težinu djela, raspoloživost i dostupnost ključnih svjedoka, pitanje da li druge agencije ili organi vrše istragu istog djela, te sigurnost. Zato se često primjenjuje fazni pristup. Osnovne faze koje se primjenjuju u većini istraga obuhvataju:

- Istraživanje i planiranje
- Prikupljanje informacija/istragu
- Razmatranje dokaza (i dalju istragu po potrebi)
- Optužnicu
- Hapšenje i suđenje

Svaki od ovih naslova može se dalje razložiti, prikupljanje informacija ili faza istrage mogu, naprimjer, uključivati:

- Fazu saslušanja očevidaca
- Fazu saslušanja žrtava/oštećenih
- Fazu pregleda mjesta počinjenja krivičnog djela
- Fazu nadziranja počinitelja
- Saslušanje počinitelja
- Pretresanje prostorija koje koriste počinitelji

Vrijeme odvijanja svake faze ovisit će o konkretnoj istrazi i o tome kako odvijanje pojedine faze eventualno ovisi o informacijama pribavljenim u ranijoj fazi istrage.

Fazni pristup pomaže istražiteljima i donositeljima odluka da ostanu fleksibilni i da se prilagođavaju novim informacijama i promjeni okolnosti – te preispitivanju ciljeva, strategije i resursa u ključnim fazama.

PREDNOSTI KORIŠTENJA PLANA ISTRAGE

Istraga predstavlja jedan fluidan proces i može čak uključivati i ponovno definiranje ciljeva i ishoda kako novi dokazi i informacije postanu dostupni. Ništa ne sprječava onoga koji izrađuje plan istrage od toga da ponovno definira zadatke ili raspodjelu resursa za novoutvrđena djela tokom napredovanja istrage – ali pronalaženje dokaza potrebnih da se dokažu obilježja navodnih kršenja mora ostati ključni dio istražnog

plana kako bi se osiguralo da istraga i dalje bude djelotvorno fokusirana. Plan istrage je najkorisniji kada predstavlja živi dokument:

- Definiranje i prenošenje smjera istrage; i
- Ažuriranje istrage, prijedlozi daljih istražnih radnji i resursa potrebnih za provođenje istrage (u sadašnjoj situaciji još je potrebnije predvidjeti troškove).

SADRŽAJ PLANA ISTRAGE

Iskustvo nam govori da se svaka istraga razlikuje i da istražni plan može sadržavati različite dijelove. Postoje neki dijelovi koji su primjenjivi na većinu planova. Kao smjernica, može se razmotriti uključivanje sljedećih dijelova prilikom izrade plana istrage:

NAVODI O POČINJENOM DJELU

Jasno definiranje navoda o počinjenom djelu i načina na koji su dobivene informacije. Svi članovi istražnog tima treba da jasno razumiju navode o počinjenom djelu i šta nastojite utvrditi u istrazi.

OSOBA/OSOBE ČIJE POSTUPKE TREBA ISTRAŽITI

Kako bi se osiguralo da istrage ostanu fokusirane, treba utvrditi identitet osoba koje su eventualno odgovorne za navedena djela i to što je moguće prije. Tu se može raditi o jednoj ili više osoba. Ako se vodi istraga protiv viših zvaničnika, u plan treba uključiti pojedinosti o strukturi organizacije, njihovom položaju, ulozi i odgovornostima, ukoliko su poznate.

Pojedinosti koje su relevantne u ovom dijelu mogu uključivati sljedeće:

- Biografske podatke (uključujući ime i prezime, datum i mjesto rođenja, zanimanje, čin, titulu, pravila borbenog djelovanja itd, ako su relevantni).
- Potpuni krivični dosje počinitelja (od policijske stanice koja se nalazi u njegovom/njenom mjestu rođenja)
- Potvrdu o položaju na kojem je počinitelj bio tokom rata. Ovo može zahtijevati istragu od strane odgovarajućih vojnih vlasti, kako bi se potvrdilo da je počinitelj bio na određenom položaju.
- Informacije o trenutnom boravištu dotične osobe (mala je vjerovatnoća da ćete moći uspješno zaključiti istragu ako se ne može utvrditi gdje se subjekt nalazi).
- Ranija saslušanja navodnih počinitelja u pogledu navodnih radnji ili predmeta koji uključuju slične navode. Ranija saslušanja pred organima za provođenje zakona, izjave medijima ili svjedočenje iz drugih građanskih, krivičnih ili upravnih sudskih postupaka mogu pružiti korisne informacije, dokaze i predodžbu o navodima o počinjenom djelu i osobi/osobama pod istragom.

Da li je počinitelj ranije davao izjave i ako jeste, gdje se nalaze njihovi izvorni primjerci? Kome su takve izjave davane?

- Da li se počinitelj pojavljivao u nekim dokumentarnim filmovima ili novinskim člancima? Ako jeste, treba ih pribaviti. Da li su ovakve izjave prihvatljive Sudu BiH?
- Javne evidencije, otvoreni izvor i internet, te istraživanje baza podataka.
- Povezanost sa drugim osobama pod istragom. Kod krivičnih djela prema međunarodnom pravu često je umiješano više osoba. Važno je otkriti ove veze kako bi se sve osoblje uključeno u istragu dobro upoznalo sa predmetom i vezama među umiješanim osobama.
- Da li je počinitelj ranije davao iskaze pred nekim drugim sudom ili tribunalom u vezi sa predmetom istrage?
- Postoje li ikakva pitanja u pogledu vjerodostojnosti počinitelja?
- Koji dokazi su prikupljeni u prilog tvrdnjama o krivnji?
- Da li MKSJ ima u svom posjedu dokaze u odnosu na počinitelja?
- Razmatranje imuniteta od krivičnog gonjenja kod niže rangiranih počinitelja koji saraduju.

Dostupnost počinitelja

- Mjesto gdje se počinitelj trenutno nalazi.
- Da li je izdata potjernica i ko ju je izdao?
- Kakva vrsta pomoći je potrebna od bh. policije, EUFOR-a ili Evropske policije kako bi se počinitelj uhapsio?

Ako je već u pritvoru

- Potvrditi status u pogledu pritvora.
- Dogovori oko pristupa počinitelju u slučaju da je već pritvoren.
- Utvrditi da li počinitelj možda još uvijek ima neke dokaze relevantne za istragu?
- Može li počinitelj obrazložiti postojeće dokaze?
- Komunicirati s drugim agencijama radi istrage u krivičnim predmetima. To može uključivati zahtjeve za pomoć.

PROCJENA

Pojedinosti o izvršenoj procjeni, raspoloživim *prima facie* dokazima i početnoj procjeni vjerodostojnosti prvobitne prijave (naprimjer, da li je moguće potkrijepiti). Trebate razmotriti:

- Šta je poznato/već utvrđeno vezano za događaje.
- Koje informacije i dokazi su već pribavljeni, i
- Šta nije poznato i za šta su potrebne dalje informacije kako bi se mogla izvršiti pouzdana procjena.
- Šta je poznato o mogućem počinitelju/počiniteljima.

Neke od elemenata koje treba razmotriti u početnoj fazi procjene, uključuju:

- Raspoložive dokaze, uključujući:
 - Da li se radi o originalnim dokazima.
 - Da li Sud poklanja pažnju dokazima pruženim pred MKSJ?
 - Izjave i iskaze svjedoka.
 - Fotografske i video dokaze.
 - Ostale dokaze
- Mjesto počinjenja krivičnog djela
 - Snimanje geografske lokacije, uključujući GPS koordinate.
 - Da li su forenzički stručnjaci pregledali mjesto počinjenja krivičnog djela? Ako jesu, pribaviti izvještaje/snimke
 - Da li su mjesto počinjenja krivičnog djela dokumentirali drugi istražitelji? Ako jesu, pribaviti izvještaje/snimke
 - Postoje li fotografije sa mjesta počinjenja krivičnog djela?
 - Ako postoje, gdje se nalaze?
 - Je li neophodno ponovno napraviti fotografije mjesta počinjenja krivičnog djela?
 - Gdje se nalaze predmeti vezani za mjesto počinjenja krivičnog djela?
 - Koji su zaključci doneseni prilikom pregleda?
 - Može li svjedok potvrditi mjesto počinjenja krivičnog djela?
- Svjedok i žrtva/oštećeni
 - Identitet svjedoka
 - Da li je svjedok ranije davao iskaze i ako jeste gdje se nalaze originalni iskazi?
 - Kome su ti iskazi dati?
 - Da li su ti iskazi prihvatljivi na Sudu BiH?
 - Da li su svjedoku dodijeljene određene zaštitne mjere?
 - Kakva vrsta podrške se nudi svjedoku kao žrtvi?
 - Medicinski pregled ili psihološka procjena (bilješke)
 - Da li je svjedok ranije svjedočio pred bilo kojim sudom ili tribunalom u pogledu predmeta istrage?
 - Ima li nekih pitanja u vezi vjerodostojnosti svjedoka?
 - Da li svjedok u svom posjedu ima neke druge dokaze relevantne za istragu?
 - Razmotriti mogućnost pretraživanja područja kako bi se locirali drugi svjedoci koji još uvijek nisu saslušani.
- Dostupnost svjedoka
 - Mjesto gdje se svjedoci trenutno nalaze
 - Da li je svjedok voljan da svjedoči na pretresu koji će uslijediti?
 - Da li je MKSJ stavio na raspolaganje svu prepisku vezanu za iskaze koje su svjedoci dali?
 - Da li svjedok traži da bude ponovno ispitan?
 - Koji su zahtjevi svjedoka u pogledu zaštite, kao pitanja mjera zaštite koje se prenose s pretresnih vijeća MKSJ.

- Saradnja s drugim agencijama
 - Koja vrsta saradnje je trenutno potrebna?
 - Izrada zahtjeva za pružanje pomoći.

Potencijalna krivična djela i bitna obilježja ovih djela

Pravna analiza navodno počinjenih djela i informacija treba ukazati na prirodu krivičnih djela koja su eventualno počinjena i koja su specifična bitna obilježja ili „dokazi“ koje treba dokazati ako optužba želi ostvariti uspjeh. Neophodno je da istražitelji dobro razumiju šta je potrebno dokazati prije nego što pređu na saslušanje svjedoka i prikupljanje dokaza.

Resursi

U planu istrage također treba razmotriti i resurse koji će biti potrebni za obavljanje istrage. To obuhvata broj i vrstu potrebnog osoblja, naprimjer, osoba sa specijalističkim vještinama, kao i drugih resursa, poput opreme, motornih vozila, komunikacijske opreme, itd.

U plan istrage također treba uključiti informacije o ulogama i odgovornostima svakog uključenog člana osoblja. Važno je da se jasno naznači uloga svake osobe koja je uključena u istragu kako bi se izbjeglo dupliranje aktivnosti ili sporovi oko toga ko će obavljati pojedine zadatke.

Upravljanje informacijama

Obim informacija prikupljenih u istrazi ratnih zločina vrlo brzo raste i postaje nemoguće njima upravljati ukoliko se na samom početku istrage pažljivo ne osmisli sistem upravljanja informacijama. Plan istrage treba uključiti dio u kojem se ukratko objašnjava sistem upravljanja informacijama koji će se primijeniti.

Postoji niz sistema za upravljanje informacijama koji se mogu koristiti, od *spreadsheet* tabela i dokumenata u *wordu* do interno izrađenih baza podataka i sofisticiranih softvera za istrage i analize.

Prije nego što bilo koji sistem upravljanja informacijama može biti koristan, potrebno je obaviti sveobuhvatno planiranje istrage i napraviti stratešku analizu predmeta i okolnosti.

Pregled i izvještavanje

Potrebno je stalno ponovno procjenjivati plan istrage kako dolaze nove informacije, posebno kako bi se provjerilo da li prvobitne pretpostavke i dalje vrijede. Ako ne, plan možda treba revidirati - ili možda ponovo razmotriti pitanje vođenja istrage. Ponovna procjena je potrebna i kako bi se utvrdilo:

- Koje dodatne aktivnosti su potrebne kao rezultat novoprikupljenih informacija?
- Da li će se dodatni resursi koristiti u pojedinim područjima vaše istrage ili će se desiti obrnuto, mogu li se neki resursi preraspodijeliti (ako je prikupljeno

dovoljno dokaza u nekim područjima istrage, resursi se mogu bolje iskoristiti za druge pravce istrage)?

- Da li će ishodi istrage biti ostvareni u procijenjenim rokovima?
- Da li je potrebno izmijeniti plan istrage?
- Da li novoutvrđene informacije predstavljaju prepreku obavljanju bilo kojeg aspekta istrage?
- Da li treba tražiti učešće drugih eksperata i stručnjaka (stručaka za provođenje zakona, forenzičkih ili stručnjaka za računovodstvo) kako bi pomogli u istrazi?

Posebna razmatranja

Navedite sve ostalo što utječe na fokus istrage, poput osjetljive političke situacije, potrebe za osiguravanjem spisa, mogućih zakonskih ograničenja u pogledu osiguravanja neophodnih dokaza (tj. finansijske/bankovne dokumentacije), potencijalnih odbrana itd.

Procjena sigurnosti

Plan istrage treba uključivati detaljnu procjenu svih potencijalnih prijetnji u pogledu istrage, ljudi koji ih provode i potencijalnih svjedoka, kao i procjenu vjerovatnoće da te prijetnje budu ostvarene. Kadgod je to moguće, treba izraditi strategije ublažavanja, odnosno svođenja svake prijetnje ili rizika do kojeg može doći na minimum.

Faze

Ovaj dio plana definira logički redoslijed istražnih aktivnosti. Da li namjeravate vršiti terenska istraživanja? Da li ćete saslušavati svjedoke, osumnjičenog, tražiti pribavljanje pisanog dokaznog materijala i iskaza od svjedoka, trećih osoba, drugih subjekata, uključujući i druge organizacije? Kojim redoslijedom će se ove aktivnosti obavljati?

Ako ne postoje interne smjernice o aktivnostima poput prikupljanja dokaza i rada sa svjedocima, tada plan istrage također treba obraditi metodologiju koja će se koristiti.

Posebni zadaci

U ovom dijelu treba navesti inicijalne zadatke koje treba poduzeti istražni tim. Dalje verzije plana istrage razvijat će se kako se zadaci budu rješavali, a novi zadaci utvrđivali.

Troškovi

Po potrebi, uključiti procjenu troškova istrage, uzimajući u obzir putne troškove, troškove specijaliziranog osoblja, opreme, čuvanja i rukovanja dokumentacijom. Također treba razmotriti da li se istraga može završiti sa raspoloživim resursima. Može biti potrebno smanjiti obim istrage kako bi se ona realno mogla okončati. Predviđanje troškova ovih aktivnosti u planu istrage osigurat će da tim ne napravi grešku tako što će se upustiti u istragu predmeta velikih razmjera bez potrebnih resursa.

Plan prikupljanja dokaza

Na osnovu gore navedenog – a posebno potencijalnih krivičnih djela i elemenata tih djela: koji su dokazi potrebni, kako ti dokazi „izgledaju“, gdje se ti dokazi nalaze i kako se mogu pribaviti? Najčešće vrste dokaza obuhvataju svjedoke, dokumente, službene evidencije, fotografije, video materijal itd. Otvorene izvore, poput novinskih izvještaja, dokumentaraca i časopisa ne treba zanemariti, mada pouzdanost njihovih informacija može predstavljati problem.

OBRAZAC PLANA ISTRAGE

Korisno je imati obrazac koji se može koristiti za izradu pisanih planova istrage. Ovaj obrazac obuhvata različite naprijed navedene elemente kao smjernice osobama koje planiraju proces istrage. U prilogu ovog dokumenta (Prilog 1) dat je primjer obrasca plana istrage. Važno je znati da se u svakoj istrazi ne mora obraditi svaki element. Slično tome, različite istrage mogu zahtijevati uključivanje dodatnih tema.

Pregled plana istrage

Istrage često znaju promijeniti smjer ili obim tokom njihovog odvijanja. Plan istrage zato treba izraditi na takav način da ga je lako ažurirati kako istraga napreduje. Istražitelju je korisno da unaprijed planira kada nalaze treba pregledati i uključiti u novi plan (npr. nakon saslušanja ključnih svjedoka).

OSTALA RAZMATRANJA

Članovi osoblja koji su zaduženi za planiranje istrage trebaju razmotriti sljedeće:

- Izradu matrice dokaza: u matrici dokaza se pojedinačno navode bitna obilježja krivičnog djela/krivičnih djela ili kršenja međunarodnog humanitarnog ili krivičnog prava (ili drugog pravnog okvira unutar kojeg postupate). Uz svaki element daje se lista mogućih vrsta informacija ili dokaza koji potkrepljuju taj element, kao i lista mogućih izvora takvih dokaza.
- Obuka: razmotrite pružanje obuke osoblju koje je uključeno u složenije predmete – posebno ako ranije nisu radili na takvim predmetima – kako bi osoblje bilo bolje upoznato sa bitnim obilježjima koje treba dokazati i dokazima koji su potrebni ili su najvjerojatnije dostupni u takvoj vrsti predmeta, te uputa o tome kako analizirati i vagati dokaze. Ova obuka treba obuhvatiti i sposobnost identifikacije i pregleda dokaza, kao i potrebu objelodanivanja dokaza koji idu u prilog optuženom, uz svaku odgovarajuću istragu i analizu očiglednih odbrana ili materijala koji ide u prilog optuženom.
- Planiranje misije i prikupljanje dokaza: koji dokazi su dostupni, gdje se oni nalaze i kako se mogu pribaviti. Planiranje saslušanja: izrada jasnih i detaljnih planova saslušanja, identifikiranje odgovarajućih svjedoka koje treba saslušati i redoslijeda kojim to treba uraditi, navođenje informacija koje treba dobiti od svakog svjedoka, pitanja/tema koje treba postaviti subjektima, dokumenti koje treba pokazati svjedoku ili subjektu tokom saslušanja i način na koji će se to uraditi.

- Vještine saslušavanja: način praćenja saslušanja i pregleda iskaza kako bi se osiguralo da istražitelji:
 - o Pribave sve relevantne dokaze.
 - o Traže potkrjepljenje kada je to potrebno.
 - o Tačno zabilježe iskaz, i
 - o Dobiju potvrdu tačnosti iskaza i
 - o Omoguće subjektima i svjedocima adekvatnu mogućnost da odgovore na materijalne navode.
- Teorija i praksa dokaza: jesu li potrebni razgovori sa timom ili treba osigurati obuku o prikupljanju i rukovanju dokazima? Razgovori ili obuka trebaju obuhvatiti postupke prikupljanja određenih vrsta dokaza (tj. elektronskih ili informatičkih dokaza), potencijalna pobijanja prihvatljivosti dokaza na sudu, vjerodostojnost, praktična razmatranja u pogledu rukovanja, čuvanja, pohranjivanja i lanca čuvanja dokaza (uključujući vrste dokaza koji zahtijevaju lanac čuvanja), zahtjeve svjedoka za povjerljivost i ograničenja u korištenju informacija, obećanja ili naknadu svjedocima za davanje informacija.
- Posebna razmatranja u pogledu prikupljanja i rukovanja informatičkim dokazima ili pisanim dokaznim materijalom.

Obično postoji znatan raskorak između resursa koje želite koristiti u nekoj istrazi i resursa koji vam stvarno stoje na raspolaganju. Stoga, još jedna od stvari koju u ovom slučaju treba razmotriti jeste kako se istraga može završiti s raspoloživim resursima. Ako se ne razmotri moguće ograničenje postojećih resursa, tad strategiju navedenu u planu istrage možda neće biti moguće realizirati.

DODATAK 1 – PLAN ISTRAGE

NASLOVNA STRANA

PLAN ISTRAGE	
Broj spisa/istrage:	
Naziv operacije:	
CMS broj:	
Subjekt/Osoba od interesa:	
Upućeno od:	
Složenost:	
Članovi tima:	
	Tužilac:
	_____ Istražitelj/i:
	_____ Specijalist/i:
Ključni učesnici:	

1. Navodi o počinjenom djelu

[Navesti sve pojedinosti navoda u narativnoj formi. Također, uključiti pojedinosti o tome kako je došlo do prijavljivanja tih navoda. Uključiti sva pitanja osjetljivosti svjedoka ili druge relevantne stvari sa kojima tim treba biti upoznat].

2. Osoba/osobe/ kompanija čije postupke treba istražiti

[Ako se radi o istrazi nad višim zvaničnicima, treba navesti navodni vid odgovornosti].

Ime i prezime	
Datum i mjesto rođenja	
Adresa na poslu	
Kućna adresa	
Brojevi telefona	Posao
	Kuća
	Mobitel
Pozicija/radno mjesto	
Ostale osnovne informacije	

3. Procjena

[Detaljan opis obavljene procjene, raspoloživih *prima facie* dokaza i početne procjene vjerodostojnosti prvobitne prijave (naprimjer, mogućnosti potkrjepljivanja dokaza)].

4. Potencijalna krivična djela

Ako se pokažu istinitim, navodi predstavljaju kršenja sljedećeg:

- člana 171. Krivičnog zakona BiH – Genocid
 - Konkretno:
 - a) ...
 - b) ...
 - c) Smišljeno nametanje skupini ljudi ili zajednici takvih životnih uvjeta koji bi mogli posljedovati njenim potpunim ili djelomičnim istrebljenjem
- člana 172. Krivičnog zakona BiH – Zločini protiv čovječnosti
 - Konkretno:
 - b) Istrebljenje;
 - h) Progon bilo koje grupe ljudi ili kolektiva na političkoj, rasnoj, nacionalnoj, etničkog, kulturnoj, vjerskoj, spolnoj ili drugoj osnovi koja je univerzalno prihvaćena kao nedopustiva po međunarodnom pravu, u vezi s bilo kojim krivičnim djelom iz ovog stava ovog člana,

bilo kojim krivičnim djelom propisanim u ovom zakonu ili bilo kojim krivičnim djelom u nadležnosti Suda Bosne i Hercegovine;

5. Bitna obilježja koja treba dokazati

[Kako bi se dokazala naprijed navedena krivična djela, koja bitna obilježja trebate dokazati? Kako ti dokazi „izgledaju“? Gdje se ti dokazi nalaze? Kako će biti pribavljeni? Ove informacije je najbolje dati u matrici dokaza ili u okviru posebne *spreadsheet* tabele].

6. Resursi

[Osoblje i uloge svakog člana osoblja. Ostali resursi koji su potrebni. Specijalističko stručno znanje koje je potrebno (naprimjer, forenzički stručnjak ili stručnjak za dokumentaciju].

7. Pregled i izvještavanje

[Ko su članovi tima koji se izvještavaju, u kojoj formi se izvještava, koliko često, gdje će se čuvati materijal (u elektronskoj i kopiji na papiru)].

8. Posebna razmatranja

[Navesti sve drugo što utječe na fokus istrage kao što je osjetljivost političke situacije, pitanja drugih agencija, potreba osiguravanja spisa, trajanje istrage, problematična sudska praksa, pitanja i prepreke prilikom pribavljanja potrebnih dokumenata (finansijske dokumentacije), korištenje članova tima sa specijalističkim vještinama izvan užeg tima itd.]

9. Procjena sigurnosti

[*Navesti sve prijetnje istrazi koje eventualno postoje – s kratkim opisom prijetnje i procjenom njenog učinka i vjerovatnoće (rizika)*]

10. Faze

U daljnjem tekstu dat je primjer prve faze faznog plana istrage.

Faza 1

- 1) Korištenjem nacрта matrice dokaza, procijenite i objedinite informacije kojima trenutno raspolazete, kako biste –
 - a) Utvrdili i potvrdili gdje se ključni svjedoci trenutno nalaze
 - b) Utvrdili raspoloživost dokumentacije itd. i način prikupljanja takvih informacija.
- 2) Kontaktirajte očevice kako biste utvrdili da li su spremni da daju formalne iskaze svjedoka – i obim dokaza koje će oni dati. Razmotrite potencijalna pitanja vezana za sigurnost svjedoka, uključujući eventualne (često moguće) zahtjeve za mjerama za zaštitu svjedoka.

Ostale faze mogu uključiti, naprimjer:

Faza 2:

Dalja saslušanja svjedoka, pregled dokumentacije, rad sa državnim organima na prikupljanju materijalnih dokaza, pisanih dokaznih materijala, IT dokaza itd;

Faza 3:

Konačno utvrđivanje optužbe, omogućavanje uvida odbrani, podnesak o pripremi dokaza.

11. Plan prikupljanja dokaza/informacija

[Na osnovu naprijed navedenog – a posebno potencijalnih krivičnih djela i bitnih obilježja tih djela – koji su dokazi potrebni, kako ti dokazi „izgledaju“, gdje se ti dokazi nalaze i kako se mogu pribaviti].

12. Posebni zadaci

[U ovom dijelu treba navesti prvobitne zadatke koje treba obaviti istražni tim. Dalje verzije plana istrage izrađivat će se kako ti zadaci budu obavljani, a novi zadaci utvrđivani].

Zadatak	Zadužen	Rok	Datum obavljanja	Rezultat i broj spisa
Izrađuje službenik zadužen za predmet				

13. Troškovi

[Po potrebi, uključiti procjenu troškova istrage, uzimajući u obzir putne troškove, specijalizirano osoblje, opremu, čuvanja i rukovanja dokumentacijom, saradnju sa agencijama, itd.]

Naknada	Opis	Procjena troškova
<i>Prevodioci</i>		
<i>Vještaci</i>		
<i>Vanjske prostorije (korištenje)</i>		
<i>Putovanje (u zemlji)</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Vozila</i> ▪ <i>Smještaj, hrana</i> 	
<i>Specijalističke vanjske usluge</i>		
<i>Ostali troškovi</i>		

14. Preporuke

- Istraga treba biti provedena u skladu s naprijed izloženim planom;
- Potrebni resursi trebaju biti stavljeni na raspolaganje i
- Treba izvršiti pregled predmeta xxx (datum) kako bi se izvršila procjena prikupljenih dokaza i utvrdile dalje istražne radnje.
- U prilogu je matrica dokaza koja predstavlja sastavni dio plana istrage.

Voditelj predmeta	
Potpis	Datum:
Tužilac	Suglasan s gornjim preporukama i ovim dajem ovlaštenje istražnom timu da postupi u skladu s njim.
Potpis:	Datum:

Naziv predmeta istrage:		Broj spisa:	Ostalo:	
Službenik koji radi na predmetu:				
Matricu izradio/ažurirao:				
Navod	Da je xxxxx			
Krivično djelo	<p>Na primjer:</p> <p>Član 171., stav (c) Genocid –</p> <p>c) Smišljeno nametanje skupini ljudi ili zajednici takvih životnih uvjeta koji bi mogli posljedovati njenim potpunim ili djelomičnim istrebljenjem;</p> <p>Član 172. Zločini protiv čovječnosti</p> <p>b) Istrebljenje;</p> <p>h) Progon bilo koje grupe ljudi ili kolektiva na političkoj, rasnoj, nacionalnoj, etničkog, kulturnoj, vjerskoj, spolnoj ili drugoj osnovi koja je univerzalno prihvaćena kao nedopustiva po međunarodnom pravu, u vezi s bilo kojim krivičnim djelom iz ovog stava ovog člana, bilo kojim krivičnim djelom propisanim u ovom zakonu ili bilo kojim krivičnim djelom u nadležnosti Suda Bosne i Hercegovine;</p>			
Konkretni subjekti/ počinitelji	<ul style="list-style-type: none"> o Pojedinac/pojedinci o Viši zvaničnik/položaj 			
Dokazi/bitna obilježja krivičnog djela	<i>Mens rea</i> / namjera	Actus Reus/ fizički (subjektivni) elementi	Potrebni dokazi	Pravci istrage
Bitno obilježje 1. Počinitelj je jednoj ili više osoba nametnuo određene životne uvjete;	Posebna namjera	Naložio da grupa ljudi bude zatvorena na lokaciji „x” bez hrane i zdravstvene pomoći.	<ul style="list-style-type: none"> o Službena odluka o Dokaz o položaju o Uskraćivanje hrane i zdravstvene pomoći kao posljedica službene odluke. Subjekt je namjeravao i uspio ostvariti korist 	
Dokaz 2.			o	
Dokaz 3.			o	

VI POGLAVLJE - UPRAVLJANJE STRESOM NA TERENU

Stres je normalan dio života. Ponekad u zahtjevnom radnom okruženju, stres može postati komplicirani i destruktivni faktor koji ima negativan utjecaj na mentalno zdravlje neke osobe i kvalitet rada koji obavlja. Iz tog razloga, neophodno je biti u stanju prepoznati stres u sebi i poduzeti mjere na ublažavanju njegovog djelovanja i smanjenju njegovog intenziteta. Kada radite u okviru jednog tima, također je preporučljivo da budete u stanju prepoznati stres vaših kolega i na taktičan način smanjiti nivo njihovog stresa i pomoći im u njihovim teškoćama. Kontrolom i prepoznavanjem operativnog stresa, tim može funkcionirati na višem nivou nego što bi to inače mogao. To je od koristi i pojedinim članova tima i pomaže im u lakšem prilagođavanju nakon misije i jačanju njihove snage kako bi bili u stanju i dalje obavljati zahtjevan i stresan posao.

ŠTA JE STRES?

Stres se manifestira znakovima i simptomima koji su prvenstveno povezani sa anksioznošću. Uobičajen početni znak da je neka osoba pod stresom su problemi u spavanju. Ljudi pod stresom obično imaju probleme da zaspu i da spavaju u kontinuitetu. Ovi simptomi mogu se propustiti ako posao dovodi do značajnog fizičkog iscrpljivanja čime se kompenzira uvođenje u san. Može se razviti unutrašnji osjećaj anksioznosti. To se može manifestirati kroz pretjeranu priču i fizički nemir. Ljudi pod stresom imaju oscilacije u prehrani koje idu od prekomjernog jela do dugih perioda kada ne jedu zbog lošeg apetita. S osjećajem anksioznosti javlja se i gubitak samopouzdanja. To može dovesti do povlačenja iz društva. Kod stresa postoji pojačan osjećaj emocionalnog uzbuđenja. To može voditi ka iritabilnosti i konfrontacija u interakciji s kolegama ili drugim ljudima. Stres utječe na sposobnost da tačno procijenite vaše okruženje. To može dovesti do pogrešnih sudova prilikom utvrđivanja potrebnog nivoa mjera sigurnosti.

Kada stres postane teži, sve je teže postići normalan san po noći. To može dovesti do iscrpljenosti tokom dana. Može doći do slabljenja koncentracije. Osoba pod stresom može prelaziti s jednog posla na drugi, a da nijedan ne završi. To može dovesti do

frustracije kolega te osobe i rezultirati konfliktom unutar tima koji će zatim dovesti do još veće anksioznosti te osobe. To također može utjecati na kratkoročnu memoriju, što onda može štetno djelovati na kvalitet obavljenog posla. Uz sve veću iritabilnost, osoba pod stresom može biti sklona osjećaju uvrijeđenosti u situacijama koje to ne opravdavaju.

Kako se stres pogoršava, osjećaj anksioznosti može postati onesposobljujući. Osoba u ovakvoj situaciji može imati periode ubrzanog rada srca (palpitacije), ponekad je to povezano s crvenilom lica, tremorom, prekomjernim znojenjem i poteškoćama u disanju. Ove fizičke manifestacije obično se pojavljuju kada je ta osoba suočena sa specifičnim situacijama, ali se one mogu pojaviti i iznenada kada je osoba u opuštenijem okruženju. U takvim slučajevima, prikladniji izraz je „napad panike“. Ljudi koji pate od teškog stresa se često povlače iz društva. Njima društveni kontakt predstavlja nešto što ne mogu podnijeti, pa ga zato izbjegavaju. Ako ozbiljno stanje stresa traje duži vremenski period, to može dovest do obrasca fluktuirajućih perioda deprimiranosti.

STRATEGIJE NOŠENJA SA STRESOM

Niko nije imun na stres. Stres predstavlja prirodni dio života. Stres je neophodan kako bismo funkcionirali na optimalnom nivou, ali je on i destruktivan ako je pretjeran. Cilj je održati stres na nivou koji je zdrav, a kada je stres neizbježan bitno je imati tehnike kojima se njegov intenzitet može smanjiti. Ako tokom misije održavamo svoju fizičku kondiciju i aktivnost, to predstavlja odličan način za trošenje viška energije izazvane stresom. Neophodno je dobro i redovno jesti. Važno je pratiti unos kofeina. Visok unos kofeina, bilo da se to radi pijući čaj, kafu ili kolu povećava osjećaj anksioznosti i može dovesti do unutrašnje agitacije. Ljudi se značajno razlikuju u tome koliko kofeina mogu podnijeti, ali za sve osobe preporučljivo je maksimalno šest šoljica kafe na dan. Važno je izbjegavati znatan unos alkohola, jer on može deprimirajuće djelovati na raspoloženje i pojačati anksioznost oko tri dana nakon unošenja velike količine u organizam.

Ponekad posao poput ekshumacije ljudskih tijela, može dovesti do opadanja apetita. Uprkos tome, važno je redovno jesti. To je prepoznato iz očiglednih razloga jer istražitelji koji se bave ovakvim poslovima znaju imati otpor prema jedenju mesa. Kada se to desi, meso treba zamijeniti adekvatnim unosom voća, povrća i drugih izvora proteina.

Rad sa mrtvim tijelima je neprijatan zadatak. Ranije se preporučivalo da ljudi koji rade na ovim poslovima trebaju koristiti jak parfem ili u nos stavljati čepove od vate kako bi ublažili miris raspadnutog ljudskog mesa. Ovakav savjet se sada odbacuje i preporučuje se da osoba koja radi sa tjelesnim ostacima prekrije nos maskom dok obavlja taj posao. Razlog za ovu promjenu preporuke je to što se od te osobe nakon završetka istrage i po povratku kući prije može očekivati da ponovo osjete miris parfema ili čepova od vate nego miris raspadajućeg ljudskog mesa. Kako je miris jedno od čula sa najvećim emocionalnim nabojem, ponovni doživljaj mirisanja

parfema ili čepova od vate će prije tu osobu podsjetiti da neugodno iskustvo i izazvati negativnu emocionalnu reakciju.

Identifikacija sa svjedokom je faktor stresa koji je poznat kod istražitelja. To je normalna ljudska reakcija. Žrtve mučenja, silovanja i trgovine ljudima mogu izazvati snažan osjećaj saosjećanja kod istražitelja. Kada se istražitelj nalazi daleko od svog uobičajenog kućnog okruženja, veći je rizik od brisanja granice između istražitelja i svjedoka, koja je neophodna za pravilno funkcioniranje pravnog sistema. To može dovesti do raznih vrsta poteškoća kako za istražitelja, tako i za svjedoka, a može se pogoršati ako svjedok nestane. Važno je da istražitelj bude saosjećajan, ali da zadrži profesionalnu distancu u odnosu na svjedoka i da se ne prelaze lične granice. To pomaže i svjedoku, u njegovom nastojanju da dođe do pravde, i istražitelju, kojem daje emocionalnu sposobnost da svoju istragu obavi na profesionalan način.

Iskustvo je pokazalo da, čak i u najzahtjevnijem i neprijateljskom okruženju, stresu često najviše doprinose međuljudski odnosi unutar tima. Iz tog razloga je neophodno dobro shvatiti pojam povezanosti tima, koju treba održavati. Povezanost tima je važna i radi čuvanja povjerljivosti koja je nužno potrebna tokom istrage i sprječavanja nedopustivog curenja povjerljivih informacija.

OČUVANJE POVEZANOSTI TIMA

Prilikom odlaska u misiju, važno je zapamtiti nekoliko bitnih pitanja vezano za dobro slaganje s kolegama. U vojnim jedinicama pokazalo se da povezanost jedinice predstavlja najdjelotvorniju zaštitu od stresa, uprkos užasima s kojima se taj tim možda mora suočiti. Iz tog razloga je važno na samom početku uspostaviti povezanost jedinice. Mnogi timovi su multinacionalne prirode i izuzetno je važno imati odgovarajući stepen senzibiliteta u odnosu na kulturu vaših kolega. Članovi tima sa sobom nose jednu mješavinu različitih sistema vjerovanja i pristupa rješavanju problema povezanih s poslom, te načina međusobne društvene interakcije. Istovremeno, činjenica da neki kolega pripada nekom narodu ili etničkoj grupi ne znači automatski da će on ili ona odgovarati tom nacionalnom ili etničkom stereotipu. Činjenica da ste član nekog tima ne znači da se morate sviđati drugim članovima tima ili da se oni vama moraju sviđati. Nikada stvari ne primajte lično. Vi jednostavno radite zajedno sa ljudima koji se razlikuju od vas. Važno je da svi članovi tima zajednički rade i podržavaju jedan drugog. Kako bi uspjeli u ovome, članovi tima treba da se brinu jedan za drugog. Budite ljubazni jedni prema drugima u svakom trenutku i potpomažite druge članove tima kada je to potrebno. Nikada ne učestvujte u klikama unutar tima. To vodi ka frakcionaštvu i umanjuje kvalitet obavljenog posla i predstavlja jedan od najvećih uzroka stresa za sve osobe koje su u njih uključene. Tim treba da uključuje sviju uz uzajamno podržavanje. Također zapamtite da se humor ne doživljava jednako u različitim kulturama. Stoga, kada se šalite mudrije je da to radite na svoj vlastiti račun nego na račun drugih pripadnika tima. Izbjegavajte lične komentare i pokušajte uključiti sve članove tima u sve društvene aktivnosti koje se odvijaju. Vodite računa o članovima tima koji se možda izoliraju. Oni su često najosjetljiviji na djelovanje stresa zbog posla kojeg radite i druge vrste stresa.

Nakon cjelodnevnog rada, korisno je da svi članovi tima međusobno razgovaraju o svojim iskustvima. Ako je bilo koji član tima imao negativno iskustvo, preporučljivo je da mu se omogući da raspravlja o svom iskustvu i važno je da reakcija ostalih članova tima ne bude pokroviteljska, već da mu pruže podršku. Nikada se nemojte s neuvažavanjem odnositi prema njihovim iskustvima, čak i kada vam se čini da su ona bez većeg značaja.

Društvene aktivnosti unutar jedinice su važne i treba ih koristiti ako to vrijeme dozvoljava. Ona pomažu različitim pripadnicima jedinice da bolje upoznaju neke više lične aspekte svojih kolega što im omogućuje razumijevanje i prihvatanje njihovih jakih i slabijih strana. Prihvatanjem ljudskih ograničenja kod drugih i sami postajemo zreliji. Kako vrijeme prolazi, sve smo manje spremni da sudimo. Kroz druženje sa svojim kolegama mi stvaramo vezu koja pomaže svakome od nas da obavi posao koji zna biti težak i zahtjevan. Nađite vremena za društvena okupljanja i učestvujte u njima kada do njih dođe, čak i ako u početku to radite nevoljko. Konstruktivna društvena interakcija predstavlja važan dio vašeg posla.

TRAUMATIČNI DOGAĐAJI

Kada neka osoba sudjeluje u traumatičnom događaju, normalno je da nivo njenog emocionalnog uzbuđenja raste. Za vraćanje povećanog nivoa uzbuđenja u normalu nekada treba šest do osam sedmica. Istrage i misije znaju biti veoma različite. Zone konflikta i postkonfliktne zone su mjesta gdje je situacija napeta i teška. Mnogi od ljudi u tom području su nervozni i znaju burno reagirati. To može dovesti do velikih problema na kontrolnim punktovima, u kontaktima sa lokalnim organima vlasti, lokalnom policijom, vojskom i paravojnim snagama. Pitanje postupanja sa djecom-vojniciima je još opasnije zbog njihove veće nepredvidljivosti i jakih emocija koje se u njima mogu probuditi. Ponekad je moguće doživjeti niz traumatičnih događaja u jednom jedinom danu. Idealan mehanizam za nošenje sa ovakvim situacijama je da potisnete svoje emocije sve vrijeme dok se događaj ili događaji odvijaju i da ih proživite tek kasnije, ubrzo nakon što se završe, kada je to sigurnije uraditi. Ovo stanje je poznato pod nazivom „automatski pilot“. Postoji obuka o tome kako reagirati u kriznim situacijama. Što se više ljudi obuče, sposobniji su da odigraju ovu ulogu tokom trajanja krize. Ova obuka je optimizirana podjelom uloga u različitim teškim i zahtjevnim situacijama sa kojima se čovjek može suočiti prilikom provođenja istrage. Bolji rezultati se dobiju, kada je ova obuka što više slična stvarnim situacijama. Što je neka osoba bolje upoznata sa situacijom, to je veća vjerovatnoća da će ona reagirati na pozitivan način. Primjer bi bio postupanje u situaciji neprijateljskog i prijetećeg blokiranja ceste. Čak i kada je situacija vještačka i sigurna, što više mogućnosti neko ima za postupanje u različitim scenarijima, veće je njegovo samopouzdanje i sposobnost da se nosi sa stvarnim događajima.

Nažalost, iskustvo nas je naučilo da tokom trajanja teškog traumatičnog događaja, kao što je situacija u kojoj smo uhvaćeni u nekoj eksploziji; oko trećina ljudi se prebaci na „automatskog pilota“ i u stanju je uspješno se nositi sa krizom. Druga trećina se počne

haotično ponašati i izvoditi nepredvidive i beskorisne radnje. Treća trećina se ukoči i bude u stanju šoka. Oni koji se nose sa ovakvim situacijama mogu se naći u situaciji da obavljaju svrsishodne radnje, a da čak i ne razmišljaju o tome šta rade. Ovakvo ponašanje je obično rezultat više puta ponovljene obuke za slučaj takve situacije. Kasnije, kada se kriza okonča, mnoge ali ne i sve ove osobe, imaju odgođenu reakciju. Ove reakcije uključuju tremor, mučninu i povraćanje, ubrzan rad srca i nemogućnost spavanja. To obično traje nekoliko dana, ali ako se nastavi duže od sedmice, treba tražiti lječarsku pomoć.

Kada neka osoba reagira haotičnim ponašanjem, njeni postupci mogu onemogućiti pravilno rješavanje krize. To je posebno teško ako ta osoba ima ulogu vođe. Osoba može pravilno reagirati tokom jednog traumatičnog događaja i dekompenzirati se, a haotično reagirati prilikom sljedećeg događaja. Ovi faktori nisu u potpunosti predvidivi. Prihvaćeno je da, što je bolje obučena neka osoba da se nosi sa različitim događajima, to je veća mogućnost da će se na pozitivan način nositi i sa stvarnim traumatičnim događajima u budućnosti. Osobe koje se „ukoče“ tokom traume, izložene su većem riziku kasnijih problema u pogledu mentalnog zdravlja, iako ni to nije neizbježno.

Neke osobe dobiju energiju i postanu zanesene kada dožive traumatičan događaj. Oni često kažu da su se osjećali intenzivno živima tokom trajanja opasnosti. Te osobe traže opasna iskustva i često se odmah po povratku kući dobrovoljno prijave za sljedeću misiju. U osnovi, ovo su osobe koje vole avanture i aktivno ih traže. Njima raste adrenalin kada su izloženi opasnosti. U tome nema ništa loše. Međutim, neophodno je da osobe sa ovakvim karakteristikama budu pažljive i da se ne ponašaju neoprezno i ne ugrožavaju svoje, kao i živote drugih ljudi i istragu. Kod ovih ljudi postoji i loša strana. Oni se često loše prilagođavaju kada se vrate kući. Lako se dosađuju, puno piju kada nisu u području misije i postanu razdražljivi i frustrirani kada se nalaze u društvu koje normalno funkcioniše. Ukratko, oni su ovisnici o adrenalinu kojeg dobivaju boravkom u području potencijalne opasnosti.

UPOTREBA ZABRANJENIH SUPSTANCI

U područjima konflikta i postkonfliktnim područjima često dolazi do upotrebe zabranjenih supstanci. Zabranjene supstance može upotrebljavati lokalno stanovništvo koje je možda doživjelo velike emocionalne i fizičke traume, raseljavanje i gubitke. Upotreba zabranjenih supstanci također može biti problem i među stranim državljanima i pripadnicima NVO, međunarodnih organizacija, činovnicima, medicinskom i bolničkom osoblju kao i drugom humanitarnom osoblju.

Najčešći oblik upotrebe zabranjenih supstanci među stranim državljanima je upotreba alkohola. Mada dolazi i do upotrebe nedozvoljenih droga, a nedozvoljene droge se lako mogu nabaviti u okruženju u kojem je prestala funkcionirati vladavina prava. Korištenje alkohola kao pomoć u nošenju sa osjećajem unutrašnjeg stresa i s njim povezane anksioznosti nije pametno i u krajnjoj liniji kontraproduktivne je prirode. Razlozi iz kojih se ljudi u ovakvom okruženju znaju opijati su mnogostruki. Jedan

od tih razloga je da uspiju zaspati u stranom i eventualno opasnom i neprijateljskom okruženju. Alkohol se uzima uglavnom uvečer kako bi se smanjio nivo emocionalnog uzbuđenja i lakše zaspalo. Nažalost, san izazvan alkoholom nije kvalitetan san i povezan je s ponovnim povećanjem nivoa emocionalnog uzbuđenja narednog dana. Također može dovesti do povećane razdražljivosti. Uzimanje alkohola kako bi se osigurao san može se nastaviti kada se ta osoba vrati kući i onda može preći u ovisnost. Važno je da se tokom misije unos alkohola drži na umjerenom nivou. Korištenje pića ili droga može voditi ka verbalnim i drugim nepromišljenostima koje mogu dovesti u pitanje projekat i uzrokovati dalje komplikacije rezultata istrage u kasnijoj fazi. Važno je imati na umu da ljudima s kojima imate posla može biti u interesu da sabotiraju istragu, a mogućnost slobodnog uživanja alkohola ili droga će im pomoći u ostvarivanju tog cilja. Najmudriji pristup je da, kada sudjelujete u nekoj istrazi, ne uzimati nikakve psihoaktivne supstance. Istraga je jedno iskustvo koje je vremenski ograničeno. Održavanje fokusa na životu kod kuće, prijateljima, ličnim interesima i stvarima u kojima uživamo u životu pomoći će nam da neutraliziramo poriv da se opijemo. Opijanje može voditi ka raznim vrstama komplikacija, koje mogu biti lične prirode, prouzrokovati poteškoće u kontaktu s kolegama i dovesti misiju u pitanje. Ako ostanemo na zemlji i vezani za život koji smo živjeli prije nego što smo došli u područje misije, manja je vjerovatnoća da ćemo se opijati iz dosade ili usamljenosti. Svaki pojedini član tima nosi odgovornost da ostane trijezan.

POVRATAK KUĆI

U 21. stoljeću, mi smo u jednoj čudnoj situaciji u kojoj, zbog savremenih načina putovanja, ujutro možete biti u situaciji života i smrti, a tu večer provoditi u miru vašeg vlastitog doma. To može zahtijevati dramatično emocionalno prilagođavanje u vrlo kratkom vremenskom periodu. U konfliktnim ili postkonfliktnim područjima, neophodan je određeni nivo budnosti i prilagodljivosti. Ovaj povećani nivo se ne isključuje automatski samo zato što ste stigli kući. Potrebno je vrijeme za ponovno prilagođavanje. Obično u početku postoji period „medenog mjeseca“ koji može trajati do sedmicu dana. Nakon ovog vremenskog perioda mogu se pojaviti faktori koji kompliciraju stvari. Možete biti razdražljivi i nervozni nekoliko sedmica. Može se desiti da vam je teško zaspati uprkos činjenici da možda niste imali nikakvih problema sa snom dok ste bili u misiji. Vježbe predstavljaju dobar metod rješavanja ovih poteškoća. Nivo vježbe koju radite trebao bi ovisiti o vašoj starosnoj dobi, fizičkoj kondiciji i općem zdravstvenom stanju. Nije nepoznato da se ljudi koji su se vratili kući iz konfliktne ili postkonfliktne zone krenu nekontrolirano opijati uprkos tome što su u tome bili umjereni dok su bili u misiji. Čini se da takve osobe pokušavaju na sigurnom i zaštićenom mjestu svesti nivo svog emocionalnog uzbuđenja na onaj koji je za njih normalan. Nažalost, to može dovesti do problema u porodici i s prijateljima. Najbolji mehanizam nošenja sa ovom situacijom je umjeren unos alkohola i svijest o tome da je potrebno vrijeme za puno emocionalno prilagođavanje nakon povratka kući, posebno ako ste bili odsutni duže vrijeme.

Ako ste bili odsutni od kuće duže vrijeme, vaš bračni drug ili partner je vjerovatno

naučio kako se snalaziti bez vas. Oni su preuzeli one uloge koje ste vi ranije imali. To ih može dovesti do osjećaja veće vlastite vrijednosti. Oni možda nisu spremni da vam te odgovornosti predaju kad se vratite. Možda im se sviđa osjećaj veće neovisnosti koji su dobili i nije mudro osporavati im ga. Umjesto toga, mudrije je poštivati promjene do kojih je došlo i na neki način im se prilagoditi. Održavanjem kontakta s porodicom kod kuće, dok sudjelujete u nekoj istrazi, lakše ćete prihvatiti promjene koje vas čekaju kad se vratite kući. Iz komunikacijskih i logističkih razloga, to možda neće biti moguće ostvarivati onoliko često koliko biste vi to željeli, ali iskoristite mogućnosti koje se ukažu da održavate kontakt sa svojimima kod kuće.

Može se pojaviti nekoliko faktora koji mogu dovesti do problema u odnosima. Možda ste se radovali putovanju na koje ste krenuli, ali su to možda vaši voljeni doživjeli kao napuštanje. Oni mogu razumno shvatiti da vi morate otići na put, ali vam emotivno to mogu zamjeriti. Možda su se, dok ste vi bili van kuće, desili neki događaji i problemi koji su vašeg bračnog druga ili partnera izložili stresu koji se vama može činiti malim. Oni vam možda mogu zamjerati što niste bili uz njih da im pomognete. To vama može biti posebno teško za razumjeti, posebno ako ste pretrpjeli traumatična iskustva i vidjeli teške povrede ljudskih prava dok ste učestvovali u vašoj istrazi. To može dovesti do konflikta u porodici. Preporučljivo je da ne dozvolite da ovakve stvari postanu izvor sukoba. Mudrije je prihvatiti ovakve vrste emocionalnih reakcija do kojih dođe odmah nakon povratka kući, a ne reagirati na negativan način. Podržite svog bračnog druga ili partnera, izbjegavajte svađu i prihvatite to kao njihovu ljudsku reakciju.

Bračni drugovi i partneri reagiraju na vaš povratak kući na različite načine. Nema standardne reakcije. Možda imate sreću ako vas oni podržavaju i ako su spremni slušati do u detalje vaša iskustva. Ali to često nije slučaj. U stvarnosti mnogi partneri i bračni drugovi nisu u stanju u potpunosti pojmiti vaša iskustva i razumjeti prirodu onoga što ste vi možda preživjeli.

Postoji još jedan razlog zašto oni nisu spremni da vas slušaju. Na jednom nivou, oni su svjesni da putujete na neko mjesto koje može biti opasno. Pa ipak, ako bi razmišljali o tome šta tamo radite, onda ne bi mogli funkcionirati dok vas nema. Kako bi se nosili sa vlastitom anksioznošću, oni emotivno odbijaju ono što vi možda doživljavate. Oni znaju da je zbog prirode vašeg posla putovanje nešto što se neminovno ponavlja. Ako slušaju do u detalje vaša iskustva, onda su prisiljeni da prihvate prirodu nekih od opasnosti kojima ste možda bili izloženi i kojima možete ponovno biti izloženi u budućnosti. Najbolji način kako se oni mogu s time nositi je odbijanje. Ako im pričate priče o vašim iskustvima, onda vi dovodite u pitanje ovo odbijanje. Zbog toga možete primijetiti da oni postanu razdražljivi prema vama kada počnete pričati svoje priče o tome šta se desilo tokom istrage. Prihvatite ovu situaciju. Ona proizlazi iz činjenice da je njima stalo do vas i da im je teško prihvatiti da možete biti izloženi opasnim i teškim situacijama.

Sretni ste kada je vaš partner ili bračni drug spreman da sluša priče s vaše misije i to predstavlja dobar način pretresanja koji vam pomaže da bolje sagledate ono kroz šta ste prošli.

Dok ste bili odsutni, djeca su porasla. Također su postala neovisnija i, nadati se, sigurnija u sebe. Stvari više neće biti onakve kakve su bile prije nego ste otputovali. Morate uvažiti njihovu veću zrelost i veći stepen lične slobode koji su stekli. Vaš bračni drug ili partner je možda donio neke odluke vezane za djecu i, pošto je on ili ona bila tu u vrijeme kada su se odluke donijele, preporučljivo je da prihvatite ishod, osim ako on nije previše ekstreman. Stvari nikada neće biti onakve kakve su bile prije nego ste otputovali. Najvjerovatnije ste se i vi sami promijenili. Doista, možda se vaša ličnost mnogo promijenila.

PROMJENE LIČNOSTI

Naše ličnosti razvijaju se negdje do 25 godina starosti. Nakon toga, promjene su obično male. To nije uvijek slučaj. Neke osobe mogu doživljavati krupne promjene ličnosti tokom cijelog svog života. To su obično ljudi koji imaju sposobnost da stalno povećavaju svoj nivo zrelosti, razumijevanja i mudrosti. Te osobe predstavljaju izuzetak, a ne pravilo.

Još jedan način kako se jedna zrela ličnost mijenja je kada ta osoba doživi velika emocionalno traumatična iskustva. Te promjene mogu biti i pozitivne i negativne. Ili promjene ličnosti mogu predstavljati kombinaciju i jednog i drugog. Promjene do kojih dolazi odražavaju osnovne crte ličnosti. Neka osoba može postati spokojna i prihvatati ljude sa svim svojim vrlinama i manama. Oni mogu razviti osjećaj ponosa što su bili u stanju pomoći drugima koji su ljudi kao i oni i pomoći u uspostavi zakona i pravde u nekom području gdje oni nisu postojali. Ili neka osoba može postati razočarana u ljudska bića kao vrstu, postati ljuta i razviti osjećaj gađenja prema drugim ljudima. Ove negativne promjene mogu dovesti do promjena raspoloženja, razdražljivosti i emotivne distanciranosti od svojih najmilijih. A to je destruktivno i za istražitelja i za njegovu ili njenu porodicu.

U stvarnosti, kada se čovjek suoči sa posljedicama ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti, on posmatra ljudska bića u najgorem izdanju. Pa ipak, ako malo bolje pogledate usred ovog cijelog užasa, često možete naći primjere ljudskih bića koja se na nevjerovatan način žrtvuju za druge ljude. Razočarenje se može izbjeći tako što će se odbijati pomisao o nepostojanju dobrote među ljudima.

PATOLOŠKE REAKCIJE NA TRAUMATIČNA ISKUSTVA

Ono što je traumatično za jednu osobu ne mora biti traumatično za drugu. Ljudi se razlikuju u pogledu svog nivoa otpornosti i lične snage u ovakvoj vrsti posla. To ne odgovara svakome. U stvarnosti, samo manji broj ljudi je sposoban nositi se sa istragama ratnih zločina u kontinuitetu. Ponekad osoba može biti aktivan istražitelj i borac za ljudska prava nekoliko godina i na kraju može doći u fazu kada mora priznati da je bolje da prestane raditi u tom „rudniku“ prije nego što joj se počne pogoršavati mentalno zdravlje. Zreo čovjek ili žena treba da prihvate kad dođe vrijeme da idu dalje i da se više direktno ne bave užasima ratnih zločina, genocida i zločina protiv

čovječnosti. Sva ljudska bića imaju određenu granicu iznad koje je preporučljivo ili odstupa od ovakve vrste posla ili se povuku u neku drugu ulogu u kojoj će više pružati podršku i pomoć drugima.

Kada se osoba bavi traumatičnim poslom i kada se počne dekompenzirati, najčešći problemi mentalnog zdravlja koji se mogu pojaviti su anksioznost i depresija. Iako je posttraumatski stresni poremećaj nešto o čemu se više priča, on se rjeđe pojavljuje kao reakcija na negativne događaje nego anksioznost i depresija. U stvarnosti, neka osoba može imati elemente sva tri od ovih stanja. Njihove definicije su neprecizne i ne odražavaju tačno ono što se događa u čovjeku.

Često partner ili bračni drug bude prva osoba koja primijeti da nešto nije u redu. Ponekad su reakcije odgođene i mogu izgledati kao bolest nakon što se misija završi. Dolazi do primjetnog pogoršanja u raspoloženju čovjeka. Kao što je naprijed navedeno, razdražljivost predstavlja čest problem. Pored razdražljivosti, osoba može izgubiti svaki osjećaj uživanja u životu. Oni se mogu povući iz društva i uprkos tome što se uspješno nose sa vrlo teškim i opasnim situacijama, oni mogu doživjeti značajan pad svog samopoštovanja. Često se bude rano ujutro. Mogu se užasavati narednog dana. Sve im može izgledati preteško za podnijeti. Može doći do gubitka motivacije i energije. Može doći do osjećaja beznadnosti. Nagon za seks je obično smanjen. Može im se pogoršati apetit i doći do gubitka težine. Može doći i do razmišljanja o tome da je bolje biti mrtav. Osjećaj anksioznosti može biti intenzivan. Memorija i koncentracija slabe. Mogu imati neopravdan osjećaj intenzivne krivnje. Ovakvi simptomi ukazuju na depresivnu bolest koja leži u osnovi ovakvog stanja. Treba tražiti ljekarsku pomoć.

Kod ostalih se mogu pojaviti simptomi koji više ukazuju na anksioznost. Mogu biti uznemireni. Možda nisu u stanju da se opuste. Zbog osjećaja nerвозe prilikom razgovora sa drugima, nastoje izbjegavati društvene kontakte. Povremeno mogu, poput osoba koje su postale anksiozne nakon krupnih traumatskih događaja, imati periode kada su zabrinuti za svoje fizičko zdravlje. Može doći i do pogoršanja u pravcu hipohondrije. Kao i kod depresije, pojavljuju se problemi sa spavanjem i smanjena je potreba za seksom. S obzirom na uznemirenost, imaju poteškoća sa koncentracijom, a kod slabe koncentracije je slaba i kratkoročna memorija. I ovdje je potrebno potražiti medicinsku pomoć.

Čisti post-traumatski stresni poremećaj je relativno rijedak. Često osoba ima mnoge od gore opisanih simptoma. Često se spominju tzv. "flešbekovi" (ponovna preživljavanje traumatičnog iskustva). U stvarnosti, pravi halucinatorni flešbekovi su vrlo rijetki i susreću se kod osoba koje su bile izložene teškoj torturi ili silovanju. Češće se javljaju sjećanja na neprijatni događaj. Isto tako, osoba može imati česte i teške noćne more koje mogu rezultirati fizičkim nemirom tokom spavanja. Noćne more se razlikuju po svojoj prirodi. Osoba koja pati od post-traumatskog stresnog poremećaja je pretjerano napeta i emocionalno uzrujana. Za razliku od pretjerane napetosti i povećane emocionalne uzrujanosti koja se javlja neposredno nakon traumatičnog događaja, kod poremećaja post-traumatskog stresa ona ne prolazi. Obično osoba izbjegava govoriti o traumatskim iskustvima i izbjegava izlaganje sjećanju na ono što je doživjela. I ovdje je važno potražiti medicinsku pomoć.

RAZGOVOR O TRAUMATSKOM DOGAĐAJU (debriefing)

Bilo je dosta kontroverzi u pogledu vrijednosti emocionalne analize kroz razgovor o traumatskom događaju. On se ne treba miješati sa operativnom analizom koja je bitan dio mnogih misija. Trenutno prihvaćeno gledište jeste da se ne preporučuje razgovor o stresu uslijed kritičnog događaja. Prema nekim argumentima to bi moglo biti kontraproduktivno.

Grupno okruženje u kojem osobe mogu slobodno izražavati svoje emocije o vlastitim iskustvima ima veću vrijednost. Da bi takvo okruženje funkcioniralo, od vitalnog značaja je kohezija u grupi. Kada se dese krupniji incidenti, nekad i pomoć izvana može biti od koristi. Ta pomoć ne treba biti previše nametljiva i treba pružiti izvor informacija o vrstama mogućih emocionalnih reakcija na događaj. Prisustvo iskusne i profesionalne osobe od povjerenja unutar grupe ili izvan grupe može predstavljati dobar emotivni oslonac za članove tima nakon što su doživjeli teška iskustva. Takva osoba bi trebala imati jasno poimanje onoga šta je normalna, a šta abnormalna reakcija na traumu. Posebno važnu ulogu ima rukovodstvo, koje osigurava uspješno obavljanje misije i potpunu brigu o svim članovima tima. Rukovodstvo treba biti na raspolaganju članovima tima 24 sata dnevno i 7 dana u sedmici nakon što tim krene u misiju. Treba održavati jasan način komunikacija. Rukovodstvo treba uvijek i u potpunosti biti svjesno svih većih poteškoća na koje nailazi misija. Mogu se javiti poteškoće ukoliko se posumnja na presretanje komunikacija. U takvoj situaciji, rukovodstvo treba obavijestiti istražitelje da će intervenirati kada god je to potrebno i da će pružiti svaku potrebnu podršku. Također je važno da rukovodstvo ima jasne linije kontakta sa porodicom istražitelja i da ih može obavještavati o svim poteškoćama koje bi se mogle pojaviti. Za porodicu je bolje da ima lični kontakt sa rukovodstvom, nego da čuje od drugih o poteškoćama u zemlji u kojoj istražitelji rade.

SAŽETAK

Stres nije neuobičajen kod zahtijevnih misija. Važno je znati ga prepoznati kod sebe samih, kao i kod drugih. Najbolja odbrana protiv stresa jeste grupna kohezija i uzajamna podrška unutar grupe. Budite svjesni da se stvari mogu značajno promijeniti kada odete od kuće. Ne pokušavajte ubijediti svoju porodicu da je sve isto kao prije nego što ste otišli. Iako krupni traumatski događaji mogu dovesti do mentalnih problema, to obično nije slučaj i većina ljudi ustanovi da su emotivno otporniji nego što su mislili. Zahtijevne misije mogu biti izvor lične izgradnje i mogu biti zahvalne, kako u emotivnom, tako i u profesionalnom smislu.

ANEKS "A"

KONTROLNI POPIS NAKON MISIJE

Slijedeći kontrolni popis je lista pitanja koje treba postaviti svaki član misije nakon povratka sa misije. To je nezvanični vodič koji pomaže članovima misije da odluče da li trebaju zatražiti neku vrstu intervencije u pogledu mentalnog zdravlja. Do sada nije sačinjen određeni zvanični upitnik koji bi bio specifičan za vrstu posla koji obavlja istražitelj ratnih zločina. Ovaj posjetnik treba koristiti isključivo kao vodič u pogledu toga da li je potrebno zatražiti pomoć.

INDIKATOR	NIKADA	RIJETKO	PONEKAD	ČESTO
Opsjedaju me moja iskustva				
Imam problema sa snom				
Lako se izniriram				
Pijem više alkohola nego što je to za mene normalno				
Ljudski rod mi se počinje gaditi				
Osjećam se izoliran od drugih				
Ponekad poželim da sam mrtav				
Osjećam se nervoznim i uznemirenim				
Ponekad sam lošeg raspoloženja				
Imam noćne more u vezi sa svojim iskustvima				
Izenada početnom plakati				
Moje emocije su otupjele				
Ljudi kažu da sam se promijenio				
Teško mi je koncentrirati se				
Pamćenje mi je oslabilo				
Stalno mislim da se vraćam na područje misije				

ANEKS "B"

Ovo su pitanja koje rukovodstvo treba postaviti sebi u vezi sa brigom o osoblju koje je uputila na područje misije.

	Da	Ne
Održavam sedmične kontakte sa ljudima na području misije		
Svakodnevno provjeravam da li imamo liniju komunikacije		
Reagiram na zahtjeve, mada ponekad izgledaju nerazumno		
Nastojim uvijek znati da li funkcioniraju zajedno kao tim		
Posvećujem pažnju njihovom fizičkom i mentalnom stanju		
Obavještavam njihove porodice o tome kako su i nastojim organizirati sve tako da se pruži pomoć članovima porodice misije ako se nađu u teškoćama		
Održavam kontakt sa drugim izvorima informacija o nivou prijetnje sa kojom se mogu suočiti članovi misije na području misije		

VII POGLAVLJE - TERENSKE OPERACIJE

UVOD

Svrha ovog poglavlja jeste da pruži okvir za planiranje terenskih operacija. Mnoge terenske aktivnosti izvan ureda mogu se odvijati uz minimum organizacije i ne zahtijevaju formalno planiranje. S vremena na vrijeme tokom istraga, neke operacije će zahtijevati koordinaciju više osoba ili više grupa ljudi u ograničenom vremenskom okviru i na više geografskih lokacija. U ovakvim slučajevima potrebno je detaljno planiranje kako bi se osiguralo da svi koji su uključeni u operaciju znaju koji su njihovi zadaci; da znaju kada i gdje trebaju izvršavati te zadatke; da imaju potrebnu opremu da bi obavljali operaciju i valjano procijenili sve rizike koji se mogu pojaviti kao rezultat operacije. Za ove operacije je korisno pripremiti „Plan operacije”.

Primjeri situacija u kojima bi „Plan operacije“ mogao biti potreban uključuju provođenje operacija radi pretresa i izuzimanja dokaza istovremeno na više lokacija ili kada je potrebno uhapsiti više počinitelja u isto vrijeme.

Provođenje terenskih operacija je ključna komponenta svake istrage. Da bi se postigli najbolji rezultati operacije moraju biti adekvatno planirane. Pripremom „Plana operacije“ bićete u boljoj poziciji da osigurate da zadovoljavanje svih uvjeta za uspjeh operacije. Osim u najurgentnijim situacijama, nijedna terenska operacija ne bi trebala početi prije izrade i odobravanja formalnog „Plana operacije“.

Prije pokretanja terenske operacije važno je razmotriti i definirati svrhu/e i ciljeve operacije još u ranoj fazi planiranja, i o tome obavijestiti učesnike operacije. Prije nego što krenete trebate identificirati moguće izvore informacija. Posebnu pažnju treba posvetiti sigurnosti svih osoba koje učestvuju u operaciji; vaš vlastiti tim, žrtve, svjedoci, izvori, navodni počinitelji, vladini zvaničnici i zajednica uopće. Važno je da dobro upoznate područje koje namjeravate posjetiti. Prije polaska, na primjer, trebali biste biti u stanju da:

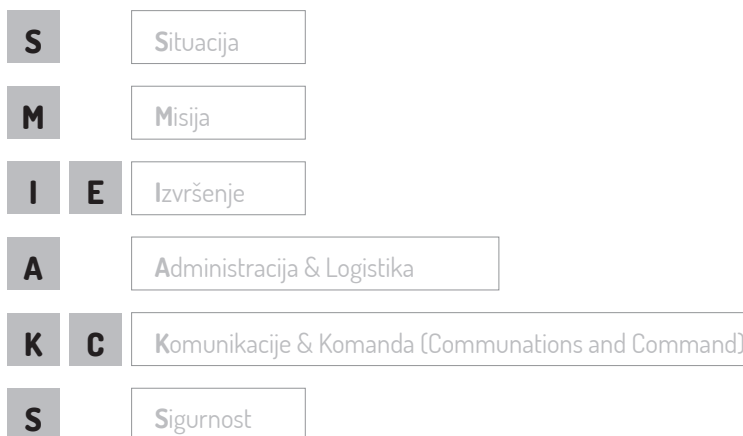
- Ustanovite ko će biti vaši kontakti na tom području

- Istaknete postojeća sigurnosna pitanja, i
- Identificirate lokaciju objekata, kao što su bolnice ili klinike, radi brzog prebacivanja u slučaju povrede tokom operacije.

Operacije se trebaju obavljati, koliko god je to moguće, u skladu sa zakonskim uvjetima koji se mogu odnositi na vaše aktivnosti, kao i sa operativnim smjericama koje se mogu odnositi na vas.

Ukoliko se operacija provodi kako bi se prikupili dokazi za sudski postupak, onda ta operacija mora biti planirana u skladu s odredbama relevantnih Pravilnika o postupku i dokazima. Kao što vidimo, pokretanje terenske operacije zahtijeva više od same odluke da se uđe u kola i ode negdje postavljati pitanja. Da bi se dobili optimalni rezultati, od suštinske važnosti je da su sve operacije dobro planirane i efikasno izvršene. Kako to postizemo? U današnje vrijeme mnoge civilne organizacije su usvojile okvir koji koristi vojska za planiranje aktivnosti kada one zahtijevaju koordinirano prebacivanje ljudi i materijala potrebnih za postizanje ciljeva. Taj okvir se često naziva „Operativna naredba“ ili „Plan operacije“.

Elementi okvira koji se preporučuje za pripremu „Plana operacije“ mogu se prikazati skraćenicom SMIAKS (SMEACS). SMIAKS označava sljedeće elemente koje treba uzeti u obzir kod pripreme „Operativnog plana“:

U prilogu se nalazi obrazac za operativno planiranje. U donjim odlomcima ćemo razmotriti detaljnije ove naslove.

S Situacija

Pitanja pod ovim naslovom uključuju opće informacije ili informacije potrebne da bi se dao sažeti prikaz osnovnih informacija o operaciji koja se pokreće. Ukoliko je potrebno mogu se navesti i pitanja koja se tiču politika. To može uključivati informaciju o postojećoj sigurnosnoj situaciji u datom području, kontakte u tom području i, što je važno, sve što se zna o navodnim počiniteljima koji mogu biti na tom području.

M**Misija**

Svrha ovog odjeljka vašeg „Plana operacije“ jeste da se navedu aspekti plana koji se odnose na: „Ko, šta, kada, gdje i zašto“. To treba biti jasno i koncizno navođenje svrhe i ciljeva operacije i zadatka, odnosno zadataka koje treba izvršiti u predloženoj operaciji. Na primjer:

- „Ispitati moguće svjedoke napada na civile na lokaciji XXX 20. septembra 1993.“
- „Posjetiti bivši zarobljenički logor na lokaciji Y kako bi se pregledala i dokumentirala lokacija i karakteristike navodne prostorije za mučenje koju su opisali svjedoci.“

ILI

- „Svrha ove operacije jeste da se ode u regiju XX, kako bi se istražila navodna kršenja članova 172. i 173. Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine za vrijeme oružanog sukoba u XX između *dd/mm/god i dd/mm/god*.“

Jasna izjava o misiji služi da se osigura da svi članovi uključeni u operaciju znaju koja je svrha operacije i šta trebaju postići.

I**Izvršenje**

Stavke pod ovim naslovom odgovaraju na aspekte „Kako“ u jednoj operaciji. Osim opisa koncepta operacije, ovaj odjeljak također treba uključivati specifične instrukcije koje objašnjavaju kako namjeravate izvesti aktivnosti koje su potrebne za obavljanje operacije.

Općenito se koriste tri pod-odlomka:

- Opći prikaz
- Grupni zadaci
- Instrukcije o koordinaciji

OPĆI PRIKAZ

Opći prikaz izlaže koncept provođenja operacije. To je šira izjava o tome kako namjeravate izvršiti operaciju.

„Po dolasku, tim će razgovarati sa lokalnim stanovništvom, da bi na odgovarajući način okarakterizirao događaje koji su se desili i odredio razmjere navodnih zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina koji su se desili između *dd/mm/gg i dd/mm/gg*. Utvrđene su lokacije za koje se tvrdi da su na njima zatvorenici ispitivani i mučeni. Također je identificirana lokacija jedne navodne masovne grobnice. Tim će se podijeliti u dva pod-tima kako bi pregledao ove lokacije. Jedan tim će provesti pregled i pretres lokacije ispitivanja i mučenja, a drugi će provesti procjenu lokacije navodne masovne grobnice.“

Ukoliko je potrebno koristiti faze, trebate navesti kako će se one provoditi i koliko osoblja će biti korišteno u svakoj od faza operacije.

GRUPNI ZADACI

Ovdje treba navesti sve osobe čije je prisustvo potrebno kod provođenja operacije. Može se koristiti utvrđeni redosljed:

- Naziv tima, vođa tima i sastav osoblja.
- Zadaci
- Lokacija i/ili područje odgovornosti.

INSTRUKCIJE O KOORDINACIJI

Ovaj pod-odlomak sadrži sve detalje potrebne za koordinaciju operacije, kao što su rute, vremenski okvir i procedure.

A

Administracija i logistika

Pitanja pod ovim naslovom trebaju uključivati sve što je potrebno da bi se pružila podrška operaciji i da bi se ona mogla odvijati nakon pokretanja. Ta pitanja trebaju biti obrađena u jasno definiranim pod-odlomcima. Rješavanje dole navedenih elemenata će vam pomoći da ne previdite neke važne logističke pojedinosti.

ZAKONSKI UVJETI

Ovisno o prirodi operacije, može biti potrebno da se dobije sudsko odobrenje za aktivnosti kao što su ulazak na privatnu imovinu, ili potjernice radi pritvaranja osumnjičenih počinitelja. Ovaj dio „Plana operacije» mora obuhvatiti ovakve administrativne procedure.

TRANSPORT

Pitanja koja treba riješiti u okviru ovog naslova uključuju:

- Raspoloživost vozila na lokaciji i potreba za unajmljivanjem vozila.
- Raspoređivanje vozila, uključujući organizaciju transporta.
- Bilo kakvi specifični zahtjevi u pogledu transporta, na primjer, ako se radi o operaciji za izuzimanje materijalnih dokaza, da li će biti potrebno vozilo posebne vrste za transport tih dokaza.

OPREMA

Mnoge operacije će se odvijati na područjima gdje nije moguće dobiti opremu koju ste zaboravili prilikom polaska na područje operacije. Također je moguće da neka oprema neće funkcionirati na području operacije zbog nepostojanja priključka za struju ili nedovoljno napunjenih baterija (to je uvijek problem sa video kamerama). U drugim prilikama, oprema poput printera može zahtijevati dodatni toner za printanje

ili baterije koje se ne mogu kupiti u području operacije. Zato je važno uraditi slijedeće:

- Pripremiti inventar opreme koja će vam biti potrebna za obavljanje operacije, npr. laptopi, kasetofoni, pribor za dokaze⁵⁶⁹, fotoaparati, satelitski telefoni, radio aparati, mobilni telefoni, GPS navigacijska oprema, pribor za mjesto zločina, hrana, vreće za spavanje...
- Detaljan spisak opreme ili materijala, kao što su baterije, toneri i drugi rezervni materijali, koji će se možda morati zamijeniti tokom operacije.
- Od suštinske važnosti je imati tačne važeće mape područja na kojem će se obavljati istrage. Turističke mape možda neće biti dovoljne, jer one nemaju uvijek onaj nivo detaljnosti koji vam je potreban.
- Provjeriti adekvatnost frekvencija za radio opremu koja se nosi u područje operacije i da li se na lokaciji može dobiti pomoć za sinhronizaciju radio frekvencija.

Utvrđiti:

- Ko je u vašem timu odgovoran za nabavku opreme, i
- Ko je odgovoran za prevoz opreme na područje operacije, i
- Kako ćete je osigurati na području operacije.

FINANSIJSKI ARANŽMANI

Terenske operacije često zahtijevaju značajna finansijska sredstva. Troškovi koji se mogu predvidjeti uključuju hranu, smještaj i gorivo za vozila. Moguće su i druge vrste troškova koji će biti potrebni tokom operacije. Neki od dodatnih troškova mogu uključivati iznajmljivanje soba za obavljanje razgovora sa svjedocima i naknadu troškova koje su imali svjedoci kako bi došli na razgovor. Ukoliko je potrebno da se nadoknade takvi troškovi, u većini slučajeva ćete morati prethodno dobiti odobrenje za te troškove, prije polaska u operaciju. Prema tome, potrebno je utvrditi prirodu i razmjere troškova koje ćete imati prilikom operacije.

SMJEŠTAJ

Smještaj tokom terenskih operacija može biti problematičan. On također može biti i izvorom nezadovoljstva među članovima tima, ukoliko nije prikladan i ako to utječe na sveukupno provođenje operacije. Kad god je to moguće, treba unaprijed planirati prikladan smještaj i unaprijed ga rezervirati. Razmislite da li smještaj zadovoljava zahtjeve u pogledu sigurnosti. Vaš «Plan operacije» treba identificirati i uključivati pojedinosti o smještaju, adrese, troškove i objekte.

Osim što trebate razmotriti pitanje smještaja za članove tima, u fazi planiranja morate razmisliti gdje ćete moći obavljati intervjue i da li ćete morati organizirati smještaj za svjedoke tokom noći. I ovi detalji trebaju biti uključeni u vaš „Plan operacije“.

⁵⁶⁹ Pribor za dokaze obično sadrži vreće, etikete, koverta, olovke, knjige za evidentiranje dokaza i druge materijale koji se koriste za izuzimanje, dokumentiranje i bezbjedno i sigurno čuvanje i pohranjivanje dokaznih predmeta.

LOKALNI ZAHTJEVI

„Plan operacije“ treba detaljno opisati sve lokalne uvjete koji mogu imati utjecaja na djelotvornost vaše operacije. Ovdje ima mnogo stvari koje treba uzeti u obzir, počev od raspoloživosti osoba sa kojima očekujete da ćete se sresti i ispitati ih. Na primjer, postoje li neki posebni običaji, vjerski praznici, kao što je Ramazan, ili drugi događaji koji mogu utjecati na vašu operaciju? Ako je vrijeme praznika, da li će javni zvaničnici biti na raspolaganju? Ima li nekih posebnih zahtjeva u pogledu odijevanja za učesnike operacije, na primjer, marame za žene.

Ovdje treba uključiti i raspoloživost namirnica, vode za higijenu i ostalih ličnih stvari koje će trebati kupiti.

OSTALA LOGISTIKA

Biće teško odgovoriti na mnoga od gore postavljenih pitanja koja se tiču logističkih elemenata operacije. Korisna praksa kod planiranja operacija u područjima sukoba, u post-konfliktnom okruženju, ili područjima gdje prethodno nisu vršene operativne aktivnosti, jeste da se stručnjaci za pitanja sigurnosti ili logistike unaprijed pošalju da procijene sigurnosnu situaciju za logističku podršku na terenu i da poduzmu potrebne sigurnosne i logističke pripreme.

K

Komunikacije i komanda

Djelotvorna komunikacija i jasni komandni aranžmani čine osnov uspješnih operacija. Terenske operacije, posebno u potencijalno neprijateljskom okruženju, zahtijevaju čvrsto vodstvo i jasne linije komunikacije i donošenja odluka. Ti aranžmani trebaju biti obuhvaćeni u ovom odjeljku. „Operativni plan“ treba jasno navesti ko je vođa tima za operaciju i koga u glavnom uredu treba izvještavati vođa tima. Isto tako, ako je treba moguće navesti i pojedinačne uloge, npr.: ko je odgovoran za održavanje sigurnosti i ko je odgovoran za opremu za komunikacije.

Treba definirati sve posebne komunikacijske aranžmane, uključujući vrijeme za izvještavanje između timova i glavnog ureda.

Neki od detalja koje treba navesti u ovom odjeljku uključuju:

- Vođu tima
- Terenskog kontrolora (u glavnom uredu)
- Lokaciju tima/timova
- Kontakt brojeve telefona/faksa (svog osoblja koje učestvuje u operaciji, kao i kontaktne aranžmane sa glavnim uredom)
- Radijske pozivne kodove za timove i članove timova
- Radijske protokole
- Opće komunikacije
- Kontakt detalje za sigurnosnu komponentu

S**Sigurnost**

Mnoge istrage će se provoditi u potencijalno neprijateljskom okruženju. Može postojati čitav niz prijetnji po osoblje koje djeluje u takvom okruženju. Te prijetnje se mogu odnositi i na osobe koje oni kontaktiraju i informacije koje prikupljaju. Sigurnosni zahtjevi će se razlikovati od lokacije do lokacije. Na nekim mjestima će postojati snažno sigurnosno prisustvo, na drugima će ono biti minimalno. Sigurnosni aranžmani koje pravite ovisiće u značajnoj mjeri o tom prisustvu i o lokalnim uvjetima. Ipak, bitan dio operativnog planiranja se odnosi na sigurnost. Svaki „Plan operacije“ treba uključivati minimalno navode o procjeni prijetnji po operaciju i nivo rizika za moguće pojavljivanje svake od prijetnji. Procjena prijetnje treba uključiti prijetnje po osoblje operacije, svjedoke, informacije i opremu. Kada se utvrde prijetnje, treba osmisliti mjere koje će se poduzeti radi upravljanja rizicima koji se odnose na njih.

Sigurnost informacija je važna. Potrebno je pažljivo razmotriti kako osigurati informacije koje ste prikupili i kako ih prenijeti. Kada je riječ o istrazi, nema smisla prikupljati informacije koje su značajne za istragu ako ćete ih morati prenijeti preko neprijateljskog kontrolnog punkta ili, što je još gore, to bi moglo predstavljati sigurnosnu prijetnju za ljude koji su dostavili informaciju. Dodatne informacije o sigurnosti nalaze se pod naslovom Strateška procjena sigurnosti.

OSTALA PITANJA U VEZI SA OPERACIJOM

DNEVNIK OPERACIJE

Osoblje u operaciji treba osigurati da se vodi sveobuhvatan dnevnik operacije u kojem su detaljno opisani svi relevantni događaji koji se dese tokom operacije. Najbolje bi bilo da ga vodi vođa tima, ali i pojedini članovi također mogu voditi dnevnik, posebno ukoliko više članova tima rade na različitim lokacijama.

IZVJEŠTAJI O OPERACIJI

Vođa operacije je odgovoran za pripremu i podnošenje izvještaja o operaciji (odvojeno o izvještaja o istrazi), pravovremeno, nakon završetka operacije. Izvještaj o operaciji treba sadržavati prikaz aktivnosti koje su poduzete tokom operacije, rezultate tih aktivnosti i, što je važno, šta je išlo dobro a šta nije. Također treba uključiti sve incidente koji se tiču sigurnosti ili informacija, a relevantni su za procjenu sigurnosne situacije u operaciji.

NEKE NAPOMENE O OPREMI:

Kada se radi o istražiteljima koji često idu u operacije, dobro je da sastave i održavaju „Komplet za istragu“. Neke od bitnih stvari koje se mogu uključiti u moderni komplet za istragu uključuju:

- Komunikacijsku opremu, mobilni telefon, satelitski telefon, radio i

- Bgan (ili sličnu) antenu koja se može koristiti za uspostavu sigurnih komunikacija (za prenos glasa i podataka) sa glavnim uredom.
- Laptop kompjuter sa uobičajenim softverom za obradu riječi i podataka, softverom za komunikacije i mapiranje i GPS softverom.
- Digitalni kasetofon koji se može koristiti za snimanje intervjua, snimanje usmenih bilješki o istražnim aktivnostima ili zapažanja na licu mjesta. On bi trebao imati mogućnost skidanja podataka koji se onda mogu prenijeti u glavni ured radi pohranjivanja.
- Digitalne medije za spremanje podataka (USB, memorijske stikove, itd.)
 - koji pružaju sigurnosno šifriranje informacija koje morate imati kod sebe u području operacije.
- Digitalnu i video kameru - visoko kvalitetnu kompakt i video kameru koja se sada može dobiti i koja je izuzetno korisna za snimanje slika, posebno lokacija na kojima su se desila kršenja ljudskih prava.
- Navigatore sistema za globalno pozicioniranje (i mape) koji su bitni za pronalaženje i snimanje lokacija koje su relevantne za istražne aktivnosti, i kompas u slučaju da sistem ne radi.
- Notes i olovku.

STRATEŠKE PROCJENE SIGURNOSTI

Kod planiranja operacija, istražitelji trebaju osigurati da se uradi strateška sigurnosna procjena. U protivnom bi mogli nesvjesno poduzeti akcije koje predstavljaju prijetnju po njihovu vlastitu sigurnost ili sigurnost ljudi sa kojima sarađuju. Osim toga, kompromitiranje informacija koje nose na operaciju može dovesti u opasnost živote ljudi ili imati negativan učinak po cijelu istragu.

Postoji čitav niz pitanja koja se mogu uključiti u stratešku procjenu prijetnje, ovisno o konkretnom okruženju u kojem će se operacija odvijati.

SIGURNOSNA KULTURA

Potrebno je usvojiti *kulturu ili paradigmu sigurnosne svijesti*. Paradigma sigurnosne svijesti se zasniva na sljedećim elementima:

- Sigurnosna odgovornost
- Procjena sigurnosne prijetnje i rizika
- Mjere za suzbijanje rizika
- Ublažavanje rizika
- Sigurnosne provjere
- Kontrola pridržavanja.

ODGOVORNOST ZA SIGURNOST

Glavni ured – u većini istraga, vaš zvanični glavni ured je odgovoran za obezbjeđivanje sigurnosti i bezbjednosti prije i tokom istrage i, gdje je potrebno, izradu planova za hitne evakuacije, kao i za druge sigurnosne resurse. To može uključivati prethodno osmatranje u području operacije, kako bi se utvrdile lokalne opasnosti i pripremiло za njih, obavijestili i obučili timovi i osigurala nabavka sigurnosne opreme.

Pojedinac je odgovoran za vlastito psihološko i fizičko stanje; svijest o sigurnosnim procedurama i kako koristiti različite oblike sigurnosne opreme.

SIGURNOSNA PROCJENA PRIJETNJE I RIZIKA

Sigurnosna procjena rizika je bitan temelj *sigurnosne paradigme*. Ona uključuje izradu procjene identificiranih prijetnji za operativno osoblje, svjedoke i proizvod istrage. Ona, također, uključuje procjenu rizika, vjerovatnoće da će se utvrđena prijetnja ostvariti, kao i ugroženosti – procjenu opasnih mjesta za osoblje. Sigurnosne procjene su već prethodno razmatrane. Na taktičkom nivou, može postojati više mjesta na kojima se osoblje ili informacije koje su prikupili mogu kompromitirati, čime se osoblje, svjedoci i kompletna istraga dovode u opasnost. U nastavku slijede neka od glavnih potencijalno opasnih mjesta:

- Aerodromi – predstavljaju značajnu prijetnju po sigurnost vaših informacija, pošto morate proći cijeli niz sigurnosnih procedura prije nego što uđete u avion. Na mnogim mjestima u toku tih procedura moguć je pristup informacijama koje nosite. Materijal upakovan u prtljag koji ste predali također može biti nesiguran.
- Hotelske sobe – nikada se nisu smatrale sigurnim mjestom za ostavljanje osjetljivih informacija.
- Kontrolni punktovi – bez obzira na vaš mandat i navedena prava, kada prolazite kroz kontrolne punktove, osoba koja kontrolira kontrolni punkt, posebno ako je naoružana, u mogućnosti je da kompromitira informacije koje prenosite.
- Telefoni, telekomunikacije i oprema za elektronsko pohranjivanje i preuzimanje informacija – stara izreka kaže da u telefonskom razgovoru uvijek učestvuje troje (ili u radio komunikaciji), onaj koji poziva, onaj koji prima poziv i osoba koja prisluškuje. Telefoni nisu sigurni i ne trebaju se koristiti za prenošenje osjetljivih informacija.
- Elektronski uređaji – danas ima sve više povreda sigurnosti u području operacije uzrokovanih gubitkom, krađom ili kompromitiranjem elektronskih uređaja. Uređaji kao što su laptopi, mobiteli i USB-ovi uvijek se moraju smatrati nesigurnim i potrebno je koristiti papirne kopije i druga sredstva kako bi se zaštitile osjetljive informacije. Također, vlasnici/korisnici ovih uređaja moraju biti svjesni da, kada ih koriste u nekim okolnostima, mogu kompromitirati vlastitu sigurnost kao i sigurnost ostalih.
- Sastanci na terenu – kada se različite grupe koje djeluju u određenom okruženju

sastaju, često zanemare sigurnosna pitanja u vezi sa svojim aktivnostima. Prva pomisao je da porazgovarate sa kolegama o tome šta radite i rezultatima svojih aktivnosti. Te razgovore često mogu čuti drugi koji se nalaze u blizini i uobičajena praksa je da obavještajne službe postavljaju operativce na poznatim mjestima sastajanja, kao što su kafane ili kafeterije na aerodromima kako bi mogli prisluškivati takve razgovore.

- Prevodioci (posebno lokalno angažirani) mogu biti meta osoba ili organizacija koje traže informacije o operaciji.

MJERE ZA SUZBIJANJE RIZIKA

Ovo podrazumijeva određivanje mjera koje možete poduzeti kako biste umanjili rizike koji su identificirani u procjeni prijetnje i rizika, na primjer, kako možete čuvati prikupljene informacije i kako ih možete prebaciti; kako ćete svoj kontakt sa svjedokom učiniti sigurnim i povjerljivim; kako ćete osigurati bezbjednost operativnog osoblja prilikom pregleda mjesta navodnih zločina?

UBLAŽAVANJE RIZIKA

Nije moguće predvidjeti sve prijetnje i rizike, stoga trebate razmotriti koje postupke poduzeti kako biste štetu ili kompromitiranje sveli na minimum, u slučaju predvidivog ili nepredvidivog događaja. Primjer takvih postupaka je dnevno prenošenje dobivenih informacija na siguran način uglavni ured, a potpomo uništavanje svih bilješki ili kopija koje se nalaze u neprijateljskom okruženju operacije.

Razmislite o ovome!

Ukoliko se sigurnosna pitanja riješe PRIJE istrage, mnoge opasnosti na koje se može naići u postkonfliktnom okruženju biće otklonjene.

PRIMJER PLANA OPERACIJE

PLAN OPERACIJE - NAZIV OPERACIJE

1. SITUACIJA

Uključite potrebne informaciju da biste dali osnovni sažetak operacije koja se pokreće. Ukoliko je potrebno mogu se navesti i pitanja koja se tiču politika.

2. MISIJA

Predloženi datumi i lokacija operacije i jasna koncizna izjava o zadatku ili zadacima koje treba izvršiti.

3. IZVRŠENJE

Pitanja pod ovim naslovom objašnjavaju kako namjeravate izvršiti operaciju kako biste postigli cilj operacije.

3.1 Opći prikaz

Daje koncept operacije. Ovo je širi prikaz toga kako namjeravate izvršiti operaciju. Ukoliko se namjerava raditi u fazama, trebate navesti kako će one biti provedene i koliko osoblja će biti korišteno u svakoj od faza operacije.

3.2 Grupni zadaci

Ovdje je potrebno navesti sve osobe čije je prisustvo potrebno za izvršenje operacije kao i njihove uloge. Može se koristiti sljedeći utvrđeni redosljed:

- Ime grupe, vođa tima i sastav tima.
- Zadaci.
- Lokalitet i/ili područje odgovornosti.

3.3 Instrukcije o koordinaciji

Ovaj pododjeljak sadrži sve detalje koji su potrebni za koordinaciju operacije, kao što su rute, vremenski okvir i procedure.

4. ADMINISTRACIJA I LOGISTIKA

Pitanja pod ovim naslovom trebaju uključivati sve što je potrebno za podršku i provođenje operacije nakon pokretanja. Ova pitanja se moraju navesti u jasno definiranim pod-odlomcima.

4.1 Mandat

4.2 Transport

- Letovi
- Raspodjela vozila, uključujući aranžmane za transport.
- Pravni zahtjevi za vožnju, npr. UN, međunarodna ili lokalna vozačka dozvola.
- Da li je potrebno unajmiti vozača?

4.3 Oprema

Pripremite inventar opreme koja će vam biti potrebna i navedite ko je odgovoran da to organizira, npr. mape, laptopi, kasetofoni, komplet za pretres, fotoaparati, satelitski telefoni, radio aparati, mobilni telefoni, oprema za GPS navigaciju, vreće za spavanje, prva pomoć...

4.4 Finansijski aranžmani

- Kakva plaćanja ćete morati vršiti tokom operacije?
- Vozači
- Lokalni prevodioci
- Unajmljivanje vozila
- Koji je prihvatljiv način plaćanja?
- Da li se primaju kreditne kartice?
- Da li postoje međunarodne bankarske usluge?

4.5 Smještaj

- Šta je na raspolaganju? Mora li se unaprijed rezervirati?
- Gdje ćete voditi intervju?
- Da li morate obezbijediti smještaj za svjedoke?

4.6 Lokalni zahtjevi

- Ima li nekih posebnih običaja, vjerskih praznika ili drugih događaja koji će utjecati na vašu operaciju, npr. Ramazan, Vidovdan?
- Ima li stvari kao što su rezervni toner za printere, toaletne potrepštine i druge lične stvari koje se mogu kupiti?
- Raspoloživost prehrambenih proizvoda, vode...?

4.7 Ostala logistika

- Raspoređivanje logističkog osoblja prije operacije

5. KOMUNIKACIJE I KOMANDA

Pod ovim naslovom su navedeni svi kontrolni aranžmani za operaciju. Lista treba uključivati sljedeće:

- Vođa tima.
- Terenski kontrolor.
- Lokacija tima/timova.
- Kontakt brojevi telefona/faksa.
- Opći komunikacijski aranžmani.
- Sigurnosni kontakt detalji.

6. SIGURNOST

Potrebno je minimalno definirati sljedeće:

- Procjena prijetnje – za osoblje operacije, svjedoke i proizvod istrage.
- Mjere koje se poduzimaju da bi se odgovorilo na procjenu prijetnje.
- Sigurnosna informacija – kako ćete čuvati ono što prikupite?
- Kako ćete to transportovati?
- Da li ste dobili sigurnosnu provjeru?
- Raspoređivanje sigurnosnog osoblja prije operacije.
- Posebne sigurnosne mjere koje su potrebne za osoblje visokog nivoa

Ovdje ukucajte svoje ime

Kliknite na strelicu
da odaberete datum.

Ime

Potpis

Datum

VIII POGLAVLJE - PRIKUPLJANJE MATERIJALNIH DOKAZA

Principi prikupljanja materijalnih dokaza u krivičnim istragama neznatno se razlikuju od u različitim pravosudnim sistemima, međutim, prakse i procedure koje se primjenjuju razlikuju se u velikoj mjeri. Osim toga, u domaćem pravosudnom sistemu će se mali broj osoba susresti sa mjestom zločina takvih razmjera kao što je to slučaj prilikom istraga ratnih zločina. Isto tako, malo je vjerovatno da će biti suočeni sa strogim ograničenjima resursa i opasnim okruženjem kakvi se susreću u ovakvim istragama.

Ovo poglavlje se fokusira na dvije oblasti. Prva će pružiti smjernice koje istražitelji trebaju slijediti prilikom pretresa i izuzimanja dokaza.

Druga oblast pruža upute za donošenje odluka prilikom suočavanja sa mjestom zločina širokih razmjera i minimalnim resursima.

Član 15. Zakona o krivičnom postupku BiH predviđa opće principe za ocjenu dokaza prikupljenih u krivičnim postupcima, koji se odnosi i na način prikupljanja dokaza i njihovu prihvatljivost na sudu. Ocjena dokaza u domaćim postupcima se vrši na osnovu slobodne ocjene dokaza, što je osnovni princip koji uključuje primjenu pravila logike. Kod razmatranja da li je neka činjenica dokazana ili ne, sudovi u BiH su obavezni da pažljivo procijene svaki dokaz pojedinačno i uzet zajedno sa svim drugim dokazima, i da dođu do zaključka o tome da li on dokazuje relevantne činjenice u predmetu i o prihvatanju tog dokaza koji je iznesen pred sudom.⁵⁷⁰

Član 15. Zakona o krivičnom postupku BiH

(Član 15. ZKP RS i ZKP BDBiH, član 16. ZKP FBiH)

Slobodna ocjena dokaza

Pravo suda, Tužioca i drugih organa koji učestvuju u krivičnom postupku da ocjenjuju postojanje ili nepostojanje činjenice nije vezano ni ograničeno posebnim formalnim dokaznim pravilima.

⁵⁷⁰ Komentar na Zakon o krivičnom postupku BiH, str. 76.

U vezi sa prihvatljivošću dokaza u predmetima ratnih zločina, Zakon o ustupanju predmeta od strane MKSJ Tužilaštvu BiH i korištenju dokaza pribavljenih od MKSJ u postupcima pred sudovima u BiH (Zakon o ustupanju predmeta) uređuje prihvatljivost dokaza sa MKSJ⁵⁷¹ Zakon o ustupanju predmeta u članu 3. iznosi opće pravilo koje se tiče prihvatljivosti dokaza.

Član 3. BiH Zakona o ustupanju predmeta

Opći princip

- (1) Dokazi prikupljeni u skladu sa Statutom MKSJ i Pravilima postupka i dokazivanja MKSJ mogu se koristiti u postupcima pred sudovima u BiH.
- (2) Sudovi neće zasnivati osuđujuću presudu protiv neke osobe samo ili u odlučnoj mjeri na prethodnim iskazima svjedoka koji nisu dali usmeni iskaz na glavnom pretresu.

Sljedeće vrste dokaza koje je prikupio MKSJ mogu biti prihvatljive na sudovima u BiH:

- i. Činjenice utvrđene pravosnažnim odlukama MKSJ;⁵⁷²
- ii. Iskazi koje su svjedoci dali pred MKSJ;⁵⁷³
- iii. Iskazi vještaka dati pred MKSJ;⁵⁷⁴
- iv. Iskazi dati službenicima MKSJ;⁵⁷⁵ i
- v. Pravilo koje uređuje utvrđivanje autentičnosti i/ili ovjere elektronskih kopija dokumenata i forenzičkih dokaza koje je prikupio MKSJ i njihovo korištenje u postupcima pred sudovima u BiH.⁵⁷⁶

Osim toga, ovisno o statusu predmeta, može se primjenjivati i nacionalna jurisdikcija. Ove smjernice su pripremljene uz pozivanje na Statut MKS. Međutim, istražitelji bi se prije početka istrage trebali upoznati sa zakonima i posebnim pravilima o postupku i dokazima koji se odnose na istragu.

UVOD

Osim dokaza iz iskaza dobivenih od svjedoka, materijalni/fizički dokazi predstavljaju osnovu svake istinski uspješne istrage. Materijalni dokazi prikupljeni na mjestu zločina, općim prostorima, od žrtava i osumnjičenih, i njihova odjeća ili oprema, mogu potkrijepiti priču svjedoka ili žrtve, i pojasniti šta se zapravo desilo.

Ima jednako mnogo vrsta materijalnih dokaza, kao i načina za njihovo prikupljanje. Kad god je to moguće, treba koristiti odgovarajuće stručnjake. Napredak nauke i

⁵⁷¹ Zakon o ustupanju predmeta od strane MKSJ Tužilaštvu BiH i korištenju dokaza pribavljenih od MKSJ u postupcima pred sudovima u BiH, Službeni list BiH, 61/04, 46/06, 53/06, 76/06.

⁵⁷² Art. 4 of the BiH Law on Transfer of Cases.

⁵⁷³ Art. 5 of the BiH Law on Transfer of Cases.

⁵⁷⁴ Art. 6 of the BiH Law on Transfer of Cases.

⁵⁷⁵ Art. 7 of the BiH Law on Transfer of Cases.

⁵⁷⁶ Art. 8 of the BiH Law on Transfer of Cases.

tehnologije pruža nove mogućnosti istražiteljima. Krv i druge tjelesne tekućine prikupljene prije nekoliko godina nisu mogle biti korištene da bi se povezao počinitelj sa zločinom ili žrtvom. Danas, korištenje tehnologije DNK predstavlja gotovo rutinski pristup u istragama na mjestu zločina. U stvari, sve što se može prikupiti, izmjeriti ili pregledati može se pokazati kao vrijedan dokaz.

Glavne stvari koje treba uzeti u obzir prilikom prikupljanja i rukovanja dokazima su:

- i. Zaštita dokaza koji se prikupljaju;
- ii. Snimanje dokaza prije pomjeranja od strane istražnog tima;
- iii. Dokumentiranje procesa prikupljanja, uključujući pojedinačnu identifikaciju svih prikupljenih predmeta;
- iv. Pravljenje i osiguravanje kvalitetne dokumentacije o rukovanju, prenosu i pohranjivanju predmeta koji su prikupljeni, poznato i pod nazivom „lanac čuvanja dokaza“ ili kontinuitet.

LANAC ČUVANJA DOKAZA

Da bi neki materijalni dokaz bio prihvaćen na tribunalu ili sudu i da bi mu se dala najviša vrijednost odnosno težina na tom sudu, od suštinske je važnosti postojanje neprekinutog lanca čuvanja. Da bi sud prihvatio neki predmet morate biti u poziciji da dokažete da je taj predmet zaista onaj koji je izuzet od određene osobe ili sa određenog mjesta. Taj dokaz se obezbjeđuje pisanim ili usmenim svjedočenjem, kojim se taj predmet identificira kao predmet koji je izuzet od neke osobe ili sa nekog mjesta, i putem dokaza kojim se prati čuvanje tog predmeta od trenutka kada je izuzet do trenutka kada je uključen u dokazni materijal. Ovaj posljednji dokaz je potreban kako bi se izbjegle bilo kakve tvrdnje o zamjeni ili manipuliranju dokazima. Također se mora pokazati da je predmet bio ispravno obezbijeden i pohranjen kako bi se spriječila slučajna ili namjerna manipulacija ili kontaminacija.

Lanac čuvanja u suštini jeste jedan dokument ili spis o prikupljanju i rukovanju predmetom od početka do datog trenutka. On se obično sastoji od tabele potpisa, od primaoca do primaoca, popraćenih svrhom predavanja, datumom/vremenom i potpisima svih uključenih strana. Ovaj dokument ili formular lanca čuvanja može biti priložen uz sami predmet, ali mora odražavati svaku promjenu u čuvanju ili kontroli tog predmeta. Međutim, treba naglasiti da dokument lanca čuvanja nije najvažniji u tom lancu – to je jednostavno evidencija o statusu dokaza. Dokaz je taj koga treba imati pod kontrolom i štiti.

Primjeri formulara lanca čuvanja:

REGISTAR KRETANJA DOKAZA (ili REGISTAR LANCA ČUVANJA)

PREDMET #	DATUM/ VRIJEME	PREDAO (ime/potpis)	PRIMIO (ime/potpis)	RAZLOZI PREDAJE

OSNOVNE KOMPONENTE PRIKUPLJANJA I ČUVANJA DOKAZA

U nastavku slijede osnovni principi koji se tiču prikupljanja i čuvanja dokaza:

- v. Zaštita dokaza. Ovo znači upravo to. To jednostavno može biti osiguravanje nekog područja tako da mjesto zločina ne bude poremećeno, ili pokrivanje otisaka stopala i automobilskih točkova kako bi se zaštitili od kiše;
- vi. Ako je moguće, dokaze treba fotografirati ili snimiti na video prije početka prikupljanja. Također treba zabilježiti lokaciju i položaj dokaza pomoću dijagrama i bilješki;
- vii. Dokazi se trebaju prikupiti na formaliziran i sistematski način. Način prikupljanja može se razlikovati ovisno o agencije ili vrsti dokaza, ali uvijek je ključna dosljednost. Treba zatražiti savjet od relevantnih stručnjaka u pogledu načina prikupljanja ili omogućiti direktnu pomoć relevantnog stručnjaka. Neke vrste dokaza, kao što su barut ili tjelesne tekućine, moraju se prikupljati na određen način ili u određene vrste posuda, kako ne bi došlo do kontaminacije i/ili degradacije, radi tačnog testiranja i identifikacije;
- viii. Istovremeno sa procesom prikupljanja, treba evidentirati i identificirati svaki pojedinačni predmet. To može biti u obliku dnevnika, a evidencije moraju sadržavati detaljne bilješke, uključujući: gdje, kada i ko je prikupio određeni dokaz. Te bilješke trebaju pratiti svaki pojedinačni predmet prilikom transporta, pohranjivanja i obrade. To je dio evidencije „lanca čuvanja“, koji omogućava pouzdano iznošenje tog predmeta na sudu;
- ix. Prikupljanje i rukovanje dokazima treba biti snimljeno i fotoaparatom i video kamerom. To je najlakše uraditi pomoću digitalne kamere. Treba praviti i bilješke radi dokumentacije procesa. Ukoliko kamera nije na raspolaganju, te bilješke postaju još važnije;
- x. Predmeti trebaju biti pojedinačno upakirani sa jedinstvenom oznakom (broj ili slovo, ili kombinacija to dvoje) i bezbijedno zapečaćeni. Treba nastojati da se dokazi zaštite od kontaminacije korištenjem čistih, neupotrebljivanih posuda za pohranjivanje;
- xi. Prikupljeni predmeti se trebaju pohranjivati u sigurnim uvjetima, kako u pogledu kontinuiteta, tako i fizičke sigurnosti. Nema koristi prikupljati dokaze sa mjesta zločina koji kasnije mogu biti ukradeni, falsificirani ili izloženi propadanju uslijed fizičkog okruženja. Ovo je posebno važno kada se radi sa modernim vrstama dokaza kao što su uzorci ljudskih tkiva ili tekućina;
- xii. Također se može pripremiti i detaljan izvještaj u kome se daje rezime prikupljanja, pregleda i pohranjivanja dokaznih predmeta. To često može biti u formi izjave policajca ili svjedoka pred sudom koja se odnosi na relevantne video snimke, fotografije, dnevnike i dokumente sačinjene tokom procesa prikupljanja.

PRIKUPLJANJE DOKAZA

Kod prikupljanja dokaza:

- i. Potrebno je odrediti jednu osobu koja će biti «upravitelj» za predmete koji se prikupe kao dokazi, a koja se često naziva „upravitelj imovine“. To onda postaje osoba odgovorna za primanje, označavanje, evidenciju i čuvanje svih prikupljenih predmeta;
- ii. Prije početka procesa prikupljanja, dobro je proći i pregledati cijelo mjesto zločina (držite ruke u džepovima – na taj način vam se neće desiti da nesvjesno pomjerite neki vitalni dokaz). Napravite bilješku tlocrta i očiglednih dokaza kako biste mogli sačiniti plan obrade mjesta zločina. To će vam pomoći da utvrdite prioritete kod prikupljanja dokaza – ovo je posebno važno u onim područjima gdje postoji prijetnja po sigurnost lokacije ili je vrijeme rada ograničeno zbog sigurnosnih razloga;
- iii. Pripremite detaljnu skicu uključujući oznaku sjevera, povezane zgrade, lokacije, ceste itd., koristeći koordinatnu mrežu ili neki drugi sistem obilježavanja. Ovo će vam omogućiti da jasno označite lokacije prikupljenih predmeta na skici, kao i na etiketama ili vrećicama za pojedinačne predmete. Kao i ostali dokumenti u vezi sa mjestom zločina, i ova skica treba biti potpisana, sa navedenim datumom i imenima autora;
- iv. Pripremite detaljne bilješke o lokaciji i procesu prikupljanja. Te bilješke trebaju uključiti reference na dnevnik o prikupljanju dokaza (formulari lanca čuvanja), dnevnik fotografija i dokaza, i što je najvažnije, imena osoba koje ulaze i izlaze sa mjesta zločina;
- v. Nemojte uključivati mišljenja ili pretpostavke u bilješke i snimke. Pregled mjesta zločina i predmeta se najbolje obavlja bez ikakvih predrasuda. Pustite neka mjesto zločina i dokazi ispričaju svoju priču.

BILJEŠKE KOJE VODI ISTRAŽITELJ

Pouzdan zapis o tome što se desilo na mjestu zločina, odnosno području prikupljanja dokaza, od suštinske je važnosti i treba ga sačiniti istražitelj u toku rada. Praviće se i druge evidencije, kao što su dnevnik o prikupljanju dokaza i fotografija, ali bilješke istražitelja predstavljaju sveukupnu i kompletnu evidenciju cijele operacije. Te bilješke će predstavljati osnovu dokaza koje će pred sudom iznositi istražitelj (u ulozi svjedoka), zato moraju biti tačne, detaljne i prije svega profesionalne. Format tih bilješki se može razlikovati, ali slijedeće stvari treba imati u vidu kao ključne stavke:

- i. Bilješke treba praviti u trenutku pojave predmeta ili neposredno nakon toga, jer što je veći razmak između pronalaženja i evidentiranja, bilješka će se smatrati manje pouzdanom. Prihvatljivo odlaganje može biti nekoliko sati, a ne nekoliko dana;
- ii. Bilješke treba unositi u uvezanu i numeriranu svesku, notes ili slično, tako da se osigura da se stranice ne mogu trgati i ponovno ispisivati. Ovo pomaže utvrđivanju autentičnosti bilješki;

- iii. Ukoliko se bilješke prave elektronski, npr., na laptopu ili ličnom digitalnom uređaju, treba što je moguće prije napraviti štampanu kopiju, uz potpis autora i svjedoka. Ovim se štiti dokument od mogućih tvrdnji da su bilješke mijenjane naknadno;
- iv. Kod bilješki će se praviti i greške; ukoliko se to desi, povucite jednu liniju preko greške i unesite tačan tekst. Ovim se osigurava potpuna transparentnost bilješke;
- v. Osoba koja pravi bilješke treba parafirati sve ispravke ili dopune u bilješkama;
- vi. Na početku bilješke treba navesti datum i vrijeme i, ako je moguće, odgovarajuće vrijeme treba evidentirati kroz sve bilješke (ovim se postiže provjerljivi redosljed evidencija). Treba uključiti i opis zadatka, lokacije i osobe koje su učestvovalе;
- vii. Bilješke trebaju biti jasno napisane, a za korištene skraćenice treba dati jednostavno objašnjenje;
- viii. Bilješke treba nakon posljednjeg unosa potpisati onaj koji ih je sačinio, navodeći puno ime, funkciju, datum i vrijeme. Bilješke također mogu potpisati ili odobriti odgovarajući članovi timova. Mogu se potpisati ili jednostavno parafirati i sve ostale stranice;
- ix. U bilješkama ne treba ostavljati veće prazne prostore;
- x. Zaštitite i osigurajte bilješke.

Ove bilješke zapravo postaju dokaz i zato moraju biti zaštićene. Ako kasnije dođe do davanja iskaza na osnovu tih bilješki, onda one mogu biti potrebne da se provjeri sadržaj svjedokove izjave ili svjedočenja. Upamtite da je moguće da će ove bilješke biti predložene sudu i obrani.

Alternativa za pisane bilješke može biti video ili audio zapis istražitelja koji opisuje proces. Iako je ovo možda lakše, tu postoji niz problema, kao što su tehnički kvar ili poteškoće tokom pregledavanja i provjere prethodnih zapisa. Audio (ili video) snimci mogu pomoći da se uštedi vrijeme, i biti korisna dopuna pisanim bilješkama.

SKICA MJESTA ZLOČINA

Treba napraviti i skicu mjesta zločina; nivo detalja u toj skici ovisi o vremenu, resursima i veličini područja. Skica treba biti sačinjena kao snimak iz zraka. Na primjer, ukoliko je neka kuća mjesto zločina, skica treba da bude tlocrt te kuće. Crtež treba uključivati razmjeru, dimenzije, karakteristike i detalje o tome kako su različita područja identificirana, označena i opisana. Ove oznake i opisi trebaju se nalaziti i na etiketama samih dokaznih predmeta, kao i u bilješkama o pretresu/izuzimanju i dnevnicima video/fotografskih snimaka. I ova skica se treba tretirati kao dokaz, autor je treba potpisati i datirati, jer ona može postati osnova za pisanu ili usmenu izjavu pred sudom ili za detaljniji izvještaj.

VIDEO/FOTOGRAFSKO SNIMANJE MJESTA ZLOČINA/PRIKUPLANJA DOKAZA

Video kamera je idealno sredstvo za brzo prikupljanje velike količine informacija. Međutim i ona ima svojih ograničenja, i treba se više koristiti kao sredstvo za opći prikaz, uz snimanje fotografija u krupnom planu pomoću fotoaparata ili digitalne kamere. Video snimanje može biti korisno da se zabilježi metodologija koja je korištena prilikom prikupljanja dokaza i za se demonstriraju transparentnost i preciznost procedura prikupljanja dokaza.

Jedan od glavnih problema kod video snimaka jeste distorzija dimenzija u odnosu na okruženje, kao i veza između dijelova mjesta zločina. Međutim, video snimak može pružiti prirodniju perspektivu okruženja i prikazati vezu između dijelova mjesta zločina. Video snimak može pomoći da se utvrdi šta je ustvari bilo na mjestu zločina, šta je poremećeno ili izmijenjeno tokom procesa pregleda/prikupljanja. On je i vrijedan izvor informacija o mjestu zločina i njegovom sadržaju, koji se može koristiti kako istraga bude napredovala. Ponekad će se dogoditi da nije prikupljen ili temeljito pregledan predmet koji će se kasnije pokazati ključnim za slučaj. Video snimak će zabilježili postojanje i lokaciju tog predmeta.

Kao i kod svih zadataka, priprema je od ključne važnosti, zato prije početka video snimanja provjerite da li su baterije napunjene i da li imate dovoljno rezervnih baterija koje bi vam mogle zatrebati, te osigurajte da imate dovoljno raspoložive memorije za vaše potrebe. Datum i vrijeme videa također trebaju biti podešeni i prikazani na ekranu. Time se osigurava stalno evidentiranje datuma i vremena prilikom snimanja.

U nekim okolnostima može biti dobro da se mjesto zločina snimi više puta sa i bez prikazivanja vremena i datuma. Neki moderni video uređaji imaju generator naslova kojim se može obilježiti početak trake. Često je zgodnije koristiti otkucanu ili ručno ispisanu karticu sa naslovom. Ta naslovna kartica treba minimalno uključivati datum, vrijeme i mjesto, kao i osobu koja snima i prikuplja dokaze.

Prilikom korištenja video kamere, upozorite ljude da počinjete sa snimanjem ili isključite audio. Korištenje audio zapisa omogućava onome ko snima da objašnjava detaljno šta se vidi, koji aspekti mjesta zločina su možda izmijenjeni ili da naglasi područja od posebnog interesa. Treba obratiti pažnju da se kamera pomjera polako, a korištenje zumiranja treba biti ograničeno. Taj film je snimak mjesta zločina i provedenih postupaka; on ne treba biti zabavan niti tehnički savršen.

FOTOGRAFIJA

Svaki istražitelj sa sobom treba nositi mali automatski fotoaparat (35 mm ili formata APS) kako bi snimao mjesta zločina i sa njima povezane dokaze u hitnim situacijama ili kada nema formalnih sistema snimanja.

Čak i kada je napravljen video snimak, treba napraviti i detaljne obične fotografije. Obične fotografije mogu obuhvatiti mnogo više detalja nego video snimci. To

omogućava pravljenje detaljnijih krupnih planova i direktno poređenje dokaza, kao što su otisci prstiju, tragovi krvi i slično. Korištenje fotoaparata također osigurava rezervni snimak mjesta zločina. Kada god je moguće treba koristiti profesionalnog fotografa za mjesto zločina, a kada to nije moguće onda treba primijeniti sistematski pristup i fotografirati kompletna mjesta zločina i panoramske slike, uz slike u krupnom planu. Koristite razmjeru ili linijar i odgovarajuće oznake (obično broj predmeta ili opis) kao i znak za sjevern, te druge oznake lokacije. Gdje je to moguće, koristite tronožac i blic. Često je dobro napraviti više fotografija istog predmeta/mjesta zločina koristeći različite položaje sa/bez označavanja. Upamtite da fotografije mogu predstavljati najbolji snimak mjesta zločina ili pregleda tog mjesta koji se može iznijeti na sudu.

POSTUPAJTE SA FOTOGRAFIJAMA I VIDEO SNIMCIMA KAO SA DOKAZIMA

Digitalne memorijske kartice trebaju se tretirati na sličan način kao i drugi prikupljeni dokazi. Prakse se razlikuju. U nekim državama se traži da se zadrži originalna memorijska kartica kao dokaz. Na drugim mjestima je prihvatljiva praksa da se skinu slike na neizbrisivi digitalni video disk (DVD) koji onda postaje primarni dokaz. Svaku memorijsku karticu ili DVD treba označiti i zapečatiti i početi unositi podatke o „lancu čuvanja“.

Memorijska kartica ili DVD postaje primarni dokaz, a njihove kopije, sekundarni dokaz. Stoga je potrebno osigurati zaštitu memorijske kartice ili DVD-a. Također je važno imati na umu posljedice kontrola na aerodromima i drugih sigurnosnih sistema kada je riječ o ovoj vrsti dokaza.

- Treba napraviti i dnevnik fotografija ili slične bilješke, koje se sastoje od datuma, vremena i mjesta, kao i broja svake fotografije i opisa područja ili predmeta koji su fotografirani. Dnevnik može uključivati i odgovarajuće komentare, koji će omogućiti da se fotografije kasnije protumače na logičan način. I ovaj dnevnik postaje dokaz, te se treba tretirati na odgovarajući način. Postoje kompjuterski programi koji mogu sačiniti fotodnevnik od vaše serije skinutih fotografija. Npr., <http://landscapeimage.com/thumbhtml>

No	Filename	Size	Make	Model	Date Orig	Time Orig	Date Mod	Time Mod	Width	Height	Exposure	Focal Length	Aperture	ISO	EXIF Version	Comment
1	IMG_1260.JPG	4586K	Canon	Canon EOS 600D	18/07/2012	16:13	18/07/2012	16:13	5184	3456	1/500s	250.0mm	f8.0	100	x30,	
5	IMG_1264.JPG	5957K	Canon	Canon EOS 600D	18/07/2012	16:14	18/07/2012	16:14	5184	3456	1/2000s	250.0mm	f5.6	250	x30,	
6	IMG_1267.JPG	5134K	Canon	Canon EOS 600D	18/07/2012	16:15	18/07/2012	16:15	5184	3456	1/500s	250.0mm	f7.1	100	x30,	
9	IMG_1273.JPG	4731K	Canon	Canon EOS 600D	19/07/2012	15:38	19/07/2012	15:38	5184	3456	1/125s	55.0mm	f16.0	100	x30,	
10	IMG_1274.JPG	4759K	Canon	Canon EOS 600D	19/07/2012	15:38	19/07/2012	15:38	5184	3456	1/125s	55.0mm	f22.0	100	x30,	
19	IMG_1286.JPG	4687K	Canon	Canon EOS 600D	19/07/2012	15:42	19/07/2012	15:42	5184	3456	1/500s	250.0mm	f8.0	100	x30,	
28	IMG_1295.JPG	3542K	Canon	Canon EOS 600D	19/07/2012	15:58	19/07/2012	15:58	5184	3456	1/200s	250.0mm	f18.0	400	x30,	
31	IMG_1298.JPG	4951K	Canon	Canon EOS 600D	19/07/2012	15:59	19/07/2012	15:59	5184	3456	1/80s	55.0mm	f4.0	125	x30,	
32	IMG_1299.JPG	4391K	Canon	Canon EOS 600D	19/07/2012	15:59	19/07/2012	15:59	5184	3456	1/2500s	55.0mm	f4.5	100	x30,	
81	IMG_1348.JPG	4775K	Canon	Canon EOS 600D	21/07/2012	15:52	21/07/2012	15:52	5184	3456	1/200s	55.0mm	f11.0	400	x30,	
82	IMG_1349.JPG	7161K	Canon	Canon EOS 600D	21/07/2012	15:52	21/07/2012	15:52	5184	3456	1/200s	18.0mm	f8.0	100	x30,	
92	IMG_1359.JPG	8497K	Canon	Canon EOS 600D	22/07/2012	7:10	22/07/2012	7:10	5184	3456	1/200s	18.0mm	f20.0	400	x30,	
126	IMG_1393.JPG	10818K	Canon	Canon EOS 600D	22/07/2012	7:22	23/07/2012	8:26	3456	5184	1/250s	23.0mm	f10.0	100	x30,	
127	IMG_1394.JPG	10516K	Canon	Canon EOS 600D	22/07/2012	7:22	22/07/2012	7:22	5184	3456	1/250s	18.0mm	f10.0	100	x30,	
149	IMG_1416.JPG	8535K	Canon	Canon EOS 600D	22/07/2012	7:33	22/07/2012	7:33	5184	3456	1/250s	18.0mm	f10.0	100	x30,	
150	IMG_1417.JPG	8308K	Canon	Canon EOS 600D	22/07/2012	7:33	22/07/2012	7:33	5184	3456	1/250s	18.0mm	f10.0	100	x30,	
151	IMG_1418.JPG	4172K	Canon	Canon EOS 600D	23/07/2012	5:56	23/07/2012	5:56	5184	3456	1/60s	18.0mm	f5.0	100	x30,	
152	IMG_1419.JPG	4859K	Canon	Canon EOS 600D	23/07/2012	5:56	23/07/2012	5:56	5184	3456	1/40s	18.0mm	f4.0	100	x30,	
153	IMG_1420.JPG	4775K	Canon	Canon EOS 600D	23/07/2012	5:57	23/07/2012	8:26	3456	5184	1/60s	18.0mm	f5.0	100	x30,	
154	IMG_1421.JPG	4859K	Canon	Canon EOS 600D	23/07/2012	5:57	23/07/2012	8:26	3456	5184	1/60s	18.0mm	f5.0	100	x30,	

Označene su slike koje su mijenjane.

VELIKA MJESTA ZLOČINA I MINIMALNI RESURSI

Jedan od problema sa kojima se istražitelji ratnih zločina mogu sočiti jesu razmjere zločina i mjesta zločina. Najvjerojatnije je da će raspoloživi resursi biti nedovoljni kako bi se obavio zadatak na sistematičan način kao što je to gore opisano. Ipak, pridržavanje ovih principa će biti od koristi kako bi se osiguralo da se obezbijede najbolji mogući dokazi onima koji će kasnije ispitivati činjenice.

Najgori mogući scenarij je kada razmjere zadatka dovedu istražitelja u situaciju da zanemari principe sistematskog prikupljanja dokaza. U nastavku su date neke smjernice koje će pomoći da se odrede prioriteti i rasporede sredstva u ovakvim situacijama.

RUKOVANJE INFORMACIJAMA

Kada ima puno zahtjeva, a malo resursa, od vitalnog je značaja da se prikupe najbolje moguće informacije, kako bi se moglo odlučiti o raspoređivanju istražitelja ili stručnjaka za mjesto zločina. Preporučuju se slijedeći koraci:

- i. Utvrditi komandno mjesto za prikupljanje informacija i praćenje osoblja.
 - o Ovo je možda najvažniji korak, jer nećete biti u mogućnosti da sami prikupite i evidentirate sve raspoložive informacije. Bit će tu mnogo ljudi, svjedoka, organizacija i službenih lica koji će vam željeti prenijeti informacije. Da bi se izbjeglo dupliciranje, ove informacije trebaju biti usmjeravane na jedno mjesto, vaše komandno mjesto. Tu se informacije mogu povezivati, porediti i određivati prioriteti za nastavak rada.
- ii. Uspostaviti sistem ili bazu podataka za evidentiranje i prikupljanje informacija.
 - o Na mjestima zločina koja obiluju informacijama, možete vrlo brzo biti zatrpani informacijama. Ovdje je od suštinskog značaja da se uspostavi detaljan sistem, po mogućnosti baza podataka u koju ćete skladištiti te informacije. Preporučuje se baza podataka, jer će vam ona omogućiti da upravljate podacima i u kasnijoj fazi kada parametri vaše istrage postanu jasniji. Ona će vam također pomoći u procesu procjene i olakšat će vam korištenje podataka.
- iii. Utvrdite protokole za prikupljanje informacija. Pojačajte kvalitet raspoloživih informacija iz svih izvora.
 - o Pripremite podsjetnik ili preliminarno određivanje kategorija informacija koje želite prikupiti kao i način na koji želite da budu evidentirane.
 - o Utvrdite opće uvjete za opis lokacija, grobnica, mjesta zločina i koordinata. Na primjer, insistirajte da sva prijavljena mjesta moraju biti popraćena fotografijom lokacije, skicom i GPS-om ili koordinatama mape. Ovo će vam također pomoći da izbjegnute dvostruko evidentiranje lokacija, a istražitelju će omogućiti da pronađe tu lokaciju sljedeći put.
 - o Na nekim mjestima se koriste različiti nazivi za gradove i sela,

ovisno o toga iz kog entiteta dolazi vaš svjedok. Kad god je moguće evidentirajte oba naziva.

- iv. Pratite izvještaje u medijima i povežite se sa novinarima.
 - o Naravno, sigurno je da će mediji biti prisutni. Iskustvo nam kaže da u većini slučajeva kada se istražuje navodno mjesto zločina, mediji čuju za vaše prisustvo i žele o tome izvještavati. Novinari će nastaviti izvještavati bez obzira na to da li vi saradujete s njima ili ne. Ako uspostavite dobar odnos s njima, možete dobiti brz pristup vitalnim informacijama i imati izvjesnu kontrolu nad načinom na koji oni prikupljaju informacije.

PROCJENA

Nakon što se prikupi mnogo različitih informacija, treba napraviti procjenu o tome koje će lokacije biti dodatno pregledane, i kako će biti tretirane. Ovo je često test za uspostavljanje ravnoteže između broja prijavljenih lokacija i količine resursa koji su vam na raspolaganju. Također, tu su i neki humanitarni razlozi koje ćete morati uzeti u obzir, npr. identifikacija ljudskih ostataka radi rodbine.

U slučaju istražitelja ratnih zločina, procjena će se fokusirati na elemente krivičnih djela koje će kasnije morati utvrditi kod procesuiranja. Od vitalnog je značaja napraviti ranu procjenu vjerovatnih kršenja koje treba procesuirati, kao i potrebe da se ona potkrijepe dokazima sa mjesta zločina.

Možda je najvažniji test da se upitate koji će dokazi nepovratno nestati, ukoliko se odmah ne prikupe. Primjeri uključuju tjelesne ostatke žrtava koji se nalaze na površini tla, fizičko-materijalne dokaze kao što su geleri ili čahure, i pokretne fizičke karakteristike mjesta koje su opisali svjedoci. Pošto će ove vrste dokaza vjerovatno nestati ukoliko se ne obrade, njih treba pregledati prvom mogućom prilikom. Za razliku od toga, masovna grobnica koja nije uznemiravana pružit će vitalne dokaze čak i ako se ekshumacija obavi znatno kasnije.

Kada to utvrdite, morate postaviti pitanje: „Ako dokazi nestanu, kakav će to efekat imati na predmet?“ Odgovor na ovo pitanje će vam pomoći da utvrdite prioritete u svojim nastojanjima pronalaženja dokaza.

MINIMALNI ZAHTJEVI U POGLEDU TRETMANA LOKACIJA

Osim pravljenja procjene i utvrđivanja prioriteta u pogledu lokacija koje će biti pregledane, trebate utvrditi i minimalne kriterije za bilježenje informacija koje se odnose na lokacije koje neće biti u cijelosti pregledane.

Ti minimalni kriteriji bi mogli uključivati:

- i. Obične fotografije;
- ii. Mjerenja mjesta zločina;

- iii. GPS koordinate ili koordinate mape;
- iv. Skicu;
- v. Podatke i kontakt informacije za sve svjedoke navodnog događaja.

Ove radnje, koje se mogu pokazati veoma korisnim, može obaviti osoblje koje je minimalno obučeno. Na primjer, fotografija žrtve snimljena na taj način, mada ne pruža isti kvalitet dokaza kao i kompletan forenzički pregled, ipak može biti dovoljna da potkrijepi svjedokovu izjavu o ubistvu.

INFORMIRATIVNI SASTANCI I POREĐENJE INFORMACIJA

Napredovanje i pravci istrage su dinamični. Mogu se brzo mijenjati, posebno u ranim fazama. Stoga je bitno provoditi dnevne informativne sastanke sa osobljem koje učestvuje u istrazi i porediti te informacije s materijalima iz drugih izvora.

ANEKS "A" NA VIII POGLAVLJE

POSTUPCI RUKOVANJA DOKAZIMA

VOĐENJE LANCA ČUVANJA

- Dokazi uvijek trebaju biti registrovani i dostupni.
- Ukoliko se neki predmet ne nalazi u sefu za dokaze organizacije ili u odobrenom sigurnosnom spremištu, taj predmet bi trebao biti u posjedu onoga ko ga je prikupio, ovlaštenog «upravitelja imovine» ili osobe koja je ovlaštena da čuva taj predmet svo vrijeme.
- U slučaju da je potrebno prikupiti velike količine dokaza na terenu, istražitelj ili ovlašteni službenik će biti imenovani da čuvaju dokaze dok ne budu prebačeni u nadležnu organizaciju.

PAKOVANJE

- Pažljivo rukujte svakom stavkom, kako biste zaštitili njeno prvobitno stanje.
- Gdje je potrebno, koristite zaštitnu opremu kao što su rukavice, maske i zaštita za oči prilikom rukovanja dokazima (na primjer, kod predmeta koji su ovlašteni biološkim tekućinama).
- Zapečatite i upakirajte predmete odvojeno kako bi se izbjegla uzajamna kontaminacija.
- Treba koristiti dodatni materijal za pakiranje ukoliko bi neki predmet mogao puknuti tokom transporta i/ili kontaminirati ostale dokaze.
- Ukoliko je potrebno obaviti pregled predmeta prije pakiranja, uradite to na čistom papiru. Uključite taj papir u pakiranje. Tekućine ili paste trebaju biti ostavljene u njihovim posudama, zapečaćene i obilježene.
- Čuvajte dokaze u originalnom pakiranju i zapečatite ih u novi materijal. Stavite etiketu na pakiranje.
- Umotajte u papir kada niste sigurni koju vrstu materijala za pakiranje treba koristiti.

OZNAČAVANJE

Uključite sljedeće informacije i na vanjskom pakiranju i u svim dnevnicima dokaza:

- Datum, vrijeme i ime onoga ko je prikupio dokaze;
- Ime i prezime osumnjičenog, ako je poznato;
- Opis predmeta;
- Lokacija i/ili osoba koja predaje predmet;
- Broj spisa predmeta, ako je poznat.

IZUZIMANJE DOKUMENATA

- Originalnim dokumentima rukujte u pamučnim rukavicama. Nemojte previjati, gužvati, cijepati ili označavati dokument.
- Ako je dokument oštećen (na primjer, spržen) transportirajte ga u originalnom kontejneru bez savijanja. Ukoliko to nije moguće, fragmente upakirajte odvojeno u pamučni materijal koji upija. Stavite sve dokumente u čvrsti kontejner kod transporta. Pakirajte sa dodatnim materijalom ili papirom, bez gnječnja, kako bi se spriječilo pomjeranje dokumenata.
- Stavite dokument ravno u papirnu kovertu. Napomena: ukoliko se koriste plastične kese ili košuljice, klimatski uvjeti mogu dovesti do pojave vlage unutar plastične kесе i uništiti ili oštetiti sadržaj. (Na primjer, prenošenje predmeta iz hladnog prostora u topli prostor može dovesti do kondenzacije unutar plastične kесе).
- Napravite po dvije fotokopije (jedna će biti vaša radna kopija) svakog dokumenta. Parafirajte i zabilježite datum i vrijeme na poledini svake radne kopije. Nemojte koristiti postupak automatskog ubacivanja u fotokopir jer on može uništiti utisnutu štampu. Stavite dokument direktno na staklo, a potom kopirajte.

AUDIO I VIDEO MEMORIJSKE KARTICE

- Na početku svakog audio ili video snimanja, istražitelj treba navesti imena onih koji su prisutni tokom snimanja (ako je to slučaj), datum, vrijeme i lokaciju snimanja.
- Prebacite snimak na digitalni disk koji se ne može ponovno koristiti (CD ili DVD) čim to bude moguće i napravite kopije koje ćete koristiti kao radne kopije.
- Ako je potrebno zapečatite i osigurajte originalni digitalni snimak radi kasnije produkcije kao dokaza.
- Nemojte reproducirati originalne snimke. Napravite i koristite radne kopije.

KOMPJUTERSKA OPREMA

- Nemojte dodirivati opremu prije nego što temeljito pregledate kompletnu instalaciju.
- Ukoliko je oprema uključena, pokušajte spasiti dokumente prije isključivanja. Kad god je moguće, konsultirajte se sa stručnjakom za kompjutere prije korištenja opreme koja je uključena.
- Ako kompjuter nije uključen, pažljivo izvucite kabl iz utičnice i označite dijelove i otvore za priključke.
- Pregledajte sobu/zgradu iz koje će kompjuter biti iznesen. Imajte na umu da na vratima mogu biti postavljeni magnetni uređaji. Ti magnetni uređaji mogu izbrisati banke podatka u kompjuteru.
- Izuzmite svu kompjutersku opremu (uključujući i tipkovnicu), diskove i priručnike za upotrebu. Izuzmite sav materijal bez obzira na to u kakvom stanju se nalazi (u nekim slučajevima je moguće obnoviti diskove).

- Razmislite da donesete i printere, ako je to potrebno. Organizirajte da krim-tehničar za kompjutere pregleda opremu.

ODJEĆA

- Razdvojite sve stavke i stavite na odvojene listove papira.
- Pregledajte površinu odjeće radi utvrđivanja dokazne vrijednosti, uključujući i mustru na đonovima cipela.
- Osigurajte da je odjeća suha prije pakiranja. Ako je odjeća mokra, ostavite je da se osuši.
- Ako je odjeća jako prljava stavite papire između slojeva.
- Izbjegavajte previjati odjeću na mjestima koja imaju dokaznu vrijednost (na primjer, preko krvave mrlje ili oštećenog dijela) kako biste spriječili osipanje mrlja.
- Umotajte, zapečatite i označite.
- Stavke treba držati odvojeno od odjeće drugih žrtava ili osumnjičenih, čak i nakon pakiranja.

BALISTIKA I TRAGOVI METALA

- Koristite rukavice ili materijal koji neće zagrebat metalne površine.
- Ukoliko su vlažni, posušite ih prije pakiranja.
- Nemojte pokušavati odstraniti strana tijela koja su se zalijepila za metalnu površinu. Prikupite sve materijale koji su otpali i stavite ih zajedno u papirnu kovertu.
- Upakirajte čahure municije i metke odvojeno, mekanim materijalom.
- Zaštitite od vlage i hemikalija koje bi mogli uzrokovati koroziju. Upakirajte u plastičnu ili papirnu vrećicu. Ukoliko postoji mogućnost da klimatski uvjeti uzrokuju vlagu unutar plastične kese, koristite papirnu kesu ili posudu.
- Stavite u zaštitni kontejner kako biste spriječili dalje oštećenje.

VATRENO ORUŽJE

- Osigurajte da je oružje bezbijedno (da nije napunjeno, itd.).
- Držite za četvrtasti/urezani dio kundaka. Koristite pamučne rukavice.
- Nemojte odstranjivati strane materijale sa ili iz oružja.
- Prikupite sve materijale koji su otpali sa oružja i stavite u papirnu kovertu.
- Osigurajte da oružje bude suho i očišćeno od vlage i hemikalija.
- Zabilježite identifikacijske podatke: marka, model, serijski broj (ovisno od oružja, on se može naći na cijevi, kundaku ili zatvaraču) i posebne karakteristike.
- Fiksirajte ga u čvrstom kontejneru kako biste spriječili pomicanje ili trenje uz površinu kontejnera.

FOTOGRAFISANJE ŽRTAVA ILI OSUMNJIČENIH

- Napravite fotografije cijele osobe sa srednje udaljenosti i u krupnom planu, u boji i crno-bijele.
- Fotografije u krupnom planu trebaju uključivati rane i sve neuobičajene biljege. Napravite fotografiju sa i bez razmjere. Uz razmjeru bi trebalo biti naznačeno vrijeme, datum i broj spisa predmeta.
- Evidentirajte fotografije tokom fotografitiranja. Uključite datum, vrijeme, i lokaciju, vrstu filma i podešavanja kamere u dnevnik fotografija. Dajte kratak opis svake sekvence.
- Po potrebi se može obaviti fotografitiranje drugih dokaznih predmeta. Treba slijediti iste procedure.

IX POGLAVLJE - FORENZIČKE ISTRAGE SMRTI I MASOVNE GROBNICE

Ovaj modul će se baviti istragom smrti sa forenzičkog stajališta. On će pružiti kratak prikaz pratećih disciplina forenzičke patologije, forenzičke antropologije i forenzičke arheologije. Ovdje su izložena pitanja koja se tiču masovnih grobnica, a od posebnog su značaja za istrage ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida. Cilj je da se čitaocu pruže osnovna znanja i spoznaje o poteškoćama na koje se nailazi i metodama koje se koriste u forenzičkim istragama smrti u oblasti ljudskih prava. Izraz „ljudski ostaci“, koji se koristi u nastavku odnosi se na mrtvo ljudsko tijelo, u cjelini ili djelomično, bez obzira na stanje, i bez razlike da li ostaci uključuju meso, da li su u fazi raspadanja ili u obliku skeleta.

UVOD

Forenzička dokumentacija o kršenju ljudskih prava pruža nepobitno dokumentiranje historijskih podataka i sprječava historijske reakcije kojima se kasnije tvrdi da se kršenja nikada nisu desila, da nisu bila tako ekstremna kao što se govorilo, ili da su bila samo primjerena reakcija na vanredno stanje u državi. Osim što obezbjeđuju dokaze koji su otporni na pokušaje historijskih revizionista, ovi naučnici su u stanju prikupiti narativne i materijalne dokaze koji se mogu iznijeti pred sudom i informacije koje pomažu u identifikaciji žrtava, tako da one mogu biti vraćene svojim porodicama. Konačni poticaj za ovakve istrage jeste da one potvrđuju ljudski dignitet žrtava i preživjelih, što je nada da će ovakve istrage poslužiti da se slične stvari ne ponove u budućnosti.

FORENZIČKA PATOLOGIJA

Ovaj odlomak daje neke od osnovnih definicija i koncepata koji se koriste u forenzičkoj patologiji. On će se koncentrirati na glavne ciljeve obdukcije (autopsija ili pregled skeleta). Ovdje se daje prikaz doprinosa forenzičkog patologa i onoga šta oni podrazumijevaju.

Forenzičke istrage smrti vrše različiti stručnjaci koji imaju specijalističku obuku širu od uobičajenih stručnjaka u toj oblasti. Na primjer, forenzički patolog nije samo patolog poput onih koji rutinski rade u bolnicama, on ima dodatnu obuku koja uključuje i traumu povezanu sa smrću, te pravne aspekte forenzičke medicine. Dvije najvažnije funkcije forenzičkog patologa su određivanje uzroka i načina smrti. (Di Maio i Di Maio 2000.) Uzrok smrti je povreda ili bolest koja rezultira smrću osobe. Način smrti je pravna definicija, odnosi se na to kako je došlo do smrti i obično spada u jednu od pet kategorija: prirodna, nesreća, samoubistvo, ubistvo, neutvrđeno. Najčešće se glavna stručna oblast patologa odnosi na tjelesne ostatke sa mesom.

Procjena vremena koje je proteklo nakon smrti je još jedna važna funkcija forenzičkog patologa. U slučaju krivične istrage, oni mogu potvrditi ili pobiti alibi. Vrijeme smrti može se koristiti za dokazivanje važećeg osiguranja. Nakon smrti, osim u posebnim klimatskim uvjetima kao što je smrzavanje, tijelo počinje da se raspada. Načini određivanja vremena smrti zasnivaju se na različitim aspektima procesa raspadanja. Nažalost, većina tih metoda su u nekoj mjeri nepouzdana i obično se daje određeni opseg, kao 4-8 sati, ili nekoliko sedmica, mjeseci ili godina. Kod svježih tijela, tri opservacije za procjenu vremena nakon smrti su već duže u upotrebi: *livor mortis*, *rigor mortis*, *algor mortis*. *Livor mortis* je kada srce prestane raditi i krv prestaje cirkulirati tijelom. Položaj krvi onda određuje gravitacija i krv se kreće prema krvnim sudovima u donjem dijelu („najnižim“ dijelovima tijela). *Rigor mortis* je ukočenost tijela nakon smrti i rezultat je ATP-a (adenozin trifosfat), hemikalije koja je odgovorna za mišićnu kontrakciju. *Rigor mortis* je vidljiv 2-4 sata nakon smrti, a u potpunosti se razvija za 6-12 sati. Ukočenost postaje najuočljivija u malim mišićnim masama, kao što su donja vilica, šake i stopala. On nestaje već 36 sati nakon smrti. Pojava i prestanak *rigor mortis*-a su pod utjecajem raznih faktora, kao što su veličina i sastav tijela, te da li je osoba bila fizički aktivna prije smrti. *Algor mortis* je promjena temperature tijela, od normalne tjelesne temperature do temperature zraka koji ga okružuje. Ako je temperatura zraka hladnija od tijela, tijelo će se hladiti, a ako je temperatura viša, tjelesna temperatura će rasti. Hlađenje tijela je u normalnim okolnostima uglavnom predvidljivo, međutim stopa hlađenja može biti pod utjecajem različitih varijabli, kao što su mršavo ili debelo tijelo, prekrivenost tijela, na primjer odjećom, i blizina grijanih tijela ili zračnih strujanja.

Dekompozicija tijela, koja se manifestira neprijatnim mirisom, napuhivanjem, i diskoloracijom, uključuje dva odvojena procesa, putrefikaciju (raspadanje izazvano bakterijama), i autolizinsko raspadanje (razlaganje uzrokovano prirodnim tjelesnim enzimima). Oba procesa mijenjaju i uništavaju meko tkivo. Kada se tijela nalaze u okruženju ekstremne vrućine, dolazi do mumifikacije, isušivanja tijela. U vlažnom i hladnom okruženju, meka tkiva tijela mogu proći proces poznat kao saponifikacija. To uključuje hidrolizu tjelesnih masnoća i rezultira formiranjem supstance poznate kao adipocera. Tijela u masovnim grobnicama su obično saponificirana.

Autopsija (pregled nakon smrti) je glavno „sredstvo“ patologa. Potpuna autopsija uključuje vanjski pregled tijela kojim se dokumentira, na primjer, odjeća, njena veličina, sadržaj etiketa, boja, i poderotine i mrlje koje se na njoj nalaze. Dokumentiraju se

i potencijalne identifikacijske osobine, kao što su ožiljci, tetovaže, urođeni znakovi i obrezivanje. Detaljna narativna i fotografska dokumentacija povreda kao što su tragovi ugriza, rane od vatrenog oružja, povrede nanijete tupim ili oštrim predmetom su ključni dio autopsije. Unutarnji pregled tijela uključuje pregled unutarnjih organa, dokumentiranje traume i prikupljanje osnovnih uzoraka za toksikološku analizu.

FORENZIČKA ANTROPOLOGIJA I ARHEOLOGIJA

Ovaj odlomak prikazuje neke od metoda koje se koriste i objašnjava njihovu primjenu, sa fokusom na masovne grobnice, u oblasti međunarodnih krivičnih istraga i istraga u vezi sa ljudskim pravima.

DEFINICIJA „MASOVNE GROBNICE“

Ne postoji saglasnost o minimalnom broju osoba koje sačinjavaju masovnu grobnicu (Haglund i drugi in press). Mant (1987.) u svom tekstu o ekshumacijama nakon Drugog svjetskog rata definira masovnu grobnicu kao grobnicu koja sadrži dva ili više tijela koja su u kontaktu jedna s drugim. Specijalni izvjestitelj UN-a tumači masovnu grobnicu kao lokaciju gdje je sahranjeno tri ili više žrtava, a koje su žrtve nezakonitih, masovnih i proizvoljnih egzekucija, koje nisu poginule u borbi ili oružanim sukobima. (*Bilten: Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju 1996.* - *Bulletin: International Criminal Tribunal for The Former Yugoslavia, 1996.*). Skinner (1987.) sugerira da masovna grobnica sadržava barem šest osoba.

Možemo uočiti da svaka od ovih definicija navodi kvalifikaciju koja sadrži posebne interese svoga autora. Mantovo pravilo da tijela moraju biti u fizičkom kontaktu uključuje njegov interes za varijable koje utječu na raspadanje zakopanih ostataka. Zahtjev u definiciji specijalnog izvjestitelja (gore), da oni koji su sahranjeni u grobnici moraju biti žrtve određene vrste (*Bilten: Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju 1996.* - *Bulletin: International Criminal Tribunal for The Former Yugoslavia, 1996*) služi pravnom interesu Tribunala za način na koji su umrli oni koji se nalaze u masovnoj grobnici. (Haglund i dr. u štampi). Još jedna kvalifikacija, koju uvodi Skinner i dr., sugerira funkcionalnu razliku između pojedinačnih grobova, grupnih grobova gdje su tijela polagana paralelno i masovnih grobnica gdje su tijela nabacana. Iako nema pretenziju da ponudi preciznu definiciju, Skinner i dr. uvodi razliku u odnosu na organizirane „grupne grobnice“, gdje osobe leže paralelno jedna uz drugu, za razliku od „masovnih grobnica“, gdje je polaganje tijela neorganizirano. Neorganizirana nabacanosť sahranjenih žrtava, mada nije strogo pravilo za masovne grobnice, odražava odsustvo davanja digniteta prilikom sahranjivanja u masovnim grobnicama (Skinner, lična komunikacija).

Mantova definicija, iako koristi minimalni broj osoba koje su potrebne da bi to bila masovna grobnica, priznaje osnovni tafonomijski karakter masovnih grobnica. U suštini, Mant sugerira da je glavna karakteristika koja utječe na prirodu raspadanja u masovnoj grobnici kontakt koji tijela imaju jedno s drugim. Neki drugi primjeri faktora koji utječu na brzinu i vrstu procesa raspadanja su vrijeme proteklo između

smrti i sahrane, da li su tijela bila izložena obdukciji ili ne, da li su imala teže rane i da li su bila odjevena. „Masovna“ grobnica podrazumijeva ostatke koji su u kontaktu jedan s drugim. Taj kontakt stvara jedinstveno okruženje grobnice u kojoj brzina i karakter raspadanja odstupaju od obrazaca u grobnicama koje imaju pojedinačne osobe. Stoga se ovo razmatranje bavi grobnicama koje sadrže masu, odnosno gomilu osoba, organiziranih ili neorganiziranih.

ZAŠTO EKSHUMIRATI MASOVNE GROBNICE? DRUŠTVENI KONTEKST

Forenzički stručnjaci često igraju nezamjenjivu ulogu u istrazi kršenja ljudskih prava i zločina protiv čovječnosti. Vrlo često, počinitelji ignoriraju ili netačno opisuju ove zločine, kako bi prikrili vlastita kršenja ljudskih prava. Ekshumacijom i istragom savremenih masovnih grobnica mogu se postići brojni ciljevi. Kao prvo, u kontekstu ljudskih prava, dolazi se do narativnih i materijalnih dokaza koji će pomoći u utvrđivanju odgovornosti onih koji su odgovorni i njihovom izvođenju pred lice pravde. Kao drugo, to je proces prikupljanja dokaza radi identifikacije žrtava i vraćanja njihovih ostataka preživjelim članovima porodica. Kao treće, istražni proces proizvodi dokument koji bi trebao da bude otporan na sve pokušaje revizionista historije. Četvrto, radi se o upoznavanju svjetskog mnijenja sa počinjenim zverstvima i uspostavljanju međunarodnog standarda kako bi se spriječilo da se takvi zločini ponove u budućnosti. Peto, poticaj za istrage masovnih grobnica uključuje potvrdu osnovnog digniteta za žrtve i za ljudski život. Ako žrtve ostanu sahranjene zajedno sa tajnama o svojoj smrti, njihova smrt će biti uzaludna i predstavljat će prijetnju da se slične sudbine mogu desiti i budućim generacijama. Ekshumacija određene masovne grobnice može, ali i ne mora, postići sve ove ciljeve. Ekshumacije nekih masovnih grobnica se obavljaju iz čisto humanitarnih razloga, kako bi se identificirali umrli i vratili svojim najbližima, bez namjere da posluže procesuiranju.

PITANJA KOJA SE ODOSE NA ISTRAGE MASOVNIH GROBNICA

Ekshumacija masovnih grobnica je kompleksan proces koji zahtijeva izbalansiran pristup u pogledu brojnih istovremenih ciljeva, pitanja i aktivnosti. Ona također zahtijeva obradu velikog broja tijela i dokaznih materijala u roku od nekoliko dana, sedmica ili mjeseci. To je proces koji zahtijeva kontinuirano provjeravanje procedura i podataka. Postupci u toku terenske operacije se često obavljaju u objektima koji su ili privremenog karaktera ili ispod standarda. Često su ekshumacije i ispitivanje dio procesa razvoja i prilagođavanja procedura, kako bi se ne samo postigli ciljevi misije, nego i razradila pragmatična rješenja za brojne probleme i ograničene resurse sa kojima se suočavaju.

Naredni odlomci daju prikaz procesa ekshumacije i upute u vezi sa pitanjima koja treba razmotriti kada se priprema projekat ekshumacije. Ovo poglavlje opisuje ulogu istražitelja u procesu i osnovne preduvjete koji moraju postojati kako bi došlo do ekshumacije.

Postoje u osnovi dvije vrste osoblja koje učestvuje u projektu ove vrste, forenzički naučnici čija je uloga da naučno prikupe i protumače dokaze, i ostatak tima čija je

osnovna uloga da stvore okruženje kako bi naučnici mogli obavljati svoj posao i da osiguraju da su uspostavljeni sistemi za dokumentiranje procesa, održavanje lanaca čuvanja dokaza i, na kraju, da naučni posao bude povezan sa sveukupnim istražnim procesom.

KADA SE PODUZIMA EKSHUMACIJA?

Primarni razlog za otpočinjanje procesa u istrazi ratnih zločina jeste prikupljanje dokaza da bi se potpomoglo procesuiranje krivičnog djela – prva gore navedena tačka. S obzirom na značajne zahtjeve u pogledu resursa, ukoliko se ne traži prikupljanje dokaza koji će biti korišteni u predviđenom procesuiranju, onda je bolje ostaviti taj posao drugima. To ne znači da ćete ignorirati druge razloge za sprovođenje ekshumacije, ali ti razlozi ne bi trebali nepotrebno utjecati na vašu odluku da se uključite.

ŠTA OČEKUJETE DA ĆETE POSTIĆI?

Važno je procijeniti na samom početku šta očekujete da ćete postići, u smislu dokaza, ekshumacijom masovne grobnice. Kako će to doprinijeti dokaznoj osnovi, šta ćete time potkrijepiti ili šta ćete dokazati?

Važno je da istražitelj izvrši procjenu zajedno sa tužiocem koji će biti odgovoran za dati predmet. Treba razmotriti sve poznate dokaze u vezi sa navodnom masovnom grobnicom kako bi osigurali da se ne previde neke važne informacije. Idealno bi bilo da prije ekshumacije navodne grobnice imate ili dokaze ili obavještajne podatke koji ukazuju na to šta možete očekivati. Ti dokazi ili obavještajni podaci trebaju utvrditi da je došlo do određenog ratnog zločina, i da ćete poduzimanjem narednog koraka dobiti dodatne dokaze o navodnim krivičnim djelima koji će vam u konačnici pomoći da prikupite dokaze protiv onih koji su odgovorni.

PROCES

IDENTIFIKACIJA POTENCIJALNE LOKACIJE

Naravno, prvi korak je identifikacija potencijalne lokacije. To se može uraditi na više načina, a najkorisniji uključuju slijedeće :

- Svjedoci;
- Zračno ili satelitsko snimanje;
- Traženje ispreturanog zemljišta;
- Izvještaji iz otvorenih izvora, npr. štampe ili televizije;
- Obavještajni podaci koje su prikupili vojska i vladini službenici.

STRUČNA PROCJENA

Prije ekshumacije, osobe koje imaju iskustva sa ekshumacijom masovnih grobnica trebaju uraditi procjenu velike grobnice i pratećih logističkih potreba. Ovakva posjeta licu mjesta obično potvrdi prisustvo ljudskih ostataka. Može se uraditi i procjena u pogledu opreme i potencijalnih sigurnosnih pitanja, kao što je uklanjanje mina. Paralelno s time, procjenjuju se i logistički zahtjevi posla, kao što su transport posmrtnih ostataka, objekti mrtvačnica, i smještaj. Faza procjene obično uključuje i obavještanje lokalnih vlasti i utvrđivanje lokalnih kulturoloških i religijskih senzitiviteta.

Kada ste sigurni da ste prikupili sve dostupne informacije u vezi sa lokacijom navodne masovne grobnice, trebete provesti istragu na licu mjesta kako biste potvrdili njeno postojanje, ili odredili da li dokazi koje imate odgovaraju fizičkim karakteristikama lokacije.

Pošto niko ne može iskopati rupu, a potom vratiti zemlju na isti način kao što ju je priroda položila, rupu u zemlji nije moguće sakriti, ali treba znati gdje tražiti. Iskusni arheolozi bi vam mogli ispričati mnoge priče o tome kako su promašili lokaciju za samo nekoliko metara. Stoga, još jednom naglašavamo važnost prikupljanja što je moguće više podataka. Isto tako, ne treba pokretati proces ekshumacije velikih razmjera, sve dok niste sigurni da navodna grobnica i postoji.

Ima više testova koji se mogu koristiti da se utvrdi da li je neka lokacija zaista masovna grobnica. Dva najdjelotvornija ustvari su i najmanje komplicirana; kod prvog se, nakon upoređivanja potencijalnog mjesta zločina sa geografskim karakteristikama koje je opisao svjedok ili koje su sadržane u snimcima, uradi mali test iskopavanja da bi se utvrdilo da li je tlo remećeno i/ili ima li ljudskih ostataka. Alternativno, može se zabosti duži čelični šiljak u zemlju da se ustanovi da li je tlo remećeno, što ukazuje na iskopavanje masovne grobnice, i da se utvrdi prisustvo neprijatnih mirisa, koji potvrđuju prisustvo ljudskih ostataka. U oba ova postupka treba voditi računa da se nepotrebno ne remeti integritet lokacije.

PRIPREMA LOKACIJE

Ovo obično uključuje slijedeće:

- Identifikacija lokacije grobnice;
- Pregled radi utvrđivanja neeksplozivnih sredstava i njihovog uklanjanja;
- Pregled radi nalaženja materijalnih dokaza prije početka radova;
- Postavljanje ograde oko lokacije;
- Postavljanje ureda na lokaciji, kao i objekata za pranje i toalet;
- Određivanje područja za vozila i tešku opremu;
- Određivanje kontrolnog punkta za medije.

EKSHUMACIJA

Nakon što su obavljani ovi preliminarni koraci, ekshumacija obično uključuje naredne korake:

- Kopanje kanala da bi se odredili perimetar i dubina;
- Uklanjanje nepotrebnog zemljišta;
- Arheološka lokacija;
- Otkrivanje, razgraničavanje i vađenje ostataka;
 - Dokumentiranje i izvlačenje;
 - Video snimci i fotografije lokacije i postupka vađenja;
- Mapiranje ostataka i drugih dokaza *in situ*;
- Forenzički patološki i antropološki pregled ostataka (ili u privremenoj terenskoj mrtvačnici ili nakon što su ostaci prebačeni u stalni objekat mrtvačnice);
- Identifikacija ostataka (ona se odvija tokom raznih gore navedenih faza);
- Povratak ostataka najbližoj rodbini ili identificiranim službenim licima.

OTKRIVANJE I RAZGRANIČENJE

Prvi korak u pripremi tijela za njihovo odstranjivanje jeste njihovo otkrivanje. To zahtijeva uklanjanje sloja koji pokriva gornji dio tijela, i potom čišćenje područja, tako da se mogu jasno razgraničiti. Prisustvo odjeće može biti korisno iz više razloga. Ono osigurava zaštitu tijela od oštećenja tokom iskopavanja. Odjeća može biti vrlo korisna kod otkrivanja ostataka, jer se pomoću nje mogu polako pomjerati i otresti od zemlje. Ako se ovo pažljivo radi, manje se oštećuje meko tkivo i postupak je brži nego kad se koriste alatke. Odjeća također služi kao pokrivač za ostatke. Dok se tijela otkrivaju, dobro je staviti vrećice oko ruku, stopala i glave na kojima nema odjeće. Ovim se smanjuje mogućnost gubitka ili rasipanja zuba, kostiju, noktiju i drugih ostataka ili dokaza (Haglund 1995.) Ako nema odjeće na otkrivenim dijelovima mekog tkiva, a obično su to ruke i lice, potrebno je pristupati veoma pažljivo kako se ne bi oštetilo meko tkivo na tjelesnim ostacima. Iako su mekani alati, kao drveni štapići i četke, korisni kod mnogih iskopavanja, kada se radi u vlažnom okruženju četke mogu biti gotovo beskorisne. Raspadnuto meko tkivo može se oštetiti čak i mekim četkama. U ovakvim situacijama treba razmisliti da se detaljnije čišćenje obavi prilikom obdukcije.

IZVLAČENJE TJELESNIH OSTATAKA

Vrlo često, prilikom početnog uklanjanja zemlje, neće se u potpunosti moći otkriti nijedno kompletno tijelo. Moguće je da su dijelovi horizontalno postavljeni i prekriveni okolnim ostacima ili dijelovima tijela koja prodiru u niže dijelove grobnice i zakrčena su drugim tijelima. Ovakva situacija obično iziskuje otkrivanje jednog područja koje obuhvata više pojedinačnih tijela.

Srećom, u većim i skorijim grobnicama, posebno tamo gdje se zadržava dosta vlažnog sadržaja, pojavljuju se podzemne vode ili gdje je otjecanje vode slabo, tijela mogu biti dosta dobro očuvana sa mesom i savitljiva. Ta fleksibilnost omogućava da se susjedni ostaci previju ili podignu kako bi se olakšalo oslobađanje blokiranih dijelova tijela.

Vađenje određenog pojedinačnog tijela često zahtijeva pomjeranje više okolnih

ostataka, kako bi se oslobodilo ono koje je najlakše za izvući. Prije izvlačenja, ključno je vidjeti gdje su svi dijelovi tog tijela. Kada je većina tijela vidljiva, a možda su noga ili ruka još uvijek ispod okolnih ostataka, obično se nastoji osloboditi to tijelo. Postoji opasnost da oslabljeni zglobovi, posebno koljeno, nožni zglobovi, ručni zglobovi ili prsti mogu da se odvoje, ostavljajući otkinuti dio tijela ispod ostalih ostataka. Nivo grobnice u kojem se nalazi taj odvojeni dio tijela možda neće biti dostupan satima ili danima, što povećava probleme kompletiranja dijelova tijela odgovarajućih pojedinačnih ostataka. Nemogućnost da se kompletiraju takvi dijelovi tijela može dovesti do zabune u identifikaciji. Na primjer, prstenovi koji bi mogli dovesti do identifikacije mogu ostati na nekom prstu koji je ostao u tlu. Također, dolazi do negativnih percepcija zbog toga što nije moguće vratiti kompletirane ostatke nakon što su identificirani.

Za određivanje prioriteta kod izvlačenja važan je dobar osjećaj za prostor. Ako su tijela djelomično pokrivena nekim drugim tijelom, na osnovu iskustva je moguće odrediti koja tijela prvo treba pomaknuti kako bi se mogla izvući. Međutim, treba voditi računa da ne dođe do kidanja tijela prilikom njegovog pomjeranja. Može biti potrebno da osoba koja ih izvlači podvuče ruku između tijela do mjesta gdje se neki od udova može uhvatiti i blago pomjeriti, oslobađajući ga iz mase. Onaj koji iskopava treba osigurati da svi prsti na kraju tog uda budu na svom mjestu prilikom izvlačenja, jer bi prsti mogli ostati u zemlji nakon što se ud pomjeri. Nakon otkrivanja šaka i stopala, ukoliko su raščlanjeni ili postoji opasnost od raščlanivanja, potrebno ih je staviti u kesu i vezati za najbližu dugu kost, kako se ne bi odvojili pri pomjeranju tijela. Može se staviti i kesa preko glave, jer se često izgube kičmeni pršljenovi. Time se osigurava da se tokom transporta ne izgube kosa i zubi.

DOKUMENTIRANJE I IZVLAČENJE

Prije vađenja određuje se broj predmeta i tim za dokumentaciju može početi sa fotografiranjem, mapiranjem i opisom tijela. Treba napraviti fotografiju cijelog tijela koja pokazuje položaj tijela, kao i potrebne snimke pojedinih detalja. Snimci u krupnom planu uključuju tetovaže, vidljive traume ili neobičnu odjeću. Na fotografiju cijelog tijela treba staviti strelicu koja pokazuje sjever, razmjer i broj predmeta. I na fotografiji detalja također treba biti razmjer i broj predmeta. Sve fotografije se unose u dnevnik fotografija. Kao minimum, potrebno je napraviti grafički prikaz horizontalnog i vertikalnog položaja lubanje, obično sa tačke na vrhu lubanje. Također se može napraviti i skica obrisa tijela, ovisno o detaljnosti mape ili nacрта, o čemu odlučuje istražitelj. Opis tijela je kratak. Svrha opisa je da se dobije dovoljno informacija tako da se ostaci ne mogu pomiješati sa drugima tokom transporta u mrtvačnicu, gdje će se uraditi kompletan opis i obdukcija. Tjelesne ostatke treba izvaditi, koliko god je to moguće, kao netaknute cjeline uz minimalno remećenje. To znači da ne treba razdvajati dijelove ostataka/tijela za koja se zna da pripadaju zajedno. Time se omogućava valjan pregled u prostoru za pregled, a ostaci se predaju u najboljem stanju za obdukciju.

Nakon što se završi sa fotografiranjem, mapiranjem i drugom dokumentacijom, tijelo je spremno za izvlačenje. Na obje strane vreće za tijelo se stavljaju broj predmeta i

datum izvlačenja. Vreća se otvori i stavi uz tijelo. Ukoliko je lice okrenuto prema gore, ruke se primaknu i stave na grudi. Noge se podižu zajedno. Jedna osoba stoji iznad glave, jedna na sredini tijela, a jedna kod nogu. Dok oni podižu tijelo, još jedna osoba drži otvorenu vreću za tijelo i pomaže da se ona podvuče ispod tijela. Kada je tijelo ubačeno, vreća se stavlja sa strane, a tim pregleda tlo ispod tijela kako bi se osiguralo da tu nisu ostali dijelovi tijela ili neki dokazi. Svi odvojeni dijelovi ostataka se posebno stave u vrećicu, a potom u vreću sa tijelom. Ostaci kod kojih je lice okrenuto prema dolje mogu se jednostavno poduprijeti i preokrećući ubaciti u vreću za tijelo. Na kraju se vreća zatvara i prebacuje u prostor za skladištenje.

NIVOI PREGLEDA I DOKUMENTIRANJA

Glavno pitanje koje se pojavljuje u međunarodnim istragama jeste koji nivo dokumentiranja i pregledanja će zadovoljiti i pravne i profesionalne standarde. Priručnik o *Efektivnoj prevenciji i istrazi nezakonitih, proizvoljnih i masovnih egzekucija* Ujedinjenih nacija (1991.) često se citira kao smjernica prema kojoj se prosuđuju istrage (uključujući ekshumacije i pregled ostataka). Međutim, ovo su idealni standardi i, kao što se upozorava u smjernicama, postoje mnogi razlozi zbog kojih su oni nedostižni. Na primjer, treba uzeti u obzir vrlo često različita gledišta politike, religije i kulture koje obilježavaju ovakve istrage. Ostale prepreke sa kojima se suočavaju uključuju ograničeno finansiranje, opremu i materijale, kao i nepovoljne vremenske uvjete, te sigurnosna pitanja. U završnom izvještaju uvijek treba navesti ograničenja i prepreke koji su doveli do spuštanja pojedinih standarda..

NUMERISANJE PREDMETA I IZVAĐENIH JEDINICA

Izraz *izvađene jedinice* ovdje se koristi da bi se označili ostaci ili grupe ostataka koji se pakiraju i numeriraju prilikom odstranjivanja sa određene lokacije. Te jedinice mogu, ali ne moraju, biti označene istim brojevima kao i predmeti. Uobičajeni pristup kada se radi o situacijama sa više žrtava kao što su masovne grobnice je sistem numerisanja kojim se dodjeljuju konsekutivni brojevi pojedincima. Bilo bi idealno kada bi svaka jedinica bila kompletno pojedino tijelo. Nažalost, ovo često nije moguće. Sastav jedinice ovisi o stanju u kojem se nalaze ostaci. U različitim okolnostima izvađena jedinica bi se mogla sastojati od kompletnih ostataka, djelomičnih ostataka ili uključivati ostatke više od jedne osobe. Na primjer, bebe u povelju koje su majke sakrile, mogle bi biti dio jedne jedinice. Jedna jedinica može dobiti jedan broj predmeta, ali može biti pakirana odvojeno. Može se desiti da ostaci jedne osobe budu raspodijeljeni u više vreća za tijelo, ako se izvlače ostaci u višoj fazi raspadanja iz izuzetno blatnog okruženja. Djelomični ostaci tijela su možda prebačeni iz primarne grobnice gdje su bila prvobitno sahranjena; djelomična tijela mogu biti i rezultat remećenja grobnice, usljed pokušaja da se grobnica opljačka ili premjesti.

Prilikom numerisanja prikupljenih jedinica, treba uzeti u obzir nekoliko operativnih koncepata. Prvi od njih jeste potreba da se primjenjuje jedinstven pristup. Ovo je od ključnog značaja ukoliko postoji mogućnost da će se iskopavati više grobnica s dijelovima istih tijela koja se nalaze u raznim grobnicama. Treba biti moguće povezati prikupljene jedinice sa odgovarajućom *in situ* lokacijom na određenim grobnicama.

Ne treba pokušavati na terenu odrediti pripadnost delomičnih ostataka pojedinačnim tijelima, jer se to najbolje radi u laboratorijskim uvjetima uz detaljnu prateću dokumentaciju u vezi sa njihovim nalaženjem. Možda ovaj proces neće biti moguć sedmicama, mjesecima ili čak godinama nakon iskopavanja.

Osim problema uzrokovanih stanjem i nekompletnošću ostataka ili grobnice, u nekom momentu može doći do „lažnih“ kompletiranja jednog broja pojedinačnih tijela prilikom numerisanja, prikupljanja i pohranjivanja ostataka. Do greške može doći u početnom dodjeljivanju brojeva. Na primjer, moguće je da se daju dupli brojevi ili da se preskoče neki brojevi. Može doći i do grešaka osoblja prilikom ispisivanja brojeva na vrećama za tijela. Mogući su i previdi kod ubacivanja pojedinačnih tijela u vreće. Ovo uključuje stavljanje više pojedinačnih tijela u jednu vreću ili pogrešnog tijela u određenu vreću. Treba zadužiti jednog člana osoblja da izdaje brojeve za prikupljene jedinice. U svakom slučaju, što je više osoba uključeno u numeraciju i izvlačenje tijela, veća je mogućnost greške.

Još jedna mogućnost greške javlja se ako se prerano dodijeli broj tijelu ili skeletu, prije nego što su spremni za izvlačenje. Ovo se obično dešava kada se pogrešno procijeni spremnost tijela za izvlačenje. Uzrok greške je obično neiskustvo. Osoba koja radi može tražiti broj za ostatke koje ne može izvući. To se dešava kada neko pogrešno protumači položaj jednog ili više udova, bilo pod pretpostavkom da ud koji se ne vidi neće biti problem izvući ili ako misli da vidljivi ud odvojenog tijela pripada ostacima onog tijela koje želi izvući. Ovakvi problemi se pojavljuju kada je dio tijela zarobljen ispod ostalih ostataka ili materijala. U ovakvim slučajevima potrebno je ostaviti „numerisane“ ostatke u grobnici dok se ostala tijela ili zemlja ne mogu skloniti kako bi se oslobodio taj zarobljeni dio. Može se desiti da se ostaci satima ili danima ne mogu osloboditi, što rezultira davanjem drugačijeg broja istim ostacima u kasnijoj fazi.

Na primjer, prilikom ekshumacije 1996. godine, naišlo se na probleme sa numerisanjem kod istraga grobnica koje su provodili međunarodni tribunali. Iako su izdata 154 broja za vreće za tijela tokom ekshumacije na lokaciji Cerska, ekshumirano je samo 150 osoba. Ova razlika je pripisana tehničkim greškama osoblja, jer su brojeve (21, 55 i 56) zahtijevali članovi tima, ali ih nisu odmah dodijelili tijelima ili vrećama za tijela. Četvrti broj, 93, dodijeljen je ostacima, a pokazalo se da je te ostatke bilo nemoguće izvući u to vrijeme. Kada je ovo tijelo konačno oslobođeno narednog dana, ono je nenamjerno ponovno fotografirano sa novim brojem 100.

Ovaj primjer pokazuje da kada se radi o kompliciranim grobnicama, nije pametno pretpostaviti da su dodijeljeni brojevi ili broj vreća za tijela nužno jednaki broju osoba. Izračunavanje ukupnog broja ekshumiranih osoba je najbolje raditi nakon što se završe obdukcije i nakon što se završi razdvajanje i ponovno raspoređivanje dijelova u najvećoj mogućoj mjeri. Prije toga, komentare o broju izvađenih tijela treba prikazivati samo kao procjene. Ovo je posebno preporučeno prilikom davanja odgovora medijima u pogledu „broja tijela“.

IDENTIFIKACIJA ŽRTAVA

Kada su tijela identificirana a njihova smrt dokazana, smrt se može zakonski potvrditi što omogućava rješavanje pitanja oko imovine, ponovnog stupanja u brak i legitimnog provođenja drugih pravnih poslova. Dokaz o identifikaciji omogućava vraćanje ostataka porodici. Primanje ostataka omogućava preživjelim članovima porodice da, u praktičnom smislu, lakše podnesu svoje žalovanje. Identifikacija također služi da se povrati osjećaj individualnog dostojanstva preminulima, priznajući njihovo postojanje i omogućavajući im da budu dostojno sahranjeni u skladu sa svojim životnim uvjerenjima.

Sa stručnog stajališta, moramo odvojiti metode identifikacije koje su objektivne i naučno odbranjive od onih koje su subjektivne i zasnivaju se na mišljenju. Pozitivna naučna identifikacija se može postići poređenjem otisaka prstiju, poređenjem zubarskih kartona i medicinskih dokumenata, kao što su rendgenski snimci ili jedinstveno utvrđeni implantati, putem poređenja DNK uzoraka između uzoraka uzetih iz ostataka i od krvnih srodnika. Najveći problem kod zubarskih, medicinskih i genetičkih metoda identifikacije jeste da svaki metod zahtijeva da kandidat za identitet bude poznat i da je potrebno locirati njegove evidencije i/ili porodicu. Vizuelna identifikacija, odjeća i lične stvari (uključujući dokumenta) pronađene uz ostatke, te tjelesne oznake i deformiteti rijetko su pozitivan dokaz identifikacije koja je naučno odbranjiva.

Proces „identifikacije“ se obavlja na više nivoa: biološkom, anatomskom, ličnom i prema društveno-kulturnoj pripadnosti (odnosno na osnovu indicija). Najosnovnije je da se napravi razlika između ljudskih i neljudskih ostataka. Procjena bioloških karakteristika osobe (tj., spol, starost, građa i porijeklo) pruža osnov za ličnu identifikaciju i predstavlja naredni nivo identifikacije. Kada se radi o više osoba, potrebno je utvrditi njihov minimalni broj. Ukoliko se radi o dijelovima tijela, pojedinačnim kostima ili dijelovima kostiju, treba nastojati da se oni povežu sa odgovarajućom osobom. Naredni nivo „identifikacije“ jeste povezivanje pojedinca sa dijelom određenog stanovništva, na osnovu vjerske, kulturne ili društvene pripadnosti. Na primjer, povezani predmeti ili okolnosti mogu pomoći u određivanju statusa osoba, kao vojnih, odnosno civilnih, da li su bili bolnički pacijenti, pripadnost određenim vjerskim grupama ili da li su bili bespomoćni u vrijeme kada su ubijeni. Individualne karakteristike, kao što su zubi, tetovaže, osteološki dokazi o ranijim povredama ili životnim stresovima, mogu dovesti do specifičnijeg nivoa identifikacije i nude najveću nadu u jedinstvenu ličnu identifikaciju. Geberth (1990:192) ukazuje da kod tradicionalnih istraga ubistva:

„Identifikacija žrtve je od ključnog značaja, jer da bi se dokazala optužba za ubistvo, mora biti utvrđeno da je imenovana ili opisana osoba zaista mrtva... nadalje, sa istražnog stajališta, identifikacija omogućava polaznu tačku i usmjeravanje istrage.“

Dijelom, obrazloženje ovog komentara leži u činjenici je da je u većini slučajeva ubistva žrtva poznavala ubicu. Kod ubistva postoji lični motiv. U više od 75%

ubistava, žrtve je ubio neko koga su one poznavale. Stoga se dosta istražnih napora ulaže u utvrđivanje lične identifikacije žrtve. Srećom, mogućnost postizanja lične identifikacije je dosta visoka u razvijenim zemljama koje imaju infrastrukture koje omogućavaju sofisticirano lociranje građana, takav nivo zdravstvene zaštite koja dokumentira identifikacione osobine i, kao posljednja mogućnost, korištenje DNK tehnologije.

Za razliku od toga, u istragama genocida i zločina protiv čovječnosti, koje uključuju masovne grobnice, može se desiti da je manji naglasak stavljen na identifikaciju osoba koje su zapravo izvršile ubistvo. Tužilački fokus može biti više na identifikaciji onih osoba na poziciji vlasti koje su izdavale komande ubicama. Moguće je da su samo ubistvo izvršile anonimne osobe koje su daleko od lanca komande. Stoga kada se radi o masovnim grobnicama i procesuiranju koje uključuje ratne zločine, genocid i zločine protiv čovječnosti, lična identifikacija žrtava ne mora biti nužna kao polazna tačka za istragu. Određene osobe postaju žrtvama zbog načina na koji su percipirane u datom mentalitetu. Na primjer, možda su izdvojene zbog svoje religije ili etničke pripadnosti. Ova „kategorizacija“ žrtve od strane ubica ima posljedice u pogledu nivoa identifikacije kojoj teže istražitelji. Moguće je da bude dovoljno dodijeliti „kategorijsku“ identifikaciju žrtvama (kao što je etnička pripadnost, vjera ili političko ubjeđenje) i pokazati da su žrtve ubijene zbog atributa koje su im pripisivali njihovi ubojice. Ovo je posebno slučaj kada se optužnice za ubistva baziraju na genocidu: svjesnoj namjeri da se istrijebi nacionalna, etnička ili vjerska grupa. Za istražitelje, ostali kategorijski nivoi identifikacije mogu se zasnivati na tome da li se žrtve mogu identificirati kao civili, žene, djeca ili borci. Ako su bili vojnici ili civili, na primjer, da li su bili vezani, da li su imali povez preko očiju i da li su mučeni?

Ovo ne znači da lična identifikacija ne bi pružila dublji nivo podrške optužnicama, nego samo da težnja ličnoj identifikaciji žrtava možda nije primarno pitanje za procesuiranje. Stoga se možda neće izdvojiti dovoljno resursa za tu svrhu. Ovaj pravni cilj ne zadovoljava nužno potrebe ili želje preživjelih članova porodica da im se vrati tijelo njihovog srodnika.

ZAKONSKI ZAHITJEVI

Važno je imati u vidu da postoje zakonski zahtjevi koje treba ispoštovati kada se radi na forenzičkoj istrazi smrti. Provjerite da li vaš istražni mandat obuhvata posao koji želite uraditi. Ustanovite kakvi su zakonski uvjeti i ispoštujte ih. Ako to propustite može doći do isključivanja dobivenih dokaza. Ako je potrebno, pregovarajte sa odgovarajućim zvaničnicima kako biste dobili dozvolu za svoj projekat i utvrdite sve eventualne lokalne zahtjeve, koji moraju biti uključeni u proces.

PLANIRANJE

Nepostojanje plana je isto što i planiranje neuspjeha. Ova stara izreka važi i za provođenje ekshumacija masovnih grobnica. Svi aspekti ovog procesa moraju biti

prethodno isplanirani u najvećoj mogućoj mjeri. Bez sumnje, bit će nekih neočekivanih iznenađenja tokom rada, ali će ih dobro planiranje svesti na minimum.

Svaka lokacija sa sobom nosi određena pitanja koja treba riješiti. Bez obzira na ovo, planiranje obično obuhvata sljedeće segmente:

- Finansiranje;
- Osoblje;
- Logistiku, uključujući prevoz i opremu;
- Sigurnost;
- Objekte, uključujući mrtvačnicu i kabinu sa rendgen uređajem;
- Opremu, uključujući opremu za prebacivanje zemlje;
- Pristup mjestu zločina;
- Plan za medije;
- Obroke i smještaj.

FINANSIRANJE

Ovo je očigledno od ključnog značaja za proces. Prije nego što počnete sa projektom, pripremite detaljan budžet, a potom osigurajte da ima dovoljno sredstava kako bi se projekat mogao završiti. Bilo bi korisno da svoj budžet razradite u tri faze:

- Troškovi za početne istrage radi pregleda zemljišta i identifikacije lokacija;
- Početni troškovi koji uključuju kupovinu ili unajmljivanje opreme i prostora, vozila, goriva i maziva, obezbjeđivanja smještaja, sačinjavanje ugovora sa pružiocima usluga, npr. demineri, unajmljivanje mrtvačnice itd.; zapošljavanje rukovodioca projekta i drugog osoblja koje će biti angažirano tokom cijelog projekta;
- Dodatni troškovi za svaku lokaciju gdje će se vršiti ekshumacija, obično izračunati na osnovu dnevnica za osoblje, potrošne opreme i redovnih troškova koji se izračunavaju na osnovu procijenjenog potrebnog vremena za obavljanje aktivnosti na lokaciji, kao i vezani forenzički pregledi tijela i drugih pronađenih predmeta.

OSOBLJE

Za obavljanje projekta ekshumacije su potrebne različite vrste ličnih vještina. U nastavku su navedene opće kategorije osoblja koje je potrebno, zajedno sa opisom svake od funkcija.

Rukovodilac projekta – definitivno najvažniji član tima. Da biste izvršili ekshumaciju, kao što će se to vidjeti u nastavku teksta, morat ćete okupiti pravi eklektički tim. Važno je da sveukupno okruženje i rukovodstvo projekta svakome od njih omoguće da obavljaju svoj zadatak na najprofesionalniji mogući način, a da ne moraju da se bave drugim pitanjima kao što su logistika, oprema ili međusobne razlike. Uloga rukovodioca projekta je da to omogući.

Fizički radnici – njihova uloga je sama po sebi jasna, ali često zanemarena; potrebno

je angažirati dovoljan broj radnika koji će obavljati teški fizički posao povezan sa iskopavanjem masovnih grobnica i vađenjem ljudskih ostataka. Za ovaj posao se mogu angažirati i studenti forenzike, jer će im to pružiti neprocjenjivo iskustvo.

Čuvari – potreba za čuvarima može biti dvojaka: prvo, vi radite na mjestu zločina i potrebno je poduzeti odgovarajuće korake kako bi se osigurao njegov integritet od početka do kraja procesa. Drugo, morate osigurati sigurno okruženje za tim koji provodi ekshumaciju.

Operateri na mehanizaciji – gotovo neizbježno, ekshumacija masovnih grobnica uključuje odstranjivanje velikih količina tla ili drugih nanosa. To se najbolje obavlja uz pomoć opreme, kao što su rovokopači ili slične vrste mašina za kopanje, kojima rukuju iskusni operateri.

Arheolog – dobivanje dokaza ekshumacijom masovne grobnice najbolje se postiže primjenom arheološkog procesa. Da bi se maksimalno iskoristili dobiveni dokazi, treba angažirati iskusnog forenzičkog arheologa, uz specijalizirano pomoćno osoblje koje on navede.

Antropolog – forenzički antropolog radi i na lokaciji grobnice i u objektu mrtvačnice kako bi odredio prirodu ljudskih ostataka, posebno kada su skeletizirani. Antropolog će podnijeti izvještaj o različitim pitanjima, uključujući spol i starosnu dob žrtava.

Patolog – forenzički patolog je odgovoran za provođenje pregleda radi utvrđivanja načina i uzroka smrti žrtve. Ovisno od obuke, patolozi mogu također provoditi analize radi utvrđivanja starosti i spola žrtava.

Fotograf mjesta zločina – konačni rezultat procesa ekshumacije jeste podnošenje izvještaja sa ili bez usmenog svjedočenja, kao dokaza o onome što je nađeno. Za taj izvještaj su od ključnog značaja fotografije u mirovanju ili na video zapisu, koje je pripremio kvalificirani fotograf za mjesta zločina.

Geometar – detaljno mapiranje lokacije i mjesta na kojima su locirana tijela, dijelovi tijela i drugi predmeti od interesa, od ključnog je značaja za iznošenje dokaza o tome šta je nađeno. Također je to od značajne pomoći za rješavanje misterije pomiješanih i razdvojenih ostataka.

Službenik za dokaze, ili «upravitelj imovine» – kao što smo naveli u poglavlju o prikupljanju materijalnih dokaza, integritet ekshumiranog materijala se može procijeniti po načinu na koji se s njime rukovalo. Stoga je potrebno da se odredi član osoblja koji će biti odgovoran za prikupljanje, fotografiranje, označavanje i osiguravanje čuvanja dokaznih predmeta.

Službenik za predmet istrage – prisustvo službenika za predmet istrage je potrebno cijelo vrijeme. Svrha ekshumacije treba biti da se dobiju dokazi kako bi se unaprijedila istraga. Prisustvo službenika za predmet istrage će pomoći naučnom osoblju u donošenju odluka o materijalima koji su relevantni i u osiguravanju da se ispune zahtjevi istrage.

Vozači – ove operacije uključuju značajan broj osoblja i dosta opreme. Efikasnost transporta je od ključnog značaja za uspješan projekat. Ne bi bilo realno očekivati da profesionalno osoblje koje učestvuje u izuzetno zahtjevnom poslu, kako fizički tako i psihički, bude odgovorno i za prevoz do i sa lokacija.

Osoblje za otkrivanje mina i neeksplozivnih sredstava – ovo će se morati procjenjivati od slučaja do slučaja. U područjima koja su razorena ratom, može se pretpostaviti da su oni koji su nastojali prikriti svoje zločine pokopavanjem žrtava, možda pokušali i da zaštite te lokacije korištenjem eksplozivnih sredstava kao što su pješađijske mine. Bilo je nekoliko takvih slučajeva na području bivše Jugoslavije. Da bi se otklonio ovaj nivo rizika, potreban je pregled lokacije od strane kvalificiranog osoblja za neeksplozivna sredstva, prije nego što iko stupi nogom na tu lokaciju.

LOGISTIKA, UKLJUČUJUĆI TRANSPORT I OPREMU

Potrebno je uraditi kompletnu procjenu logističkih potreba za ovakvu operaciju. Svaki pojedinačni projekat će imati svoje posebne karakteristike. U nastavku slijede neke od zajedničkih karakteristika:

- Smještaj i obroci za svo osoblje tokom trajanja projekta;
- Jedan broj vozila za transport osoblja i opreme, npr. mali autobus za opći transport osoblja, vozilo za transport opreme za kopanje, vozilo za transport drugih vrsta opreme, hladnjača za prebacivanje ostataka u mrtvačnicu;
- Šatori i druge vrste skloništa kako bi se olakšao rad u slučaju vlažnog vremena;
- Teška oprema za prebacivanje zemlje, kao što je buldožer ili rovokopač;
- Specijalistička oprema za arheologiju i patologiju;
- Rendgenska oprema;
- Objekti mrtvačnice (uspostaviti ili privremenu terensku mrtvačnicu ili koristiti postojeći specijalni objekat);
- Izvor vode i obezbjeđenje toaleta i kupatila;
- Aranžmani za dopremanje potrošne opreme, kao što su kombinezoni, rukavice ili zaštitna odjeća, skalpeli itd.;
- Fotoaparati i oprema za video snimanje;
- Oprema za mapiranje i geodetska mjerenja;
- Stolovi za pregled.

SIGURNOSNI ARANŽMANI

U mnogim slučajevima, navodna masovna grobnica će se nalaziti na području koje je još uvijek pod kontrolom ljudi koji su na neki način odgovorni za događaje koji su doveli do nastanka masovne grobnice. Ovi ljudi će predstavljati sigurnosnu prijetnju. Osim toga, pošto radite na mjestu zločina, morat ćete se zaštititi od miješanja sa strane, od početka do završetka procesa.

U svakom slučaju, morat ćete pripremiti procjenu sigurnosne prijetnje i potom poduzeti odgovarajuće mjere da biste spriječili svaku prijetnju. Lokacije moraju biti pod zaštitom sigurnosnih čuvara, sa ogradom oko perimetra, osvijetljenjem i uređajima kojima se otkriva upad.

MRTVAČNICA

Naučni pregled pronađenih ljudskih ostataka zahtijeva uspostavu objekta mrtvačnice, kao i korištenje specijalne opreme. Vjerojatno je lakše, gdje god je to moguće, transportirati ostatke u postojeću mrtvačnicu. Međutim, okolnosti mogu zahtijevati uspostavljanje privremene terenske mrtvačnice. Prije uspostave takvog objekta treba po mogućnosti zatražiti savjete od iskusnih naučnika koji će biti angažirani.

MEDIJI

Postojat će značajan medijski interes za vaš projekat. Povremeno on može biti nesavladiv, ukoliko nemate dobro osmišljen plan u vezi sa medijima. Bolje je utvrditi protokol za rad sa medijima od samog početka, nego dopustiti da se ta situacija razvija na *ad hoc* osnovi. Pokazalo se efikasnijim da se dopusti kontrolirani pristup lokaciji ili u blizini lokacije, i da se prethodno dogovori redovno dnevno davanje informacija, nego da se pokušava zabraniti pristup medijima.

ZAKLJUČCI

Ekshumacija i pregled žrtava u srednjoj ili velikoj grobnici predstavljaju veliki poduhvat u smislu resursa: sredstva, osoblje, stručnost, logistička podrška, a često i sigurnost. Često ne postoji osnovna infrastruktura potrebna za ekshumacije i preglede, koja se inače podrazumijeva u industrijaliziranim zemljama, kao što su radni objekti, objekti za skladištenje ostataka, voda ili električne instalacije. U područjima koja su pretrpjela rat i građanske nemire, potrebno je naručiti i dopremiti odgovarajuću opremu i materijale iz drugih zemalja. Odobrenje za obavljanje ovog posla može ovisiti o promjenama vlade ili međunarodne volje. Ova kompleksna situacija uvjetuje potrebu za pažljivim i fleksibilnim planiranjem. S obzirom na rastuću količinu forenzičkog iskustva u ekshumacijama iz masovnih grobnica, možemo očekivati da će se pojavljivati sve više izvještaja o ekshumacijama u objavljenj literaturi. Samo kroz razmjenu iskustava između istražitelja masovnih grobnica mi učimo kako najbolje obavljati ovakve istrage.

Konačno, morat ćete planirati i osmisliti svoj projekat. Gornji tekst se nudi kao osnovni podsjetnik na pitanja koja treba uzeti u obzir u procesu planiranja i osmišljen je kako bi vam pomogao kod odlučivanja da li da izvršite ekshumaciju, kao i u samom procesu planiranja.

Tabela 9.1 Pregled osnovnog doprinosa od strane forenzičkog patologa

Uzrok smrti

- Način smrti (prirodna, nesreća, samoubistvo, ubistvo, neodređen);
- Procjena vremena (od smrti);
- *Livor Mortis, Rigor Mortis, Algor Mortis*;
- Dekompozicija (raspadanje);
- Truljenje (raspadanje uzrokovano bakterijama), autolizinsko raspadanje (uzrokovano tjelesnim enzimima), mumifikacija, saponifikacija.

Obdukcija

- Vanjski pregled;
- Unutarnji pregled;
- Izvještaj;
- Svjedočenje.

Tabela 9.2 Doprinos antropologa i arheologa

Doprinos u pogledu mjesta zločina

- Strategija traženja;
- Razlikovanje između ljudskih i neljudskih kostiju;
- Pronalaženje ljudskih ostataka;
- Pravljenje skeletnih inventara;
- Rješavanje tafonomijskih pitanja (Faktori koji utječu na sudbinu ostataka nakon smrti).

Doprinosi u laboratoriji

- Utvrđivanje minimalnog broja osoba;
- Utvrđivanje spola;
- Utvrđivanje starosti;
- Utvrđivanje građe;
- Utvrđivanje porijekla (rasa);
- Analiza traume;
- Rekonstrukcija oštećenih kostiju.

Lociranje grobnica

- Svjedočenje svjedoka;
- Vizualni tragovi;
- Sondiranje;
- Skidanje površinskog sloja;
- Snimci iz zraka;
- Pravljenje rovova/probni rovovi;
- Daljinsko otkrivanje.

Iskopavanje i ekshumacija masovnih grobnica

- Osmatranje/ procjena;
- Površinski dokazi;
- Otkrivanje i pronalaženje ostataka.

Dodatna stručnost

- Forenzička odontologija (stomatologija).

Tabela 9.3 Prikaz procesa ekshumacije iz masovne grobnice

Proces ekshumacije iz masovne grobnice

- Procjena;
- Uspostava, oprema, materijali;
- Priprema lokacije, površinski dokazi i otkrivanje gornjeg sloja zemlje;
- Početno mapiranje lokacije;
- Utvrđivanje granica grobnice;
- Otkrivanje i uklanjanje gornjeg sloja;
- Razgraničavanje radi pripreme izvlačenja;
- Dokumentacija: fotografije, mapiranje, ispunjavanje terenskih formulara;
- Izvlačenje;
- Pohranjivanje/transport na mjesto pregleda;
- Čišćenje.

Tabela 9.4 Osnovni tafonomski faktori koji utječu na stanje ostataka u masovnim grobnicama

Karakteristike grobnice

- Dubina;
- Kompaktnost;
- Obuhvat;
- Međumaterijal.

Karakteristike tijela

- Stanje raspadanja;
- Uzrok smrti;
- Položaj tijela;
- Odjeća ili neki drugi omotač.

Karakteristike sklapanja tijela

- Debljina i razmjeri;
- Položaj u odnosu na središte i perimetar.

Vremenski faktori

- Period od smrti do sahrane;
- Trajanje sahrane;
- Godišnje doba.

Karakteristike tla

- Ph;
- Drenaža;
- Kompaktnost;
- Grubost i vrsta tla;
- Kontaminanti.

Ostale karakteristike

- Temperatura za vrijeme perioda prije sahrane;
- Vlažnost;
- Izloženost ostataka nakon sahrane;
- Atmosfera;
- Remećenje;
- Sadržaj kisika.

Tabela 9.5. Metode identifikacije osoba

Subjektivna (stvar mišljenja)

- Vizualna;
- Odjeća i lični predmeti;
- Tjelesni deformiteti i ožiljci;
- Ožiljci od tetovaža;
- Na osnovu indicija.

Objektivna (na osnovu činjenica)

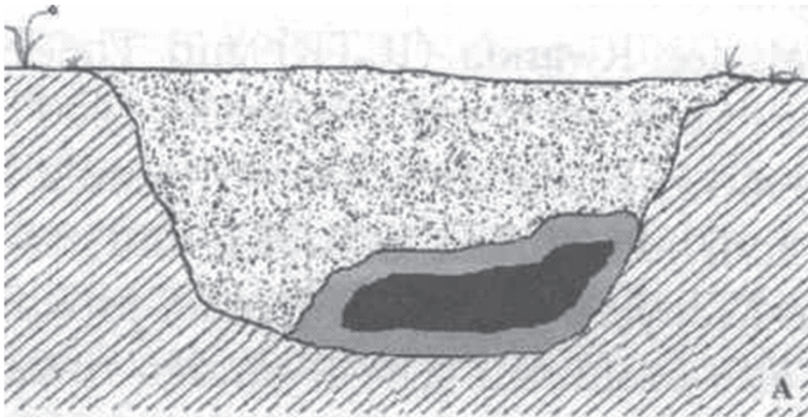
- Otisci prstiju;
- Zubarska dokumentacija (tabele, rendgen snimci, modeli, kalup);
- Medicinske slike (obično rendgen snimci);
- DNK

Slika 9.1
Tri
konfiguracije
masovne
grobnice u
presijeku

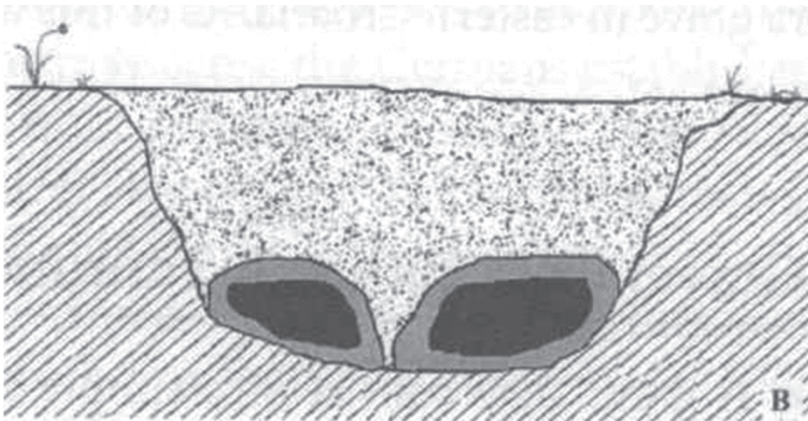
Sve tjelesne mase se sastoje od središta ili *unutarnje tafonomijske zone*, *vanjske margine* ili *perifernog tafonomijske zone*, i vanjskog ruba ili *tafonomijskog prijelaza između mase/materijala*.

- = Središte tjelesne mase ili unutarnja tafonomijska zona
- = Margina tjelesne mase ili periferna tafonomijska zona

Slika 9.1.A
Jedna tjelesna
masa koja
graniči sa ivicom

Slika 9.1.B
Više tjelesnih
masa u jednoj
grobnici

Slika 9.1.C
Višestruka,
slojevita
konfiguracija sa
međumaterijalom,
koja ukazuje
na odvojeno
polaganje

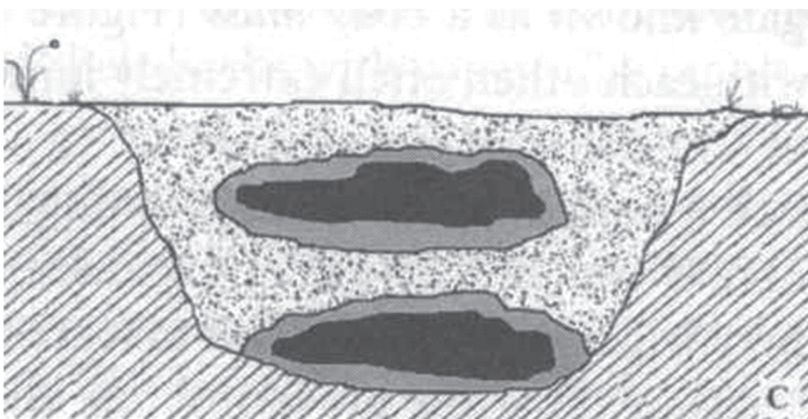

Figure 9.2**Velika tjelesna masa sa složenim položajima osoba, posmatrana odozgo**

Post-mortem interval je jedna godina; ista lokacija kao na Slici 9.3 i 5. Obratite pažnju na to da se dijelovi jedne osobe mogu prostirati horizontalno, a da preko njih budu položeni okolni ostaci; ili dijelovi pojedinačnog tijela mogu da se protežu ka višim ili nižim područjima grobnice i da budu blokirani drugim tijelima. Raspadanje i skeletonizacija su ubrzani kod osoba na periferiji. (Fotografija Gilles Peress).

Figure 9.3

Dio tjelesne mase posmatran u presjeku koji ilustrira isprekidane ulazne redove sa daljnjim polaganjem ostataka

Obratite pažnju na slojevito polaganje tijela sa sedimentom i biljkama. Post-mortem interval je jedna godina; ista lokacija kao na Slikama 9.2 i 5. (Fotografija Gilles Peress).

Figure 9.4

Tri osobe u satelitskom položaju u odnosu na veću tjelesnu masu što ilustrira utjecaj relativnog položaja unutar grobnice na očuvanje tijela.

Najniži stupanj očuvanosti tijela, u ovom slučaju potpuna skeletonizacija, susreće se u slučajevima satelitskog položaja koja su u dodiru sa okolnim materijalom. Post-mortem interval je pet godina. (Fotografija Gilles Peress).

Figure 9.5
Vezane ruke osobe koja je nađena unutar središta tjelesne mase, što ilustruje utjecaj relativnog položaja unutar grobnice na očuvanje ostataka

Veći stupanj očuvanosti, u ovom slučaju kompletnog mekog tkiva, nalazimo kod osoba koje su locirane unutar središta tjelesne mase. Post-mortem interval je jedna godina; ista lokacija kao na Slikama 9.2 i 9.3. (Fotografija Gilles Peress).

Literatura

- Groome, D. *“The Handbook of Human Rights Investigation.”* (Priručnik o istragama u vezi sa ljudskim pravima), Human Rights Press. Northborough, MA. USA. 2001. str. 109 - 130.
- *The United Nation’s Manual on the Effective Prevention and Investigation of Summary Executions* (Priručnik UN o djelotvornom sprečavanju i istrazi masovnih egzekucija).

Reference

- Abarinoy, V. *The Murderers of Katyn* (Ubojice iz Katina), Hippocrene Books Incorporated, New York, NY.
- Anderson, K. 1993 *The Anfal Campaign in Iraqi Kurdistan: The Destruction of Koreme (Anfal kampanja u iračkom Kurdistanu: razaranje Koreme)*. Human Rights Watch and Physicians for Human Rights, New York, NY.
- Bevan, D. 1994 *A Case to Answer: The Story of Australia’s First European War Crimes Prosecution* (Slučaj koji traži odgovor: Priča o prvom australijskom procesuiranju evropskih ratnih zločina), Wakefield Printing, Kent Town, South Australia
- Briggs, D.E. G. 1990 Flattening. In D.E.G. Briggs and P. R. Crowther, eds. *Paleobiology: A Synthesis (Paleobiologija: Sinteza)*. Blackwell Scientific Publications, Oxford, U.K.
- Danner, M. *The Massacre at El Mozote (Masaker u El Mozotu)*, Vintage Books, New York, NY.
- Dervisbegovic, Nedim D. *Near Zvornik* (Kod Zvornika), Bosna, Aug 26 , Reuters.
- DiMaio, D.J. and DiMaio J.M., 2000, *Forensic Pathology* (Forenzička patologija), CRC Press, Boca Raton, Florida.
- Equipo de Anthropologia Forense de Guatemala Las Massacres en Rbinal: Estudio Historico Anthropologico de las Massacres e Plan de Sanchez, Chichupak y Rio Negro.
- Ferllini, R *The Role of Anthropology in Human Rights Issues, In Forensic Osteological Analysis* (Uloga antropologije u pitanjima ljudskih prava, u Forenzičkoj osteološkoj analizi), S. I. Fairgrieve, Ed. Charles C. Thomas, Springfield, IL.
- Geberth, V. J. 1990 *Practical Homicide Investigation: Tactics Procedures, and Forensic Techniques* (Praktična istraga ubojstva, 2.izdanje). Elsevier, New York, NY.
- Geiger, J and RM Cook-Deegan. *The role of physicians in conflicts and humanitarian crises: Case studies from field missions of Physicians for Human Rights* (Uloga ljekara u sukobima i humanitarnim krizama: studije slučajeva iz terenskih misija Ljekara za ljudska prava). *Journal of the American Medical Association* 270 (5): 616-620.
- Haglund, W. D. u štampi, *Archaeology and Forensic Death Investigations* (Arheologija i forenzičke istrage smrti), *Journal of Historical Archaeology* 35(1):26-56.
- Haglund, W. D. and Kirschner, R. H. Report: *Investigations at Kibuye Roman Catholic Church: Kibuye, Rwanda (Izveštaj: Istrage u rimsko-katoličkoj crkvi u Kibuji: Kibuja, Ruanda)*. Pripremljen za *ad hoc* Međunarodni krivični sud za Ruandu.
- Haglund, W. D., M. Connor and D. D. Scott, u štampi, *The Archaeology of Contemporary Mass Graves* (Arheologija suvremenih masovnih grobnica). *Journal of Historical Archaeology* 35(1):57-69.

- Haskell, N. H., R. D. Hall, V. J. Cervenka and M.A. Clark. 1997 *On the body: Insects' life stage presence, their post-mortem artefacts*. In *Forensic Taphonomy: The Fate of Human Remains (O tijelu: prisustvo insekata na životnoj pozornici, njihove post-mortem tvorevine*. U *Forenzičkoj tafonomiji: Sudbina ljudskih ostataka*), u izdanju W. D. Haglund and M.H. Sorg, str. 319-332. CRC Press, Boca Raton, FL.
- HITS (*Homicide Information Tracking System – Sistem za praćenje informacija o ubojstvima*), Office of the Washington State Attorney General. Zahvaljajući Robert D. Keppelu, Ph. D.
- Jiménez, S. 1996 *Forensic anthropology in Bosnia-Herzegovina: The assembly-line approach. The Connective Tissue (Forenzička antropologija u BiH: pristup «montažne linije»*. *Vežavno tkivo*), 12:7-11.
- Joyce, C. and E. Stover. 1991 *Whiteness from and the Grave: Stories Bones Tell (Svjedoci iz grobnice i grobnica: priče koje pričaju kosti)*. Little Brown, Boston, MA.
- Koff, C. 1996 *Have trowel, will travel: Scratching the surface layer. The Connective Tissue (Uzmi lopaticu i kreni: skidanje površinskog sloja. Vežavno tkivo)* 12:8-11.
- Mant, A. K. 1950 *A Study of Exhumation Data (Prončavanje podataka o ekshumaciji)*. Med. doktorska Teza. University of London.
- 1957 Adipocere: A Review (Adipocera: Prikaz). *Journal of Forensic Medicine*. 4:18-35.
- 1987 *Knowledge acquired from post-war exhumations (Znanja stečena kroz poslijeratne ekshumacije)*. In *Death Decay and Reconstruction: Approaches to Archaeology and Forensic Science (U Raspadanje nakon smrti i rekonstrukcija: Pristupi arheologiji i forenzičkoj nauci)*, u izdanju A. Boddington, A.N. Garland and R.C. Janaway, Manchester University Press, London, U.K.
- Nawrocki, S.P. 1994 *Cemetery Taphonomy (Tafonomija groblja)*. In *Bodies of Evidence: Reconstructing History Through Skeletal Analysis (U Tijela kao dokaz: rekonstrukcija historije pomoću analize skeleta)*, u izdanju Anne Grauer, Wiley-Liss, New York, NY.
- Rodriguez, W. C. and Bass, W.M. "Decomposition of buried bodies and methods that may aid in their location." (Dekompozicija zakopanih tijela i metode koje mogu biti od koristi u njihovom lociranju), *Journal of Forensic Sciences*. 30(3):836-852.
- Russell, S and M. A. Flemming 1991 *A Bulwark in the Pacific: An Example of World War II Archaeology on Saipan (Branik na Pacifiku: Primjer arheologije u vezi II svjetskog rata na Saipanu)*. U *Archaeology Studies of World War II*, u izdanju W. Raymond Wood, pp, 13-28. Department of Anthropology, University of Missouri, Columbia, MO.
- Scott, D. D. *Firearms identification in support of identifying a mass execution at El Mosote, El Salvador (Identifikacija vatrenog oružja radi identifikacije u masovnoj egzekuciji u El Mosoteu, El Salvador)*. *Journal of Historical Archaeology*, u štampi.
- Skinner, M. *Planning the Archaeological Recovery of Evidence from Recent Mass Graves (Planiranje arheološkog pronalaženja dokaza iz skorašnjih masovnih grobnica)*. *Forensic Sciences International* 34 267-287.
- Stover, E. 1997 *The Grave at Vukovar (Grobница u Vukovaru)*. *Smithsonian*, 27(12):7-25.

- Stover, E. and G. Peress. 1998 *The Graves: Srebrenica and Vukovar (Grobnice: Srebrenica i Vukovar)*. Scalo, New York, NY.
- Stover, E. and M. Ryan. U štampi, *Breaking Bread with the Dead*. *Journal of Historical Archaeology* 35(1):7-25.
- Taylor, T. *The Anatomy of the Nuremberg Trials (Anatomija nürnbergskih suđenja)*. Alfred A. Knopf, New York, NY.
- *United Nations Manual on the Effective Prevention and Investigation of Extra-Legal, Arbitrary and Summary Executions (Priručnik UN o djelotvornom sprečavanju i istrazi protuzakonitih, proizvoljnih i masovnih ubojstava)*. Ujedinjenje Nacije, New York.
- Washington State. 1990 H.I.T.S (*Homicide Information Tracking System – Sistem za praćenje informacija o ubojstvima*). Washington State Attorney General's Office. Zahvaljujući Robertu D. Keppelu.

Autor se želi zahvaliti CRC Press na mogućnosti da koristi Poglavlje 12 knjige "*Forensic Taphonomy: The Post-mortem Fate of Human Remains*", u izdanju W.D. Haglund i M.H. Sorg, 2002, CRC Press, Boca Raton, FL.

X POGLAVLJE - INFORMACIJE, ANALIZA I OBAVJEŠTAJNI PODACI

PREGLED

Ovo poglavlje se detaljno bavi korištenjem informacija, analize i obavještajnih podataka u oblasti istrage ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida.

Ovdje ćemo razmotriti procese korištenja informacija sa posebnim osvrtom na:

- Analizu i ulogu analitičara;
- Obavještajne podatke i obavještajni ciklus;
- Oblike diseminacije; i
- Baze podataka;

Ovo poglavlje razmatra korištenje različitih vrsta istraživačkih stručnjaka, uključujući političke i historijske istraživače, vojne analitičare, krivične analitičare, te korištenje demografije.

Posljednji odlomak ovog poglavlja identificira ključna pomagala za izradu analize ili sintetiziranje velikih količina podataka u jedan proizvod koji može pomoći onima koji donose odluke u važnim istragama.

ANALIZA

Analiza je samo srce obavještajnog procesa i sastoji se od niza aktivnosti osmišljenih radi izvođenja hipoteza, zaključaka, procjena i predviđanja, koji će biti od koristi tijelima za provedbu zakona na taktičkom, operativnom i strateškom nivou.⁵⁷⁷

Historijski posmatrano, vojska je uglavnom koristila analitičare kako bi se uhvatila u koštac sa velikim količinama informacija iz širokog dijapazona izvora. Njihova uloga je bila da sintetiziraju te podatke, da ih unaprijede i da svojim komandantima osiguraju materijal koji je potreban za donošenje odluka.

⁵⁷⁷ NSW Police Analyst Course – Training Standard. (NSW Kurs za policijskog analitičara - standard obuke)

U krivičnim istragama, uloga analitičara je nešto o čemu se nije mnogo čulo sve do prije dvadesetak godina. Do tada su sve oblike analiza radili sami istražitelji i tužiocu prilikom pripreme svojih predmeta. Neuspjese u tom procesu, kao i nemogućnost da se na adekvatan način radi sa velikim brojem izvora podataka u većim istragama, doveli su do uključivanja obučeni analitičara u krivične istrage. Policijske službe i tijela za provedbu zakona u Velikoj Britaniji, Nizozemskoj, Skandinaviji, Australiji, Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi sada koriste različite vrste analitičara kao sastavni dio svojih operacija.

Na strateškom nivou, analitičari mogu pružiti savjete o novim trendovima i najširim obrascima od interesa, koji će pomoći u određivanju sveukupnog fokusa neke organizacije. Na taktičkom ili operativnom nivou, analitičari su sastavni dio istraga, oni pripremaju analitičke proizvode koji pomažu da se utvrdi smjer istrage i da se obave provjere već prikupljenih materijala. Važno je znati da je analitičar taj koji je često u najboljoj poziciji da identificira nedostajuće informacije u istrazi.

Nije dovoljno da neko kaže za sebe da je analitičar. Vješt analitičar se postaje nakon godina obuke, studiranja i iskustva u kombinaciji sa logičkim i organiziranim pristupom.⁵⁷⁸

U važnim predmetima, analitičar bi trebao biti uključen u istražni tim od samog početka. Da bi analitičar bio koristan za istragu, on mora imati neposredan pristup protoku informacija. Ako se analitičar dovede u situaciju da mora da se snalazi, on neće moći dati potpun doprinos istrazi.⁵⁷⁹

Istrage ratnih zločina se dešavaju u okruženju gdje postoji velika količina informacija, od kojih su neke vrijedne a neke ne. Da bi se u potpunosti iskoristili ti podaci potreban je dobro vođen i strukturiran sistem. Najbolja osoba za to jeste obučeni analitičar.

U krivičnom predmetu, analitičari ne učestvuju samo u fazi istrage, oni pružaju i druge vidove pomoći, kao što je istraživanje trendova i obrazaca kako bi pomogli u operativnom raspoređivanju, prevenciji kriminala, istraživanju kriminalnog tržišta, procjeni budućih prijetnji i drugim zadacima koji se odnose na predviđanje.

U predmetima ratnih zločina, analitičari moraju da se osvrću unazad u nastojanju da protumače značenje događaja i njihovu važnost za procesuiranje. Ima više faza u procesu u koji su analitičari uključeni:

- i. Faza preliminarnog istraživanja - jedno od najvažnijih pitanja koje tužilac mora riješiti jeste gdje fokusirati resurse. U fazi preliminarnog istraživanja analitičar je uključen u karakterizaciju prirode kršenja, identifikaciju onih koji su uključeni, preporuke u pogledu meta istrage i procjenu vjerovatnoće uspješnosti određene istrage.
- ii. Faza istrage - analitičar, zajedno sa vođom tima i tužiocem, osigurava da istrage ostanu fokusirane, da se odrede sva prilagođavanja u pogledu pravca istrage, da se dobiju novi podaci i na osnovu njih identificiraju novi pravci istrage.

⁵⁷⁸ RCMP Priručnik za upravljanje velikim predmetima, 4. izdanje.

⁵⁷⁹ RCMP *op cit.*

- iii. Priprema optužnice - Mada se tradicionalno to ne smatra ulogom analitičara, postoje različiti aspekti izrade optužnice gdje je iskustvo pokazalo da analitičar može dati značajan doprinos. Oni uključuju pisanje i kompilaciju temeljnih materijala, specifičnih pojedinosti o počinitelju i teorija odgovornosti, podataka o osnovi zločina, priloga i aneksa u vezi incidenta i kompilaciju potkrepljujućih materijala.
- iv. Pred-pretresna faza - U pred-pretresnoj fazi: analitičari su u velikoj mjeri uključeni u identifikaciju materijala koje treba predočiti odbrani. Pravila o dokazima i postupku često stavljaju veliki teret na tužilaštvo da otkrije informacije na koje će se oslanjati u toku suđenja, kao i postojanje dokaza koji mogu biti oslobađajući.
- v. Faza procesuiranja - U fazi procesuiranja analitičari su uključeni u vođenje spiskova svjedoka, identifikaciju i pripremu vještaka, poređenje informacija koje su dali svjedoci sa navodima optužnice ili specifičnim tačkama u optužnici, upravljane dokumentima i tabelarni prikazi, i korištenje sredstava za prezentaciju. Analitičari su uključeni i u pomaganje tužiocima da pripreme unakrsno ispitivanje svjedoka, kao i replike na argumente odbrane.

S obzirom na ove zadatke, koje vještine su im potrebne? Analitičari koji učestvuju u istragama ratnih zločina se mogu svrstati u sljedeće osnovne grupe vještina:

- i. Krivični analitičari: obično rade u okruženju policije ili tijela za provedbu zakona, uključeni su u istražne timove i u utvrđivanje navodnih kršenja, identifikaciju pojedinaca i grupa koje su involvirane, utvrđivanje onih koji snose najveću odgovornost, odabir ključnih osoba, identifikaciju izvora dokaza i pomaganje istražiteljima i tužiocima da utvrde istražne strategije.
- ii. Vojni analitičari: obično potiču iz vojske i imaju posebnu obuku u pogledu vojnih formacija, vojnih doktrina i analitičkih procesa u vojnom kontekstu; njihova uloga je da pomažu kod određivanja da li je postojao oružani sukob u određenom području pod istragom, utvrđivanju prirode tog sukoba, identificiranju involviranih snaga i detaljnom prikazu borbenih naredbi i komandnih lanaca.
- iii. Istražitelji/historičari: ova grupa zahtijeva vještine koje se obično ne mogu naći u miljeu krivične istrage. Ratni zločini se dešavaju ili kao rezultat sloma ustavnog zakona i poretka ili istovremeno s njim. Da bi se utvrdilo ko kontrolira grupe, kao što su novonastali režimi, paravojne formacije, policija i vojska u slučaju gdje postoje tvrdnje da su počinili zločine, potrebno je detaljno proučavanje struktura tih novih režima. Ta proučavanja se fokusiraju ne samo na *de-jure* aspekte vlasti, nego i na to kako je vlast vršena *de-facto*.
- iv. Demografi: važni elementi krivičnih djela ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida uključuju sposobnost da se odredi priroda grupe, koja se definira po rasi, etničkoj pripadnosti, vjeri ili nacionalnosti. Da bi se to uradilo, od vitalnog značaja su vještine profesionalnog demografa.

Kada se rezultati rada ovih grupa sakupe, istraga će identificirati slijedeće:

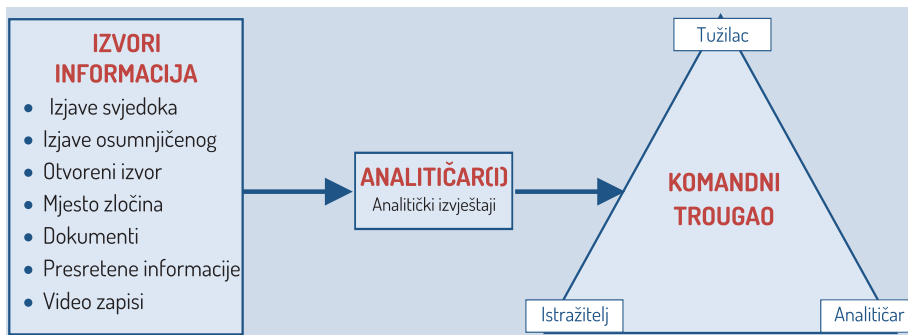
- i. Postojanje ili nepostojanje naredbe za kaznene postupke;
- ii. Involvirane osobe i grupe;
- iii. One koji su navodno odgovorni za planiranje, organiziranje ili izvršenje postupaka;
- iv. Osobe protiv kojih treba usmjeriti istražne resurse.

ULOGA ANALITIČARA

U istražnom timu, analitičar može obavljati različite značajne uloge. Kao prvo, njihova uloga je davanje mišljenja onima koji imaju primarnu odgovornost za istragu o trenutnoj procjeni dostupnih informacija o tome šta je poznato, a šta nije poznato - šta je prikupljeno i šta treba prikupiti. Glavni istražitelj i tužilac na predmetu trebaju te informacije da bi donosili odluke. Bez suradnje i povjerenja u ovoj vodećoj grupi, posao analitičara bi bio jako težak i nedjelotvoran. Ovo se ponekad naziva komandni trougao:

KOMANDNI TROUGAO

Komandni trougao i uloga analitičara su vjerovatno najbolje predstavljeni u donjoj šemi

Broj analitičara u istražnom timu će u velikoj mjeri ovisiti o razmjerama istrage. U manjoj istrazi će biti dovoljan jedan analitičar koji će obavljati sve analitičke zadatke. U većoj istrazi može biti više analitičara, tako da će neki raditi na specifičnim projektima sa fokusom na određeni element istrage, a glavni analitičar će prikupljati različite rezultate njihovog rada

ŠTA TREBATE OČEKIVATI OD SVOG ANALITIČARA

Postoje različite vrste rezultata koje možete očekivati od analitičara. Oni uključuju:

- Prikaz ili izvještaj o projektu – uključujući grafičke ilustracije;
- Planove za prikupljanje informacija;
- Analizu veza i odnosa i događaja unutar istrage – to može biti u obliku tabele sa vezama, ali postoje i mnogi drugi oblici diseminacije;
- Pomoć kod osmišljavanja planova istrage – smjernice za daljnju istragu;
- Detaljna analiza projekta;
- Pomoć kod vođenja intervjua, npr. moguća pitanja ili teme koje treba obraditi;
- Potencijalni izvori koje treba koristiti;
- Odabir svjedoka;
- Historijska/politička/vojna procjena obavještajnih vrijednosti podataka/dokaza.

UOBIČAJENE POGREŠNE PREDSTAVE

Tužioc i oni koji provode istragu često vjeruju da je u pripremi predmeta optužbe njihova uloga da pročitaju i analiziraju sve podatke prikupljene u istrazi kako bi pripremili procesuiranje. To je možda moguće u manjim istragama. Kod velikih istraga, uključujući one koje uključuju široko rasprostranjena kršenja zakona, ovo jednostavno nije moguće. Za efikasnu pripremu predmeta optužbe od ključnog značaja je da iskusan profesionalac utvrdi materijale na koje se trebaju fokusirati vođe istrage i tužioc.

U većini situacija, već u ranoj fazi postaje očigledno da je analitičar, s obzirom na temeljito poznavanje prikupljenih materijala i sposobnost organiziranja podataka, podesan za pronalaženje i sortiranje informacija. Ali, iako je to tačno, ukoliko ćete ga koristiti samo za to, to je rasipanje resursa. Isto tako, ukoliko je analitičar preopterećen sa ta dva zadatka, on neće biti u poziciji da vam pripremi analitičke proizvode koji bi unaprijedili vašu istragu.

ANALITIČARI PRAVE TABELE

Iako grafička ilustracija događaja ili situacije predstavlja primjer analitičkog proizvoda, a tabele koje pokazuju veze poput onih koje pružaju tehnologije kompanija kao što je i2 predstavljaju tehnike i sredstva koje koristi analitičar, one ne čine funkciju analitičara.

ANALITIČARI OBIČNO UNOSE PODATKE

To nije uloga analitičara. Iako, po prirodi svog posla, analitičar vrlo često koristi i dobro je upoznat sa sistemima za pohranjivanje/preuzimanje podataka, i može čak biti uključen u osmišljavanje specifikacija za baze podataka, svako korištenje analitičara da unosi podatke odvlači ga od njegove osnovne analitičke funkcije.

ISTRAŽITELJI TAKOĐER VRŠE ANALIZE, ZAŠTO SU NAM POTREBI ANALITIČARI?

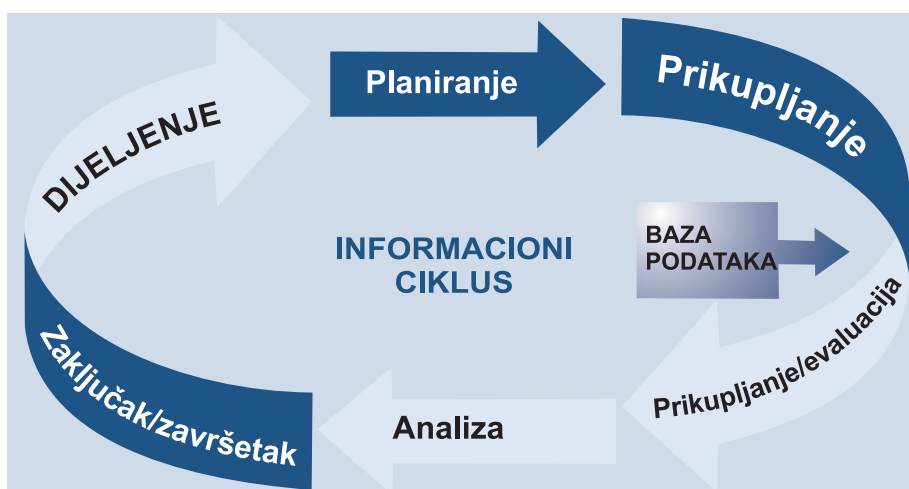
Svi, u izvjesnoj mjeri, rade neke analize u okviru svoga posla. Specijalizirani analitičari su visoko obučeni i iskusni profesionalci, koji se angažiraju za analizu informacija, kako bi unaprijedili istragu, omogućavajući temeljitu i sveobuhvatnu analizu svih obavještajnih podataka u obliku općeg pregleda i bolje fokusiranu istragu time što ukazuju na praznine i suvišno gomilanje u obavještajnim podacima/dokazima. Ovakva specijalistička uloga analitičara omogućava istražiteljima da se koncentriraju više na prikupljanje dokaza i predstavlja dodatni izvor za istražitelja.

OBAVJEŠTAJNI PODACI I INFORMACIJE

Šta podrazumijevamo pod obavještajnim podacima? Obavještajni rad u našem kontekstu znači uzimanje velikog broja odvojenih informacija, od kojih neke same po sebi možda ne izgledaju osobito značajne, njihovo kombiniranje, procjena, poređenje, kontrastiranje i ponovna procjena kako bi se ustanovilo da li se iz njih mogu izvući dodatni zaključci koji će pomoći u istrazi. Neka na izgled irelevantna informacija može sadržavati vitalni podatak ukoliko se kombinira sa drugim vidovima informacija. Jednostavno rečeno, obavještajni podaci su obično proizvod dodatne vrijednosti dobivene putem analize informacija. Iz izvora informacija ćete možda lako dobiti informacije, međutim oni će ljubomorno čuvati svoj obavještajni proizvod.

Djelotvorna istraga kršenja zakona treba da se zasniva na obavještajnim podacima. Istrage koje se vode na osnovu obavještajnih podataka smatraju se ključnim u nastojanjima brojnih agencija za provedbu zakona u borbi protiv kriminalnih aktivnosti. U istragama ratnih zločina, količina raspoloživih informacija je ogromna, prevelika za tačnu procjenu informacija na *ad hoc* osnovi.

PROCES KORIŠTENJA INFORMACIJA

Obavještajne organizacije koriste *obavještajni ciklus* koji im pomaže u rukovanju njihovim informacijama, a on je jednako primjenjiv i u istragama ratnih zločina.

Taj proces je podijeljen u nekoliko faza:

- Planiranje;
- Prikupljanje;
- Poređenje i procjena;
- Analiza;
- Zaključci i preporuke;
- Diseminacija.

Međutim, sve ove faze su međusobno povezane i kontinuirane, tako da se ovaj ciklus može posmatrati kao proces. Ma kakav naziv dali ovom procesu, svaki korak je jednako važan kao i naredni.

Planiranje

Prije prikupljanja informacija važno je znati slijedeće:

- Šta već znamo?
- Šta je to što pokušavamo utvrditi?
- Kako ćemo nastojati dobiti više informacija?

Faza planiranja je od vitalnog značaja i često se zanemaruje u korist uzbuđljivije i aktivnije prirode terenskog rada u misiji. Međutim, razmjeri istraga koje se provode u vezi sa ratnim zločinima i eklektička priroda izvora koji su na raspolaganju kod istrage, razlogom su da je od vitalnog značaja da li se faza planiranja provodi rutinski i temeljito. Ovo se odnosi i na nivo rukovođenja istragom, kao i na individualni nivo misije/projekta. S obzirom na intenzivno korištenje resursa u našim istragama, od ključne važnosti je da istraga bude fokusirana, a to se može postići samo kroz planiranje, kako na početku istrage, tako i tokom redovnih procjena napretka.

Na individualnoj osnovi, svaki istražitelj ima odgovornost za vlastito planiranje, bilo da se radi o projektima u uredu ili o misiji na terenu. U oba ova slučaja, istražitelji trebaju biti svjesni temeljnih informacija u vezi sa predmetom, prirode informacija koje se nadaju da će prikupiti i razloga za to. Njihova je odgovornost da osiguraju da koriste sve raspoložive resurse, uključujući i baze podataka, ostale članove tima, osjetljive izvore, kao i da se u potpunosti pripreme prije pokretanja projekta/misije.

Prikupljanje

Ova faza se odnosi na stvarno fizičko prikupljanje informacija, i to je oblast u koju je tradicionalno istražitelj najviše uključen. Postoje mnogi izvori koje istražitelj treba koristiti. Osim tradicionalnih izvora kao što su očevici, žrtve, izvori, forenzički dokazi sa mjesta zločina i dokumentacija, kod međunarodnih istraga istražitelj mora uzeti u obzir i dodatne izvore, kao što su NVO, međunarodne mirovne snage, politički stručnjaci i, naravno, otvoreni izvori kao što su mediji i internet.

Prikupljene informacije mogu biti u vidu materijalnog dokumenta ili video zapisa, ili razgovora sa osobom koja ne želi dati formalni iskaz kao svjedok. U svim slučajevima, prikupljanje informacija, slično kao i prikupljanje dokaza, treba da bude potpuno i tačno evidentirano, jer je potrebno imati pristup tim informacijama i, ako je moguće pretvoriti ih u korisne obavještajne podatke, a na kraju i u dokaze. Materijalni dokazi i izjava svjedoka mogu se lakše evidentirati u sistem, ali nasumični i naizgled nepovezani obavještajni podaci lako mogu iskliznuti kroz mrežu za prikupljanje. Stoga je važno pridržavati se striktnog sistema evidentiranja.

Jedan od metoda evidentiranja prikupljenih informacija je putem pisanih izvještaja koji se mogu odnositi na neku određenu informaciju, ili na rezultate određene misije sa više različitih informacija. Koji god metod se u konačnici koristi, postoji nekoliko pravila koja treba slijediti, ukoliko će se ta informacija koristiti u istrazi.

Izveštaji o prikupljanju

Pisani izvještaji o podacima sa terena ili podacima iz drugih odgovarajućih izvora mogu biti jedini način čuvanja informacija. Važno je uzeti u obzir različite faktore kod pripreme izvještaja:

- Evidentiranje osnovnih detalja, kao što su detalji o vašoj identifikaciji, lokacije, datumi i imena izvora, adrese za buduće kontakte;
- Procjena pouzdanosti dobivene informacije i izvora iz kojeg je došla;
- Tačno evidentiranje što je moguće više detalja koje je dao izvor;
- Lateralno razmišljanje kod postavljanja pitanja. Nemojte se držati najočiglednijeg pravca ispitivanja, ili samo onih oblasti koje se odnose na vaše direktno područje interesa. Imajte na umu da uvijek razmišljate dalje od neposrednog počinitelja, na primjer do nivoa političkog, vojnog ili policijskog vodstva;
- Lista preporuka za daljnje aktivnosti koje se odnose na tu informaciju.

Osigurajte postojanje kompatibilnosti sa drugim članovima tima kod identifikacije mjesta zločina ili osjetljivog izvora, i napravite ključ za svaku pojedinačnu korištenu šifru. Ovo izgleda kao očigledno, ali kada se identificira mjesto zločina na terenu, nemamo uvijek na raspolaganju GPS ili nazive ulica i kućne brojeve. Stoga obavezno opišite lokaciju ili odlučite da je spominjete kao “K1”, na primjer, tako da je svakome u potpunosti jasno na koju lokaciju mislite, i da svako koristi istu šifru kada se poziva na tu lokaciju.

Kada je izvještaj o prikupljanju završen i unesen u sistem, on se čuva ne samo radi vaše reference, nego i radi ostalih članova tima, i omogućava analizu zajedno sa ostalim izvorima informacija ili dokaza.

Kompletiranje i evaluacija

Kompletiranje informacija odnosi se na onu fazu kada se prikupljene informacije predaju na centralno mjesto radi integracije sa svim ostalim informacijama. Od istražitelja se zahtijeva da podnesu odgovarajuće izvještaje o svojim nalazima na

određeno mjesto za prikupljanje radi obrade. Razmjeri ovih istraga i ovdje znače da su davno prošli dani kada su nalazi istražitelja mogli da se čuvaju u jednoj maloj svesci, ili, što je još gore, u njihovim glavama!

Prethodna faza i ova dva faktora obezbjeđuju „melting pot“ (lonac za taljenje) za sve prikupljene informacije. Kod istraga velikih razmjera nemoguće je da istražitelji rašire sve svoje papire na stoliću za kafu, prođu kroz njih i uporede nasumične pojedinačne dokaze. Količina informacija je ovdje ogromna. Stoga je korištenje baze podataka od apsolutno vitalnog značaja⁵⁸⁰.

Evaluacija izvora je suštinski dio prikupljanja i procesa kompletiranja. Vaše odluke u pogledu pouzdanosti kako izvora, tako i same informacije koju on pruža, moraju biti evidentirane radi budućih referenci. Ovo se koristi ne samo u analitičkom procesu, nego i od strane drugih istražitelja. Ocjenjivanje izvora se može postići na više načina, uključujući i pisanu ocjenu u izvještaju. Međutim, omogućava se bolji kontinuitet ukoliko se izvor/informacija ocjenjuju korištenjem standardne procedure, tako da svako razumije značenje ocjena. Sistemi ocjenjivanja koji se koriste u nekim državnim policijskim snagama su 4X4 ili, u posljednje vrijeme 5X5, kao što se može vidjeti u Aneksu „A“ u ovom poglavlju. Koji god metod da se odabere, on se mora koristiti kontinuirano u cijelom istražnom timu.

Analiza

I pored pomoći baze podataka, ljudski mozak je taj koji radi stvarnu analizu. Ukoliko je baza podataka popunjena svim potrebnim informacijama, mogu se generirati izvještaji koji će ilustrirati sve relevantne informacije za određeno predmetno pitanje. Ipak je na čovjeku da izvuče smisao iz te informacije, da odvaga informaciju i sačini priču. Ovaj dio procesa razvija istragu time što prethodno nevažne dijelove informacije pretvara u vitalne dokaze, pružajući usmjerenja za daljnju istragu, naglašavajući praznine u dokazima ili obavještajne podatke koje treba slijediti i, što je jednako važno, utvrđuje kada je neki dio slagalice riješen.

Većina velikih krivičnih istraga imaju barem jednog krivičnog analitičara koji pruža pomoć u ovom procesu. Da bi analitičar bio u stanju odigrati svoju ulogu ispravno, od vitalnog je značaja da istražitelji koji prikupljaju informacije osiguraju da su svi podaci podneseni na centralno mjesto prikupljanja. Ukoliko se slijedi ovo jednostavno pravilo, analitičar može i treba odigrati centralnu ulogu u svakoj istrazi.

Diseminacija

U najstrožijem smislu obavještajnog ciklusa, ova faza se odnosi na diseminaciju analitičkog proizvoda od strane analitičara, bilo usmeno ili u pisanom formatu. Cilj ovog procesa jeste da se unaprijedi istraga i da se prenesu novostečene spoznaje, tragovi ili informacije drugim relevantnim članovima tima.

⁵⁸⁰ Baze podataka su obrađene zasebno.

Od suštinske je važnosti da istražitelj razmotri sve raspoložive informacije prije nego što krene u novom pravcu. Osim toga što će razgovarati o daljnjem postupanju sa vođom tima, drugim istražiteljima i tužiocima, oni trebaju uzeti u obzir analitički proizvod i stajališta analitičara, tako što će razgovarati i s njima prije odlaska u misiju. Analitičar je često u jedinstvenoj poziciji da ima pregled cjelokupne istrage, i da može istražiteljima ponuditi dodatne aspekte koje treba istražiti kod prikupljanja informacija.

Međutim, diseminacija spada i u djelokrug istražitelja. Ponekad tokom istrage istražitelj može postati specijalista u datoj oblasti, ili za određenu temu - na primjer, uloga policije u počinjenim zločinima. Stoga je u procesu diseminacije potrebno da istražitelj bude stručan i vješt u pisanju izvještaja i davanju usmenih informacija za razne vrste publike.

OBLICI DISEMINACIJE

ANALITIČKI PROIZVOD

Rad sa analitičarima znači da su oni u stanju istražiti daleko veći opseg informacija od onog koji bi normalno bio na raspolaganju istražiteljima. Stoga je vjerojatno da će analitičar predstavljati dodatni izvor informacija za istražitelja i istragu. Proizvodi analitičara koji su na raspolaganju istražitelju mogu se razlikovati, ali oni obično uključuju obrasce kao što su grafičke tabele ili ilustracije obavještajnih podataka, pisani izvještaji i, što je možda najvažnije, usmena informiranja. U pravilu, prije polaska u misiju na terenu, istražitelj bi trebao razgovarati sa timskim analitičarom(ima) i zatražiti od njih informacije o oblastima koje zahtijevaju dodatnu istragu, a posebno o pitanjima ili važnim oblastima od interesa za svjedoke, itd.

SITUACIONI IZVJEŠTAJI/PROCJENA

Oni su obično sveobuhvatniji nego izvještaji o prikupljanju i pružaju sveukupnu procjenu situacije na terenu, posebnog predmetnog područja ili mješavine drugih izvora informacija. Međutim, jasno je da može doći do spajanja izvještaja o prikupljanju i procjene situacije što uključuje i prikupljanje i diseminaciju informacija u isto vrijeme. Ovo preklapanje nije problem, dok god se sve informacije na kraju ubacuju u „melting pot“.

Kao i kod izvještaja o prikupljanju, i ovdje je imperativ da se u potpunosti navedu tačni izvori, da se vi identifikirate kao autor i da informacije budu što je moguće potpunije. Iako ne postoji određena struktura za ove izvještaje, izvjestan nivo standardizacije omogućava lakše čitanje i pomaže održavanju nivoa kvaliteta unutar tima.

U ovaj izvještaj se obično uključuju slijedeći odlomci:

- i. Naslov, ime autora, datum;
- ii. Svrha i ciljevi – predmet izvještaja;
- iii. Detaljnost – upamtite izvore, lokacije. Uključite vlastite komentare i zapažanja, ali navedite jasno da su to vaši komentari;

- iv. Zaključci;
- v. Preporuke.

Alternativni format koji je također uobičajen je sljedeći:

- i. Predmet;
- ii. Temeljne informacije;
- iii. Sadašnja pozicija;
- iv. Razmatranje;
- v. Zaključci i preporuke.

USMENA INFORMIRANJA (BRIFING)

Osim pripreme pisanih izvještaja koji će se uključiti u planiranje i procese istrage, od istražitelja se također može tražiti da iznese usmene informacije za različite vrste publike, uključujući druge članove tima, rukovodstvo, vanjsku publiku. Format usmenog informiranja se razlikuje ovisno od publike, okolnosti i toga da li je to neformalno ili formalno informiranje, ali osnovni parametri su isti.

- i. Predstavite se i objasnite svoju ulogu;
- ii. Objasnite o čemu ćete informirati i dajte prikaz istrage do sada;
- iii. Iznesite svoje informacije;
- iv. Objasnite zaključke;
- v. Iznesite svoje preporuke.

Ovaj dio će detaljnije biti opisan za vrijeme praktičnih sesija o pisanju izvještaja i usmenim informiranjima (brifing).

BAZE PODATAKA

Istražitelji i tužiocima imaju obavezu da sačuvaju i dokumentiraju informacije koje prikupe u toku istrage. Da bi efikasno iskoristili i preuzeli informacije, koristimo baze podataka. One su možda najkorisnije i najvrijednije sredstvo za poređenje i rukovanje informacijama, jer pomažu u generiranju korisnih obavještajnih podataka u istrazi. Mogu se koristiti za sljedeće:

- i. Pohranjivanje i pristup određenim informacijama i dokazima koje tražite;
- ii. Izrada izvještaja koji pomažu u istrazi, kako u smislu upravljanja podacima, tako i u smislu upravljanja problemima;
- iii. Pružanje specifičnih informacija o predmetu istrage/temi. S obzirom na to, baza podataka treba da bude tako osmišljena da odražava posebne predmete istrage (mete), kategorije i teme potrebne za istragu;
- iv. Omogućava upravljanje svjedocima: bitna komponenta istrage i suđenja jeste da se pronađu svjedoci i relevantne informacije o njima;
- v. Pružanje pomoći kod preliminarnih faza u istrazi prije optužnice, nakon optužnice i u radu u fazi suđenja.

Bitno je da istražitelj bude upoznat i da rutinski koristi mogućnosti pretraživanja i izvještavanja u bazi podataka, kada priprema misiju i procjenjuje određene oblasti istrage.

ZAKLJUČAK

U ovom poglavlju smo razmotrili proces prikupljanja informacija od početka do kraja, prvo identificirajući korisne izvore informacija, zatim razmatrajući vrste stručnog znanja potrebnog za korištenje tih informacija i konačno obrazlažući procese koji se koriste.

U zaključku smo iznijeli neke od specifičnih zahtjeva koji se odnose na postojeće međunarodne krivične tribunale, a koji se moraju uzeti u obzir kod istrage ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida.

ANEKS "A" NA X POGLAVLJE

SISTEM EVALUACIJE OBAVJEŠTAJNIH PODATAKA 4X4

POUZDANOST IZVORA		SKALA VALJANOSTI INFORMACIJA	
A	<ul style="list-style-type: none"> Nema sumnje u pogledu autentičnosti, vjerodostojnosti i kompetentnosti Historija kompletne pouzdanosti 	1	<ul style="list-style-type: none"> Poznata kao istinita bez rezervi
B	<ul style="list-style-type: none"> Historija pouzdanih informacija u većini slučajeva 	2	<ul style="list-style-type: none"> Informacija koja je lično poznata izvoru, ali ne i službeniku koji izvještava
C	<ul style="list-style-type: none"> Historija nepouzdanih informacija u većini slučajeva 	3	<ul style="list-style-type: none"> Informacija nije lično poznata izvoru, ali je potkrepljena drugim već evidentiranim informacijama
X	<ul style="list-style-type: none"> Ne može se prosuditi Izvori koji nisu prethodno iskušani 	4	<ul style="list-style-type: none"> Ne može se prosuditi Informacija nije lično poznata izvoru, i nije potkrijepljena drugim informacijama

SISTEM EVALUACIJE OBAVJEŠTAJNIH PODATAKA 5X5

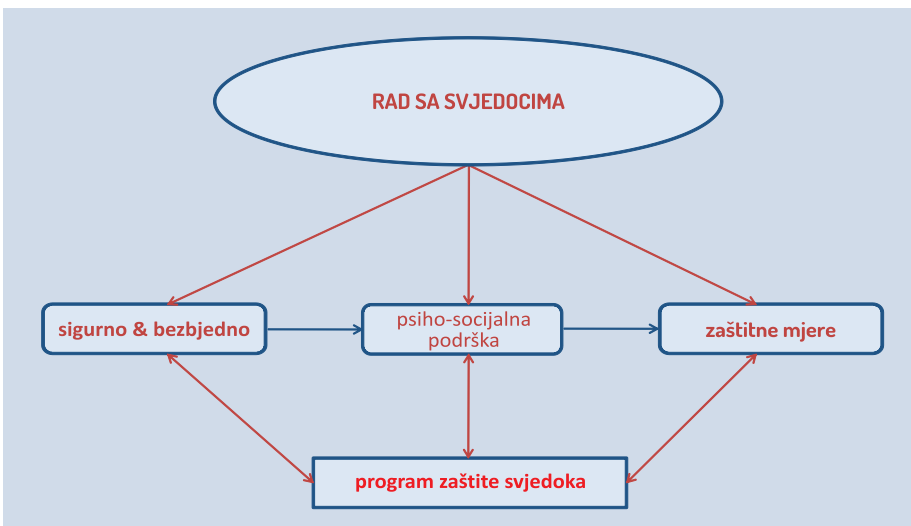
POUZDANOST IZVORA		SKALA VALJANOSTI INFORMACIJA	
A	<ul style="list-style-type: none"> Uvijek pouzdan 	1	<ul style="list-style-type: none"> Poznata kao istinita bez rezervi
B	<ul style="list-style-type: none"> Većinom pouzdan 	2	<ul style="list-style-type: none"> Informacija lično poznata izvoru, ali ne i službeniku koji izvještava
C	<ul style="list-style-type: none"> Ponekad pouzdan 	3	<ul style="list-style-type: none"> Nije lično poznata izvoru, ali je potkrijepljena
D	<ul style="list-style-type: none"> Nepouzdan 	4	<ul style="list-style-type: none"> Ne može se prosuditi
X	<ul style="list-style-type: none"> Neprovjeren izvor 	5	<ul style="list-style-type: none"> Sumnja se da je lažna ili zlonamjerna

Izvor: NCIS, UK

XI POGLAVLJE - SVJEDOCI: PRISTUPI I ZAŠTITNE MJERE

Istražitelji moraju dati apsolutni prioritet sigurnosti i poštivanju žrtava i svjedoka. Nije pretjerano reći da greška ove vrste može koštati života, ili primijetiti da su djelotvorna procesuiranja često počivala na hrabrom svjedočenju žrtava. Osim toga, reputacija organizacije, i naše sposobnosti da svojim zalaganjem unapređujemo ostvarivanje pravde, direktno su povezani sa načinom na koji postupamo sa svim svjedocima.

Kada je riječ o bezbjednosti i sigurnosti svjedoka obično se misli na zaštitu svjedoka. Mora se shvatiti da je zaštita svjedoka dio šireg procesa upravljanja svjedocima. Upravljanje svjedocima ima više slojeva kao što je to prikazano na donjem grafikonu:

Najvažnije je shvatiti da je zaštita svjedoka proces koji se bazira na riziku. Smjernice za zaštitu svjedoka obično slijede nekoliko širokih oblasti općeprihvaćene međunarodne prakse:

- Razvoj **sigurnosne kulture**.

- **Operativne zaštitne mjere** - Osiguravanje bezbjednosti svjedoka je općenito u rukama istražitelja sve do početka faze procesuiranja. Fokus je na zaštiti identiteta ljudi koji su razgovarali sa istražiteljima, čime se efektivno osigurava da se ne sazna u široj javnosti da je osoba bila ispitivana; da se zaštite informacije koje su dali i upravlja rizicima i ublaže rizici sa kojima se svjedok može suočiti.
- **Procesne zaštitne mjere** - Kada nakon istražne faze započne sudski proces, zaštitne mjere će općenito podlijegati nalogu od strane suda. U pred-pretresnoj fazi, to uključuje mjere kao što su neotkrivanje imena i adrese svjedoka do pred sam početak postupka; nalog da se ne utječe na svjedoke i nalog da optuženi i njihov pravni zastupnik ne otkrivaju identitet svjedoka. U pretresnoj fazi, naglasak je na mjerama kojima se smanjuje strah putem izbjegavanja suočavanja licem u lice sa optuženim; na mjerama kojima se otežava ili onemogućava da optuženi ili organizirana kriminalna grupa otkriju identitet svjedoka i mjerama kojima se ograničava izlaganje svjedoka javnosti i psihološkom stresu.
- **Mjere za podršku žrtvama i svjedocima** - u svim fazama se mogu primjenjivati različite mjere radi fizičke i društvene dobrobiti žrtava i svjedoka. One mogu biti operativne i procesne.

U nekim slučajevima gdje nema drugih mogućih alternativa:

- **Program zaštite svjedoka** - Uključivanje u program zaštite svjedoka tradicionalno uključuje procjenu, fizičku zaštitu, preseljenje, promjenu identiteta ili mjere za prikrivanje identiteta i vlasništva, preseljenje, integraciju u zajednicu i izlazak iz programa nakon što svjedočenje bude završeno i/ili prijetnja umanjena.

Preporučuje se postojanje zakonskog osnova za program zaštite svjedoka, ali nije od suštinskog značaja. Na primjer, Ujedinjeno Kraljevstvo je provodila programe zaštite svjedoka deset godina prije donošenja zakona. Mnogi uspješni programi su funkcionirali putem uspostave internih standardnih operativnih procedura.

Proces za provođenje bilo koje od ovih mjera treba da se zasniva na temeljitoj procjeni **prijetnje i rizika**. Prijetnja se odnosi na mogućnost negativnih posljedica po svjedoka ili vezanu osobu kao rezultat njihove pomoći u istrazi ili odluke da svjedoče u sudskom postupku. To uključuje neki vid opasnosti po svjedoka ili vezane osobe. Ozbiljnost posljedica prijetnje će imati utjecaja na vrstu reakcije koja se razmatra. S druge strane, rizik se odnosi na vjerovatnoću da će se prijetnja ostvariti. Provođenje ovih procjena je prvi korak u procesu zaštite svjedoka. Sljedeći je identifikacija opcija koje stoje na raspolaganju da se ublaži, smanji ili otkloni prijetnja. Kada se odluči o opcijama, izazov će predstavljati njihovo provođenje.

Istražitelji se mogu suočavati sa ovim pitanjima svakodnevno. Neki slučajevi će biti ozbiljniji od ostalih. U svakom slučaju, preporučuje se da slijede ovaj proces: procijeniti prijetnju, procijeniti rizik; utvrditi raspoložive opcije; odlučiti o načinu postupanja (npr. pripremiti individualni zaštitni plan) i provesti ga.

Potrebno je uspostaviti standardne operativne procedure za provedbu niza operativnih i procesnih mjera zaštite koje su gore navedene i koje su detaljnije razmotrene u ovim smjernicama.

SIGURNOSNA KULTURA

Pružanje sigurnog okruženja u kojem svjedok može svjedočiti u povjerenju počinje sa institucijama koje su uključene. Ako svi u organizaciji ozbiljno shvate sigurnosna pitanja, razumiju svoje sigurnosne obaveze i djeluju imajući na umu sigurnost, onda će rizik sa kojim se potencijalni svjedoci suočavaju biti sveden na minimum.

SIGURNOST PROSTORIJA

Sigurnosna kultura počinje od sigurnosti prostorija koje koristi osoblje istrage i tužilaštva, kao i sud. To uključuje niz faktora osmišljenih da se spriječi infiltracija u te prostorije od strane osoba sa zlim namjerama i da se spriječi curenje informacija u vezi sa istragom. Kao minimum, treba uzeti u obzir slijedeće:

- Obezbijediti prostorije i osigurati od infiltracije.
- Kontrolirati ulaz i izlaz.
- Osigurati prostore gdje se ispituju svjedoci.
- Osigurati bezbjedno pohranjivanje informacija.
- Kontrolirati pristup uredima unutar prostorija – osigurati da samo oni koji trebaju biti u određenom prostoru mogu pristupiti tim prostorima.
- Redovni sigurnosni nadzor prostorija kako bi se osiguralo da su bezbjedne i netaknute, ili da se identificiraju potencijalna kršenja sigurnosti.
- Prostorije koje se koriste za pretese i suđenja trebaju biti sigurne i pružati sigurno okruženje za svjedočenje svjedoka. Potrebno je utvrditi sigurnosne standarde za takve prostorije, a potom ih treba pregledati kako bi se vidjelo da li zadovoljavaju te standarde

Kada se dovodi svjedok izložen riziku, treba provesti dodatni sigurnosni nadzor prostorija prije dolaska svjedoka kako bi se osiguralo da sigurnosne procedure nisu kompromitirane.

SIGURNOST INFORMACIJA

Istraga mora osigurati proceduralne i fizičke uvjete za sigurno pohranjivanje, čuvanje i preuzimanje informacija. Članovi osoblja također imaju značajnu obavezu u pogledu sigurnosti informacija.

Jasno je da će se tokom istrage prikupiti značajna količina osjetljivih informacija. To je posebno slučaj sa informacijama koje se odnose na svjedoke i informacijama koje ti svjedoci daju. Tim informacijama se mora rukovati na siguran i diskretan način. Pristup istražnim spisima i materijalima u svakom slučaju mora biti ograničen, minimalno na one koji „trebaju znati“.

Svaki član osoblja je odgovoran da osigura da spisi koji spadaju u njegovu odgovornost budu čuvani na siguran način kada se koriste. Kada se ti spisi koriste, član osoblja odgovoran za njih mora osigurati da određene pojedinosti ne budu nesvjesno otkrivene.

Posebnu pažnju treba posvetiti informacijama o i od strane svjedoka. Povjerljive informacije u pogledu svjedoka, uključujući lične, finansijske i osjetljive detalje o samom svjedoku i njegovim izjavama ili datim informacijama, i trebaju se odvojeno čuvati u sigurnom prostoru koji je dostupan samo odgovarajućem članu osoblja i šefovima.

Posebnu pažnju treba posvetiti kada se radi na terenu, pošto uobičajeni zaštitni mehanizmi na koje se oslanjate u centralnom uredu vjerovatno više neće postojati. Članovi osoblja će imati ograničenu sposobnost da osiguraju informacije koje sa sobom nose ili proizvod rada koji je ostvaren tokom misije.

Kod jako osjetljivih svjedoka, njihovi iskazi itd. trebaju se čuvati u sigurnom ormariću, a pristup treba biti ograničen na apsolutno minimalan broj osoba sa važećom dozvolom pristupa. Takve informacije trebaju stajati u sigurnom, zaključanom prostoru kada se ne koriste. Posebnu pažnju treba posvetiti osiguravanju da te informacije ostanu bezbijedne i nakon radnih sati.

Važna karakteristika sudskih procesa se odnosi na njihovu transparentnost. Izvještavanje javnosti i komunikacija su od vitalnog značaja, međutim, to mora biti u ravnoteži sa sigurnosnim potrebama ljudi koji su uključeni. Korištenje mjera kao što su redigirano otkrivanje, uklanjanje informacija koje bi se mogle koristiti za utvrđivanje identiteta ili lokacije osjetljivih ili ugroženih svjedoka, ključni su za uspješno okončanje predmeta.

MAŠINE ZA FOTOKOPIRANJE I ŠTAMPAČI

Važno područje potencijalne ugroženosti informacija se odnosi na umrežene štampače i fotokopire. Vrlo često ljudi pošalju osjetljive dokumente u štampač i izgube ih iz vida, jer im je nešto drugo skrenulo pažnju. Osjetljivi dokument može tako ostati u štampaču danima, prije nego što ga preuzmu. Osim toga, štampači i fotokopir mašine se često mogu zablokirati. Zaglavljene dokumenti mogu ostati u štampaču i fotokopiru danima dok se ne popravi. U mnogim organizacijama ovo je značajan izvor kompromitacije dokumenata.

Upozorenje: Najbolje sigurnosne mjere su djelotvorne samo onoliko koliko i oni koji ih provode. Svo osoblje treba usvojiti praksu odgovornosti za utvrđivanje potencijalnih kršenja sigurnosti i obavještavanja rukovodstva o njima.

PROVJERA OSOBLJA

Razvijanje sigurnosne kulture uključuje provjere osoblja kako bi se osiguralo da osobe koje imaju za cilj kompromitaciju integriteta organizacije, njenih operacija ili informacija koje posjeduje ne budu zaposlene ili da ne dobiju pristup objektima ili informacijama. Ove provjere minimalno uključuju osnovne provjere kod ranijih poslodavaca, zahtjev da oni koji apliciraju na neki položaj podnesu detaljan i provjerljiv lični historijat, otkrivanje i izjavu o finansijskom stanju i provjere otisaka prstiju u odgovarajućim arhivama krivičnih evidencija.

SIGURNE KOMUNIKACIJE

Uređaji za komunikacije, kao što su telefoni, mobilni telefoni, radio uređaji ili faks mašine su sami po sebi nesigurni. Često se kaže da u svakom razgovoru učestvuju tri osobe, onaj ko poziva, onaj koji prima poziv i osoba koja prisluškuje. Osjetljive informacije o ugroženom svjedoku ne bi trebale biti prenošene preko ovakvih uređaja. Sada na raspolaganju imamo šifrirane telefone, faks aparate, radio i TV antene za šifrirani prenos interneta, i trebaju ih nabaviti i koristiti.

SIGURNE KUĆE I UTOČIŠTA

Kada je riječ o pitanjima koja se odnose na zaštitu svjedoka, često se spominje korištenje sigurnih kuća. U kontekstu upravljanja svjedocima, izraz „sigurna kuća“ se koristi za opis objekata koji su identificirani za korištenje za određene svjedoke (a možda i njihove porodice), obično na privremenoj osnovi dok se ne pronađe rješenje za trajno preseljenje. Obično se taj objekat kupuje ili unajmljuje na ime koje se ne može povezati na svjedokom ili osobom ili organizacijom koja brine o tom svjedoku. Njena sigurnost se zasniva na njenoj anonimnosti i obično nije potrebno prisustvo fizičkog osiguranja. Također, ona ima tu prednost što omogućava premještenoj osobi(ama) da usvoje neke navike normalnog života. Kada je sigurna kuća korištena jednom, smatra se da je kompromitirana i da više nije podesna za korištenje kao sigurna kuća.

„Utočišta“ se koriste za pružanje privremenog, sigurnog okruženja za svjedoke. Ona se razlikuju od sigurnih kuća. Ona će obično imati osnovne potrebe za svjedoke koji su u prolazu – bilo na hitnoj osnovi ili tokom svjedočenja. Obično će imati i jednu osobu za podršku, medicinsko osoblje, a možda i psihologa koji živi u tom prostoru. Ovi objekti će biti prilagođeni, tako da uključuju sigurnosne karakteristike, kao što su rešetke na prozorima, alarmne uređaje, protuprovalna vrata i prozore, tako da ne budu laka meta u slučaju izloženosti napadu. Ono što je važno, tu postoji i neki oblik fizičkog osiguranja, obično u vidu čuvara koji štite osobe koje su tu sklonjene. Utočišta su definitivno privremena mjera, ali zbog karakteristika povećane sigurnosti mogu se koristiti više puta.

MJERE ZA PODRŠKU SVJEDOCIMA

DOBROBIT SVJEDOKA I PODRŠKA ZA SVJEDOKE

Potreba da se utvrde potrebe svjedoka u pogledu podrške i da se one zadovolje, počinje prije prvog kontakta sa svjedokom i nastavlja se dugo nakon zaključena sudskog ili drugog postupka. Posebno treba uzeti u obzir slijedeće:

- Potrebe će se razlikovati ovisno o osobi.
- Procjena, koja se odnosi na potrebe u pogledu logističke, sigurnosne i psihološke podrške.
- Ove procjene treba izvršiti specijalizirano osoblje.
- Istražno osoblje može pomoći prikupljanjem informacija koje su potrebne za pravljenje procjene.
- Procjena posebnih mjera koje su potrebne da bi se omogućilo svjedočenje ugroženih svjedoka.
- Ovo može uključivati psihološku podršku, osobe za podršku, posebne tehnike ispitivanja, obezbjeđivanje udaljenih prostorija i elektronskog prenosa svjedočenja u sudnicu, korištenje pseudonima, zaštitne zaklone za prikriivanje svjedoka od optuženog, itd.

Podrška svjedocima ili njeno odsustvo mogu biti jednako važan faktor u obezbjeđivanju njihovog svjedočenja kao i pružanje fizičke bezbjednosti i sigurnosti. Uz specijalno osoblje za zaštitu, potrebno je i specijalno osoblje za podršku kako bi se riješila neka obična pitanja koja utječu na dobrobit svjedoka i kako bi se zadovoljile neke potrebe u pogledu psihološke podrške.

Kod utvrđivanja potreba u pogledu podrške, potrebno je razmotriti uzroke svjedokove nespremnosti za svjedočenje. Može postojati mnogo razloga zbog kojih svjedok nerado svjedoči. Neki od razloga koji dovode do nespremnosti svjedoka da svjedoči uključuju:

- Zastrašujuće sudske postupke.
- Fizički strah – svjedoci su često u slabijoj poziciji nego optuženi (a ponekad i žrtva) i stoga njihovo svjedočenje može biti izloženo manipulacijama. Prilikom svjedočenja korisno je ako se mogu zakloniti od optuženog, ili obrnuto.
- Ekonomske nevolje – ljudi ne mogu sebi priuštiti da dođu na sud i plate smještaj, potrebna im je naknada za to i za izgubljeni prihod.
- Svjedoci mogu biti izloženi različitim vidovima direktnog ili indirektnog utjecaja, na primjer, podmićivanje ili pritisak da se izmijeni iskaz. Odsustvo formalne podrške svjedocima čini te vrste utjecaja privlačnim.
- Čitav niz strahovanja ili nesigurnosti koje nastaju uslijed nedovoljnog poznavanja sudskog sistema može inhibirati svjedoke u vezi sa svjedočenjem.
- Strah od nepotrebnog izlaganja.
- Strah od ponovnog prilagođavanja u društvu.
- U slučaju seksualnih i rodno zasnovanih slučajeva nasilja, stigmatizacija.

Mnoge od ovih zabrinutosti mogu se riješiti uspostavljanjem adekvatnih mehanizama podrške. Neke osobine podrške svjedocima uključuju:

- Neprimjetan transport svjedoka.
- Istražitelji bi trebali biti obučeni u običnu odjeću kada se susreću sa potencijalno ugroženim svjedocima i kada naknadno komuniciraju s njima.
- Potrebne su česte posjete kako bi se održao kontakt sa svjedocima i kako bi se osiguralo da se zadovolje njihove potrebe.
- Siguran objekat sa dobrim životnim uvjetima za smještaj svjedoka tokom perioda svjedočenja.
- Od svjedoka se ne treba tražiti da odsustvuju iz svojih domova u dužim vremenskim periodima radi svjedočenja.

Ukratko, potrebno je više od same zaštite – potreban je kompletan paket pomoći (naknada za putovanja, itd.) Komponenta podrške, ukoliko je u potpunosti finansirana, može zadovoljiti svaku od ovih potreba.

PODRŠKA I ZAŠTITA SVJEDOKA U ISTRAZI PREDMETA SEKSUALNOG I RODNO ZASNOVANOG NASILJA (SRZN)

Mnoge od mjera navedenih u ovom tekstu se mogu primjenjivati u predmetima sa žrtvama i svjedocima seksualnog i rodno zasnovanog nasilja (SRZN). Međutim, prethodno treba učiniti mnogo toga. Istražitelji trebaju izgraditi povjerenje i pouzdanost u svom pristupu ukoliko žele postići bilo kakvu produktivnu suradnju sa žrtvama i svjedocima u ovoj oblasti. Bez takvog povjerenja, malo je vjerovatno je da će oni ispričati svoje priče.

Možda će istražitelji trebati koristiti strukture u zajednici na strateški način i osigurati da žene koje rade sa žrtvama na tom nivou budu adekvatno obučene. U nekim slučajevima, žene će morati biti premještene, zajedno sa svojom djecom. Taj plan preseljenja treba biti pažljivo razrađen. Postojat će potreba da se uspostavi ili ojača sigurnosna mreža u svakoj zajednici.

FAZA ISTRAGE

Osiguravanje bezbjednosti svjedoka je općenito u rukama istražitelja sve do početka faze procesuiranja – **operativne zaštitne mjere**. Od te faze pa nadalje, zaštitne mjere će općenito podlijeđati nalogu suda i tribunala – **procesne zaštitne mjere**.

Ključni akteri u ovoj fazi su istražitelji (bilo da se radi o policiji, advokatima ili tužiocima); pojedinci, lokalni zvaničnici i grupe civilnog društva u zajednici iz koje potječe svjedok; i čitav niz nevladinih organizacija i organizacija za ljudska prava i civilnog društva koje mogu imati prisustvo ili ulogu u određenoj zajednici ili u sudskom procesu. Način stupanja u prvi kontakt je ključni za dobivanje kontinuirane suradnje od strane svjedoka. Istražitelj mora na bezbjedan način uspostaviti i održavati kontakt sa svjedocima; biti iskren i otvoren u postupanju sa svjedocima i preuzeti odgovornost za povjerljivost u pogledu njihovog identiteta, informacija koje daju i njihove zaštite u toj fazi. Važni principi koje treba imati na umu su:

- Od početka treba poduzeti sve moguće korake kako bi se izbjeglo dovođenje svjedoka u rizičnu situaciju
- Postupci istražitelja ne smiju ugrožavati svjedoke
- Informacijama u pogledu svjedoka treba rukovati na adekvatan način
- Svjedoci trebaju biti u potpunosti obaviješteni o tome šta se od njih očekuje, sa kojim opasnostima se mogu suočiti i koje vrste podrške su im na raspolaganju.
- Žrtve/svjedoci trebaju biti u potpunosti obaviješteni u pogledu obaveza u vezi sa davanjem informacija sudu, uključujući pružanje informacija odbrani, uz istovremeno obavještanje žrtava/svjedoka o mjerama koje će biti ili mogu biti poduzete od strane istražitelja i suda kako bi se zaštitila povjerljivost i identitet svjedoka/žrtve.
- Uzimanje u obzir i poštivanje potreba i zahtjeva svjedoka.
- Povezivanje sa tužiocima i službenicima suda ili sudskog tijela, kako bi se osiguralo da su sve poduzete radnje u skladu sa zakonskim zahtjevima, sudskim pravilima i smjernicama i da neće utjecati na prihvatljivost dokaza koje daje svjedok.

Proces istrage obično počinje istraživanjem radi identifikacije potencijalnih svjedoka i procjene mogućih dokaza koje bi oni mogli dati. U predmetima koji uključuju zločine u vezi sa sukobom, može se očekivati da bi čak i prvi kontakt mogao dovesti svjedoka u rizičnu situaciju ili do potrebe za nekom vrstom podrške. Stoga, prije kontakta sa žrtvom ili svjedokom, treba uraditi slijedeće:

- Procjena potencijalnih dokaza koje će svjedok moći pružiti i njihove koristi u dokazivanju (ili osporavanju) pitanja u okviru istrage, te odluka da li je uopće potrebno pristupiti tom svjedoku.
- Istraživanje kako bi se utvrdilo trenutno stanje dobrobiti svjedoka i identificiranje potencijalne ugroženosti svjedoka .
- Procjena prijetnje i rizika kako bi se utvrdilo da li će kontakt sa svjedokom dovesti svjedoka u fizičku opasnost.
- Primjena svih potrebnih mjera kako bi se ublažio svaki rizik koji je identificiran.
- U slučaju grupe svjedoka koji se, zbog svoje prirode, mogu smatrati više ugroženim - „potencijalno ugroženi svjedoci“ - procijeniti da li je potrebna psihološka procjena prije nego što počne proces intervjua. (Djeca svjedoci, bivša djeca vojnici, žrtve seksualnog ili rodno-zasnovanog nasilja, ili svjedoci i žrtve koje su pretrpjele tešku traumu kao rezultat svojih iskustava, mogu spadati u ovu kategoriju.) Procijenite koje bi druge mjere podrške mogle biti potrebne da bi se svjedoci adekvatno pripremili za intervju (i svako naknadno svjedočenje).

FAZE ISTRAGE – OPERATIVNE ZAŠTITNE MJERE

Mjere koje se poduzimaju u fazi istrage često se nazivaju „Operativne zaštitne mjere“. To je zato što se one mogu primjenjivati putem poduzetih operativnih mjera, bez potrebe da budu predviđene zakonodavnim ili formalnim procesnim okvirima. Kao što je gore navedeno, operativne mjere se obično zasnivaju na tri principa:

- Fokus je na zaštiti identiteta osoba koje su razgovarale sa istražiteljima, kako bi se djelotvorno osiguralo da se ne sazna da je ta osoba ispitivana.
- Zaštita informacija koje su dali, i
- Upravljanje i ublažavanje rizika sa kojim se svjedoci mogu suočiti.

Četvrti element koji treba razmotriti jeste usvajanje istražne strategije koja u svom središtu ima princip minimalnog korištenja svjedoka.

PROCJENA PRIJETNJE, RIZIKA I POTENCIJALNE UGROŽENOSTI

Polazište za utvrđivanje radnji koje su potrebne jeste izrada procjene o prijetnji, riziku i potencijalnoj ugroženosti. **Prijetnja** se odnosi na mogućnost negativnih posljedica po svjedoka ili povezanu osobu, kao rezultat njihove pomoći u istrazi ili njihove odluke da svjedoče u sudskom postupku. Ona uključuje neki vid opasnosti za svjedoka ili povezane osobe. S druge strane, **rizik** se odnosi na vjerovatnoću da će se prijetnja ostvariti. **Ugroženost** se odnosi na posebne mjere koje žrtva ili svjedok mogu trebati zbog faktora kao što su njihova starost, spol, priroda zločina kojima su bili izloženi, da li su pretrpjeli traumu i druge lične okolnosti.

Nivo *prijetnje* se utvrđuje procjenom prirode prijetnje, da li je ona stvarna, percipirana ili se podrazumijeva, zajedno sa posljedicama u slučaju izvršenja prijetnje. Za utvrđivanje nivoa prijetnje i rizika može se koristiti matrica za procjenu prijetnje i rizika, poput ove niže prikazane.

PRIJETNJA				
POSljedICE	RIZIK: Utvrđuje se procjenom vjerovatnoće da će prijetnja biti izvršena			
	Izvesna	Veoma vjerovatna	Moguća	Neznatna
Smrt ili ozbiljna povreda	Veliki	Veliki	Veliki	Manji
Nasilje – neka vrsta povrede	Veliki	Veliki	Ozbiljan	Manji
Šteta na imovini	Ozbiljan	Ozbiljan	Manji	Manji
Nema fizičke povrede	Manji	Manji	Manji	Beznačajan
Nema štete na imovini	Manji	Manji	Beznačajan	Beznačajan

U primjerima u gornjoj matrici, gdje bi posljedice prijetnje bila smrt ili ozbiljna povreda, a izvjesno je da će prijetnja biti izvršena, onda to predstavlja veliki rizik koji zahtijeva trenutno postupanje. Obrnuto, tamo gdje prijetnja ne uključuje nikakvu fizičku povredu ili štetu na imovini, a vjerovatnoća da će biti izvršena je neznatna, tada je rizik beznačajan i tu možda nije potrebno nikakvo daljnje postupanje.

Što se tiče ugroženosti, važno je procijeniti potencijalnu ugroženost na početku i preduzeti mjere kako bi se riješio mogući utjecaj koji će intervju imati na ugroženog svjedoka. Tamo gdje procjena ukazuje na potencijalnu ugroženost, potrebno je primijeniti psihološke i druge mehanizme podrške.

SIGURAN I POVJERLJIV KONTAKT SA SVJEDOCIMA

Ovo se obično postiže tako što se pridržava dobro promišljenih operativnih procedura koje su tako osmišljene da se eliminira ili svede na minimum svaki potencijalni rizik po svjedoka. Preporučuje se da članovi osoblja:

- Maksimalno paze kada kontaktiraju svjedoke i pobrinu se kako da bezbjedno kontaktiraju svjedoke na lokaciji na kojoj rade.
- Procijene prijetnju, rizik i ugroženost i potencijalnu potrebu za psihološkom podrškom prije prvog kontakta sa žrtvama ili svjedocima.
- Daju svjedocima kontakt brojeve, tako da ih mogu nazvati u slučaju potrebe za hitnom intervencijom.
- Ne pretpostavljaju da su linije komunikacija (posebno telefon i internet) sigurne, ili da su svi kontakti, čak i oni koji su preporučeni, pouzdani.
- Razmislite o tome da prvi kontakt ostvarite preko treće osobe, kao što je lokalni stanovnik od povjerenja ili predstavnik neke etablirane međunarodne organizacije.
- Dobro razmislite o lokaciji sastanka, vozilima koja ćete koristiti i odjenite se adekvatno.
- Pažljivo odaberite prevodioca.
- Dogovorite sa svjedocima, nakon prvog kontakta, budući način kontakta i mjesta sljedećih sastanaka. Možda će svjedok predložiti način komuniciranja koji neće izazivati sumnju.
- Upitajte svjedoka da li mu odgovara kontakt putem telefona/interneta i utvrdite protokole o komuniciranju.
- Budite sigurni da je svjedok svjestan ograničenja zaštitnih mjera. Žrtve/svjedoci ponekad mogu imati dojam da je vaša sposobnost da ih zaštitite mnogo veća nego što stvarno jeste.
- Obavijestite svjedoke da čak i ako odluče da ne potpišu iskaz ili da ne svjedoče, od istražitelja se može tražiti da otkrije sudu identitet i informacije o svjedoku.
- Pažljivo razmislite o implikacijama davanja svjedoku primjerka njegovog iskaza. (Vrlo često se svjedoci ispituju u blizini mjesta gdje su počinjeni zločini i nije u interesu svjedoka da kod sebe imaju dokument koji jasno ukazuje na to da su pružali pomoć tužilaštvu.)
- Savjetujte svjedoku da ostale svjedoke ili osobe ne obavještava o svojim kontaktima sa istražiteljima. Svjedoci su se u prošlosti izlagali riziku time što pričali drugima da su davali informacije istražiteljima.

- Obavijeste svjedoka o tome šta mora uraditi ukoliko dobije prijetnju ili osjeti strah.

REAGIRANJE NA PRIJETNJE SVJEDOCIMA

Ukoliko svjedok prijavi da je primio prijetnju zbog suradnje, razmotrite sljedeće:

- Utvrdite osnov zabrinutosti žrtve/svjedoka u vezi sa njihovom sigurnošću.
- Procijenite prijetnju po svjedoka - priroda prijetnje, autor prijetnje, sredstva kojima će navodno izvršiti prijetnju, njene posljedice i vjerovatnoća izvršenja prijetnje.
- Utvrdite da li je prijetnja upućena i drugima.
- Utvrdite da li je neko poduzeo neke aktivnosti u vezi sa izvorom prijetnje.
- Procijenite kapacitet izvora prijetnje da sazna informacije o kontaktu svjedoka sa istražnim organizacijama, sudom ili tribunalom (tj. ustanovite kapacitet u vezi sa prikupljanjem obavještajnih podataka i metode pretpostavljenog izvršitelja prijetnje).
- Gdje je to moguće, potražite dokaz koji potkrepljuje prijetnju. Identificirajte i ispitajte sve svjedoke, nastojte dobiti telefonske listinge ukoliko su prijetnje upućene preko telefona, itd.
- Preporučite svjedoku da ne poduzima nikakve aktivnosti mimo suda kako bi se suočio/obratio osobi ili sumnjivoj osobi koja je uputila prijetnju, ako je moguće.
- Razgovarajte o koracima za samozaštitu sa svjedokom.
- Obavijestite svjedoka o zaštitnim mjerama koje mogu poduzeti drugi.
- Ukoliko to okolnosti dopuštaju, a istražitelj vjeruje da će se postići odgovarajuća reakcija, svjedoku treba biti preporučeno da prijavi prijetnju lokalnim vlastima ili organizacijama koje su osnovane radi primanja takvih prijava. Ovo je važno jer se može desiti da je istražitelj u tom području tek kraće vrijeme, te stoga možda neće biti u poziciji da reagira pravovremeno ili realistično na upućenu ili pretpostavljenu prijetnju.
- Ukoliko je podnesen izvještaj lokalnim vlastima, nabavite primjerak tog izvještaja, a lokalne vlasti bi trebale biti upoznate s tim da će istražitelj i nadležno tijelo pratiti ovaj predmet.
- Izbjegavajte nerealna obećanja.
- Istražite prijetnje po bezbjedne komunikacije koje su specifične za datu situaciju, smjernice i sposobnost sumnjivih počinitelja i ostalih da prikupljaju obavještajne podatke.
- Pazite kada stupate u direktan kontakt bilo koje vrste.
- Jedna od opcija može biti korištenje lokalnih policajaca ili organizacija u zajednici radi pružanja privremene zaštite.
- Naredna opcija su privremene mjere, kao što je fizičko osiguranje ili privremeni premještaj.
- Učešće u programu zaštite svjedoka je još jedna je opcija.

OPCIJE ZA ZAŠTITU U ISTRAŽNOJ FAZI

U istražnoj fazi postojeće zaštitne mjere se općenito mogu svrstati pod sljedeće naslove:

- Samozaštita
- Zaštitna pratnja
- Lokalni mehanizmi
- Visoki nivo osiguranja mete («Target hardening»).

Ako se smatra da su ove mjere nedovoljne, treba poduzeti mjere kao što je privremeno udaljavanje svjedoka od izvora prijetnje ili, u ekstremnim slučajevima, uključivanje u program zaštite svjedoka.

SAMOZAŠTITA

- Usvajanje drugačijih i nepredvidljivih rutina.
- Mjere kojima se osiguravaju kuća i radno mjesto, kao što je instaliranje posebnih brava na vratima i prozorima, protivprovalnog alarma, osvjetljenja u baštama i okolnom području noću.
- Unajmljivanje sigurnosnih čuvara, kako bi se osigurala lična zaštita ili sigurnost kuće i radnog mjesta.
- Organiziranje redovnih policijskih ili drugih patrola.
- Osiguravanje mobilnog telefona sa hitnom vezom sa određenim službenikom/ofirom za vezu u zajednici koji će imati uključene telefone 24 sata dnevno, kako bi održavali redovan kontakt sa svojim korisnicima, a koji su spremni da interveniraju uz pomoć relevantnih mehanizama (sigurnosno osoblje, vojska, policija) ukoliko bi korisnik bio izložen neposrednoj prijetnji.
- Statična zaštita od strane policije ili sigurnosnih čuvara.
- Napravite listu važnih telefonskih brojeva organa radi traženja hitne fizičke zaštite u slučaju potrebe.

ZAŠTITNA PRATNJA

- Pratnja osobe 24 sata na dan.
- Prisustvo u uredu svjedoka koji je izložen prijetnji.
- Pratnja svjedoka koji se vraća u svoju zajednicu porijekla.
- Druge organizacije (OCD, MO i NVO) mogu pomoći prilikom osiguravanja bezbjednosti svjedoka tako što će osigurati upoznavanja, prostorije i druge oblike logističke podrške.
- Treba paziti, ukoliko se ovo koristi kao opcija, da se obezbijedi da OCD, IO ili NVO ne krše državne zakone, svoj mandat ili dozvole za prisustvo u zemlji pružajući takvu vrstu pomoći.

LOKALNI MEHANIZMI

- Drugi pristup bi bio da se uspostavi lokalni mehanizam za reakcije, da se obuče i opreme lokalni službena lica da interveniraju i obezbijede sigurnost i izvlačenje u slučaju potrebe.
- Ukoliko je to moguće, prisustvo (patroliranje) službenih lica, organizacija, branitelja ljudskih prava ili drugih osoba iz zajednice, na lokaciji gdje šticeća osoba živi ili radi, da li se ukazalo potencijalnim počiniteljima da ta osoba uživa podršku i nadzor zajednice.
- Korištenje vidljivog prisustva međunarodnih agencija.
- Javno ukazivanje na izvore prijetnje.
- Privremeno utočište u privatnom prostoru ili u objektima civilnog društva ili u objektima koji su povezani sa nekom od prisutnih OCD ili OLJP (organizacija za ljudska prava). (NB: utočište se pruža samo kao posljednje pribježište i na samo ograničen vremenski period u situaciji neposredne prijetnje sve dok se ne pronađe alternativno bezbjedno sklonište ili dok se ne otkloni prijetnja.)
- Često može biti dovoljna zaštita da se osigura premještanje ili razdvajanje svjedoka i prijetnje određenom udaljenošću.
- Obezbjedivanje karata, putnih troškova i novca za tekuće troškove kako bi se svjedok mogao prebaciti negdje drugo.
- Obezbjedivanje prevoza na „sigurno mjesto“ vozilom ili avionom koji je obezbijedila policija, organizacija civilnog društva ili neka druga organizacija.

VISOKI NIVO OSIGURANJA METE (TARGET HARDENING)⁵⁸¹

- Privremena promjena boravišta odlaskom u kuću rođaka ili susjedni grad.
- Tijesna zaštita, redovno patroliranje oko kuće svjedoka, pratnja do posla i nazad i drugi angažmani, kao i davanje kontakata za hitne potrebe.
- Dogovori sa telefonskom kompanijom da se promijeni broj svjedokovog telefona ili da mu/joj se dodijeli broj koji nije u telefonskom imeniku.
- Praćenje pošte i telefonskih poziva.
- Instaliranje sigurnosnih uređaja u svjedokovoj kući (kao što su sigurnosna vrata, alarmi ili ograde).
- Obezbjedivanje elektronskih uređaja za upozorenje i mobilnih telefona sa hitnim brojevima.
- Svođenje na minimum javnih kontakata sa uniformiranom policijom.
- Korištenje tajnih prostorija za razgovore i informiranje svjedoka.
- Sigurnost informacija.
- Uvođenje sistema uzbunjivanja u zajednici.
- Praćenje kretanja ljudi.

OGRANIČENA STRATEGIJA ZA SVJEDOKE

U skladu sa principom nedovođenja svjedoka u situaciju da se izlažu riziku tokom istražne faze, utvrđivanje ograničene strategije za svjedoke može smanjiti broj svjedoka koji se potencijalno izlažu riziku. U ograničenoj strategiji za svjedoke, obavljaju se detaljno istraživanje i analiza kako bi se utvrdili obrasci ponašanja, identificirali potencijalni napadači, i strukture komande i kontrole prema kojima oni djeluju. (Na primjer, struktura koja uspostavlja odgovornost nadređenog, komandnu odgovornost ili omogućava udruženi zločinački poduhvat.) Na osnovu početnog istraživanja i analize, pravi se program prikupljanja dokumenata i materijalnih dokaza kako bi se popunile identificirane praznine u informacijama. U ovoj fazi biste trebali razmotriti da li je moguće dobiti dokaze korištenjem elektronskog nadzora, presretanjem komunikacija (posebno mobilnih telefona) i fizičkim praćenjem. Korištenjem ovih metoda dobivaju se ili dokumenti ili materijalni dokazi, ili svjedočenje istražitelja koje postaje vitalni dokaz, umjesto iskaza žrtava i svjedoka.

Kada je riječ o procjeni iskaza žrtve i svjedoka, trebate pogledati procjenu prijetnje i rizika i potencijalnu vrijednost iskaza svjedoka, da li možete dobiti sličan dokaz negdje drugo iz izvora koji nije izložen prijetnji, pa potom prosuditi da li uopće treba kontaktirati tog svjedoka.

SUĐENJA

PRED-PRETRESNA FAZA

Pred-pretresna faza se odnosi na vremenski period nakon što je istražitelj podnio svoj izvještaj i nakon što su obavljene pripreme za izvođenje svjedoka pred sud kako bi dao svoj iskaz. Kao i u istražnoj fazi, glavni cilj u ovom trenutku jeste osigurati da se ne sazna da je svjedok učestvovao u istrazi, i da će biti ispitan.

Procesni nalozi za zaštitu svjedoka u pred-pretresnoj fazi obično zahtijevaju podnošenje formalnog zahtjeva sudu, te navođenje razloga zbog kojih su potrebne zaštitne mjere i prirode zaštitnih mjera koje se traže. Ovo se smatra potrebnim korakom kako bi se osigurala ravnoteža između prava optuženog i prava žrtve ili svjedoka. Primjeri zaštitnih mjera koje su dodjeljivane na međunarodnim sudovima uključuju:

- Neotkrivanje imena i adrese svjedoka sve do samog početka postupka.
- Nalozi da se ne utječe na svjedoke.
- Nalozi da strane koje učestvuju u postupku ne trebaju otkrivati identitet svjedoka.
- Obavještanje lokalnih policijskih zvaničnika da je svjedok izložen prijetnji i da oni imaju obaveze u pogledu zaštite.
- Korištenje elektronskih uređaja u kući i na radnom mjestu svjedoka, kako bi se policija obavijestila u hitnim slučajevima.

- Procjena posebnih mjera kako bi se olakšalo svjedočenje ugroženih svjedoka. To može uključivati psihološku podršku, osobe za podršku, posebne tehnike ispitivanja, obezbjeđivanje udaljenih prostorija i elektronski prenos svjedočenja u sudnicu, korištenje pseudonima, zaklona za prikrivanje svjedoka pred optuženim, itd.
- Praćenje od strane međunarodnih agencija.
- Tijesnu ličnu zaštitu u ekstremnim slučajevima.
- Različite oblike preseljenja (privremeno ili stalno) sve dok prijetnja ne prođe.

FAZA SUĐENJA

Zaštitne mjere u fazi suđenja također podliježu proceduralnim zahtjevima. Obično se dodjeljuju na osnovu sudskog naloga, nakon uloženog zahtjeva strane koja izvodi svjedoka pred sud. Zahtjev mora iznijeti bitne razloge zašto se traže zaštitne mjere i kako će tražene mjere riješiti određene zabrinutosti navedene u zahtjevu. Zahtjev za zaštitne mjere, ili podršku svjedoku u ovoj fazi, može se zasnivati na brojnim razlozima. Neki od uobičajenih razloga su:

- Strah od odmazde od strane optuženog ili njemu/njoj bliskih osoba.
- Zabrinutost da se svjedok neće moći vratiti kući ukoliko se za njegovo svjedočenje sazna u javnosti.
- Psihološke posljedice.
- Osjećaj stida kod žrtava u npr. slučajevima seksualnog nasilja i rodno zasnovanog nasilja.
- Trauma ponovnog proživljavanja teških, bolnih iskustava.
- Strah od suočavanja sa optuženim.
- Unakrsno ispitivanje.
- Medicinski problemi.
- Potrebna briga za srodnike dok je svjedok na sudu.
- Naknada za izgubljenu zaradu.
- Raspoloživost emocionalne, psihološke i medicinske podrške.
- Rizik od uznemiravanja nakon pretresa.
- Sveukupna klima straha između sukobljenih strana.
- Okruženje u kojem se prijetnje mogu nekažnjeno upućivati.
- Fizički strah.
- Mogućnost manipulacije svjedocima zbog njihovog društvenog položaja u odnosu na optuženog.
- Nedostatak mehanizama podrške za osiguravanje svjedoka.
- Ekonomski problemi.
- Direktni i indirektni utjecaj (npr., mito ili društveni pritisak da se promijeni iskaz.)
- Nepovjerenje u državne vlasti i njihovo funkcioniranje.

U mnogim slučajevima, ova strahovanja se mogu riješiti kroz primjenu **proceduralnih mjera**.

PROCESNE MJERE⁵⁸²

Proceduralne mjere se mogu grupirati u četiri opće kategorije, ovisno o njihovoj svrsi:

- Mjere za smanjivanje straha putem izbjegavanja suočavanja licem u lice sa optuženim, uključujući sljedeće mjere:
 - o Proceduralna revizija pitanja
 - o Korištenje iskaza datih prije suđenja (pisanih ili snimljenih audio ili audio-vizualnih iskaza) kao alternativa svjedočenju pred sudom.
 - o Izvođenje optuženog iz sudnice.
 - o Svjedočenje putem televizije zatvorenog kola ili audio-vizualnih linkova, kao što je sistem video-konferencije.
- Mjere kojima se otežava ili onemogućava zajednici, optuženom ili organiziranoj kriminalnoj grupi da ustanove identitet svjedoka:
 - o Zaklonjeno svjedočenje, korištenjem paravana, zavjese ili dvostranog ogledala;
 - o Anonimno svjedočenje.
- Mjere kojima se ograničava izloženost svjedoka javnosti i psihološkom stresu:
 - o Promjena mjesta ili datuma pretresa.
 - o Odstranjivanje publike iz sudnice (zatvorena sjednica).
 - o Prisustvo prateće osobe kao podrške svjedoku.
- Mjere podrške kako bi se riješila ekonomska, zdravstvena i psihološka pitanja.

Ove mjere se mogu koristiti same ili u kombinaciji, kako bi se postigao bolji učinak (na primjer, sistem video konferencije sa korištenjem zaklona, ili anonimnost sa distorzijom lika).

ZAHTEVI ZA PROCESNE ZAŠTITNE MJERE⁵⁸³

Elementi koji se obično uzimaju u obzir od strane sudova kod izdavanja naloga za primjenu procesnih mjera su sljedeći:

- Procjena prijetnje i rizika.
- Priroda krivičnog djela (organizirani kriminal, seksualno krivično djelo, porodični kriminal, itd.).
- Vrsta žrtve (dijete, žrtva seksualnog napada, suoptuženi, itd.).
- Odnos sa optuženim (rodbinski, podređen optuženom u kriminalnoj organizaciji, itd.).
- Step en straha i stresa kod svjedoka.
- Važnost svjedočenja.

582 UNODC, "Witness Protection Manual 2008" (Priručnik o zaštiti svjedoka, 2008.)

583 UNODC, "Witness Protection Manual 2008"; (Priručnik za zaštitu svjedoka, 2008.)

PRIMJERI PROCESNIH MJERA

- • Redigirano otkrivanje, odloženo otkrivanje, otkrivanje u sumarnom obliku.
- Nalog za neotkrivanje pojedinosti o svjedoku, uključujući sve lične i identifikacijske informacije kao što su ime, datum rođenja, adresa, zanimanje, radno mjesto i drugi porodični podaci.
- Neobjavlivanje svjedokovih identifikacijskih detalja do određenog momenta u postupku. (Ovo nudi najmanju zaštitu svjedoku, ali ima tu prednost što je najmanje opresivno za svjedoka).
- Mjere za sprečavanja otkrivanja identiteta svjedoka ili žrtava, i identifikacijskih podataka javnosti ili medijima.
- Brisanje imena i identifikacijskih informacija iz javnih sudskih spisa.
- Neobjavlivanje ili ograničeno objavljivanje informacija (kao što su detalji o prisustvu svjedoka na određenoj lokaciji u određeno vrijeme) u vezi sa identitetom i lokacijom svjedoka.
- Dodjela pseudonima. (npr. „svjedok A”)
- U sudski nalog o neotkrivanju identiteta svjedoka uključiti opremu za distorziju glasa i lica, kako bi se zamaskirao identitet svjedoka prilikom svjedočenja, ili koristiti pseudonim kod svjedočenja.
- Svjedočenje na zatvorenoj sjednici suda.
- Zatvorena sjednica suda (kada se svjedočenje uzima in camera i o njemu se ne obavještava javnost).
- Svjedočenje putem televizije zatvorenog kola, sistema videokonferencije ili satelitskog linka.
- Distorzija glasa i crta lica putem kamere.
- Pozicioniranje svjedoka tako da ga mogu vidjeti samo sudije, odvjetnik i optuženi.
- Odgođeno otkrivanje identiteta (neredigiranih izjava i identifikacijskih detalja).
- Pravila kojima se sprečava da tužilac, odbrana i drugi učesnici u postupku otkriju takve informacije trećoj strani.
- Mjere kojima se olakšava svjedočenje ugroženih žrtava i svjedoka, kao što je televizija jednosmjernog zatvorenog kola.
- Korištenje audiovizualnog snimanja iskaza koje daju svjedoci za vrijeme preliminarne faze postupka.
- Korištenje vansudskih iskaza datih za vrijeme preliminarne faze postupka kao dokaza pred sudom ili korištenje svjedokovih pred-pretresnih iskaza umjesto iskaza pred sudom.
- Prisustvo prateće osobe radi psihološke podrške.
- Odstranjivanje optuženog ili publike iz sudnice.
- Korisna praksa prije svjedočenja jeste da se svjedok odvede u praznu sudnicu, kako bi se upoznao sa sudnicom, mjestom za svjedočenjem i okruženjem i kako bi mu se objasnio način provođenja postupka.
- U nekim izuzetnim slučajevima davanje anonimnosti svjedoku u krivičnim postupcima.
- Premještanje svjedoka i promjena identiteta.
- Kada se smatra da je potrebno preseliti svjedoka kako bi se osigurala njegova fizička bezbjednost, to treba uraditi prije otkrivanja dokaza odbrani.

Zaštitne mjere se smatraju poželjnom opcijom u svrhu osiguranja adekvatne sigurnosti svjedoka.

FAZA NAKON SUĐENJA

Iako u mnogim slučajevima potreba za zaštitnim mjerama prestaje nakon okončanja pretresa, to nije nužno slučaj i ne treba se uzimati zdravo za gotovo. Ankete među svjedocima koji su dali iskaze u sudskim postupcima u vezi sa ozbiljnim krivičnim djelima ukazuju na to da i u fazi nakon pretresa može biti potrebna daljnja podrška. Kao minimum, potrebno je uspostaviti sljedeće aranžmane:

- Daljnja procjena prijetnje i rizika.
- Posmatranje svjedoka kako bi se otkrile i riješile negativne posljedice.
- Razmatranje potrebe za dugoročnom podrškom.
- Praćenje rezultata predmeta i osiguravanje mehanizama kako bi se provela daljnja podrška, ukoliko je potrebno.

PROGRAM ZAŠTITE SVJEDOKA

Tradicionalno, program zaštite svjedoka uključuje procjenu, fizičku zaštitu, preseljenje, promjenu identiteta ili mjere kojima se maskiraju identitet i vlasništvo, preseljenje i integracija u zajednicu i izlazak iz programa nakon što se završi svjedočenje i/ili umanji prijetnja.

Uvjeti za zaštitu svjedoka u većini slučajeva ograničavaju se na situacije gdje je njihovo svjedočenje od suštinske važnosti za uspješno procesuiranje osoba odgovornih za ozbiljna krivična djela ili organizirani kriminal. Da bi bili uključeni u program zaštite svjedoka mora postojati uvjerljiva i stvarna prijetnja svjedoku i/ili povezanim osobama.

OSMIŠLJAVANJE PROGRAMA ZAŠTITE SVJEDOKA

Donja tabela, koju je pripremio kanadsko Ministarstvo pravde⁵⁸⁴ daje listu koraka koje treba razmotriti prilikom uspostave programa za zaštitu svjedoka.

POTREBA	Postoje li određene vrste krivičnih djela koje su posebno ciljane? Može li program zaštite svjedoka na zadovoljavajući način doprinijeti borbi protiv tih vrsta krivičnih djela? Postoje li drugi načini za zaštitu svjedoka?
ORGANIZACIJA I DJELOVANJE	
Pravni status	Da li program mora biti uspostavljen zakonom ili na neki drugi način?
Administracija	Da li program treba administrativno provoditi: - Postojeća agencija za provedbu zakona? - Nova agencija koja je posebno formirana za tu svrhu? Kakvu vrstu obuke osobe za zaštitu svjedoka trebaju dobiti? Postoji li potreba za mrežom kontakata u drugim vladinim agencijama kako bi se olakšala zaštita svjedoka? Da li takva mreža kontakata može biti uspostavljena i ostati povjerljiva?
Finansijski resursi	Koji je potrebn nivo finansiranja? Ko bi trebao obezbijediti potrebna finansijska sredstva?
Uključivanje	Ko bi bio, a ko ne bi bio prihvatljiv za uključivanje u program? Koje faktore treba razmotriti kod procjene kandidata za program? Koliko rano u istražnom procesu treba razmotriti pitanja zaštite svjedoka? Ko bi trebao biti odgovoran za procjenu kandidata za program? Ko donosi konačnu odluku o uključivanju programa? Da li bi konačna odluka trebala podlijegati žalbi?
Beneficije	Koje bi trebale biti razmjere beneficija koje se dodjeljuju u okviru programa?
Obaveze	Koje bi trebale biti obaveze zaštitne agencije i svjedoka? Da li bi te obaveze trebale biti sačinjene u pismenoj formi i potpisane od obje strane?
Zaštita	Koji oblici zaštite bi trebali postojati? Koliko bi trebalo biti trajanje te zaštite? Da li bi zaštita trebala biti omogućena i stranim državljanima? Kako se zaštita može okončati?
Sigurnost	Da li bi bilo koji aspekt programa trebao biti javno poznat? Da li bi trebalo uvesti kazne za one koji dovode u pitanje sigurnost zaštićenog svjedoka i integritet programa?

584 Gary Lacko, "The Protection of Witnesses" („Zaštita svjedoka“) za kanadsko Ministarstvo pravde, Grupa za međunarodnu suradnju, 2004. http://www.justice.gc.ca/en/ps/inter/protect_witness/WitnessProtection-EN.pdf

ULAZAK U PROGRAM ZAŠTITE SVJEDOKA

U nekim slučajevima, preseljenje svjedoka i žrtve pod novim identitetom u novo, neotkriveno prebivalište u istoj zemlji ili čak u inostranstvu, može predstavljati jedinu moguću alternativu. Kada je to potrebno, onda je najbolje da se obavlja pod pokroviteljstvom formalnog programa za zaštitu svjedoka. Preseljenje se treba koristiti samo kao posljednje pribježište kada su sve druge opcije istražene, pokušane i iscrpljene. Ulazak u program zahtijeva minimalno:

- Pristanak uz punu informiranost.
- Bezbjednu lokaciju.
- Siguran prijevoz i smještaj.
- Nastavak podrške.

Proces za ulazak u program uključuje:

- Procjenu prijetnje i rizika za svaki posebni slučaj.
- Identificiranje izvora zabrinutosti, i aktere.
- Istragu raspoloživih procesa za ublažavanje rizika.
- Razradu plana zaštite.
- Uspostavu jedinstvene linije komuniciranja sa osobama izloženim visokom riziku.

NEKE KARAKTERISTIKE PROGRAMA ZA ZAŠTITU SVJEDOKA

- Siguran stambeni prostor.
- Bezbjedna i brza komunikacija.
- Bezbjedan transport.
- Usluge sigurnosne zaštite i pratnje.
- Imunitet od krivičnog gonjenja i garancije da neće podlijegati kaznama ili oduzimanju imovine za bilo kakve transakcije, pitanje ili aspekte u vezi sa svjedočenjem.
- Pomoć kod dobivanja sredstava za život ukoliko osoba treba biti preseljena.
- Razumni putni troškovi i životni troškovi u vrijeme kada se osoba pojavljuje kao svjedok na krivičnim sudovima.
- Besplatna medicinska njega, hospitalizacija i lijekovi za povrede ili oboljenja koja se pojave tokom perioda svjedočenja.
- Obezbeđivanje obrazovanja od osnovne škole do nivoa fakulteta za maloljetnu i izdržavanu djecu svjedoka koji umre ili je trajno onesposobljen, kao posljedica svjedočenja.
- Preseljenje unutar zemlje ili u treću zemlju, po potrebi.
- U nekim ekstremnim slučajevima, program uključuje pravo svjedoka ili žrtve na novi identitet.

Službenici koji provode programe zaštite svjedoka trebaju uspostaviti tijesne radne odnose sa agencijama koje se bave⁵⁸⁵:

- Ličnom identifikacijom (agencije za pasoše, vozačke dozvole).
- Javnim stambenim službama.
- Socijalnom zaštitom.
- Zatvorima (u slučaju svjedoka u zatvoru).
- Rehabilitacijom bivših osuđenih prestupnika.
- Obrazovanjem.
- Zdravljem, stomatološkim i psihološkim uslugama.
- Bankama i drugim finansijskim institucijama.

ODGOVORNOSTI STRANA

- Za agenciju koja pruža zaštitu:
 - o Uspostavljanje aranžmana za zaštitu svjedoka.
 - o Premještanje učesnika i izdavanje novih ličnih dokumenata.
 - o Pružanje finansijske podrške na određeni vremenski period.
 - o Pružanje početne pomoći u pogledu obuke za posao i nalaženja novog zaposlenja.
 - o Pružanje savjetodavnih i drugih socijalnih usluga, uključujući odgovarajuće obrazovanje (na primjer, u slučaju međunarodnog preseljenja ili djece).
 - o Davanje zaštite i beneficija osobama koje prate svjedoke u programu.
- Za svjedoke:
 - o Obaveza da, bilo direktno ili indirektno, ne kompromitiraju zaštitu i pomoć koja im se pruža.
 - o Pridržavanje instrukcija agencije koja pruža zaštitu, u vezi sa pruženom pomoći.
 - o Obaveza da ne počine krivično djelo.
 - o Potpuno davanje informacija o vlastitoj kriminalnoj prošlosti i svim finansijskim i drugim zakonskim obavezama.
 - o Obaveza da daju istinito svjedočenje.
- Pridržavanje restrikcija u pogledu otkrivanja informacija u vezi sa istragom predmetnih krivičnih djela.

Vrsta i broj dokumenata koji se daju svjedocima razlikuju se od zemlje do zemlje i mogu uključivati:

- Pasoš.
- Ličnu kartu.
- Karton za zdravstvenu zaštitu ili osiguranje.
- Poreski broj.
- Uvjerenje o državljanstvu.
- Vozačku dozvolu.

⁵⁸⁵ UNODC "Witness Protection Manual 2008." (Priručnik za zaštitu svjedoka 2008)

- Rodni list.
- Stručne i profesionalne kvalifikacije.
- Obrazovne kvalifikacije.

VREMENSKI OKVIR ZA ZAŠTITU SVJEDOKA

Dolje prikazani vremenski okvir je pripremljen kako bi se prikazao proces donošenja odluka i onoga što se dešava na operativnom nivou kada se pojavi prijetnja u vezi sa svjedokom.

PRIJETNJA/ RIZIK	<ul style="list-style-type: none"> - Moguće postojanje prijetnje/rizika u odnosu na svjedoka. Uočeno je ili prijavljeno moguće postojanje prijetnje i rizika. - Popuniti formular sa podacima o svjedoku i detaljima o prijetnji. - Izvršiti procjenu prijetnje i rizika. To se može uraditi na licu mjesta, ali će vjerovatno zahtijevati i formalni proces procjene od strane rukovodstva.
OPCIJE	<ul style="list-style-type: none"> - Nije potrebno poduzimati akciju – identitet nepoznat, odgovarajuće mjere su poduzete u fazi kontakata i intervjua, kako bi se ublažila prijetnja i rizik - Mjere samozaštite - Formalne zaštitne mjere - Uključivanje u program zaštite svjedoka
POSTOJANJE IDENTI- FICIRANE PRIJETNJE I RIZIKA	<ul style="list-style-type: none"> - Da li je svjedok već izložen riziku - Da li je prijetnja neposredna - Da li iziskuje trenutno postupanje, ili - Da li će se rizik pojaviti u nekom predvidivom vremenu ili događaju u budućnosti - Da li svjedok može ostati <i>in situ</i> do aktiviranja programa zaštite svjedoka
POSTOJI NEPOSREDNI RIZIK	<ul style="list-style-type: none"> - Treba napraviti planove za premještanje svjedoka sa mjesta prijetnje dok se ne procjene sve opcije - Organizacija koja podnosi zahtjev mora imati sposobnost da sama izvrši izvlačenje - Organizacija koja podnosi zahtjev mora imati vlastiti privremeni objekat gdje može smjestiti svjedoka i bliske osobe do provedbe formalnog procesa - Organizacija koja podnosi zahtjev mora biti spremna da na duži period održava ove privremene aranžmane, u nekim slučajevima i godinama, dok svjedok ne bude prihvaćen u program
BUDUĆI RIZIK	<ul style="list-style-type: none"> - Pripremite vremenski prikaz rizika i postupaka za ublažavanje rizika

UČESNIK	<ul style="list-style-type: none"> - Saglasnost da učestvuje - Identificirane bliske osobe - Obezbijedeni putni dokumenti - Obaveza tajnosti - Sporazum o nekontaktiranju sa srođnicima, itd.
IZVLAČENJE	<ul style="list-style-type: none"> - Premještanje svjedoka iz neprijateljskog okruženja - Preseljenje unutar ili van države - Putni aranžmani – avion, vozilo, voz, drugo - Dogovori sa svakom zemljom kroz koju će svjedok prolaziti, u vezi sa sigurnošću, prolazom preko aerodroma, aranžmanima za vize, sigurnim kućama, po potrebi - Odluka o tome hoće li tranzit biti tajan ili ne - Privremeni smještaj u sigurnu kuću do formalnog uključivanja u program - Psihološko testiranje, medicinski i drugi mehanizmi podrške - Mogući daljnji proces procjene/intervjui - Priprema putnih dokumenata za hitne situacije - Organiziranje financijskih i poslovnih pitanja
PREMJETAJ U OKVIRU PROGRAMA	<ul style="list-style-type: none"> - Smješten u zajednici - Novi identitet - Nema daljnjih kontakata s porodičnim prijateljima ili bivšom zajednicom - Nema daljnjih kontakata sa organizacijom koja je podnijela zahtjev - Svi kontakti idu preko domaćina za program zaštite svjedoka - Prekvalifikacija - Stručna obuka - Financijska podrška - Učenje jezika - Pristup zdravstvenim i socijalnim službama - Obrazovanje za djecu
SVJEDOČENJE	<ul style="list-style-type: none"> - Svjedok ispunjava obaveze u pogledu svjedočenja
NASTAVAK	<ul style="list-style-type: none"> - Mehanizam za procjenu kako bi se utvrdilo da li je umanjen nivo rizika - Odgovarajuća obuka kako bi se omogućila potpuna integracija u novu zajednicu (ukoliko to već nije slučaj) - Kompetentnost u pogledu mjera samozaštite

PRIHVATLJIVOST

S obzirom na značajne poremećaje u životu osobe koja učestvuje u programu, značajne obaveze, kako na strani učesnika tako i na strani provoditelja programa, i visoke troškove zaštite svjedoka, prihvatljivost kandidata za program zaštite svjedoka često je ograničena na slijedeće:

- Slučajevi ekstremne opasnosti po svjedoke.
- Slučajevi gdje se ne može na drugi način doći do dokaza.
- Saučesnici koji su dogovorili imunitet od progona za svoje svjedočenje.
- Slučajevi koji imaju posebnu važnost i utjecaj na zajednicu.
- Slučajevi gdje se provedba pravde može značajno unaprijediti svjedočenjem saučesnika koji su i sami „okrvavili ruke“. Države rijetko prihvataju da uključe osobe koje spadaju u ovu kategoriju u svoje programe zaštite.
- Slučajevi koji uključuju svjedoke «ansajdere».
- Rijetki slučajevi u kojima je osoba dala značajne informacije tokom istrage, koje će pružiti veliku pomoć u provedbi pravde, a davanje tih informacija je tu osobu izložilo riziku.

Vrste informacija koje su potrebne da se procijeni prihvatljivost:

- Identifikacijski detalji. (Ime, adresa, datum i mjesto rođenja, spol, rasa, državljanstvo).
- Značaj predmeta.
- Detalji o djelima i osobama koje su optužene ili će vjerovatno biti optužene.
- Očekivani iskaz svjedoka, procjena iskaza, njegove važnosti i svjedokovog kredibiliteta.
- Datumi ispitivanja.
- Drugi svjedoci.
- Pojednosti o prijetnji i procjena stvarne opasnosti po svjedoka.
- Članovi svjedokovog domaćinstva, poimenice, njihovi datumi i mjesta rođenja, veza sa svjedokom, osobe koje se preporučuju za preseljenje.
- Medicinski izvještaj.
- Moguća opasnost koju svjedok i/ili članovi porodice predstavljaju po druge osobe ili imovinu u području preseljenja, ukoliko se uključe u program, uz kompletno objašnjenje.
- Da li potreba za iskazom tog svjedoka ima prevagu nad rizikom od opasnosti koju svjedok i članovi njegove porodice mogu predstavljati za javnost i zašto?
- Koje su alternative uključivanju u program? Zašto one nisu moguće?
- Problemi oko čuvanja djece u vezi sa preseljenjem svjedoka ili povezanih osoba.
- Ukoliko je svjedok saučesnik, da li će biti procesuiran i pojednosti o tome kako će se ta pitanja riješiti?
- Da li je svjedok u zatvoru, na uvjetnoj kazni ili pomilovan?
- Sve druge informacije koje su relevantne za podnošenje zahtjeva.

DEFINICIJE

Istražitelji	Uključuje sve osobe čija je zvanična funkcija da provode istrage kako bi podržali procese tranzicijske pravde. To može uključivati policajce, tužioce, advokate, službenike za ljudska prava i branitelje ljudskih prava.
Operativne zaštitne mjere	Operativne mjere se općenito preduzimaju na administrativnom nivou od strane suda, istražne komisije; istražnog ureda i/ili nadležnog organa za zaštitu svjedoka, na osnovu procijenjenog nivoa rizika koji se odnosi na identificirani izvor rizika.
Procesne zaštitne mjere	Procesne zaštitne mjere određuje sudija(e) ili mjerodavni sudski organ. U većini slučajeva ove mjere imaju za cilj da prikriju identitet svjedoka od javnosti tokom sudskog postupka.
Žrtve	Osoba protiv koje je počinjeno krivično djelo. Žrtve mogu biti i svjedoci.
Svjedoci	Svaka osoba koja ima relevantne i pouzdane informacije koje se odnose na pitanje koje je predmet istrage ili postupka u sudskom procesu. U ovim smjernicama, kada god se koristi izraz svjedok, može se podrazumijevati da on uključuje i žrtve.
Sigurne kuće	Sigurni i anonimni objekti koji su obezbijedeni radi korištenja za određenog svjedoka (i možda i njegovu/njenu porodicu), obično na privremenoj osnovi dok se ne pronađe trajno rješenje za preseljenje.
Utočišta	Sigurne prostorije koje služe kao objekti za svjedoke koji su u tranzitu - bilo na hitnoj osnovi ili za vrijeme svjedočenja.
Prijetnje	Odnosi se na mogućnost negativnih posljedica za svjedoka ili povezane osobe, kao posljedica njihove pomoći u istrazi ili njihove odluke da svjedoče u komisiji ili tokom sudskog postupka. To uključuje neki oblik opasnosti po svjedoka ili povezane osobe.
Rizik	Rizik se, s druge strane, odnosi na vjerovatnoću da će se prijetnja ostvariti.
Ugroženost (ranjivost)	Odnosi se na posebne karakteristike u vezi sa žrtvama ili svjedocima, kao što su njihova starosna dob, spol, priroda krivičnog djela u kojem su bili žrtva i da li su doživjeli traumu i druge lične okolnosti koje ih mogu učiniti ranjivijim na negativne okolnosti, ukoliko budu pozvani da svjedoče.

Pretres	Odnosi se na sve vrste formalnog sudskog uzimanja iskaza, bilo na krivičnom sudu ili u istražnoj komisiji.
Neotkrivanje	U većini sudskih postupaka postoje zahtjevi da se otkriju informacije svakoj osobi koja bi mogla biti izložena negativnom utjecaju svjedočenja. Neotkrivanje se odnosi na izuzetke od ovih odredbi.
Redaktura	Prekrivanje ili uklanjanje određenih informacija iz dokumenata, svjedočenja i drugih oblika zabilježenih iskaza osoba.
Program zaštite svjedoka	Program koji je posebno osmišljen za pružanje fizičke i psihološke zaštite učesnicima u sudskim procesima.
Jedinica za zaštitu svjedoka	Jedinica ili tim koji je određen da provodi program zaštite svjedoka.

LITERATURA

- UNODC, *Protection of Witnesses in Criminal Proceedings Involving Organized Crime*.
(Zaštita svjedoka u krivičnim postupcima, uključujući organizirani kriminal)
- Commonwealth Secretariat (Report And Guidelines) *Best Practice Guide For The Protection Of Victim/Witness In The Criminal Justice Process (The Guide)* (Vodič za najbolje prakse u zaštiti žrtve/svjedoka u krivično-pravnom procesu)

XII POGLAVLJE - SEKSUALNO I RODNO ZASNOVANO NASILJE

UVOD

Krivična djela koja uključuju seksualno nasilje i eksploataciju su vrlo česta širom svijeta, u svim društvima. Većina žrtava seksualnog nasilja (ali ne sve) su žene i djeca. Silovanje i drugi vidovi seksualnog nasilja se dešavaju češće u vrijeme rata, ali se također bilježe visoke stope ove vrste kriminala u situacijama kada dolazi do raspada društva ili zajednice.

Seksualno nasilje u ratu historijski je bilo neizbježan dio rata i nije tretirano jednako ozbiljno kao i drugi ratni zločini. Svrha seksualnog nasilja u oružanom sukobu – da se kazni, ponizi ili uništiti pretpostavljeni neprijatelj putem napada na žene za koje se smatra da „pripadaju“ (u suštini, da su vlasništvo) neprijateljske grupe - često je prolazila neprimijećena.

Bitno je naglasiti da silovanje i drugi oblici seksualnog nasilja mogu biti procesuirani ne samo kao ratni zločin i kao teška kršenja Ženevskih konvencija, nego i kao mučenje, zločini protiv čovječnosti i, u nekim slučajevima, kao djela koja su sastavni dio genocida.

Tek posljednjih nekoliko godina seksualno nasilje, koje je počinjeno u kontekstu oružanog sukoba i drugim situacijama masovnog nasilja, biva prepoznato kao nešto što zahtijeva posebno pravno postupanje i specijalne istražne vještine.

Međutim, dokazivanje ovih zločina je često teško s obzirom na nespremnost žrtava da progovore zbog stigmatizacije ili straha od odmazde, opsega zločina i ozbiljnog izazova da se dokažu veze sa političkim ili vojnim vođama.

Izloženost i javne reakcije u vezi sa korištenjem silovanja kao oružja u ratu u bivšoj Jugoslaviji i široko rasprostranjenog seksualnog nasilja tokom genocida u Ruandi naveli MKSJ i MKSR da podnesu optužbe za seksualno nasilje na jednakoj osnovi sa drugim krivičnim djelima.

Odluka MKSR u predmetu Jean-Paul Akayesu (prva osuđujuća presuda međunarodnog suda za genocid) doprinijela je prihvatanju shvatanja da se seksualno nasilje može procesuirati kao oblik genocida, ukoliko se dokaže da se desilo sa namjerom da se fizički ili psihološki uništi određena grupa. Djela genocidne najmere su počinjena samo protiv Tutsi žena, kao što je utvrdio sud, i zaključio da mjere u svrhu sprječavanja rađanja unutar te grupe (zabranjeno djelo prema konvenciji o genocidu) mogu biti mentalne kao i fizičke prirode, u tom smislu da silovanje može biti toliko traumatično da bi moglo dovesti do toga da žrtva nakon toga odbije da rađa, a pripadnici te grupe mogu biti toliko zastrašeni prijetnjama ili traumama da se ne odlučuju na rađanje.⁵⁸⁶

Učinak ove odluke se odražava na usvajanje ovog principa u Rimskom statutu MKS, Elementi krivičnog djela, član 6(b):

Genocid je nanošenje ozbiljne tjelesne ili psihološke boli osobi ili osobama (koje pripadaju određenoj nacionalnoj, etničkoj, rasnoj ili vjerskoj grupi, kada je to ponašanje imalo namjeru uništiti u cjelosti ili dijelomično članove grupe i kada se dešava u provođenju očiglednog obrasca sličnog ponašanja usmjerenog protiv te grupe ili je bilo ponašanje koje je, samo po sebi, moglo dovesti do takvog uništenja).

Statut MKS navodi da fraza ozbiljna tjelesna ili duševna bol “uključuje (ali nije ograničena na) djela mučenja, silovanja, seksualnog nasilja, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja”.

Još jedan važan presedan uspostavljen na suđenju u predmetu Akayesu bio je nalaz MKTR da „seksualno nasilje nije ograničeno na fizički nasrtaj na ljudsko tijelo i može uključivati djela koja ne uključuju penetraciju, čak ni fizički kontakt“, uključujući, na primjer, prisilnu golotinju.⁵⁸⁷

Međutim, treba zapaziti da Akayesua prvobitno nije bio optužen za silovanje, i prema organizaciji Human Rights Watch i ostalima, „da su nepostojanje političke volje među visoko rangiranim zvaničnicima tribunala, kao i pogrešna istražna metodologija od strane dijela istražnog i tužilačkog osoblja na MKTR u početku doveli do ove greške“.⁵⁸⁸

U predmetu *Tužilac protiv Furundžije* (MKSJ) utvrđeno je da je optuženi kriv kao saučesnik u mučenju, i za pomaganje i podržavanje u slučaju „nasrtaja na lični dignitet, uključujući silovanje“, za zatvaranje i višestruka silovanja jedne žene od strane njegovih podređenih. Objektivni elementi silovanja su u predmetu Furundžija definirani na slijedeći način:

„Seksualna penetracija, iako blaža: (a) u vaginu ili anus žrtve penisom počinitelja ili drugim predmetom koji počinitelj koristi; ili (b) u usta žrtve penisom počinitelja.”

Mučenje, koje se često koristi kao način kontrole i zastrašivanja od strane opresivnih režima i oružanih snaga, često uključuje seksualno nasilje ili prijetnju seksualnim

586 Vidi Jose Alvarez, „Lekcije iz presude u predmetu Akayesu“, <http://www.nsulaw.nova.edu/student/organisations/ILSAJournal/5-2/Alvarez%205-2.htm>

587 Presuda Akayesu, predmet br. MKTR-96-4-T.

588 Human Rights Watch pozdravlja presudu za silovanje u Ruandi: „postavljen međunarodni presedan za kažnjavanje seksualnog nasilja kao ratnog zločina“, Press Release, septembar 1998.

nasiljem i ponižavanje žrtava putem postupaka koji imaju seksualne konotacije. Važno je zapaziti da je silovanje također definirano kao oblik mučenja od strane suda i da je predstavljalo osnovu za osuđujuću presudu za mučenje protiv Furundžije. Drugim riječima, sada se priznaje da se seksualno nasilje, ovisno o okolnostima, može smatrati izričitim vidom mučenja uz sve zakonske implikacije.

Uprkos pozitivnim implikacijama predmeta Furundžija u odnosu na ženska prava, došlo je do strašnih protesta od strane organizacija za ljudska prava i ženskih organizacija kada je odbrana zatražila, i dobila, pravo da pregleda evidencije o medicinskom i psihološkom savjetovanju u vezi sa silovanjem žrtve, i nakon što je taj nalog potvrđen prilikom žalbe.⁵⁸⁹ (međutim, ovaj incident je rezultirao zaštitom ovakvih informacija u Pravilima o postupku MKS-a, gdje se navodi da će „sud posvetiti posebnu pažnju priznavanju privilegiranosti komunikacija koje su obavljane u kontekstu profesionalnih odnosa između osobe i njenog ljekara, psihijataru, psihologa ili savjetnika, a posebno kada se to odnosi na žrtve ili uključuje žrtve ... „ (Pravilo 73, Privilegirane komunikacije i informacije).

Odluka MKSJ da osudi optužene za silovanje, mučenje i porobljavanje u predmetu Foča (februar 2001.) predstavljala je „ključnu presudu“, jer je ovo bilo prvi put da je međunarodni sud optužio nekoga samo za zločine seksualnog nasilja nad ženama i prvi put da je MKSJ utvrdio da su silovanje i porobljavanje zločini protiv čovječnosti.⁵⁹⁰

Seksualno iskorištavanje i porobljavanje žena i djece često se dešava tokom oružanih sukoba i u drugim situacijama masovnog nasilja. Motiv za ove zločine može biti politički, ekonomski i/ili psihološki. Trgovina ženama i djecom je postala veliki problem koji zahtijeva mnogo više pažnje. Statut MKS uključuje seksualno ropstvo kao ratni zločin. Trgovina ljudima je uključena u Rimski statut u okviru zločina porobljavanja kao zločina protiv čovječnosti.

PSIHOLOŠKE I FIZIČKE POSLJEDICE SEKSUALNOG NASILJA

PSIHOLOŠKE POSLJEDICE

Žene koje su pretrpjele seksualno nasilje često se posmatraju kao bespomoćne žrtve, a njihovi lični kvaliteti se ne priznaju i zanemaruju. U početku konflikta u bivšoj Jugoslaviji, često su se spominjale „silovane žene“, kao da je to bio njihov primarni identitet. Čak i ljudi koji su željeli pomoći ženama koje su bile silovane doprinijeli su njihovoj stigmatizaciji time što su se isključivo fokusirali na njihovo iskustvo u vezi sa silovanjem ili što su zanemarivali njihovu želju za privatnošću ili potrebu za uslugama druge vrste, osim savjetodavnih usluga u vezi sa silovanjem.

Istovremeno, psihološke posljedice seksualnog nasilja su vrlo realne. Žrtve često ne samo da pretrpe traumu samoga silovanja, nego mogu kasnije doživjeti isključivanje iz svojih zajednica ili porodica.

589 Vidi Joanna Birenbaum, Dina Bogečo i Elizabeth Bowker, "ICTY's Furundžija Decision Troubling" (Zabrinjavajuća odluka MKSJ u predmetu Furundžija), Human Rights Tribune, april 1999., Vol. 6, No. 2.

590 Human Rights Watch, "Bosnia: Landslide Verdicts for Rape, Torture and Sexual Enslavement, Press Release" (Bosna: Niz presuda za silovanje, mučenje i seksualno porobljavanje), 22. februar 2001.

U nekim slučajevima, žrtva seksualnog nasilja može patiti od dugotrajnog osjećanja poniženja i očaja, kao i post-traumatskog stresnog poremećaja (PTSP):

PTSP (Post-traumatski stresni poremećaj, ili PTSP), je psihijatrijski poremećaj koji se može pojaviti nakon doživljavanja ili svjedočenja događajima opasnim po život kao što su vojni sukobi, prirodne katastrofe, teroristički napadi, ozbiljne nesreće ili nasilni lični napadi, poput silovanja. Ljudi koji pate od PTSP-a često ponovno proživljavaju svoje iskustvo u noćnim morama i flešbekovima, i imaju problema sa snom, osjećaju se izdvojeni i izolirani, a simptomi mogu biti veoma izraženi i trajati dovoljno dugo da bi u značajnoj mjeri ugrozili svakodnevni život osobe.

PTSP karakteriziraju jasne biološke promjene kao i psihološki simptomi. PTSP je kompliciran zato što se često javlja u vezi sa povezanim poremećajima kao što su depresija, zloupotreba supstanci, problemi sa pamćenjem i raspoznavanjem, i drugi problemni fizičkog i mentalnog zdravlja.⁵⁹¹

Neke žrtve seksualnog nasilja su počinile samoubistvo radije nego da žive sa sramom i poniženjem koje su doživjele.

Napomena: Važno je imati na umu da ljudi koji su pretrpjeli traumatska iskustva u većini slučajeva nisu pokazivali psihijatrijske simptome prije traume, i ne bi trebalo dopustiti da se osjećaju kao „patološki slučajevi“ - nažalost, postoji stigma koja se često povezuje sa mentalnom oboljenjima, posjetama psihijatrima, itd. u mnogim društvima. Osoba koja je preživjela seksualno nasilje može trebati psihološku pomoć, ali želi da se posmatra kao cjelokupno ljudsko biće i ne želi da bude „etiketirana“.

FIZIČKE POSLJEDICE

Žrtva seksualnog nasilja ili iskorištavanja može ostati trudna. U nekim slučajevima, žene su zatvarane od strane onih koji su ih silovali i prisiljavane da iznesu trudnoću do kraja. Žrtva silovanja u oružanom sukobu može također doživjeti i grupna silovanja.⁵⁹²

Žrtva seksualnog nasilja može pretrpjeti ozbiljne povrede usljed silovanja ili drugog oblika seksualnog nasilja.

Žrtva seksualnog nasilja može biti i ubijena tokom napada ili umrijeti od posljedica povreda ili oboljenja nakon napada (tj. HIV-AIDS-a).

PROBLEMI I NAPREDAK – RAZVOJ PRISTUPA SEKSUALNOM NASILJU

Stavovi u pogledu istrage i procesuiranja seksualnog nasilja u oružanom sukobu su doživjeli značajna prilagođavanja. U mnogim slučajevima je izgledalo da postoji određena nespremnost da se pokrenu istrage u predmetima seksualnog nasilja. Za takve stavove su se davali različiti izgovori, „Kako mogu procesuirati komandanta kad je to

591 National Centre for Post Traumatic Stress Disorder (Državni centar za PTSP), ncptsd.org/facts/ Ovaj veb-sajt daje definicije, simptome, opće informacije i resurse.

592 Human Rights Watch je ustanovio da su slučajevi koje je ova organizacija dokumentirala na Kosovu uključivali grupna silovanja, uz nekoliko izuzetaka.

počinio jedan vojnik? Žrtve neće da svjedoče; Nije obavljen medicinski pregled nakon događaja, pa kako da dokažem penetraciju?“

Kao odgovor, korisno je spomenuti da su sudovi prihvatili dokaze očevidaca kako bi dokazali ubistvo u slučajevima gdje se nije moglo pronaći tijelo žrtve, i postaviti pitanje: „Zašto ne prihvatiti iskaz svjedoka kao dovoljan u procesuiranju seksualnog nasilja?“ Kao što je navedeno u uvodu, uspostavljeni su važani pravni presedani od strane MKTR i MKSJ u vezi sa tretmanom seksualnog nasilja prema međunarodnom pravu. Sudovi su priznali da drugi dokazi, osim onoga koji iznosi žrtva i koji su dobiveni medicinskim pregledom, mogu biti dovoljni.

Međutim, stari stavovi i dalje ostaju prisutni izvan tribunala. Kao istražitelj u predmetima ratnih zločina, morate voditi računa o tome da posvetite dužnu pažnju i ovim vrstama kršenja.

ULOGA ISTRAŽITELJA U PREDMETIMA SEKSUALNOG NASILJA I EKSPLOATACIJE

Neka opća zapažanja::

Istražitelji koji su radili na predmetima seksualnog nasilja i drugih zločina u svojim zemljama, pa čak i veomaiskusni istražitelji krivičnih djela seksualnog nasilja prema međunarodnom pravu, susrest će se sa novim izazovima s obzirom na kulturne običaje i prakse koje postoje u drugim zemljama.

Istraživanje zločina seksualnog nasilja iziskuje dosta truda od istražitelja. Istražitelji moraju:

- Biti svjesni vlastitih stavova, tako da oni ne utječu na istražni proces;
- Razviti odlične vještine ispitivanja;
- Razumjeti kulturne implikacije seksualnog nasilja u određenom društvu u kojem se desilo;
- Pokazati osjetljivost za psihološku traumu koju su žrtve doživjele;
- Reagirati primjereno ukoliko žrtva bude uznemirena tokom intervjua ili tokom istražnog procesa;
- Upoznati se sa uslugama savjetovanja i drugim uslugama koje stoje na raspolaganju žrtvama/svjedocima i kako ih mogu uputiti da koriste takve usluge;
- Utvrditi preciznu prirodu seksualnog nasilja, sagledavajući „krupnu sliku“, ali ne gubeći iz vida pojedinačnu žrtvu ili važnost pojedinačnog predmeta;
- Ocijeniti potencijalne rizike po svjedoke i reagirati na odgovarajući način; i
- Razumjeti da istražitelj ima obavezu da osigura da se svjedok ne nađe u goroj situaciji kao rezultat istrage. Ukoliko postoji mogućnost da se to desi, istražni proces sa tim svjedokom se mora okončati. Mora postojati stav da se „ne nanese šteta“ svjedoku/žrtvi.

Opće preporuke za istrage predmeta seksualnog nasilja:⁵⁹³

- U situacijama masovnog nasilja nužno je provesti marljive i neovisne istrage o učestalosti i korištenju silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja (zločin seksualnog nasilja se nikada ne smije tretirati kao „popratna pojava“);
- Od ključnog zanačaja je da istražitelji i ostali kada dolaze u kontakt (posebno sa žrtvama/svjedocima) razumiju da osobe mogu biti osuđene ne samo za počinjenje djela seksualnog nasilja, nego i za učešće planiranju, poticanju ili naređivanju zločina koji je uključivao seksualno nasilje. Prema doktrini komande i kontrole, oni se mogu smatrati odgovornima zato što su propustili da spriječe ili kazne djela seksualnog nasilja, koje su počinile osobe pod njihovom nadležnošću ukoliko su znali ili imali razloga znati da se takvi zločini dešavaju, ili ukoliko su se takvi zločini mogli predvidjeti, čak i ako oni nisu imali namjeru dopustiti takve zločine. Tek odnedavno je riješeno pitanje komandne odgovornosti, ali pogrešne pretpostavke (tj. da se komandna odgovornost se odnosi samo na vojno postupanje) i dalje opstaju. Drugim riječima, nije potrebno u svim slučajevima dokazati ko je bio pojedinačni silovatelj. Može biti važnije dokazati komandnu odgovornost;
- Timovi koji uključuju pripadnike oba spola za istragu silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja moraju biti stručni za istraživanje silovanja i provođenje intervjua sa žrtvama silovanja;
- Pregledi radi dobivanja dokaza o silovanju trebaju biti uključeni u obdukcije ženskih tijela koje provode forenzički timovi;
- Istražitelji trebaju dobiti obuku o prepoznavanju obrazaca trgovine ljudima i drugih vidova seksualnog ropstva;
- Kad je moguće, intervjue sa žrtvama silovanja trebaju provoditi žene istražitelji koje su prošle obuku za istrage silovanja. (Međutim, ne treba pretpostaviti da ženske žrtve ne žele razgovarati sa muškim istražiteljima. Muški istražitelji, također, trebaju biti obučeni za provođenje intervjua sa ženama koje su doživjele seksualno nasilje). Ovdje je najvažnija sposobnost istražitelja da pomogne žrtvi da se osjeća dovoljno ugodno da bi govorila o onome što je preživjela;
- U budućim predmetima širokorasprostranjenog seksualnog nasilja bit će važno razmotriti načine zajedničkog rada istražitelja međunarodnih sudskih tijela i istražitelja grupa koje se bave ljudskima pravima, kako bi se smanjio broj intervjua koji se obavljaju sa istim žrtvama.

POČETNI KONTAKTI SA SVJEDOCIMA I ŽRTVAMA

Nekoliko upozorenja u vezi sa pretpostavkama:

- Nemojte pretpostavljati da su žene doživjele seksualno nasilje;
- Nemojte pretpostavljati da neke nisu – svako može biti silovan, bez obzira na godine, spol i/ili fizički izgled;
- Nemojte pretpostavljati da muškarci nisu doživjeli seksualno nasilje, posebno oni koji su bili zatvoreni;

⁵⁹³ Dijelom prilagođeno iz preporuka koje su izdate u *Human Rights Watch, Kosovo: Rape as a Weapon of "Ethnic Cleansing"* (Silovanje kao oružje „etničkog čišćenja“) Vol. 12, No. 3 (D) - Mart 2000.

- Nemojte pretpostavljati da se prevodilac koji vam je dodijeljen osjeća ugodno prilikom intervjua sa žrtvama seksualnog nasilja ili da ima iskustva u tome;
- Nemojte pretpostavljati da žrtva seksualnog nasilja neće biti spremna dati informacije osobi suprotnog spola.

Na primjer: Iskusni istražitelj je pričao jednom istražitelju za ljudska prava kako se osjećao nelagodno kada je u jednom predmetu trebao ispitati žrtvu silovanja zato što nije bilo ženskog istražitelja ili tužioca da to učini. On je želio da se žrtva osjeća ugodno i razmišljao je o tome kako da joj pristupi. Objasnio joj je, pošto je on policajac, da je čuo mnoge priče o stvarima koje su se desile ljudima i da ga ništa ne može šokirati ili iznenaditi. Ohrabrio ju je da mu ispriča sve što želi o onome što joj se desilo, i shvatio je da je ona bila u stanju da mu ispriča sve detalje o silovanju. Smatrao je da je ona mogla razgovarati s njim zato što joj je on, na neki način, otvorio vrata da govori o teškim temama. Primijetio je da je nastojao biti profesionalan, ali ne i preozbiljan da se ona ne bi mogla opustiti i govoriti o lakšim temama kada je osjetila potrebu – drugim riječima, mogla se ponašati prirodno.

- Nemojte pretpostavljati da žrtve seksualnog nasilja/eksploatacije ne znaju i za druge vrste krivičnih djela (ne zaboravite da im postavite druga pitanja koja se odnose na širu istragu).

ISPITIVANJE ŽRTAVA I SVJEDOKA SEKSUALNOG NASILJA

Potreba za senzibilnošću istražitelja ne ograničava se na provođenje suosjećajnog intervjua – ona se odnosi na cijeli ciklus, od identifikacije svjedoka do prvog kontakta, pa sve do intervjua i podrške nakon intervjua, kao i do optužnice i potrebne podrške nakon suđenja.

Žrtve seksualnog nasilja/eksploatacije su pokazale nevjerovatnu hrabrost u iznošenju svojih priča, dobrovoljnom potpisivanju izjava i svjedočenju. Međutim, ponekad su žrtve bile dodatno eksploatirane od strane vlasti ili drugih koji su željeli iskoristiti njihovu patnju kako bi postigli politički cilj. Priče o silovanju u bivšoj Jugoslaviji, na primjer, ponekad postaju sredstva propagande. Žene koje su silovane postaju „silovane žene“, kao da je to njihov primarni identitet. Ponekad su bile stavljene na pijadestal kao „ratne herojine“, što je zapravo ugrožavalo njihovu posmatranje kao cjelokupnih ljudskih bića. Novinari su ponekad bili nevjerovatno neosjetljivi, upadajući u logore i tražeći da razgovaraju sa silovanim ženama. Neki stručnjaci za mentalno zdravlje su uspostavljali programe koji su očigledno isticali da su učesnice silovane ili pretpostavljali da su žene koje su doživjele seksualno nasilje postale disfunkcionalna i oštećena ljudska bića. Nakon izvjesnog vremena, mnoge žene su se povukle sa svojim pričama i bolom, ne želeći da doživljavaju eksploataciju ili stigmatizaciju. Nažalost, zbog toga je postalo teže identificirati žene koje su traumatizirane i pružiti im pomoć.

Bez obzira na ovo, ne treba pretpostaviti da žrtve ne žele ispričati svoju priču. Svaka osoba ima svoj stav u tom pogledu. Mnoge žrtve seksualnog nasilja veoma žele govoriti o onome što se dogodilo i odigrati ulogu u izvođenju počinitelja pred lice

pravde. Oni koji odluče da ne govore o tome obično također žele da počinitelji budu izvedeni pred lice pravde, ali se možda boje odmazde ili žele sačuvati svoju privatnost.

Važno je pružiti podršku svjedoku na takav način da im se omogući da budu „ono što jesu“ i da se otvore vrata za razgovor o njihovim brigama i strahovima. Kao što je to navedeno u modulu o zaštiti svjedoka, mentalno i fizičko blagostanje žrtve/svjedoka dolazi na prvo mjesto, bez obzira na pritisak da se dobije iskaz i podnese optužba.

PRIPREMA ZA ISPITIVANJE

- Prije ispitivanja, istražitelj bi trebao temeljito porazgovarati sa prevodiocem o tome kako će provoditi ispitivanje. Oni trebaju zajedno pokušati predvidjeti potencijalne probleme. Trebaju razgovarati o tome kako će raditi sa svjedokom ukoliko bi se uznemirio/la, kako će rješavati pitanja i zabrinutosti, koji posebni problemi bi se mogli pojaviti tokom intervjua i na koju vrstu informacija istražitelj planira da se fokusira.
- Često se dešava da istražitelji i prevodioci počnu sa ispitivanjem, pretpostavljajući da oboje razumiju proces na isti način. Uvijek je važno porazgovarati o predstojećem ispitivanju, čak i ako su i istražitelj i prevodilac iskusni, ali je još važnije ako je jedan od njih manje iskusan. Istražitelji trebaju biti otvoreni da uče od prevodilaca i obrnuto; Istražitelji koji su novi u ovom poslu mogu pretpostaviti da je prevodilac kompetentan.
- Vrlo često je to tačno, ali istražitelji trebaju izdvojiti vremena da sagledaju iskustvo prevodioca i da porazgovaraju o procesu. To je važno ne samo za svjedoka, nego i za prevodioca, jer prevodilac bez iskustva može biti psihološki nepripremljen za ono što će čuti i to ga može jako uznemiriti;
- Čak i iskusni prevodioci (i istražitelji) mogu biti podložni indirektnoj traumatizaciji i totalnoj iscrpljenosti («sagorijevanju»). Obuka o simptomima totalne iscrpljenosti je važna za sve članove istražnog tima, jer takva iscrpljenost može imati negativan efekat na sve, uključujući i svjedoka;⁵⁹⁴
- Ustanovite koje vrste službi (krizni centri za silovanje, ženske organizacije, grupe za ljudska prava, itd.) stoje na raspolaganju žrtvama seksualnog nasilja u području gdje žrtva živi i kontaktirajte ih ukoliko je to prikladno i bezbjedno za žrtve. Ove grupe mogu biti u stanju pomoći osobama koje ispituje istražitelj, mogu pomoći kod identifikacije potencijalnih svjedoka, itd.;
- Osigurajte odgovarajuće mjesto za obavljanje intervjua. Intervjui se ne trebaju provoditi u policijskim stanicama ili sličnom okruženju, ukoliko se to može izbjeći;
- Razmislite kako ćete locirati svjedoka nakon šest mjeseci ili godinu dana poslije intervjua i kako održavati kontakte između nadležnog tijela i svjedoka;
- Imajte u vidu, pošto krivični istražitelji mogu biti posljednji koji su stigli na

⁵⁹⁴ Članovi tima koji su potpuno iscrpljeni mogu postati ravnodušni ili pretjerano zabrinuti zbog rizika; mogu izgubiti povjerenje u članove tima; mogu prestati vjerovati izjavama svjedoka (ako su dosegli prag podnošljivosti slušajući o okrutnim postupanjima); mogu patiti od nesаницe i noćnih mora; početi uzimati droge ili se opijati, itd. Članu tima koji dođe u stanje ovakve iscrpljenosti treba ponuditi podršku i savjetovanje i ne treba dopustiti da pomisli kako nije uspio izdržati pritisak. Rukovodstvo treba pokazati razumijevanje i uključiti se i zaštititi ovakvu osobu od pretjeranog zamaranja.

mjesto zločina, da su mnoge žrtve već ispitane. Istražitelj bi trebao pokušati utvrditi koji intervjui su već obavljeni i da li je prikladno tražiti od žrtve još jedan iskaz. Ukoliko nije potrebno tražiti od nekoga da ponovo ispriča traumatične događaje, onda to nema smisla ni činiti. Osim toga, treba imati u vidu probleme do kojih dolazi kada se od jedne žrtve uzima više iskaza;

- Razmotrite koje su činjenice od ključnog značaja za predmet i da li žrtva može dati potrebne informacije. Ako ne, onda nema potrebe tražiti od osobe da prolazi kroz čitav intervju. Ako osoba ne može identificirati počinitelja na osnovu lica, imena, jedinice, mjesta porijekla, itd., ili ako nema informacije koje potkrepljuju drugo svjedočenje, itd., onda je možda bolje da istražitelj završi intervju. Istražitelj treba razmotriti da li je moguće postaviti ovakva pitanja već na početku kako bi se izbjegao nepotrebnii stres za žrtvu;
- Istražitelji trebaju biti spremni da prekinu intervju ukoliko postane previše bolan ili traumatičan za žrtvu. Možda se može nastaviti drugom prilikom, a možda to neće biti moguće, ali potrebe žrtve uvijek dolaze na prvo mjesto. U nekim slučajevima, moguće je dopuniti optužnicu kasnije, ukoliko se ne može uzeti kompletan iskaz u vezi sa optužbama za silovanje.

PROVOĐENJE ISPITIVANJA

- Tokom ispitivanja istražitelj uvijek treba da se ponaša na profesionalan, ali opušten način. Pomozite svjedoku da osjeti da je u stručnim rukama i da vi vodite računa o onome što doživljava. Nikada nemojte komentirati izgled svjedoka na način koji bi se mogao shvatiti kao previše ličan, pitati svjedoka da izađe s vama (da, i to se dešavalo), ili se ponašati previše ležerno. Potrebno je uspostaviti ravnotežu između preozbiljnog tona i opuštenijih trenutaka, tako da se smanji napetost;
- Uvijek budite iskreni prema žrtvi/svjedoku. Stavite im do znanja da će u nekom momentu biti potrebno da se otkrije njeno/njegovo ime; da je vjerojatno da će morati da se suoče sa navodnim počiniteljem na sudu, itd. Također im treba reći da do suđenja možda ima još dosta vremena ili da predmet možda nikada neće doći pred sud.
- Žrtvi/svjedoku također treba reći šta je moguće, a šta nije u vezi sa zaštitnim mjerama. (Vidi Poglavlje o zaštiti žrtava/svjedoka);
- Važno je da ne žurite sa zaključcima u vezi sa istinitošću iskaza; pričekajte s prosudbom dok ne budete imali dovoljno informacija da odlučite o vjerodostojnosti svjedoka;
- Idite polako. Pustite da se priča odvija. Pomozite svjedoku da stvari poreda hronološkim redom, ali mu omogućite da prvo vlastitim riječima ispriča ono što se desilo. Vratite se na one stvari koje treba pojasniti. Izbjegavajte da odmah postavljate pitanja o seksualnom nasilju, osim ako svjedok sam ne pokrene tu temu;
- Istražitelj treba nastojati da razumije kako bi implikacije seksualnog nasila/silovanja/eksploatacije u određenoj kulturi u kojoj svjedok/žrtva živi mogle utjecati na proces intervjua;
- Upamtite da je žrtva seksualnog nasilja normalno ljudsko biće koje je doživjelo

strašno iskustvo. Izbjegavajte pripisivati „patološko stanje“ žrtvi, ali budite svjesni znakova psihološkog stresa/traumatskog stresa [pogledajte materijale o traumatskom stresu radi informacija];

- Imajte na umu da će svjedok možda koristiti posebne jezičke izraze da bi ukazao na to da je došlo do silovanja ili posebne teme koje ukazuju na silovanje. Na primjer, svjedok može reći: „Obesčastio me“, „Iskoristio me“, „Ponizio me“. Žene također mogu spomenuti kako su odvedene, ili kako su izvedene da ih djeca ne mogu vidjeti. Mada ne treba ništa pretpostavljati, istražitelj treba biti svjestan ovakvih indicija, posebno onih koje su specifične za određenu kulturu;
- Nemojte zanemarivati starije žene kao svjedoke – one, u nekim slučajevima, mogu biti spremnije da govore o seksualnom nasilju nego mlađe žene. Važno je upamtiti da je silovanje kao ratni zločin čin seksualnog nasilja, i da je često motiviran bijesom ili željom da dehumanizira žrtvu, a ne seksualno željom.

ZAŠTITA SVJEDOKA U SLUČAJEVIMA SEKSUALNOG NASILJA⁵⁹⁵

Istražitelj uvijek treba pitati žrtvu/svjedoka o zabrinutosti za vlastitu sigurnost. Istražitelj ima odgovornost da odmjeri nivo rizika po svjedoka. Istražitelj treba vjerovati vlastitoj svjedokovoj procjeni u pogledu zabrinutosti za sigurnost. Istovremeno, istražitelj uvijek mora biti vrlo iskren sa svjedocima u vezi sa tim šta jeste ili nije moguće, odnosno šta je realno.

Nikad nemojte davati obećanja koja ne možete održati ili koja drugi neće moći ispuniti.

OSIGURAVANJE POTREBNE POMOĆI ZA ŽRTVE/SVJEDOKE SEKSUALNOG NASILJA TOKOM ISTRAŽNE FAZE

- Pitajte kakvu pomoć svjedok/žrtva treba; nemojte pretpostavljati;
- Ustanovite koje vrste medicinskih i psiholoških usluga postoje za pomoć svjedocima/žrtvama u zajednici u kojoj žive (ovo je važno za period prije i poslije suđenja), kao i na sudu tokom suđenja;
- Podržite pružanje usluga koje traže svjedoci/žrtve, npr. zdravstveno-psiholoških, kada je to moguće i prikladno.

⁵⁹⁵ Pogledajte Modul Pristupi u pogledu zaštite svjedoka/žrtava.

Literatura

- Bedont, Barbara i Martinez, Katherine Hall, “Ending Impunity for Gender Crimes under the International Criminal Court” (Okončavanje nekažnjavanja za seksualne zločine na Međunarodnom krivičnom sudu), *The Brown Journal of World Affairs*, Vol. VI, Issue 1: 65-85
- Human Rights Watch, “Bosnia: Landmark Verdicts for Rape, Torture and Sexual Enslavement” (Bosna: Ključne presude u predmetima silovanja, mučenja i seksualnog ropstva), Izjava za štampu, 22 februar 2001.
- Human Rights Watch, *Kosovo: Rape as a Weapon of “Ethnic Cleansing,” (Kosovo: Silovanje kao oružje etničkog čišćenja)*, Svezak 12, Br. 3 (D) - Mart 2000.
- Institut za međunarodne krivične istrage, “Articles and Rules of Procedure for the ICTY, ICTR, ICC and Special Court for Sierra Leone Relevant to the Protection of and Assistance to Victims and Witnesses; Sexual Violence/Sexual Exploitation; Compensation to Victims and Disclosure, Communication and Notification” (Članovi i Pravila o postupku MKSJ, MKSR, MKS i Specijalnog sud za Sierra Leone relevantni za zaštitu i pružanje pomoći žrtvama i svjedocima; Seksualno nasilje/seksualna eksploatacija; Naknade žrtvama, i otkrivanje, komunikacije i obavještanje) (Pripremila Diane Paul).
- Komisija eksperata UN-a, *Annex IX. A. Sexual assault investigation, Part I, Report of Phase I, Section II., Methodology. (Aneks IX A. Istraga seksualnog nasilja, Dio I, Izvještaj o Fazji I, Odjeljak II, Metodologija. Ujedinjene Nacije, S/1994/674/Add.2 (Svezak V), 28. decembar 1994.*
- Walsh, Connie, *Witness Protection, Gender and the ICTR, (Zaštita svjedoka, rod i MKSR)* Izvještaj o istrazi u Ruandi, juni-juli 1997. za Centar za ustavna prava (CCR), Međunarodni centar za ljudska prava i demokratski razvoj (CHRDD), Međunarodna ženska pravna klinika (IWLC) i MADRE. Vidi također, *Letter to Louise Arbour, Chief Prosecutor of the ICTY and ICTR, (Pismo Louise Arbour glavnom tužiocu MKSJ i MKSR)*, koalicija NVO za Ženska ljudska prava u konfliktnim situacijama, oktobar 1997. Ovi dokumenti daju veoma koristan opis potreba svjedoka u pogledu pomoći i zaštite tokom istražnog procesa, itd. (kroz specifične preporuke) kao i pojašnjenje koncepata kao što su silovanje kao mučenje, komandna odgovornost i porobljavanje.⁵⁹⁶

Preporučena literatura

- Human Rights Watch, *Shattered Lives: Sexual Violence during the Rwandan Genocide and its Aftermath* (Uništeni životi: Seksualno nasilje tokom genocida u Ruandi i posljedice) (New York: Human Rights Watch, 1996.).
- Puk. Col Dave Grossman, “Killing at Sexual Range: The Primal Aggression, the Release and the Orgasmic Discharge,” Glava 7 u *On Killing* (Boston: Little, Brown and Company), 1996, str. 134-137. Vidi i stranu 77, strane 210-211, i Četvrto poglavlje, “A Case Study in Atrocity,” str. 217-221.

⁵⁹⁶ Napomena: ovo je također potrebna literatura za module Upravljanje svjedocima i Zaštita svjedoka.